

Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: *наукові розвідки*

Монографія

Міністерство освіти і науки України
Кіровоградська обласна державна адміністрація
Льотна академія Національного авіаційного університету
*Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр туризму,
краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»*

Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки

Монографія

Дніпро
«Середняк Т.К.»
2020

УДК [338.48:908](477.65)
К61

DOI: 10.33251/978-617-7822-70-6-2020

Рекомендовано Вченою радою Льотної академії Національного авіаційного університету (протокол № 8 від 25.09.2019 року)

Рецензенти:

Яворська В.В. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Шалімова Н.С. – доктор економічних наук, професор, декан факультету обліку і фінансів та професор кафедри аудиту та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету;

Плачинда Т.С. – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету.

К61 Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області:
наукові розвідки : [монографія] / За заг. ред. д.г.н. О.В. Колотухи –
Дніпро : ФОП Середняк Т.К., 2020. 287 с.

ISBN 978-617-7822-70-6

У монографії розглядаються теоретичні засади створення туристсько-рекреаційних кластерів, економічні проблеми туризму, менеджмент та маркетинг в туризмі, питання щодо географічних аспектів туризму та рекреації, екологічні аспекти туризму Кіровоградської області, наукові засади краєзнавчого туризму з метою наукових розвідок щодо пошуків туристської привабливості Кіровоградщини.

Для науковців, широкого загалу фахівців з туризму, краєзнавства, студентів туризмознавчих спеціальностей.

УДК [338.48:908](477.65)

©Льотна академія НАУ, 2020

©КОЦТКЕУМ, 2020

ISBN 978-617-7822-70-6

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади створення туристсько-рекреаційних кластерів	8
Щоголєва Інна, Соколовський Віктор. Кластеризація як інструмент підвищення туристської привабливості регіону	8
Колотуха Олександр. Кластерний підхід до просторової організації спортивного туризму	20
Щоголєва Інна. Кластерна модель організації туристичного бізнесу як чинник підвищення конкурентоспроможності регіону	32
Соколовський Віктор, Залевський Анатолій. Методичні аспекти дослідження конкурентоспроможності регіону	34
РОЗДІЛ 2. Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі	44
Неділько Сергій, Щоголєва Інна. Туристичний кластер як інноваційний шлях розвитку туризму в Кіровоградській області	44
Животовська Валентина, Грабажей Ірина. Основні напрямки розвитку туристичної сфери в Кіровоградській області	51
Домаранський Андрій. Туризм в Кіровоградській області: проблеми розвитку та основні принципи реорганізації	56
Колотуха Олександр. Використання рекреаційно-туристського потенціалу Кіровоградської області для розвитку регіонального туризму	66
Щоголєва Інна. Створення туристсько-рекреаційного кластера як чинник підвищення туристичної привабливості Кіровоградської області	71
Миргородська Олена, Козинська Ірина. Проблеми розвитку регіонального туризму та шляхи їх вирішення (на прикладі Кіровоградської області)	79
Смутчак Зінаїда. Соціальні інновації в якісний розвиток персоналу туристичних підприємств Кіровоградської області	85
Миргородська Олена. Соціально-економічні фактори розвитку туризму та рекреації в Кіровоградській області	92
Столярчук Наталія, Остапенко Оксана. Проблеми становлення та розвитку сфери сільського (зеленого) туризму в Кіровоградській області	97
Щоголєва Інна. Сутність індустріального туризму та перспективи його розвитку в Кіровоградській області	106
РОЗДІЛ 3. Географія туризму та рекреації	110
Волошин Іван. Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення	110
Щоголєва Інна. Розробка нових туристсько-екскурсійних маршрутів як інструмент підвищення туристської привабливості Кіровоградської області	123
Вовк Валентин. Об'єкти геологічної спадщини та перспективи розвитку геотуризму в межах Середнього Дніпро-Бузького межиірччя	127

Вовк Валентин, Мацібора Олександр. Застосування геоінформаційних технологій в геотуризмі (на прикладі геологічних пам'яток Кіровоградської області)	141
Вовк Валентин. Особливості класифікації та просторового розподілу туристичних ресурсів Кіровоградської області	148
Миргородська Олена. Подієвий туризм в Кіровоградській області: сучасний стан та перспективи розвитку	154
Соколовський Віктор. Аналіз ресурсного потенціалу для формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я	163
Колотуха Олександр. Перцепційно-географічні засади туристичного брендингу міст (на прикладі міста Кропивницький)	174
Домаранський Андрій. Туристичні ресурси Височинного Поінгуля	181
Колотуха Олександр. Туристсько-спортивні маршрути Кіровоградської області	188
РОЗДІЛ 4. Екологічні аспекти туризму та рекреації	192
Колотуха Олександр. Розвиток екологічного туризму в Кіровоградській області та екологічні ризики	192
Топольний Федір, Гелевера Ольга. Клімат як унікальний рекреаційний ресурс нашого краю	197
Соколовський Віктор, Щоголева Інна. Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Середнього Придніпров'я	203
Топольний Федір, Гелевера Ольга. Міфи та правда про шкідливість уранових шахт для здоров'я жителів Кропивниччини	215
Гелевера Ольга, Гульванська Наталія. Вміст нітратів у водах Кіровоградської області небезпечний для здоров'я	221
Топольний Федір, Гелевера Ольга. Вплив довкілля Кіровоградщини на здоров'я людини	227
РОЗДІЛ 5. Краєзнавчий туризм	233
Ситник Олексій, Хлевнюк Ольга. Туризм як перспектива розвитку Гайворонського старопромислового району	233
Каргополова Оксана. Музеї навчальних закладів Кіровоградщини – об'єкти туристичної діяльності	246
Домаранський Андрій. Водяні млини Кіровоградської області як туристично-рекреаційний ресурс	253
Каргополова Оксана, Загривенко Наталія. Туристськими шляхами Кіровоградщини	260
Ситник Олексій, Хлевнюк Ольга, Ніколаєвський В'ячеслав. Об'єкти геотуризму Гайворонського району Кіровоградської області як чинник привабливості території	268
Сільченко Ігор. Дослідження природних пам'яток Кіровоградської області засобами активного туризму	278
Відомості про авторів	285

ВСТУП

На сьогоднішній день рекреаційно-туристська діяльність перетворилася на одне із найважливіших соціально-економічних явищ сучасності. Стаючи глобальним явищем, вона втягувала в свою орбіту не тільки галузі господарства, що її обслуговують, а й науку. Наука покликана проаналізувати, організувати та спрогнозувати туризм як масове соціально-економічне явище. Бурхливий розвиток рекреаційно-туристської діяльності та велика кількість проблем, що пов'язані з цим, обумовили залучення вчених різних спеціальностей для їх вивчення, що дозволяє визначити міждисциплінарний характер її досліджень. Проблема туризму зараз займаються географи, економісти, соціологи, педагоги, медики, фізіологи, фахівці багатьох інших спеціальностей.

Теоретичне осмислення туризму обумовлене рядом причин: широкомасштабністю туристської діяльності, планетарним характером здійснення подорожей, необхідністю наукового обґрунтування сталого розвитку туризму, узгодженням різних підходів до вирішення загальних завдань туристської галузі. Накопичений фактичний матеріал туристської діяльності потребує розгорнутої оцінки, упорядкування, узагальнення. Таку роль покликана відіграти теорія туризму – *туризмологія*, сутність якої полягає у визначенні основних теоретичних положень і концептуальних моделей туризму, в тому числі і просторових. Актуальним теоретичним завданням виступає узгодження розуміння та інтерпретації окремих видів туризму, удосконалення соціально-економічної концепції туризму, розробка моделей туристських територій, дослідження ресурсної бази туризму. Тому у туризмології на початку ХХІ століття з'явилася необхідність єдиної методологічної основи, що дозволяло б об'єднувати різні наукові підходи в загальну концепцію. На сьогоднішній день, туристські дослідження проводяться за трьома основними напрямками (підходами). Це – системний підхід, просторовий підхід та кластерний підхід. Рекреаційно-туристську діяльність як соціально-економічну систему, економічні аспекти розвитку туризму, в першу чергу, висвітлює **кластерний підхід**. На теперішній час застосування кластерного підходу розглядається в якості одного з найбільш ефективних шляхів розвитку територій.

В сучасних умовах, коли більшість населення нашої країни не має змоги відпочивати та відновлювати своє здоров'я у визнаних курортно-лікувальних регіонах України та закордоном, дуже актуальною постає проблема дослідження рекреаційно-туристських ресурсів саме свого регіону, пошук та запровадження нових нетрадиційних, більш дешевих способів відпочинку і оздоровлення населення, в т.ч. учнівської молоді. В

першу чергу, це важливо для економічно та соціально депресивних територій, якою є Кіровоградська область. За умов, що склалися, державні інституції багатьох регіонів світу, у пошуку шляхів подолання кризових явищ в господарстві та соціальній сфері, спрямовують свої зусилля та ресурси на розвиток туристської галузі. Найчастіше це давало результат, стаючи прибутковим і надійним сегментом державного чи регіонального господарства.

Провідним осередком рекреаційно-туристських наукових досліджень в Кіровоградській області стала створена у 2018 році в Льотній академії Національного авіаційного університету кафедра менеджменту, економіки та туризму. Шість років поспіль на базі Льотної академії НАУ проводиться науково-практична конференція «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», яка п'ять останніх років має статус міжнародної, адже отримала широкий резонанс не тільки у наукових колах України, а й закордоном. З 2019 року кафедра розпочала підготовку бакалаврів спеціальності «Туризм», в планах – відкриття магістратури та нової спеціальності «Готельно-ресторанна справа». В Льотній академії почав втілюватися проект туристичного центру, до якого ввійдуть туристично-інформаційний центр (з навчальною лабораторією з питань розробки та організації екскурсій і турів рідним краєм), туристично-спортивний центр, туристичний хостел, курсантсько-студентський туристичний клуб «Крила мандрів».

Наукові дослідження туризму в Льотній академії проводяться в межах науково-методичної роботи на тему «Підвищення туристичної привабливості регіону на основі створення туристсько-рекреаційного кластеру» (науковий керівник – к.п.н., доц. Щоголева І.В.).

До вирішення проблем розвитку рекреаційно-туристської галузі, пошуків туристської привабливості Кіровоградської області долучилися науковці різних спеціальностей – економісти, географи, біологи, екологи, педагоги, краєзнавці тощо. Зібраний та напрацьований за останні 5 років матеріал ліг в основу даної колективної монографії. Наукові дослідження представлені такими напрямками (розділами): загальнотеоретичним «Теоретичні засади створення туристсько-рекреаційних кластерів», економічні та організаційні проблеми – «Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі», туристсько-географічні – «Географія туризму та рекреації», екологічні проблеми в туризмі – «Екологічні аспекти туризму та рекреації», краєзнавчі дослідження – «Краєзнавчий туризм».

Наукові розвідки здійснювали 25 науковців та фахівців туризму з різних закладів Кіровоградської, Черкаської, Львівської областей та м. Києва. В першу чергу, – Льотної академії Національного авіаційного

університету (Колотуха О.В., Щоголева І.В., Миргородська О.Л., Соколовський В.А., Неділько С.М., Залевський А.В., Смутчак З.В., Столярчук Н.В., Остапенко О.М.); Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка (Вовк В.М., Гелевера О.Ф., Домаранський А.О.); Центральноукраїнського національного технічного університету (Топольний Ф.П.); Інституту географії НАНУ (Мацібора О.В.); Львівського державного університету фізичної культури (Волошин І.М.); Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини (Ситник О.І., Козинська І.П.). Важливим вбачається долучення до співпраці фахівців-практиків з туризму, фактично «замовників» цих наукових досліджень – з департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської ОДА (Животовська В.Г., Грабажей І.М.); Кіровоградського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді (Каргополова О.М., Сільченко І.Ф., Загривенко Н.А.), музейних працівників та ряду інших.

Олександр Колотуха,
доктор географічних наук, професор кафедри менеджменту, економіки та туризму Львівської академії Національного авіаційного університету, президент Кіровоградської обласної федерації спортивного туризму

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади створення туристсько-рекреаційних кластерів

Щоголєва Інна, Соколовський Віктор

Кластеризація як інструмент підвищення туристської привабливості регіону

Актуальність. Туризм, як галузь народного господарства, є джерелом надходжень до державного бюджету України та відіграє суттєву роль в розвитку регіонів. Україна має певні можливості для розвитку туристичних регіонів внаслідок того, що її природно-ресурсний та рекреаційний потенціал оцінюється на рівні провідних місць в Європі.

Одним з основних факторів економічного зростання регіону за рахунок туризму є рівень його конкурентоспроможності, який визначається такими конкурентними перевагами, як туристський потенціал та туристська привабливість. Підвищення туристської привабливості регіонів може стати рушійною силою в питанні їх сталого розвитку, але цей процес потребує адекватних форм його реалізації. Посилення конкуренції призвело до зростання популярності інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися для отримання синергетичного ефекту, досягти якого можливо шляхом створення кластеру. Кластерний розвиток, як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності, є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки.

Не зважаючи на створену науковцями значну теоретико-методологічну основу щодо створення та реалізації кластерного підходу, зокрема в туристичній галузі, умови створення регіонального туристського кластера та окремі організаційно-управлінські аспекти його розвитку не знайшли достатнього обґрунтування та потребують подальших досліджень.

Основна частина. Туризм, як сфера господарської діяльності, має істотний економічний, соціальний та гуманітарний потенціал для розвитку регіональної економіки. Формування туристської привабливості регіону – процес тривалий і складний, тому що йому передують етапи оцінки туристського потенціалу, його аналізу та побудова моделі управління цим процесом.

Одне з завдань дослідження полягало в систематизації ресурсного потенціалу регіону. Але, перш ніж проводити таке дослідження, необхідно визначитись із сутністю та відмінністю понять «туристська привабливість» і «туристський потенціал». На думку деяких науковців, туристичний потенціал території – це комплексне поняття, яке охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму [1].

О. Барсукова та А. Буяльська під туристичним потенціалом будь-якої території розуміють сукупність розташованих на даній території природних і рукотворних об'єктів і явищ, а також умов, можливостей і засобів, необхідних і придатних для формування туристського продукту [2].

О. Фролова та О. Кабанова відзначають, що туристичний потенціал – це тільки передумови організації туристичної діяльності, в той час як туристична привабливість - це вже результат відповідної діяльності з розвитку і актуалізації туристичного потенціалу, формування відповідної туристської інфраструктури [3].

Наявні відмінності цих понять не впливають на той зв'язок, який існує між ними. Більш того, ці поняття є взаємозалежними, бо без суттєвого туристичного потенціалу важко створити високу туристичну привабливість території.

Дослідження, проведені у 2018 р. щодо регіонів з найкращим туристським потенціалом, визначили сім регіонів, зокрема Львівська, Одеська, Закарпатська, Івано-Франківська, Херсонська, Запорізька та Тернопільська області (табл. 1).

Табл. 1.

ТОП-7 регіонів з найкращим туристським потенціалом у 2018 р.

Регіон	Визначена лідерська позиція	Сума туристського збору, млн. грн.
Львівська обл.	Екскурсійний та гастрономічний туризм	13,40
Одеська обл.	Купально-пляжний туризм	11,50
Закарпатська обл.	Гастрономічний туризм	3,80
Івано-Франківська обл.	Активні види туризму	3,70
Херсонська обл.	Купально-пляжний туризм	3,69
Запорізька обл.	Сімейний відпочинок	3,61
Тернопільська обл.	Замковий, подієвий туризм	0,40

*Складено авторами за джерелом [4]

Кожен регіон України має свої унікальні туристичні локації та потужний туристський потенціал. Однак, реальні показники відвідуваності, зібрані суми туристського збору, витрати на розвиток інфраструктури та промоцією дозволили визначити регіони-лідери.

Туристська привабливість території може бути визначена, як сукупність характеристик, які формують ставлення туриста до конкретної території на основі його візуального та емоційного сприйняття і пов'язана, безпосередньо, зі станом туристських ресурсів і інфраструктури, які, безперечно, будуть впливати на існуючий і потенційно можливий туристський попит. Туристський потенціал території можна розглядати як туристську пропозицію. Туристська привабливість відображує протилежну сторону ринкових відносин, а саме – попит на туристичні продукти та послуги. Фактично, вона є інструментом перетворення туристської пропозиції в попит. Такий тісний взаємозв'язок впливає на оцінку туристської привабливості, внаслідок чого в процесі її оцінки використовують ті ж чинники, що й для визначення туристського потенціалу.

Туристська привабливість території, на наш погляд, являє собою сукупність характеристик, які впливають на вибір туристами саме цієї території і сприяють підвищенню її популярності і формуванню сталого попиту на її туристичні послуги. Чинники туристської привабливості регіону можна поділити на чотири основних групи (табл. 2).

Туристична привабливість – це комплексне поняття, основу якого складають різні категорії. В той же час туристична привабливість є базисом, на якому ґрунтується конкурентоспроможність регіону та його імідж.

Багатоаспектність поняття туристської привабливості дає змогу трактувати її як сукупність матеріальних і нематеріальних благ, що формують ресурсно-інфраструктурний потенціал регіону, який туристи обирають як пріоритетний.

На формування туристської привабливості впливає наявність переваг певного регіону, які оцінено з боку конкретного індивіда, певної цільової групи і суспільства в цілому. Кожен споживач може генерувати відкладений попит, активно комунікувати і поширювати інформацію про туристський регіон. Саме тому кожен споживач є важливим і заслуговує на увагу.

Окрім чинників, що сприяють формуванню туристської привабливості регіону, необхідно проаналізувати ті чинники, які зумовлюють обмеження в формуванні та розвитку туристської привабливості регіону.

Табл. 2.

Чинники туристської привабливості регіону

Чинники	Складові чинника
<i>Політико-адміністративні</i>	Державна підтримка туристської галузі
	Стабільність законодавчої бази
	Сприятливий підприємницький клімат
	Правові гарантії приватним інвесторам
	Безпека життя та здоров'я туристів
<i>Економічні</i>	Державне фінансування програми розвитку регіону
	Приватні інвестиції
	Рівень розвитку туристської інфраструктури
<i>Соціокультурні:</i> об'єктивні	Культурно-історичні надбання регіону
	Імідж регіону
	Традиції, характерні для даного регіону
	Специфіка національно-культурного простору
суб'єктивні	Рівень життя населення
	Туристські потреби і вподобання
	Сприйняття туристських послуг
	Структура вільного часу
<i>Природно-територіальні</i>	Географічне розташування регіону
	Природно-ресурсний потенціал
	Кліматичні умови
	Екологічні умови
	Тип і розмір поселень

*Складено авторами за джерелом [2]

Проведений аналіз дав змогу виокремити найбільш суттєві з них (рис. 1).

До основних чинників, які обмежують розвиток регіону, та, відповідно, його конкурентоспроможність, відносять також складності в досягненні однакового рівня результативності різними підприємствами, а також негативний вплив державної політики.

На теперішній час формування й розвиток конкурентоспроможності розглядається науковцями через призму різноманітних концепцій і теорій. Найбільш ефективною формою економічного зростання вважають кластерну модель, що підтверджується результатами діяльності не тільки окремих компаній, а й економічних систем.

Останні світові тенденції диктують необхідність соціально-орієнтованого підходу до визначення конкурентоспроможності територіальної системи, відповідно до якого конкурентоспроможність економіки регіону характеризує її здатність залучати антропопопуляції з інших територій, обумовлену більш високими рівнем і якістю життя місцевого

населення, якщо мова йде про трудову міграцію, умови оплати праці й застосування трудових ресурсів. Наявність ресурсного потенціалу, конкурентоспроможних фірм, розвинених комунікативних мереж – це не більше ніж конкурентні переваги, ефективне використання яких дозволяє займати більш високі позиції в рейтингу конкурентоспроможності територіальних соціально-економічних систем [5].

Рис. 1. Чинники, які зумовлюють обмеження формування туристської привабливості регіону

У класичному розумінні кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов’язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов’язаних з їх діяльністю організацій, а саме університетів, агентств по стандартизації, а також торгових об’єднань у певних областях, конкуруючих, але разом з тим і виконуючих спільну роботу [6].

В цілому розрізняються три широкі визначення кластерів, кожне з яких підкреслює основну рису їх функціонування:

- регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, звичайно прив’язані до тих чи інших наукових установ (НДІ, університетам і т.д.);
- вертикальні виробничі ланцюжки, вузько визначені сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера, наприклад, ланцюжок «постачальник-виробник-

збутовик-клієнт». У цю ж категорію потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм;

- галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації або сукупності секторів на ще більш високому рівні агрегації.

Таким чином, для того щоб бути кластером, група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій повинна діяти в певній сфері, характеризуватися спільністю діяльності та взаємодоповнювати одна одну. Сьогодні застосування кластерного підходу розглядається в якості одного з найбільш ефективних шляхів розвитку територій [7].

Кластери визначаються двома основними характеристиками, а саме: господарюючими суб'єктами і їх взаємозв'язками, які можуть бути як вертикальними, так і горизонтальними. Відповідно з цим, мова може йти про дві основні моделі кластеризації.

Перша модель передбачає наявність одного або декількох домінуючих підприємств, які концентрують навколо себе інші компанії, які мають вертикальні зв'язки з домінуючим. Основу другої моделі складають гнучкі мережі фірм, які мають між собою переважно горизонтальні зв'язки, та серед яких явно не виражена роль якого-небудь лідера, а об'єднання компаній ґрунтується на міцних історичних або когнітивних зв'язках, що підтримуються сприятливими умовами.

Кластери розрізняються за видами, серед яких можна виділити наступні:

- промисловий кластер – це сукупність виробництв, чії взаємовідносини представляють собою ланцюг «покупець – постачальник» та «постачальник – покупець», або загальні технології, покупці, канали розподілу або людські ресурси;
- регіональний кластер – це промисловий кластер, в якому фірми-члени знаходяться географічно близько один від одного;
- бізнес-мережа – група фірм, яка використовує свої сумісні таланти та ресурси для співробітництва у сумісних проектах розвитку [8].

Формування кластеру передбачає виділення декількох сценаріїв – своєрідних операцій, що забезпечують побудову кластера, серед яких виділяють наступні:

- техніко-реалізаційний – взаємодія фундаментальної науки й розроблювачів комплексних технологічних рішень, на основі створення ефективних наукоємних комерційно затребуваних технологій;

- організаційно-виробничий – оптимізація вибору типу виробництва на основі результатів опробування дослідно-експериментальних зразків продукції;
- маркетинговий – позиціонування даної групи підприємств на ринку за результатами досліджень попиту на виріб/послугу/технологію/інфраструктуру;
- інвестиційний – визначення перспективності створення продукту, проведення аналізу альтернатив реалізації та організації кластеру, оцінка ризиків кожного із проектів і кожного з етапів реалізації окремого проекту, постійний аналіз впливу стабільності попиту на результат реалізації проекту залежно від вартості продукції;
- кадровий – підготовка кадрів, які здатні працювати в умовах високої невизначеності, взаємодії носіїв широко професійних якостей, технологічної гнучкості й перепрофілювання сучасного виробництва;
- інституційно-організаційний – визначає як повинен бути організований кластер, як він повинен формуватися й розвиватися [9].

Туристичний кластер – це зосередження у рамках обмеженої території взаємопов'язаних організацій та фірм, що взаємодіють при створенні, виробництві, просуванні та продажу туристичного продукту, а також у діяльності, суміжній з туризмом та рекреаційними послугами. У туристичному кластері система накопичення вартості включає чотири типи ланцюгів доданої вартості: постачальників, транспортні компанії, засоби розміщення та розваг, канали збуту туристичних продуктів, а також самих покупців-туристів.

За даними ВТО, під час семиденного перебування відвідувача у віддаленому туристичному центрі працює від 10 до 20 ланцюгів. В них задіяні 30–50 різних фірм, починаючи з екскурсійного бюро, спеціалізованих магазинів туристичної літератури та страхових компаній до сувенірних крамниць, пунктів обміну валюти та ін. Інша суттєва риса кластеру полягає в поєднанні кооперації та конкуренції, конкурентні відносини складаються як всередині туристичного кластеру, між фірм, що входять до нього, так і поза його межами, з іншими кластерами [10].

Створення туристичного або туристсько-рекреаційного кластера фактично визначає позиціонування території і впливає на формування іміджу регіону. У науковій літературі виділяють ряд загальних характеристик, які суттєво впливають на успіх розвитку туристських кластерів (рис. 2).

Рис. 2. *Критерії успіху розвитку туристських кластерів*

Метою створення туристичного кластеру є підвищення конкурентоспроможності території на туристичному ринку за рахунок синергетичного ефекту, в т.ч.: підвищення ефективності роботи підприємств і організацій, що входять в кластер; стимулювання інновацій; стимулювання розвитку нових напрямків.

В структурі типового туристського кластеру виділяється чотири основних сектори (рис. 3) [11].

Сектор виробництва туристських послуг включає підприємства, що безпосередньо виробляють та реалізують туристичні послуги: туроператорські фірми, турагенції, заклади розміщення, оздоровлення, перевезення, харчування та організації дозвілля туристів.

Сервісний сектор об'єднує банківсько-кредитні та страхові установи, навчальні заклади туристичного профілю, наукові установи, а також бізнес-центри, лізингові компанії.

Допоміжний сектор, по-перше, включає різноманітні підприємства з виробництва сувенірів, туристичного спорядження, специфічних для певної місцевості товарів, по-друге, поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, телерадіокомпанії, по-третє, органи державної влади, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми.

Сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластеру зв'язує між собою інші сектори і координує їх діяльність. Він включає маркетинговий, рекламно-інформаційний, логістичний та юридично-аудиторський відділи.

Рис. 3. Структура типового туристського кластеру

Наявність всіх вище перерахованих елементів туристичного кластеру не є обов'язковою. Склад його учасників може розширюватись залежно від щільності зв'язків, рівня сформованості кластеру. З частиною компаній сервісного та допоміжного секторів туристичний кластер може укласти угоди про співробітництво, що не передбачають їх входження до кластеру.

Але, не зважаючи на зростання інтересу до кластерів і ефективний досвід їх впровадження в зарубіжних країнах, кількість кластерів взагалі і туристичних зокрема, в Україні збільшується досить повільно. Це пояснюється такими факторами: недосконалість нормативно-законодавчої бази по створенню і діяльності кластерів; відсутність досвіду і достатнього інформаційного забезпечення по створенню і функціонуванню кластерів; низьке сприйняття підприємствами інновацій; недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи; відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю регіонів; відсутність державної фінансової підтримки.

Проблемою для розвитку кластерів в туризмі є те, що більшість фірм в секторі складають малі сімейні підприємства, які організовують досить простий сервіс. У них відсутні такі фактори успіху, як дослідницька база для розробки інновацій, кваліфікований персонал і ефективний менеджмент. У цьому разі стратегічні цілі, пов'язані з

розвитком території, що спеціалізується на рекреації та туризмі, розробляються і ставляться органами територіального управління. У ролі лідера в більшості кластерів туризму виступає регіональна адміністрація, або державна чи приватно-державна, спеціально створена корпорація.

Для забезпечення формування сприятливих умов розвитку туристичних кластерів необхідним є здійснення в державі комплексу заходів, а саме: розробка і удосконалення законодавчої бази організації туристичних кластерів в Україні; проведення інформаційної компанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб по роз'ясненню конкурентних переваг кластерів; державна підтримка процесів кооперування, приєднання і інтеграції серед туристичних підприємств; підвищення ефективності системи навчання і підготовки спеціалістів по створенню і впровадженню кластерної моделі в сфері туризму; створення промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів, заохочення використання технологічних інновацій в роботі підприємств туристичного бізнесу; зниження адміністративних бар'єрів.

В процесі з'ясування передумов створення кластеру, доцільно здійснити аналіз в двох напрямках: зверху-вниз, для визначення привабливості певного регіону для розвитку галузевого кластера; і знизу-вгору, з метою ідентифікації кластера на території регіону.

Головна відмінність туристського кластера від інших галузевих кластерів в тому, що його територіальна організація щільно пов'язана з туристськими маршрутами. Це можуть бути існуючі маршрути, або перспективні, але в будь-якому випадку вони повинні бути об'єктами туристського інтересу та приваблювати туристів.

Районування території доцільно здійснювати з урахуванням особливостей та переваг районів, які створюють його неповторність. Саме за такого підходу кожен з виділених районів буде здатним створити свою унікальну пропозицію і всі разом – широкую асортименту пропозицію туристських продуктів. Районування регіону стане базисом для створення територіальних поєднань підприємств, яке й буде туристським кластером.

Взагалі кластеризація – це метод поділу певної кількості об'єктів на ряд кластерів. При цьому всі вихідні об'єкти розбиваються на кілька непересічних груп таким чином, щоб об'єкти, що потрапили в одну групу, мали схожі характеристики, в той час як у об'єктів різних груп ці характеристики повинні значно відрізнятися. При цьому, підприємства й організації кластера створюють такий механізм взаємодії, при якому зберігається їх статус юридичної особи. Співпраця в межах кластера реалізується на засадах конкуренції і кооперації [12].

Вважаємо необхідним наголосити, що проведення географічних досліджень є першочерговим, так як саме вони пов'язані з усіма етапами

роботи: визначенням певних конкурентних переваг регіону, районуванням на основі переваг, плануванням кластеру, визначенням кластерних домінант і туристських маршрутів.

Впровадження кластерної моделі розвитку туризму в регіоні вимагає комплексного підходу, який передбачає як вжиття заходів щодо активізації кластеру в сфері туризму, так і використання механізму його впровадження з врахуванням існуючих регіональних особливостей.

Вважаємо, що формування кластерів доцільно здійснювати поетапно (табл. 3).

Табл. 3.

Етапи створення туристського кластеру

Етап	Заходи	Документація
1-й етап	<i>Формування ініціативної групи</i>	Підписання протоколу намірів
	Збір маркетингової інформації	
	Збір технологічної інформації	
	Узгодження позицій учасників	
2-й етап	<i>Розробка проекту</i>	Створення концепції проекту кластера
	Визначення потреб учасників майбутнього кластеру	
	Аналіз можливостей учасників майбутнього кластеру	
	Оцінка ринкових умов	
	Джерела формування матеріальної бази кластеру	
	Обґрунтування доцільності створення кластеру	
3-й етап	<i>Створення Координаційного центру кластера</i>	Підготовка і реєстрація документів
	Офіційне оформлення Координаційного центру кластера	
	Розробка Статуту кластеру	
	Проведення установчих зборів	
	Реєстрація кластеру	
	Розробка бізнес-плану кластеру	
4-й етап	<i>Початок діяльності кластеру</i>	Розробка Правил внутрішньої господарської діяльності кластеру
	Розробка складових внутрішньої господарської діяльності кластеру	
	Збільшення кількості учасників кластеру	

Характер цих зв'язків дозволить набір інструментів, застосування яких буде сприяти ефективному використанню потенціалу кластеризації та розвитку кластерних ініціатив в туристичній сфері регіону Середнього Придніпров'я.

Висновки. Базуючись на принципах економічної мотивації підприємств, туристські кластери краще, ніж інші форми організаційних утворень, дозволяють використати всі різновиди потенціалу регіону Середнього Придніпров'я. Створення туристського кластеру на території регіону дозволить вирішити важливі завдання, які стоять перед регіоном в контексті його економічного розвитку, серед яких:

- раціональне використання наявного природно-рекреаційного потенціалу регіону;
- розвиток внутрішнього і в'їзного туризму на території;
- презентація історичної, культурної та духовної спадщини регіону;
- розвиток різних видів підприємницької діяльності в туристській сфері.
- реалізація туристичного кластера на території Середнього Придніпров'я дозволить отримати наступні результати:
- підвищення конкурентоспроможності економіки регіону за рахунок зростання його туристської привабливості;
- збільшення кількості малих і середніх підприємств, які приймають участь наданні туристських і супутніх послуг;
- підвищення якості туристських та супутніх послуг за рахунок зростання конкуренції між підприємствами;
- зростання нецінової конкурентоспроможності підприємств регіону;
- розвиток інфраструктури кластеру на території регіону;
- активізація наукового та освітнього потенціалу регіону;
- формування ефективної системи підготовки кадрів для підприємств і організацій регіону;
- зростання інвестиційної привабливості регіону.

Список використаних джерел:

1. *В'їзний туризм: навчальний посібник / Авторський колектив: Коваль П.Ф., Алешиугіна Н.О., Андрєєва Г.П. та інші. – Ніжин, Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. – 304 с.*
2. *Перицина Н.В., Угрюмова С.В. К вопросу о туристской привлекательности территории // Молодой ученый. – 2016. – №16. – С. 187-189. – URL <http://moluch.ru/archive/120/33147/>*
3. *Направления и механизмы развития туристической привлекательности территории / Е.В. Фролова, Е.Е. Кабанова // Актуальні проблеми економіки. - 2015. - № 5. - С. 297-305. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_5_36*
4. *Лідери внутрішнього туризму: ТОП-7 туристичних напрямків України 2019 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://zruchno.travel/Publications/Entry/3714?lang=ua>*

5. Доржиева. В.Д. Формирование и развитие конкурентоспособных агропромышленных кластеров на мезоуровне экономики: монография. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2012. – 168 с.: ил.
6. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 774 с.
7. Дишловий І.М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання / І.М. Дишловий // *Економіка и управление*. – 2010. – № 6. – С. 69-75.
8. Стеченко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: навч. посіб. / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2002. – 254 с.
9. Жарова Л.В. Міжнародна практика формування кластерів та можливості її адаптації для України // *eer.org.ua*.
10. Данько Н.І. Формування туристичного кластеру як шлях економічного зростання регіону / Н.І. Данько // *Вісник Харківського національного університету імені В.М. Каразіна, 2014 Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. Т. 1. Вип. 3.
11. Кальченко О.М. Кластеризація в туристичній галузі [Електронний ресурс] / О.М. Кальченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vcndtu/Ekon/2009_39/22.htm
12. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі / О.А. Єрмакова. – Одеса, 2011. – 198 с.

Колотуха Олександр

Кластерний підхід до просторової організації спортивного туризму

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток туризму в світі в другій половині ХХ - на початку ХХІ століття сформував соціальне замовлення на вивчення даної сфери людської діяльності. Актуальність рекреаційно-туристських досліджень пов'язана, перш за все, з тим, що основні наукові категорії в області туризму в нашій країні формувалися в умовах планової економіки. Перехід на ринкові відносини вніс істотні корективи у розвиток туристсько-рекреаційних процесів.

Тому у географії туризму, як важливої складової соціально-економічної географії, в середині ХХ століття з'явилася необхідність єдиної методологічної основи, що дозволяло б об'єднувати різні наукові підходи в загальну концепцію. На сьогоднішній день, туристсько-географічні дослідження проводяться за трьома основними напрямками (підходами). Це – системний підхід, просторовий підхід та кластерний підхід.

Рекреаційно-туристську діяльність як соціально-економічну систему, економічні аспекти розвитку туризму, в першу чергу, висвітлює **кластерний підхід**.

Актуальність розробки даної теми впливає із недостатнього наукового обґрунтування спортивного туризму як соціально важливого напрямку рекреаційно-туристської діяльності, необхідності вибору парадигми його дослідження, забезпечення теоретико-методологічними дослідженнями просторову організацію і розвиток спортивного туризму у відповідності з вимогами сьогодення, прогнозування розвитку спортивного туризму в нашій країні та в світі.

Аналіз попередніх досліджень. В спеціальній літературі поняття «кластер» має різні тлумачення, але головна його ознака – об'єднання окремих елементів і компонентів в єдине ціле для виконання у взаємодії певної функції або реалізації поставленої мети. У перекладі з англійської мови «кластер» означає «пучок», «скупчення», «група». Методологічним основам кластеризації у сфері туризму присвячені праці Майкла Портера [1], який визначив чинники кластерної моделі, що створюють реальну можливість поліпшення загального рекреаційно-туристського стану території.

Теоретичні аспекти кластерного підходу досить детально розроблені М. Портером і його послідовниками – М. Енрайтом, С. Розенфельдом, В. Прайсом, Б. Далумом, К. Педерсоном та ін. Існує багато видів і визначень кластерів, вони розрізняються за масштабами, спрямованістю, але в цілому суть кластерів єдина. Під кластерами, згідно з визначенням, запропонованим М. Портером, розуміють «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу» [1].

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування методологічних та просторових особливостей важливого сегменту рекреаційно-туристської діяльності – спортивного туризму – з точки зору кластерного підходу, розробка соціально-географічної моделі функціонування і розвитку цього важливого сегмента туристської галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світовий досвід показує, що в умовах ринку кластери – найбільш ефективні і гнучкі структури. У їх основі лежить два принципи – кооперація і конкуренція. Головна теза М. Портера полягає в тому, що перспективні конкурентні переваги створюються не ззовні, а на внутрішніх ринках. На ранньому етапі, вважає М. Портер, головне завдання державних інституцій – поліпшення інфраструктури і усунення несприятливих умов, потім їх

роль повинна концентруватися на усуненні обмежень до розвитку інновацій. Критерієм для виділення базової галузі кластера є її здатність виробляти продукцію, конкурентоздатну на світовому ринку [1].

Російський географ С.М. Соколов запропонував поняття географічних кластерів. У основі географічних кластерів лежать цикли ринкової економіки. Одним з таких циклів є рекреаційний. На його основі формується ряд рекреаційних географічних кластерів, у тому числі рекреаційно-екологічні, рекреаційно-спортивні, рекреаційно-культурні та ін. На думку С.М. Соколова, *рекреаційний географічний кластер* (просторово-часовий відтворювальний кластер) – це географічно сконцентрована група взаємозв'язаних компаній і організацій, що конкурують, але при цьому ведуть спільну діяльність на території, яка відрізняється від інших не лише економічною спеціалізацією, але і особливостями розвитку господарства і його територіальної організації, своєрідним економіко-географічним положенням, природно-ресурсним потенціалом, населенням і просторовою структурою розселення [2, с. 34]. При цьому, частина території регіонів знаходиться за межами таких кластерів.

Різновидом рекреаційного географічного кластера виступає туристський кластер. *Туристський кластер* – це система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристських підприємств, постачальників базових та додаткових послуг із приводу створення спільного туристського продукту. Якщо спільним туристським продуктом є туристсько-спортивний продукт то можна говорити про *туристсько-спортивний кластер*. Узагальнена структура туристсько-спортивного географічного кластера відображена на рис. 1.

До туристських кластерів відносяться групи туристських та інших обслуговуючих підприємств, що сконцентровані географічно в межах регіону, які спільно використовують туристські ресурси, спеціалізовану туристську інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [3]. Туристський кластер – це, в першу чергу, спільнота різних підприємств і організацій на певній території, що напряду або опосередковано пов'язані із наданням туристських послуг [3]. Якщо основним сегментом таких послуг виступають специфічні туристсько-спортивні послуги, то знову можна говорити про *туристсько-спортивний кластер*.

Таким чином, туристський кластер є великим самостійним міжгалузевим господарським комплексом, який лежить не у звичній вертикальній площині, а охоплює певний горизонтальний простір, що включає підприємства та організації різної галузевої приналежності. Він являє собою сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв

регіональної економіки, єдиної функціональної завданням яких є діяльність по задоволенню потреб людей у різних видах відпочинку і подорожей при раціональному використанні всіх наявних туристських ресурсів регіону.

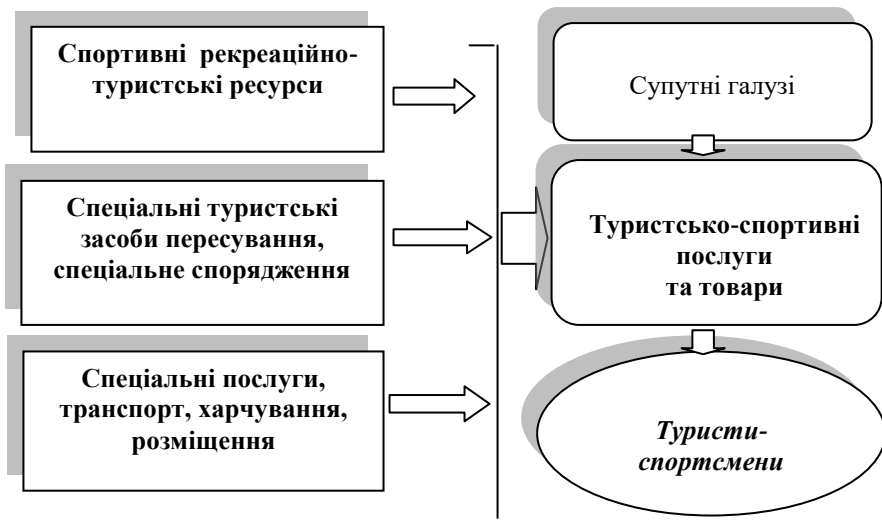

Рис. 1. Структура туристсько-спортивного географічного кластера
(за матеріалами С.М. Соколова)

Чим відрізняється туристський кластер від кластерів інших видів? Головна відмінність – в його маршрутної територіальної організації. Туристський маршрут і відповідний йому туристський потік пов'язує об'єкти, перетворюючи їх з тих, що конкурують у взаємодіючі елементи системи. Саме завдяки туристському потоку формується кластер. Якщо туристський маршрут є туристсько-спортивним, а туристський потік – туристсько-спортивним, то знову можна говорити про *туристсько-спортивний кластер*.

Основними перевагами кластерної моделі організації туристської діяльності є:

- підвищення економічної ефективності і конкурентоспроможності спільної діяльності об'єднаних у туристський кластер підприємств порівняно з відокремленою діяльністю;
- зменшення собівартості послуг за рахунок спільного використання туристських ресурсів та туристської інфраструктури, розширення кола конкуруючих між собою

- постачальників та споживачів туристських послуг, розвитку кооперування, договірної спеціалізації;
- стимулювання інноваційного розвитку, розширення доступу до інновацій шляхом збільшення потоків ідей та інформації;
- формування локального спеціалізованого ринку праці (гідипровідники, інструктори, рятувальники тощо), що дозволяє здійснювати обмін співробітниками, їх стажування, підвищення кваліфікації;
- покращення інвестиційної привабливості регіонів;
- кластеризація туристської діяльності при правильній організації стимулює зростання і розвиток інших виробництв.

У структурі типового туристського кластеру фахівці виділяють чотири основних сектори:

- сектор виробництва туристських послуг;
- сервісний сектор;
- допоміжний сектор;
- сектор забезпечення життєдіяльності туристського кластеру [4].

Адаптуємо структуру типового туристського кластеру (рис. 2) до спортивного туризму.

Рис. 2. Структура типового туристського кластеру

Сектор виробництва туристських послуг включає підприємства, що безпосередньо виробляють та реалізують специфічні туристсько-спортивні послуги: турфірми, які спеціалізуються на активних турах, туристські клуби, асоціації, спеціалізовані заклади з розміщення (туристські бази, приюти, гірські хижі, кемпінги тощо), оздоровлення, перевезення, харчування та організації дозвілля туристів.

Сервісний сектор включає туристські інформаційні центри, страхові установи, навчальні заклади туристського профілю, наукові установи тощо.

Допоміжний сектор, по-перше, включає різноманітні підприємства з виробництва туристського спорядження, сувенірів, специфічних для певної місцевості товарів; по-друге, поліграфічні підприємства (видавництво путівників), картографічні фабрики (видавництво карт, картосхем маршрутів), спеціалізовані періодичні видання; по-третє, місцеві органи державної влади, дирекції національних природних парків та інших природоохоронних територій, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми.

Сектор забезпечення життєдіяльності туристського кластеру зв'язує між собою інші сектори і координує їх діяльність. Він включає маркетинговий, рекламно-інформаційний, логістичний відділи.

Наявність усіх вищеперерахованих елементів туристського кластеру не є обов'язковою. Склад його учасників може розширюватись залежно від тісноти зв'язків, рівня сформованості кластеру. З частиною компаній сервісного та допоміжного секторів туристський кластер може укладати угоди про співробітництво, що можуть не передбачати їх входження до кластеру.

Таким чином, **туристсько-спортивний кластер** ми визначаємо як об'єднання активних елементів специфічної територіальної рекреаційної туристсько-спортивної системи в тимчасову взаємодію, що призводить до активізації туристсько-спортивної діяльності (рис. 3). При цьому виникають нові туристсько-спортивні маршрути, потоки, центри. Маршрутна організація характерна для структури туристсько-спортивного кластера.

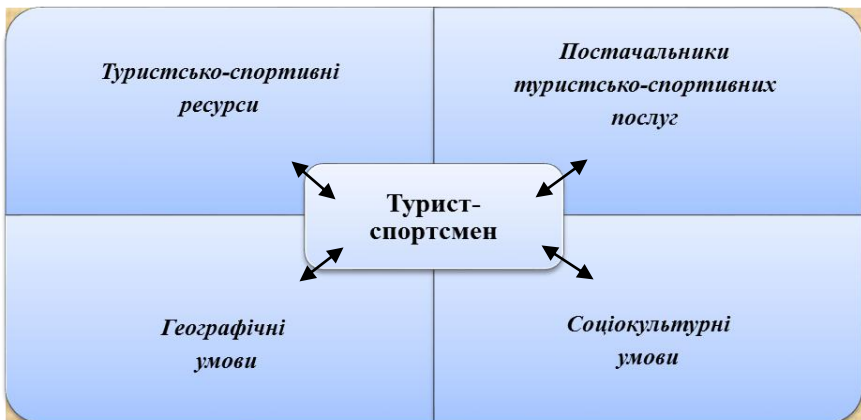

Рис. 3. Складові туристсько-спортивного кластера

Центральним поняттям кластера виступають специфічні туристсько-спортивні ресурси, саме їм належить вирішальна роль в розвитку спортивного туризму, оскільки вони більшою мірою є основним мотивом і причиною участі туристів в туристсько-спортивних подорожах.

Туристські ресурси можуть бути як природні, так і штучно створені. Для створення штучних туристських ресурсів притягуються великі інвестиції. До складу кластера також входять туристські фірми, головними завданнями діяльності яких є створення привабливих туристських продуктів, відповідних потребам туристів, підтримка стандарту обслуговування.

Головна ланка кластера – турист-спортсмен, саме на нього направлена вся діяльність, при цьому важливо щоб новий туристсько-спортивний продукт був йому цікавий. Під час подорожі турист споживає різні послуги – загальні, специфічні туристсько-спортивні і супутні. Перш за все, він потребує послуг з підтримки своєї життєдіяльності – розміщенні, харчуванні, транспорті, дозвіллі. Саме тому основними з елементів кластера є постачальники спеціалізованих туристських послуг. Розвиток кластера залежить також від економічних, природних, соціокультурних і політичних умов, які мають тенденцію змінюватися.

При формуванні туристського кластера необхідно ідентифікувати його географічні кордони і враховувати кліматичні чинники, які відносяться до природних умов. Географічні кордони багато в чому створюють транспортні комунікації на під'їздах до туристсько-спортивних районів (стан автомобільних доріг, розвиток малої авіації, водного транспорту), які сполучають між собою основні центри тяжіння туристів.

Важливо враховувати традиції і культуру місцевого населення – соціокультурні умови, які безпосередньо впливають на індустрію гостинності. До соціальних чинників слід віднести і сферу професійної підготовки, яка є потенціалом для розвитку кваліфікованого персоналу для потреб спортивного туризму.

На думку А.Ю. Александрової [5], особливу увагу при формуванні туристського кластера необхідно приділяти взаємозв'язкам між його елементами. Даний зв'язок не лише ґрунтується на економічній вигоді учасників, але і орієнтований на створення і реалізацію якісних туристських послуг, що задовольняють потреби як туристів, так і території. Це виражається у взаємозв'язку («транспорт - засоби розміщення – харчування») як основних послуг кластера, так і у взаємозв'язках («державне управління – комерційні організації – науково-освітні установи»). Взаємозв'язок підприємств, що входять в кластер,

здійснюється за рахунок ланцюжків доданої вартості і системи накопичення.

Як різновид кластерного підходу, російський географ О.І. Зирянов запропонував *кластерно-домінантний підхід*. Домінанта, на думку автора, формує навколо себе туристський кластер, але в будь-якому випадку головна умова розвитку туристського кластера – це наявність або поява маршрутів і туристських потоків [7]. Яскравими прикладами туристських кластерів, що виникають, є активізація туризму на території у зв'язку з відвідуванням унікальних атрактивних, в першу чергу – природних, об'єктів, що викликає специфічні туристські потоки.

Кластерна форма територіальної організації спортивного туризму особливо починає проявлятися в тому випадку, коли в туристсько-рекреаційній середовищі з'являється якась явна домінанта, яка виражає спеціалізацію території. Домінантою може бути як об'єкт туристсько-спортивного та екскурсійного інтересу, так і об'єкт туристської інфраструктури, туристська подія. Домінанта – це, в першу чергу, атрактивний об'єкт. А роль атракцій є надзвичайно важливою в спортивному туризмі, адже вони є приваблюючими об'єктами, центром формування туристсько-спортивних районів (г. Говерла – в Карпатах, г. Ельбрус – на Кавказі, г. Монблан – в Альпах, Великий Каньйон – в Криму, Ніагарський водоспад – в Північній Америці, Південний полюс тощо).

Кластерно-домінантний підхід до розвитку туризму в регіоні на думку О.І. Зирянова полягає в наступному [8].

1. Важливо знайти основні конкурентні туристські переваги, в нашому випадку – туристсько-спортивні, регіону серед інших регіонів в країні та в світі, і позначити його внутрішні території, де ці виділені переваги виявляються найбільш яскраво.
2. Слід здійснити туристсько-спортивне районування регіону (виділити внутрішньорегіональні райони) з урахуванням його основних конкурентних переваг. Треба виділити райони, які відрізнялися б виразом певної основної переваги – горосходження, туристський сплав, трекінг тощо. У такому випадку кожен район міг би пропонувати особливі турпродукти і взаємодоповнювати інші райони в регіональній системі. У такому випадку на основі туристських районів складаються або можуть скластися тимчасові територіальні поєднання підприємств – туристські кластери, які могли б здійснювати тематичні туристсько-спортивні проекти. У зв'язку з цим на основі сітки туристських районів слід

визначити просторову структуру майбутніх туристсько-спортивних кластерів – протокластерів (потенційних кластерів), і здійснити їх зонування для розуміння насиченості туристськими ресурсами.

3. Необхідно виділити доміанти в протокластерах. В це завдання входить визначення географічного місця та функції майбутнього об'єкта, який здатний своєю появою і розвитком внести новий розвиток в існуючому туристському середовищі та сформувати ефективну і корисну туристсько-рекреаційну систему, об'єднавши проектно і маршрутно різноманітні елементи. На основі цього слід перейти до проектування туристсько-спортивного кластера.

У межах протокластеру О.І. Зирянов та С.Е. Мишлявцева виділяють три зони. Перша – центральна зона, ядро, своєрідний атракційний центр, розподільник туристських потоків. Друга зона – базова, опорна. Це територія - концентрація основних туристських об'єктів і маршрутів. Третя зона – ареал перспектив туристського розвитку. Третя зона кластера може виходити за межі адміністративних кордонів регіону, охоплюючи території міжрегіонального туристського співробітництва. Це далека зона впливу кластера, поширювана на області перекриття із сусідніми подібними системами [8].

Таким чином, туристський кластер формується в межах туристського району та характеризується наявністю бізнес-компоненти (туристських підприємств), що має тісні зв'язки. Береться до уваги можливість розвитку спеціалізованого туристського підприємництва в кожному кластері для збалансованого розвитку усієї туристсько-рекреаційної системи. Кожен кластер повинен мати можливість створення особливих туристських брендів. Кожен кластер має виконувати свої особливі функції в регіональній туристсько-рекреаційній системі, виділятися своїми видами туризму та рекреації.

Важливим вбачається визначення територіальних меж туристського кластера. Виходячи з розуміння туристського кластера, його географічні межі закінчуються там, де не має діяльності туристських фірм, де не прокладені туристські маршрути, відсутня хоча би елементарна туристська інфраструктура. Натомість традиційні туристсько-рекреаційні райони «перекривають» всю територію регіону повністю. А кластери, що розвиваються на їх засадах, охоплюють лише їх частину, виступаючи, по суті, їх економічно активними ядрами. При цьому спортивний туризм може також охоплювати території, які не мають навіть елементарної туристської інфраструктури, прокладених та промаркованих туристських маршрутом, абсолютно незаселені.

Говорячи про простір туристського кластера, О.І. Зирянов має на увазі його кордони, склад об'єктів, що у нього входять. Говорячи про географічне поле туристсько-спортивного кластера, ми маємо на увазі не тільки просторові межі та склад елементів, але і всю відповідну діяльність. Це поле діяльності даного профілю – туристсько-спортивної.

Отже, географічне поле туристсько-спортивного кластера – це поле специфічного виду туристсько-рекреаційної діяльності – спортивного туризму – з географічним змістом. Географічне поле в даному випадку – це не просто своєрідний аналог понять «географічний простір» і «територія», а термін, що виражає поле діяльності, поле креативу, легендування, девелопменту [6].

Туристська специфіка і особливість кожного району повинні висловитися в тематиці турпродуктів і продукції туристського сервісу. У зв'язку з цим виникає одне з генеральних завдань - завдання туристського легендування території. Формування ефективної туристської легенди є важливою основою різноманітної проектної туристської роботи в районі. Це сприяє утворенню туристського кластера, де яскравим виразником легенди території є туристська домінанта.

Російський географ А.В. Митрофанова на основі зіставлення вітчизняних і зарубіжних підходів до аналізу просторової організації туризму вводить поняття особливого виду територіальних суспільно-географічних систем у сфері туризму – «регіонального туристського кластеру». Під регіональним туристським кластером розуміється форма просторової організації туризму, представлена сукупністю підприємств сфери туристського обслуговування і сполучених галузей, об'єднаних горизонтальними зв'язками, синергія яких призводить до підвищення ефективності функціонування сукупності в цілому та її окремих підприємств [9].

В межах регіонального туристського кластеру найбільш розвиненим є центральний вузол – сполучна ланка в загальній мережі, який виконує координуючу і об'єднуючу функцію, характеризується високим рівнем розвитку інфраструктури. На периферії вузли, в порівнянні з центром, мають найбільш виражений і привабливий туристський потенціал [9].

Зонування регіонального туристського кластеру виконується за допомогою складання і аналізу матриці туристських маршрутів, відображає рівень взаємодії між внутрішньорегіональними туристськими кластерами, динаміку їх формування та розвитку. Виділяється активна зона, зона росту, зона розвитку і пасивна зона. Прогноз подальшого розвитку регіонального туристського кластера доцільно пов'язувати з появою нових внутрішньорегіональних кластерів та їх інтеграцією до

складу регіонального туристського кластера: зона першої, другої і третьої черги освоєння. Залежно від регіональних особливостей, таких зон може бути більше. Ієрархічна ж структура туристського кластера має такий вигляд: мікрорівень (внутрішньорегіональний туристський кластер), мезорівень (регіональний туристський кластер), макрорівень (міжрегіональний, транскордонний туристський кластер) [9].

Важливим моментом дослідження туристських кластерів виступає їх класифікація. Економіст А.Є. Шастітко [10] розглядає наступну класифікацію кластерів. Одним з критеріїв цієї класифікації є наявність ядра: ядерні і без'ядерні кластери. Другий критерій – локалізованість зв'язків – споживання продукту в межах кластера і за його межами.

Ще один критерій в цій класифікації – варіант розвитку кластера. Існує три варіанти розвитку кластера: 1) «з нуля», це означає, що в місці його локалізації раніше не існувало явно вираженого попередника; 2) варіант – за рахунок модифікації або розвитку вже існуючого кластера. Ще один варіант розвитку кластера – трансформація ринкових зв'язків у бік стійкіших стосунків між компаніями.

Також необхідно розрізняти кластер галузевий і регіональний. При створенні галузевого кластера посилення конкурентних переваг здійснюється за рахунок неформальної взаємодії організацій саме даної галузі, яка виступає як об'єднуючий чинник. Тоді як в регіональному кластері всі підприємства регіону взаємодіють на основі конкурентно-партнерських стосунків заради досягнення загальної мети – розвиток регіону в цілому як кластера.

З усіх можливих класифікацій кластерів до туристської галузі найбільш підходить трирівневий розподіл, який дозволяє виділити на території потенційного розвитку туризму три утворення: локальний, регіональний і транскордонний туристські кластери [11].

За оцінками фахівців у туристській сфері кластерний підхід може забезпечити підвищення економічної ефективності господарської діяльності кластерів на регіональному рівні через:

- розвиток та удосконалення туристської та рекреаційної інфраструктури для формування якісних туристських продуктів;
- створення та розвиток туристських продуктів і територій у регіоні з урахуванням збереження навколишнього середовища та відродження природного потенціалу;
- розвиток підприємництва у туристській сфері, підвищення якості та забезпечення конкурентоспроможності регіональних туристських продуктів та пропозицій на світовому ринку послуг у сфері туризму [12].

Висновки. Підводячи підсумок, відзначимо, що кластерний підхід має ефективне застосування при вирішенні проблем розвитку туристської сфери в певному регіоні і в світі взагалі та спортивного туризму зокрема. При цьому роль географічних досліджень первинна, тому що пов'язана з усіма етапами роботи: визначенням конкурентних переваг регіону, районуванням на основі переваг, плануванням туристських кластерів, їх зонуванням, пошуком і проектуванням кластерних домінант і формуванням туристських маршрутів і потоків.

Список використаних джерел:

1. Портер М. Конкуренция: Учебное пособие. Пер. с англ. / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 496 с.
2. Соколов С.Н. Рекреационные географические кластеры и проблемы их конкурентноспособности / С.Н. Соколов. // Вестник Нижневарт. гос. гуманит. ун-та. Серия «Естественные науки и науки о Земле». 2009. № 1. – С. 32-42.
3. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник / Л.Г. Гонтаржевська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
4. Кальченко О.М. Кластеризація в туристичній галузі. / О.М. Кальченко. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vcndtu/Ekon/2009_39/22.htm
5. География туризма: учебник / кол. авторов; под ред. А.Ю. Александровой. – М.: КНОРУС, 2008. – 592 с.
6. Зырянов А.И. Географическое поле туристского кластера. / А.И. Зырянов. – Географический вестник. Научный журнал Пермского университета. – 2012. – № 1 (20). – С. 96-98.
7. Зырянов А.И. Регион: пространственные отношения природы и общества / А.И. Зырянов – Пермь: Перм. гос. ун-т, 2006. – 372 с.
8. Зырянов А.И. Туристские кластеры Пермского края / А.И. Зырянов, С.Э. Мышлянцева. // Туризм в глубине России: сб. тр. конф. Пермь, 2010. – С. 3-10.
9. Митрофанова А.В. Региональный туристский кластер как форма пространственной организации туризма: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 25.00.24. / А.В. Митрофанова. – Калининград, 2010. – 24 с.
10. Шаститко А.Е. Кластеры как дискретная институциональная альтернатива управления транзакциями / А.Е. Шаститко. // Балтийский регион. – 2009. – №2. – С. 26-43.
11. Пятина Д.А. Туристский кластер как понятие / Д.А. Пятина. // Туризм в глубине России: сб. тр. конф. Пермь, 2010. – С. 23-29.
12. Безпарточний М.Г. Кластерна модель забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання у контексті регіонального функціонування / М.Г. Безпарточний. // Економічні інновації. – 2007. – №30. – С.24-32.

Кластерна модель організації туристичного бізнесу як чинник підвищення конкурентоспроможності регіону

Вступ. Інтеграція України до Європейського Союзу вимагає опрацювання нових підходів до підвищення рівня конкурентоспроможності національної та регіональної економіки, зокрема її туристичного сектору.

Процес виокремлення регіонів в самостійні економічні суб'єкти в сучасних умовах господарювання характеризується певними суперечностями та проблемами, подолання яких є можливим за умови підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

З оглядом на те, що вигідне географічне положення та наявність різноманітних природних ресурсів є базисом у формуванні конкурентних позицій регіону, помилково було б не враховувати ті переваги, які може отримати регіон завдяки спільним зусиллям регіональної влади, суб'єктів підприємницької діяльності та громадських організацій.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан економічного розвитку України зумовлює пошук нових форм господарювання, які значною мірою зможуть враховувати інтереси як виробників, так і споживачів. Чільне місце серед таких форм займають регіональні кластери, які являють собою сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних підприємств, організацій та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють спільну діяльність. На теперішній час кластери в Україні не стали поширеною формою співпраці в індустрії туризму. Серед відомих вітчизняних тематичних кластерів можна виділити наступні:

- сільського («зеленого») туризму – ЕКОТУР, «Кам'янець», «Мальовнича Бережанщина», «Дніпро–транскордонний», «Оберіг», в шести суміжних прикордонних районах Гомельської та Чернігівської областей;
- пізнавального туризму, що представлений міжрегіональним кластером «Південне туристичне кільце», який охоплює територію Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, а також туристичним кластером «Вознесенськ» [1].

На думку І. Пилипенка, регіональний підхід до формування кластерів на основі конкурентних ресурсів регіону ефективно діє у такому поєднанні: туризм і сільське господарство (сільський або фермерський туризм); туризм та природні заповідники (зелений чи науковий туризм); туризм та розвинена промислова та ділова активність

(промисловий туризм та інші комбінації). Ці ресурси згруповані за галузевою (групою споріднених галузей, які успішно доповнюють одна одну) чи просторовою ознаками (група географічно сконцентрованих у певному регіоні компаній із суміжних сфер діяльності, що виробляють схожу чи взаємодоповнювальну продукцію та характеризується наявністю інформаційного обміну між компаніями, їх співробітниками) [2].

Перспективним є створення кластерів в сільських і депресивних районах, оскільки створення об'єднань на таких територіях на основі спільних зусиль ініціюють розвиток сільського туризму, що сприяє розвитку села [3].

Кластерний підхід до організації туристичного бізнесу має як переваги, так і недоліки. В якості основної переваги можна зазначити синергетичний ефект від спільної діяльності підприємств за рахунок більш ефективного використання різних ресурсів, поглиблення спеціалізації та доступу до інновацій.

Об'єднання підприємств у формі туристичного кластеру в межах регіону, діяльність яких орієнтована на задоволення туристичних потреб, отримує можливість ефективніше лобювати свої інтереси на рівні місцевих органів влади, залучати інвестиційні кошти, а також створює основу для створення нових форм об'єднання знань.

До основних проблем можна віднести необхідність державної підтримки кластерних ініціатив, яка повинна ґрунтуватись на розробленій кластерній програмі і враховувати регіональні особливості та можливості, а це означає, що ефективність існування кластеру буде знаходитись у прямій залежності від фінансових ресурсів, оскільки саме вони дадуть змогу розвивати і комерціалізувати нові ідеї. Суттєвою проблемою є нерозвинена інфраструктура в регіоні, яка буде стримувати його розвиток, а також низький рівень підприємницької ініціативи.

Висновки. Туристичний кластер – це, перш за все, соціальне явище, яке створюється в середовищі тих суб'єктів, які мають певні економічні вигоди. Саме кластерна модель організації туристичного бізнесу дозволяє посилити конкурентні переваги окремих підприємств, а, відповідно, і кластеру в цілому, що сприяє розвитку регіональної економіки. Розвиток туристичного кластеру, як нової форми господарювання та економічних відносин, дозволяє отримати суттєвий соціально-економічний ефект у вигляді:

- підвищення продуктивності і конкурентоздатності туристичних підприємств, а також інших підприємств, що входять до кластеру;

- підвищення зайнятості населення регіону, створенню нових робочих місць;
- покращення інвестиційного клімату регіону;
- підвищення інноваційного потенціалу шляхом використання інноваційних технологій.

Список використаних джерел:

1. Мельниченко О.А. *Особенности развития индустрии туризма в Украине: монография* / О.А. Мельниченко, В.О. Шведун. - Харків: НУЦЗУ, 2017. – 153 с.
2. Пилипенко И.В. *Кластерная политика в России: возможности реализации и конкурентоспособность регионов. // VIII Сократические чтения «Постиндустриальная трансформация старопромышленных районов России» / Сборник докладов под ред. В.А. Шупера. – М.: Эслан, 2011. – С. 177-211.*
3. Кальченко О.М. *Кластеризация в туристичній галузі* / О.М. Кальченко // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2009. – № 39. – С. 186-195.*

Соколовський Віктор, Залевський Анатолій

Методичні аспекти дослідження конкурентоспроможності регіону

Вступ. Складність проходження трансформаційних процесів реформування економіки України в цілому вимагає внесення певних коректив в його здійснення, надаючи процесу регіонального та галузевого спрямування. Відповідно існує об'єктивна необхідність визначення ролі і місця окремих регіонів і галузей в державному економічному просторі, а саме існуючих та потенційних можливостей і перспектив розвитку. Для вирішення таких задач необхідно приділити детальну увагу категорії конкурентоспроможності та її головним визначникам – ресурсозабезпеченість, ефективність виробництва та механізми ціноутворення.

Теорія конкуренції, вперше була обґрунтована А. Смітом, а з часом була розвинута Д. Рікардо, К. Марксом, Ф. Еджоуртом, Е. Чемберліном, Дж. Робінзоном, Ф.Хайєком, П.Самуельсоном, А. Маршаллом та багатьма іншими. Досить довгий час конкуренція розглядалась виключно як процес боротьби між окремими виробниками в умовах ринку, тобто розглядалися питання сутності поняття та її проявам на мікрорівні. З часом дослідники приділяють все більшу увагу не лише сутності конкуренції, а й питанням визначення конкурентоспроможності на різних

масштабних рівнях та проблемам забезпечення конкурентоспроможності. Але й в цьому питанні не існує однозначних визначень.

Постановка задачі. Метою дослідження конкурентоспроможності регіонального рекреаційного комплексу є розробка методичних аспектів його формування та підвищення конкурентоспроможності. Виходячи з цього, були поставлені та вирішувалися такі задачі:

- визначення поняття конкурентоспроможності;
- охарактеризувати рівні прояву конкурентоспроможності;
- визначити критерії розрахунку регіональної конкурентоспроможності.

Результати. Для визначення поняття «конкурентоспроможність» як важливої характеристики ринкової економіки слід визначитись з такими проблемами:

- які економічні системи та їх складові володіють якістю конкурентоспроможності;
- які ознаки, притаманні конкурентоспроможності як економічній категорії;
- які цільові та методичні аспекти дослідження конкурентоспроможності різних економічних об'єктів.

Формування і розвиток теорії конкурентоспроможності розпочалось досить недавно, що зумовило наявність багатьох різноманітних поглядів на дане поняття. Хоча й більшість науковців сходяться на тому, що конкурентоспроможність слід розуміти як можливість різних економічних об'єктів конкурувати з аналогічними на визначеному ринку, використовуючи власні конкурентні переваги для досягнення поставлених завдань. Конкурентоспроможність як складна економічна категорія може розглядатись на кількох рівнях (табл. 1.).

Переважна більшість існуючих наукових робіт присвячені дослідженню конкурентоспроможності товарів чи послуг та підприємств з їх виробництва.

Аналізу конкурентноздатності на галузевому та регіональному рівні присвячено значну кількість наукових робіт вітчизняних авторів, серед яких – Балабанов Г.В. [10], Нагірна В.П. [10], Нижник О.М. [10], Розметова О.Г. [8], Стеченко Д.М. [8]; а також вчених близького – Абрамшвілі Г.Г. [1], Азоев Г.П. [2], Калюжнова Н.Я. [4], Коробов Ю.І. [5], Мойсеева Н.К. [7], Перський Ю.Н. [4], Татаркін О.І. [3], Юданов А.Ю. [12], та далекого зарубіжжя – Ансофф Й., Маршал А. [6], Портер М., Стрікланд А., Уотерман Р., Хайек Ф. [11] та інші.

Для визначення конкурентоспроможності регіонального рекреаційного комплексу та подальшого її підвищення необхідно визначити загальну конкурентоспроможність регіону та рекреаційного

комплексу, а в подальшому, виходячи з цих показників, окреслити шляхи її підвищення.

Табл. 1.

Характеристика рівнів конкурентоспроможності

Рівень конкурентоспроможності	Об'єкт чи суб'єкт конкурентоспроможності	Головні фактори, що визначають конкурентоспроможність
Товарний	Товари чи послуги	Якісні характеристики та цінові параметри товару чи послуги, їх відповідність існуючому попиту
Мікрорівень	Виробники товарів і послуг	Порівняльні характеристики цінових і якісних характеристик товарів чи послуг різних виробників, ефективність їх виробничої діяльності, основні фінансово-економічні показники діяльності підприємств, ефективність маркетингових комунікацій та збутової політики підприємства
Мезорівень	Регіональні галузеві чи міжгалузеві формування, кластери	Внутрішньогалузева структура регіонального формування, ступінь та характер впливу зовнішнього середовища, конкурентоспроможність окремих складових елементів на мікрорівні, рівень внутрішньої взаємодії між цими елементами, регіональна інвестиційна привабливість
Макрорівень	Економіко-господарські формування держави	Конкурентоспроможність економічних систем мікро- і мезорівня, галузевих і міжгалузевих об'єднань господарства держави, рівень їх науково-технологічної оснащеності, інвестиційний клімат в державі
Мегарівень	Економічні системи в міжнародному поділі праці	Конкурентоспроможність міждержавних економічних об'єднань, ТНК, міжнародних галузевих та міжгалузевих консорціумів, тощо

Поняття конкурентоспроможності на мікро- і мезорівні найбільш тісно пов'язано з ефективністю використання ресурсів та ефективністю виробництва, які визначають пропозицію, а відповідно і цінову політику товаровиробників на регіональному ринку. У найзагальнішому вигляді поняття конкурентоспроможності регіону, можна визначити як здатність регіону в умовах вільної конкуренції виробляти товари і послуги, що задовольняють вимоги ринку, реалізація яких збільшує добробут регіону, країни і окремих її громадян.

Регіональний ринок за своєю сутністю є високо спеціалізованим формуванням де здійснюються різноманітні соціально-економічні процеси і відносини, під впливом особливостей попиту і пропозиції кожного територіального утворення. Основними складовими внутрішнього середовища регіонального ринку є ринок капіталу, трудових ресурсів та товарів і послуг (рис.1.). У процесі їх взаємодії відбувається формування внутрішнього середовища регіонального ринку. В свою чергу конкурентоспроможність регіону забезпечується факторами внутрішнього та зовнішнього середовища.

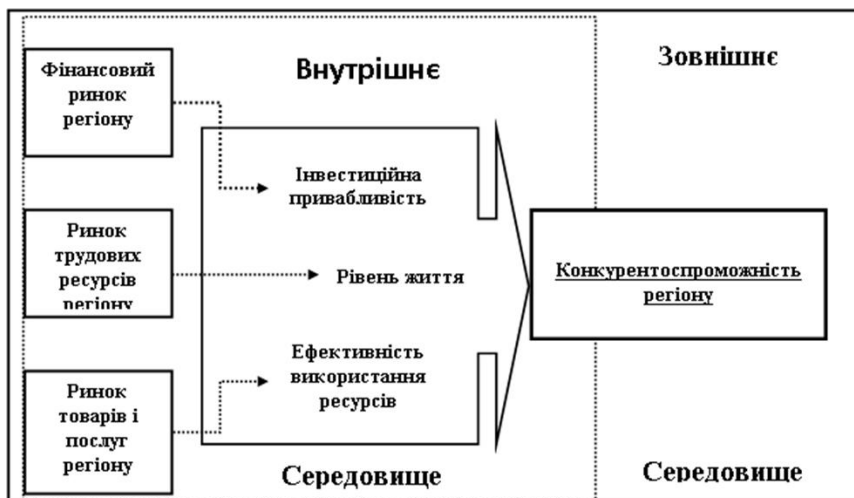

Рис.1. Механізм формування конкурентоспроможності регіону

Формування пропозиції на регіональному ринку забезпечується його ресурсними, нормативно-правовими, регуляторними та виробничо-фінансовими можливостями. Визначальний вплив на процес виробництва товарів і послуг здійснюється виробничими системами регіону, державними органами влади та регіонами-конкурентами на основі аналізу внутрішнього та зовнішнього попиту. Головним фактором, що визначає існування внутрішнього попиту на регіональному ринку є рівень життя населення регіону.

Рівень життя населення – це узагальнене синтетичне поняття, яке характеризується багатоаспектною компонентною структурою [13, С.92].

Кількість показників, що враховуються в процесі аналізу якості життя на сьогоднішній день не визначена чітко, як і саме поняття рівня

життя залишається дискусійним на всіх рівнях. Найбільш поширеним інтегральним показником рівня життя населення є індекс людського розвитку. Згідно цього показника визначається переважно конкуренто-спроможність на макрорівні, хоча доволі часто використовується і на мезорівні. Для розрахунків ІЛР враховують три показники:

1) середня тривалість життя населення I_{lc} , яка в різних країнах коливається від 25 (min) до 85 (max) років і визначається за формулою:

$$I_{lc} = \frac{I_{1факт} - I_{1min}}{I_{1max} - I_{1min}}$$

2) рівень грамотності дорослого (від 15 років) населення I_{cp} , що може становити від 0 до 100%,

$$I_{cp} = \frac{I_{cpфакт} - I_{cpmin}}{I_{cpmax} - I_{cpmin}}$$

а також рівень освіти I_3 — кількість населення, охопленого навчанням у віці 6-24 роки, що також становить від 0 до 100%

$$I_{po} = \frac{I_{3факт} - I_{3min}}{I_{3max} - I_{3min}}$$

загальний рівень досягнутої освіти I_{2c} визначається за формулою:

$$I_{2c} = \frac{2}{3} I_{cp} + \frac{1}{3} I_{po}$$

3) реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення, який у різних країнах коливається від 200 до 40000 дол. США.

$$I_{3c} = \frac{\log_{10} I_{ВВПфакт} - \log_{10} I_{ВВПmin}}{\log_{10} I_{ВВПmax} - \log_{10} I_{ВВПmin}}$$

загальний індекс людського розвитку розраховується за формулою:

$$I = \frac{\sum_{k=1}^3 I_{k_c}}{3}$$

Для визначення реальної конкурентноздатності регіону індексу людського розвитку в більшості випадків не вистачає, адже він не в повній мірі відображає купівельну спроможність та пріоритетні товари і послуги, які визначають попит на регіональному ринку. Тому кожна країна для характеристик рівня життя населення своїх регіонів розробляє більш детальні системи моніторингу. Так, у США функціонує державна система "Соціальні показники", яка складається з восьми блоків, які всебічно характеризують соціальні умови та якість життя населення і

охоплюють 167 показників: 1) здоров'я; 2) суспільна безпека; 3) освіта; 4) праця; 5) дохід; 6) житло; 7) дозвілля, рекреація; 8) демографія.

Загалом рівень життя визначається за всіма показниками, що впливають на особливості життєдіяльності населення і оцінюються переважно у порівнянні як кращі чи гірші.

Розрахунок інтегрального показника рівня життя населення здійснюється на основі багатьох показників (індикаторів), що визначають рівень соціального розвитку регіону (табл..2).

Табл. 2.

Складові оцінки рівня (якості) життя населення

№ п/п	Назва показника	
1.	Соціально-демографічні індикатори	Природний приріст населення
2.		Середня тривалість життя
3.		Статеві-вікова структура населення
4.		Рівень злочинності
5.	Соціально-культурні індикатори, пов'язані з освітою	Співвідношення динаміки витрат на освіту до динаміки зростання ВВП;
6.		Середній рівень освіти дорослого населення, питома вага людей з вищою освітою
7.		Доступ до неперервної освіти
8.		Кількість друкованих видань, в тому числі з питань освіти та науки, кількість користувачів Internet, кількість друкованих видань, які передплачуються бібліотеками.
9.	Економічні індикатори	Рівень доходів населення регіону
10.		Рівень безробіття
11.		Забезпечення населення житлом та інвестиції в будівництво
12.		Середня заробітна плата
13.		Розмір прожиткового мінімуму
14.		Доля малозабезпеченого населення
15.		Об'єм платних послуг для населення в регіоні

Індикатори стану розвитку регіонального ринку – це показники, які використовуються для оцінки якості життя людей, стану їх здоров'я, стану довкілля, оцінки впливу людської діяльності на стан довкілля і здоров'я людей. Індикатори встановлюються в залежності від пріоритетів та завдань розвитку для окремо взятого регіонального ринку, їх поділяють на економічні, соціально-демографічні та соціально-культурні.

Рівень життя тісно взаємопов'язаний з інвестиційною привабливістю та ефективністю використання ресурсів, адже інвестиційна привабливість напряму визначається залежно від двох інших критеріїв конкурентоспроможності, але й суттєво впливаючи і на них.

Процес оцінки і прогнозування інвестиційної привабливості регіонів, так само як і оцінка рівня життя, мають бути безпосередньо узгоджені з державною регіональною політикою, метою якої є забезпечення ефективного розвитку регіону.

Д. Стеченко під інвестиційною привабливістю розглядає надійне і своєчасне досягнення цілей інвестора на основі економічних результатів діяльності виробництва, у яке здійснюються інвестиції [14, С.321]. Інвестиційна привабливість визначається комплексом показників, перелік яких є мінливим під впливом суспільного розвитку, і формується залежно від характеристик інвесторів, їх стратегічних і тактичних цілей, технологічних особливостей виробничих процесів і кваліфікації трудових ресурсів на підприємствах, що інвестується.

В сучасних умовах оцінка інвестиційної привабливості оцінюється за сукупністю економічних, демографічних, інфраструктурних, екологічних та соціально-культурних показників регіональних економічних систем (табл. 3).

Кожна група показників оцінюється за сукупністю аналітичних показників. Загальна кількісна оцінка показників, за якими визначають інвестиційну привабливість, підсумовується і показує загальний рейтинг інвестиційної привабливості.

Слід зауважити, що значимість кожної групи показників не є однаковою і в науковій літературі переважає думка, що слід визначати загальний рейтинг за формулою:

$$I_{inp} = \frac{3}{4}(K_{econ} + K_{инфр}) + \frac{1}{4}(K_{дем} + K_{екол} + K_{ск})$$

Після визначення інвестиційної привабливості регіону в подальшому необхідно порівнювати її з ефективністю інвестицій на основі аналізу наявних показників цієї ефективності.

Головною характеристикою конкурентоспроможного існування ринку товарів і послуг в регіоні є ефективність використання ресурсів регіону, що розраховується за формулою:

$$E_{ek} = \frac{\sum_{i=1}^n A_i}{\sum_{i=1}^n B_i},$$

де $i = 1, 2, \dots, n$ – ресурси; A_i прибутки від використання i -го ресурсу; B_i затрати на освоєння і використання i -го ресурсу.

Табл. 3.

Основні показники інвестиційної привабливості регіону

Показники	Складові
Показники економічного розвитку ($K_{\text{екон}}$)	Частка регіону у ВВП країни
	Обсяг виробленої продукції в регіоні на душу населення
	Обсяг капіталовкладень на душу населення
	Загальна кількість промислових підприємств
	Кількість збиткових промислових підприємств
	Загальна кількість підприємств невиробничої сфери
	Кількість збиткових підприємств невиробничої сфери
	Рівень само забезпеченості основною продукцією
	Рівень заробітної плати
Демографічні показники ($K_{\text{дем}}$)	Співвідношення населення регіону до загально-державного
	Структура та чисельність міського та сільського населення
	Частка населення, зайнятого в суспільному виробництві
	Кваліфікаційний рівень робітників
Інфраструктурні показники ($K_{\text{інф}}$)	Загальна кількість будівельних підприємств
	Обсяг виробництва основних видів будматеріалів
	Виробництво енергетичних ресурсів (у перерахунку на електроенергію) на душу населення
	Густота залізничних шляхів регіону
	Густота автомобільних доріг з твердим покриттям
	Частка приватних підприємств
	Частка підприємств з використанням іноземного капіталу
	Кількість фінансово-банківських установ в регіоні
	Кількість страхових компаній в регіоні
Екологічні показники ($K_{\text{екол}}$)	Частка підприємств зі шкідливими викидами, що перевищують гранично допустимі норми, в загальній кількості промислових підприємств
	Середній радіаційний фон у містах регіону
Соціально-культурні показники ($K_{\text{ск}}$)	Рівень економічної злочинності
	Частка незавершених будівельних об'єктів у загальній кількості розпочатих будівництвом об'єктів за останні 3 роки

Загальна конкурентоздатність регіону визначається як сумарні характеристики основних індексів конкурентних переваг внутрішнього середовища регіону, з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища. Серед факторів зовнішнього середовища найбільшого впливу завдають ринки-конкуренти та державне регулювання економіки і регіональна політика.

Оцінка регіональних ринків-конкурентів проводиться за тією ж схемою, що й аналізований ринок, а тому залежить перш за все від власних внутрішніх переваг. Більш суттєвого впливу на конкуренцію між регіонами може завдавати держава. Держава може впливати шляхом нормативного та фінансово-економічного регулювання полягають у формуванні валютної, податкової, консульської і митної політики та страхування, системи підготовки кадрів та наукових досліджень в різних галузях.

Національний та регіональні рекреаційні ринки формуються та функціонують в правовому та економічному полі держави і саме на цьому рівні найяскравіше проявляється дієвість державної та регіональної політики. Найяскравішими прикладами впливу держави є формування інноваційних форм регіонального розвитку – спеціальних вільних економічних зон, технопарків тощо.

Висновки. Основними результатами даного дослідження є:

- визначено поняття конкурентоспроможності для різних масштабних рівнів територіальних економічних систем;
- розроблено систему оцінки внутрішньо регіональних конкурентних переваг;
- визначено характер впливу рівня життя населення, інвестиційної привабливості та ефективності використання ресурсів на економіку регіону.

Список використаних джерел:

1. Абрамишвили Г.Г. Конкуренция: анализ, стратегия и тактика конкурентной борьбы монополий. - М.: Экономика, 1998.
2. Азоев Г.П. Конкуренция: анализ, стратегия и тактика. - М.: Центр экономики и маркетинга, 1996.
3. Конкурентоспособность региона: новые тенденции и вызовы. Под ред. А.И. Татаркина. Екатеринбург, 2003.
4. Конкурентоспособность регионов: теоретико-прикладные аспекты. Под ред. Ю.Н. Перского, Н.Я. Калужновой. М.: ТЕИС, 2003.
5. Коробов Ю.И. Теория и практика конкуренции. - Саратов: Саратовская государственная экономическая академия, 1996.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т.: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 414 с.

7. Моисеева Н.К., Анискин Ю.В. Современное предприятие: конкурентоспособность, маркетинг, обновление. В 2 т. - М.: Внешторгиздат, 1993.
8. Регіологія туризму / за ред. Стеченка Д.М. К.: вид-во «КУТЕП», 2004. – 220 с.
9. Робинсон. Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. М. 1986.
10. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За редакцією Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. - К: Міленіум, 2003. - 404 с.
11. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия. - Мировая экономика и международные отношения. 1989. № 12.– С.7.
12. Юданов А.Ю. Конкуренция. Теория и практика. Учебно-практическое пособие. - 2-е изд. испр. и доп. - М.: Ассоциация авторов и издателей "Тандем", издательство "ГНОМ-ПРЕСС", 1998.
13. Садова У., Семів Л. Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з зниженою місткістю ринку праці // Регіональна економіка 2005, №2. – С 92-102.
14. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 374 с.

РОЗДІЛ 2

Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі

Неділько Сергій, Щоголева Інна

Туристичний кластер як інноваційний шлях розвитку туризму в Кіровоградській області

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки, збільшення міжнародної конкуренції призвели до зростання популярності нової виробничої інноваційної моделі, в рамках якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися. Як показує досвід багатьох країн, найбільш ефективно завдання забезпечення технологічної конкурентоспроможності підприємств вирішується в рамках кластерів шляхом з'єднання ресурсів високотехнологічних виробництв з потенціалом науково-дослідного сектора. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки.

Що стосується сфери туризму, розвиток якої проголошено пріоритетним напрямом розвитку економіки України, то поки вона не має досконалої методики організації кластерних структур, через що утворення кластерів на різних ієрархічних рівнях проводяться на основі узагальнення окремих публікацій.

Аналіз останніх публікацій. Теорія національної, регіональної та місцевої конкурентоспроможності, яка ґрунтується на кластерній моделі господарювання, була відзначена прогресивною як економістами-теоретиками, так і практиками. Кластерна теорія формування конкурентних переваг за М. Портером є найбільш визнаною тому, що він вивчив дану проблему за допомогою дослідження конкурентних позицій більше 100 галузей різних країн. В якості його послідовників слід відзначити К. Кетельса, Л. Янга, Т. Харріса. Необхідність формування утворень кластерного типу з метою реалізації конкурентних, технологічних, експортних та інших переваг доводили Е. Лімер, І. Толенадо, Д. Сольє. Кластерам як новітнім галузевим об'єднанням присвячено ряд наукових публікацій А. Андріанова, В. Базилевича, В. Гейця, С. Мочерного, Д. Стеченка та ін. Проблемі розвитку туристичних кластерів присвячено праці Р. Браймера, Ф. Котлера,

Дж. Боуена, В. Мідлтона, Л. Гонтаржевської, Н. Чорненської, В. Кифяка, М. Рутинського, М. Біржакова, В. Словацької, І. Писаревського, І. Дишлового, Л. Дворської.

Мета дослідження. Дослідження особливостей, умов та учасників туристського ринку в Кіровоградській області дасть змогу обґрунтувати доцільність формування і реалізації кластерної моделі розвитку туризму в Кіровоградській області.

Результати досліджень. На теперішній час застосування кластерного підходу розглядається в якості одного з найбільш ефективних шляхів розвитку територій [1].

Україна також обрала курс на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю, підписавши в 1994 році Угоду про партнерство і співпрацю з Європейською співдружністю. В 1998 р. Президентом України був підписаний Указ про Стратегію інтеграції України в Європейський Союз, який дав поштовх активній реалізації кластерної моделі як інноваційному інструменту економічного розвитку.

Під поняттям «кластер» розуміють співробітництво підприємств і організацій, які мають партнерські відносини з державними та муніципальними органами управління, є територіально взаємопов'язаними, та які об'єднує науково-освітній центр. Метою такого утворення є підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіону і національної економіки [2].

В залежності від особливостей функціонування використовують наступні визначення кластеру:

- регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, звичайно прив'язані до тих чи інших наукових установ (НДІ, університетам і т.д.);
- вертикальні виробничі ланцюжки, в яких ядро кластера утворюють суміжні етапи виробничого процесу (наприклад, ланцюжок «постачальник – виробник – збутовик – клієнт»);
- галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації (наприклад, «агропромисловий кластер»).

Таким чином, для того щоб бути кластером, група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій повинна діяти в певній сфері, характеризуватися спільністю діяльності та взаємодоповнювати один одного.

Прикладами всесвітньо відомих об'єднань підприємств, що досягли вражаючих успіхів у певній галузі промисловості, поєднавши переваги співробітництва виробників продукції, досягнень науки та підтримки владних структур окремих територій, є: «Силіконова долина» (Каліфорнія), «Пластикова долина» (м. Тарнув, Польща), Массачусет-

ський мультимедійний кластер, Каліфорнійський кластер із виготовлення вина, італійський взуттєвий кластер, «Даедук» (Південна Корея), «Софія і Гренобль» (Франція), «Лубен» (Бельгія) та інші [3].

Перші спроби використання моделі кластера за ініціативою економіста Вольфганга Прайса (США) здійснені в Україні в 1998 році. Ідею створення кількох кластерів – швейного, будівельних матеріалів і агропромислового – підтримала Хмельницька обласна адміністрація на початку 1998 року. Для розвитку кластерів була створена неурядова громадська організація «Поділля Перший».

За певними стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності в Україні функціонують такі кластери: «Енергетика сталого розвитку» (з центром у м. Київ); «Нові машини» (з центром у м. Дніпро); «Нові матеріали» (з центром у м. Харків); «Технології інформаційного суспільства» (з центром у м. Київ); «Біотехнології» (з центром у м. Львів); «Нові продукти харчування» (Київська область) та ін.

Туристичний кластер – це, в першу чергу, спільнота різних підприємств і організацій на певній території, які безпосередньо або опосередковано пов'язані із наданням туристичних послуг. Межі туристичного кластеру досить складно підпорядкувати стандартним системам галузевої класифікації. Туристичний кластер повинен складатись із комбінації галузей, що створюють турпродукт і умови для підвищення його конкурентоспроможності. Межі туристичного кластеру можуть змінюватись у зв'язку з появою нових підприємств і галузей, зі зміною умов ринку та державного регулювання [4].

Кластеризація в індустрії туризму має певні переваги, зокрема:

- позитивний вплив на розвиток територіальної рекреаційної структури;
- заповнення прогалин на існуючих ринках та технологічній базі готельних і туристичних комплексів;
- використання незадіяних виробничих потужностей суміжних сфер діяльності;
- скорочення ризиків і витрат, пов'язаних із виходом туристичного продукту на новий ринок завдяки зменшенню виробничо-торговельних операцій;
- прискорення розробки і виведення на туристичний ринок нового продукту;
- розширення географії ділових операцій шляхом розширення ринків збуту свого турпродукту;
- комплексне використання інформаційних потоків і результатів маркетингових досліджень;
- прискорення темпів інновацій [2].

В Україні існує практика створення туристичних кластерів, зокрема кластерні технології застосували в Кам'янці-Подільському, де було запроваджено туристичний та харчовий кластер. Успішно діє кластер агроекотуризму «Оберіг». Це перший подібний кластер сільського туризму в Україні. Перші водні туристичні кластери сформувались в Севастополі («Севастополь – кластур») і в Одеській області на Дунаї поблизу Кілії. В Івано-Франківській області розпочав свою діяльність туристський кластер народних художніх промислів «Сузір'я».

В 2004 році спочатку створено Вознесенську міську громадську організацію туристичний кластер «Вознесенськ», яка згодом разом із 12 містами Одеської, Миколаївської, Херсонської областей та АР Крим утворили спільний туристичний кластер «Південне туристичне кільце». До складу кластеру увійшли туристичні підприємства, заклади туристичної інфраструктури, місцеві адміністрації, а також промислові підприємства з виробництва продуктів харчування.

У 2005 р. був створений проект «Кластер агроекотуризму Гомельщини» (розробник Гомельський державний університет ім. Франциска Скорини, спільно з ГГНПОО «Оракул»), який спрямований на розробку кластерної моделі розвитку агроекотуризму Гомельщини.

Досить успішною є діяльність таких об'єднань, як туристсько-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» та туристський кластер «Славутич».

Сучасна практика доводить, що реалізація кластерної моделі можлива на всіх без винятку територіях. Так, нове покоління програм Європейської регіональної політики на 2007-2013 рр. пропагувало підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах не тільки в розвинутих міських центрах, але й в бідніших сільських регіонах [5].

Кіровоградська область має потужний природний і культурно-історичний потенціал, але її аграрна спеціалізація дає змогу зосередитись саме на сільському зеленому туризмі як найбільш конкурентоздатному туристичному напрямку. На сьогодні соціально-економічними передумовами успішного розвитку сільського туризму в Кіровоградській області є: природно-ландшафтне багатство сільської місцевості, «живі» народно-традиційна культура та народні ремесла, численні пам'ятки історії та культури, «святі місця», які становлять неабияку привабливість для туристів; курортно-рекреаційні зони, розташовані у сільській місцевості; наявний приватний житловий фонд; незайняте або частково зайняте в особистих селянських господарствах сільське населення; висока потреба в збуті сільськогосподарської продукції, дві третини якої виробляється у власних селянських та фермерських господарствах. До

речі, на теперішній час в Кіровоградській області функціонує 49 зелених садиб, які надають послуги зеленого туризму.

Основними проблемами, що стоять на шляху широкого розповсюдження сільського зеленого туризму в Кіровоградській області, є відсутність дійового господарського механізму розвитку даного виду діяльності сільського населення, що проявляється в наступному: недосконалість правового забезпечення розвитку сільського зеленого туризму; відсутність механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб туризму; невизначеність щодо схем кредитування, оподаткування, тарифів на житло та послуги; відсутність виваженої маркетингової політики в сфері сільського туризму; невисокий рівень кадрового забезпечення щодо діяльності з сільського туризму.

Способом розв'язання вищезазначених проблем і є створення кластерної моделі. Досвід показує, що внаслідок об'єднання та координації зусиль суб'єктів сільського туризму, а саме власників агросадиб, туристичних фірм, органів самоврядування, представників громадських організацій, створюється та реалізується туристичний продукт сільського туризму, а це в кінцевому результаті стимулює комплексний розвиток села шляхом раціонального використання місцевих ресурсів.

Процес створення кластерної моделі розвитку туризму в Кіровоградській області потребує визначення заходів, які забезпечать ефективність цього процесу. На основі аналізу практики створення туристських кластерів пропонуємо наступну програму.

- 1. Визначення виміру та природи місцевого кластеру і його позиції в економіці Кіровоградської області.* Кластер є моделлю територіальної організації продуктивних сил Кіровоградської області. Кластеризація туристичної індустрії в Кіровоградській області передбачає не створення нових суб'єктів господарювання, а об'єднання на добровільних і взаємовигідних засадах існуючих виробників продукції та послуг. Ідея створення туристичного кластеру на території нашої області передбачає організацію комбінованих туристичних турів та впровадження індивідуального підходу до задоволення запитів споживачів туристичних послуг.
- 2. Визначення переваг та труднощів в створенні кластерної моделі розвитку туризму в Кіровоградській області.*

До основних переваг кластеризації в Кіровоградській області можна віднести: позитивний вплив на розвиток територіальної рекреаційної структури та економічна ефективність; підвищення продуктивності підприємств у межах кластеру шляхом включення

найрізноманітніших ринкових компонентів виробничої і невиробничої сфери; заповнення прогалин на існуючих ринках та технологічній базі готельних і туристичних комплексів; використання незадіяних виробничих потужностей суміжних сфер діяльності; скорочення ризиків та витрат, пов'язаних із виходом туристичного продукту на новий ринок завдяки зменшенню виробничо-торговельних операцій; прискорення розробки та виведення на туристичний ринок нового продукту; розширення географії ділових операцій шляхом розширення ринків збуту свого турпродукту; комплексне використання інформаційних потоків і результатів маркетингових досліджень; прискорення темпів інновацій, досягненню яких сприяє краще бачення та розуміння ринку; діяльність спеціально сформованої управлінської структури, яка відповідає за злагодженість дій учасників об'єднання і координує їхні зусилля для досягнення конкретної мети.

3. *Проведення оцінки можливих лідерів та формування групи лідерів.*

Потенційними членами кластеру в Кіровоградській області можуть бути: департамент культури, туризму й культурної спадщини Кіровоградської ОДА; міськвиконкоми та райвиконкоми; Льотна академія Національного авіаційного університету; мережа природно-заповідних територій; історико-культурні заповідники; заклади культури та відпочинку; заклади громадського харчування (Челентано, Зірка, Орлине Гніздо, Primo Violin, Тандир, Камелія, Старе місто, Євразія, Ланжерон, Вікторія); готельні комплекси (Європа, Турист, Зірка, Дворцовий, Reikartz, Аерополь, Орлине Гніздо, Марія, Єлизаветград та ін.); туристичні фірми; зелені садиби, транспортні підприємства тощо.

Основними вимогами до учасників кластера Кіровоградської області є: стратегічна відповідність партнерів – перш ніж розглядати саму можливість входження в кластер, компанія повинна оцінити свої основні ділові можливості, знайти партнерів, які доповнювали б наявні ресурси і можливості, та проаналізувати нові потенційні ринки; орієнтація на довгострокове співробітництво – об'єднання зусиль для забезпечення підвищення рентабельності в майбутньому; гнучкість – умовою довгострокових об'єднань є еластичність.

4. *Визначення бажаних результатів і необхідних ресурсів.* Реалізація такого проекту дозволить: відновити і зміцнити існуючу матеріально-технічну базу туризму; створити якісний туристичний продукт, здатний задовольнити потреби в ньому зацікавлених осіб;

забезпечити комплексний розвиток туристичної сфери; створити додаткові робочі місця; виготовити високоякісну туристичну рекламну продукцію про туристичні можливості Кіровоградської області; поповнити надходження до місцевих бюджетів; сприяти розвитку підприємництва в галузі туризму; підвищити рівень добробуту територіальних громад тощо.

Обґрунтування рішення щодо впровадження кластерної моделі потребує аналізу стану регіональної індустрії туризму, який має бути спрямований у двох напрямках: туристсько-рекреаційне районування території, що характеризує поширення ресурсного потенціалу та ступінь його використання підприємствами, у тому числі: районування за рівнем споживання; районування за рівнем спеціалізації підприємств індустрії туризму; інвентаризація наявних ресурсів регіонального туризму (матеріально-технічних, трудових, інформаційних, фінансових) та їх оцінка.

5. *Розробка стратегічного плану*, який включає: бенчмаркінг кластеру, складання плану співпраці навчальних закладів, які готують фахівців з туризму, з бізнесом. Стратегічні проекти розвитку кластера в Кіровоградській області передбачають оптимізацію діяльності й популяризацію кластера.

Реалізація кластерної моделі розвитку потребує застосування комплексного підходу та відповідного механізму. Впровадження кластерної моделі розвитку туризму в Кіровоградській області доцільно здійснювати поетапно.

На *першому етапі* необхідно розробити та підписати Меморандум про створення туристичного кластеру «Центральний регіон», розробити Статут та організувати збори засновників, здійснити аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Кіровоградської області; розробити Програму розвитку туристичного кластеру «Центральний регіон»; створити туристично-інформаційний центр в м. Кропивницький, який буде займатись збором та систематизацією інформації про туристичні можливості Кіровоградської області, розробкою туристичного буклету про туристичні можливості Кіровоградської області, створенням відеофільму про його історію, культуру та природу.

На *другому етапі* треба розробити єдиний туристичний маршрут по «Центральному регіону» з малими містами-партнерами та виготовити схеми-карти маршруту; здійснити просування туристичного продукту малих міст-партнерів туристичного кластеру «Центральний регіон» шляхом створення спільної веб-сторінки м. Кропивницького та малих міст-партнерів.

На *третьому етапі* необхідно здійснити аналіз проведених заходів і за необхідності внести відповідні корективи.

Висновки. Реалізація кластерної моделі розвитку туризму в Кіровоградській області має істотні переваги всіх її учасників: *для органів місцевого самоврядування* розвиток туризму буде сприяти підвищенню інвестиційної привабливості регіону, зміцненню економіки, розвитку народних промислів, сувенірної продукції, створенню додаткових робочих місць, поповненню міського бюджету, сприятиме реалізації товарів місцевих товаровиробників та утриманню регіону в привабливому стані; *для суб'єктів підприємницької діяльності* – створить додаткові можливості розвитку бізнесу, його нових напрямів та можливостей просування товарів і послуг, сприятиме прогресу та розвитку конкуренції; – *для туристів* – будуть відкриті привабливі туристичні ресурси місць, які раніше для них були недосяжними.

Список використаних джерел:

1. Дишловий І.М. Особливості функціонування регіонального рекреаційно-туристичного кластеру та його регулювання / І.М. Дишловий // *Економіка и управление*. – 2010. – № 6. – С. 69-75.
2. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: навч. посіб. / Н.В. Чорненька. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.
3. Стеченко Д.М., Бісовська Т.М. Світова практика кластеризації підприємств / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_4/315-318.pdf
4. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. І.М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 284 с.
5. Дворська Л.А. Кластерна модель як фактор підвищення конкурентоспроможності сільського зеленого туризму / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nerush.org/publication/download/konf2010.pd

Животовська Валентина, Грабажей Ірина

Основні напрямки розвитку туристичної сфери в Кіровоградській області

Туристична галузь на Кіровоградщині набуває дедалі більшого значення для розвитку економічно-соціальної сфери області. Переважаючий напрям туристичних потоків в області становить внутрішній туризм, що складає більше 70% від загальної кількості наданих туристичних послуг. На території області свої туристичні

продукти реалізують близько 70 суб'єктів туристичної діяльності, серед яких 8 підприємств мають ліцензію на туроператорську діяльність. Готельне господарство та туристично-оздоровчий комплекс Кіровоградщини представлений 36 готелями та комплексами, 45 базами відпочинку, 12 оздоровчими закладами.

Серед найпопулярніших видів туризму на території області слід виділити культурно-пізнавальний, релігійний, спортивно-оздоровчий, сільський «зелений» та інші види туризму, зумовлені особливостями туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Співвідношення туристів за віком, що здійснюють зазначені подорожі, становить: 58% – молодь та дорослі, 42% – діти та підлітки.

Розвиток туризму значною мірою визначається станом готельного господарства, закладами оздоровлення та відпочинку.

Кіровоградщина має вагомий для розвитку туристичної сфери в Україні історико-культурний потенціал. На державному обліку в області перебуває 5653 пам'ятки, що становлять основу для організованого відвідування туристів. З них: 2574 – пам'ятки археології, зокрема, трипільські поселення в Новоархангельському та Гайворонському районах, царські кургани – у Знам'янському та Новоукраїнському районах, головне святилище скіфів – Ексампей в Новоукраїнському районі; 2186 – пам'яток історії; 857 – архітектури та містобудування, зокрема, фортеця святої Єлисавети у м. Кропивницькому, Свято-Хрестовоздвиженська церква-усипальниця у с. Розумівка Олександрівського району; 32 – пам'ятки монументального мистецтва; 4 – садово-паркового мистецтва та заповідники.

Важливим фактором розвитку туризму області є рекреаційна сфера. На Кіровоградщині вона представлена ландшафтними заказниками «Чорноліський» (Знам'янський район) та «Монастирище» (с. Завтурове, Устинівський район), урочищем «Каскади» (с. Злінка, Маловисківський район), ландшафтним заказником «Велика і Мала Скелі» (с. Протопопівка, Олександрійський район).

Значна увага приділяється розвитку екскурсійної діяльності. Основу для відвідування складають музейні заклади області, мережа яких налічує 30 музеїв-юридичних осіб та 121 громадський музей.

Найпопулярнішими об'єктами показу серед екскурсантів є Кіровоградські обласні краєзнавчий та художній музеї, заповідник-музей І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» (с. Миколаївка, Кропивницького району), Онуфріївський дендропарк (сmt. Онуфріївка), дендропарк ім. М. Давидова «Веселі Боковеньки» (с. Іванівка Долинського району), історико-архітектурний заповідник «Родина Раєвських» (с. Розумівка Олександрівського району), Музей ракетних

військ стратегічного призначення (сmt. Побузьке Голованівського району), Хресто-Воздвиженський храм (с. Іскрівка Петрівського району), цілющі джерела в Гайворонському та Петрівському районах.

Деякі об'єкти туристичного відвідування є унікальними не лише для туристів Кіровоградщини, а й усієї України.

Так, музей-заповідник І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» – філія Кіровоградського обласного краєзнавчого музею – створений на території садиби, що належала визначному драматургу, театральному діячові кінця ХІХ - початку ХХ століття І.К. Карпенку-Карому (Тобілевичу). У садибі у різний час проживали М. Садовський, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті. Тут зустрічалися талановиті митці М. Заньковецька, М. Кропивницький, М. Старицький та багато інших відомих театральних діячів, письменників, художників. До комплексу садиби входять: батьківська хата, меморіальний будинок, приміщення літературно-меморіального музею, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва площею 11 га та ставок. Встановлено пам'ятник-погруддя І. Карпенка-Карого. Нині тут постійно проводяться безліч заходів подієвого туризму, зокрема щорічне Всеукраїнське свято театального мистецтва «Вересневі самоцвіти».

Популярний серед туристів історико-архітектурний заповідник «Родина Раєвських», що розташований у селах Розумівка і Бовтишка, пов'язаний з життям і діяльністю родини генерала, героя Вітчизняної війни 1812 року Миколи Миколайовича Раєвського. Основним об'єктом заповідника є пам'ятка архітектури і містобудування національного значення Хрестовоздвиженська церква – усипальниця родини Раєвських. В усипальниці поховані генерал Микола Миколайович Раєвський, його внук Микола Миколайович Раєвський, молодша дочка генерала Софія Миколаївна Раєвська. Неповдалік від церкви знаходиться пам'ятний знак біля «Пушкінського дубу» на території урочища «Бандуринський став», встановлений на честь 185-річчя завершення подорожі родини Раєвських та О.С. Пушкіна по Кавказу та Криму, нині облаштований місцем короткочасного відпочинку.

Родзинкою Кіровоградської області є і дендропарк «Веселі Боковеньки», який розташований в Долинському районі. Ця пам'ятка садово-паркового мистецтва, що заснована в 1893 р., є справжньою прикрасою степового краю. Головною композиційною віссю його є річка Боковенька і балка Скотувата, на яких створена система мальовничих ставків. Колекція дендропарку на сьогоднішній день налічує більше 250 видів дерев і чагарників. В парку є три озера, у яких можна купатися, і водоспад. У 1893 році на базі дендропарку був створений дослідно-селекційний дендрологічний лісовий центр «Веселі Боковеньки», який

займає площу майже 540 га. Дендропарк є вельми популярним серед туристів. Сьогодні «Веселі Боковеньки» переживають новий життєвий етап – його колекції розширюються і поновлюються, створено декілька нових туристичних маршрутів.

Так, Чорний ліс здавна вважають лісовою перлиною України. Саме тут знаходиться широко відоме у науці і загадкове за своїм походженням озеро Берестувате, або як назвали його в народі Чорне, яке з прилеглим до нього болотом «Чорний ліс» є гідрологічною пам'яткою природи. На території болота зосереджені сфагнові мохи, хвощі, папороті та різноманітна рослинність, що характерна для Полісся та інших регіонів України і навіть Кавказу і Тибету, а не для Центральної України. Крім того, озеро має кілька таємниць, серед яких його глибина, температура, загадкова флора та фауна.

Урочище «Каскади» знаходяться в долині річки Буки Маловисківського району Кіровоградської області на південний захід від села Злинка. Це одне з не багатьох місць розповсюдження природних водоспадів. Тут знаходиться місце виходу на поверхню елементів найдавнішої тектонічної структури України – Українського щита. Рослинний світ урочища дуже різноманітний. 9 видів рослин, що ростуть на цій місцевості, занесено до Європейського Червоного списку і Червоної книги України. Не менш цікавий і унікальний тваринний світ. 58 представників якого охороняються Бернською конвенцією, 14 занесено до Червоної книги України.

Одним із найулюбленіших місць відпочинку серед кропивничан та гостей обласного центру є Кропивницький дендропарк. Це паркова зона, яка розміщена на 45 гектарах, 33 з яких займають зелені насадження і ландшафтні куточки, а на 12-ти знаходяться розважальні заклади і атракціони. Справжня родзинка парку – 100 тис. тюльпанів. Улюбленим місцем найменших гостей парку є «зоомістечко», де живуть павичі, рідкі різновиди фазанів і голубів, черепахи, кролики.

150 напрямків культурно-пізнавального, спортивно-оздоровчого, етнографічного (фестивального, подієвого) та інших видів туризму представлено у вигляді екскурсійно-туристичних маршрутів та стежок, з якими можна ознайомитись подорожуючи Кіровоградщиною.

Основним видом транспорту, яким туристи здійснюють екскурсійні подорожі до Кіровоградської області та в межах її території, являється автотранспорт, зокрема автобуси малої пасажиромісткості, що становить близько 90 % від загальної кількості.

З метою забезпечення захисту туристів та безпеки туристів забезпечено координацію роботи щодо проведення суб'єктами туристичної діяльності інструктажів стосовно прав та обов'язків туристів,

виконання ними митних і прикордонних правил, дій у разі екстремальних ситуацій чи завданої їм шкоди, вимог законодавства країни перебування, оформлення медичного страхування, профілактики травматизму невинного характеру (пожеж, отруєнь алкоголем, ураження електрострумом, утоплені) тощо. У колективних договорах і угодах передбачено вирішення питань про запобігання аварійності, травматизму та професійним захворюванням. Ці питання розглядаються туристичними підприємствами та організаціями за участю профспілкових організацій.

Враховуючи міжнародний досвід та наявний туристичний потенціал області, одним із основних напрямків розвитку туристичної діяльності протягом останніх років є орієнтація туристичного сектора на розвиток сільського "зеленого" туризму. Нині 40 гостинних осель у Благовіщенському, Бобринецькому, Вільшанському, Гайворонському, Голованівському, Добровеличківському, Долинському, Знам'янському, Компаніївському, Новгородківському, Новоархангельському, Новоукраїнському, Олександрівському, Олександрійському, Онуфріївському, Петрівському районах та у містах Знам'янці та Олександрії готові задовольнити потреби відпочинку різних категорій туристів.

Область має всі передумови для створення потужного туристично-рекреаційного комплексу, що зміг би конкурувати на вітчизняному ринку туристичних послуг.

З цією метою департамент культури, туризму та культурної спадщини облдержадміністрації систематично організовує рекламно-інформаційні тури за участю представників місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, засобів масової інформації та туристичних підприємств. За результатами проведення зазначених турів створюються нові туристичні маршрути для організованих туристичних груп, видаються окремі тематичні буклети та друкуються відповідні статті-рекомендації в засобах масової інформації – для індивідуальних туристів.

Вже протягом декількох років Кіровоградщина позиціонується як край зі сталими традиціями фестивального (подієвого туризму). Серед популярних свят найбільш яскраві – Центральнотуркменський музейно-туристичний фестиваль (м. Кропивницький), туристичний фестиваль «Світле місто» (м. Світловодськ), Всеукраїнське свято театрального мистецтва «Вересневі самоцвіти» (с. Миколаївка Кропивницького району – м. Кропивницький), фестиваль української народної творчості «Степограй» (с. Карбівка Добровеличківського району), етнофестиваль «Дика груша» (Кропивницький район), етнографічне свято «Компаніївські гостини», гастрономічний фестиваль «Свято сала – всім на славу» (с. Протопопівка Олександрійський район), фестиваль народної

творчості «Folk Долинська» (м. Долинська) та інші. Організатори даних заходів активно співпрацюють з туристичними підприємствами, що забезпечують участь різних категорій туристів.

З метою удосконалення системи інформаційного забезпечення туристичної сфери області функції туристично-інформаційних центрів і пунктів на місцях переважно виконують відділи (управління) культури і туризму райдержадміністрацій, міськвиконкомів та базові районні краєзнавчі музеї. Крім того, відповідні інформаційні послуги для населення надають туристично-інформаційні центри «Олександрія» (м. Олександрія), «Подільночка» (м. Гайворон) та «Туристично-інформаційний центр Світловодщини» (м. Світловодськ).

З метою створення позитивного інвестиційного клімату в області для залучення потенційних інвесторів та розбудови туристичної інфраструктури в районах та містах області розроблено близько 50 проєктів для створення об'єктів туристично-рекреаційного призначення.

Домаранський Андрій

Туризм в Кіровоградській області: проблеми розвитку та основні принципи реорганізації

В часи, коли ціла держава перебуває в складній економічній та політичній кризі і веде бойові дії, принципово важливим завданням для кожного її регіону є аналіз ефективності організації роботи кожної з галузей господарства, пошук шляхів оптимізації їхньої діяльності, перегляд засадничих принципів функціонування. Для Кіровоградської області, яка і в кращі для держави часи, ніколи не була серед лідерів за економічними та соціальними показниками, такі речі є особливо важливими. За подібних умов, державні інституції багатьох країн світу, у пошуку шляхів подолання кризових явищ в господарстві та соціальній сфері, спрямовували свої зусилля та ресурси на розвиток туристичної галузі. Найчастіше це давало результат, стаючи прибутковим і надійним сегментом державного чи регіонального господарства. Часом, подібні ініціативи виникають і в Кіровоградській області, щоправда їхня ефективність дотепер явно не виправдовує очікувань. Потік туристів у області та до області є млявим, туристична інфраструктура малорозвинена, прибутковість галузі – незначна.

Зважаючи на зазначене, у пропонованій статті було здійснено спробу *окреслити коло причин, які сповільнюють розвиток туристичної галузі регіону, а також означити основні принципи, на яких мала би*

ґрунтуватися реорганізація галузі. Ця теза стала основною метою дослідження. Відтак, **об'єктом** пошуку стала територія Кіровоградської області, **предметом** – проблеми розвитку та основні принципи реорганізації її туристичної галузі.

Ті чи інші аспекти проблем розвитку туризму в Кіровоградській області висвітлювалися в роботах О. Колотухи (1999, 2002, 2015-16 рр.) [1-4], В. Вовка та О. Мацібори (2015) [5], І. Волошина (2015) [6], С. Неділька (2015) [7], Н. Столярчук і О. Остапенко (2015) [8], В. Животовської та І. Салової (2016) [9], О. Миргородської та І. Козинської (2016) [10] та ін. дослідників. Питанням теоретичних і прикладних напрямкам розвитку туризму та рекреації в регіоні було присвячено дві представницькі науково-практичні конференції в Кропивницькому у 2015 та 2016 роках.

Усе розмаїття причин, що призводять до складної ситуації в процесі розвитку туризму Кіровоградської області, можна звести до чотирьох груп: **об'єктивні** (ті, що існують незалежно від управлінських зусиль і майже не можуть бути усунені діями чиновників), **дослідницькі** (породжені недостатньою вивченістю краю), **управлінські** (зумовлені неефективними діями чиновників як загальнодержавного так і місцевого рівня), **комплексні** (породжені низкою різномірних причин, у тому числі, й згаданих раніше).

Головною з *об'єктивних* причин, що ускладнюють туристичне освоєння Кіровоградської області, є **мала насиченість регіону атрактивними об'єктами** природи і культури, чи принаймні тими із них які традиційно відносять до цієї категорії: палаци, фортеці, монументи, гірські масиви, морські узбережжя, печери тощо. Ця теза є наскільки загальновизнаною і усталеною, що у купі з іншими аргументами часто є достатньою підставою для виправдання незадовільного стану розвитку туристичної галузі в області та формування думки про безперспективність таких зусиль загалом. При цім не береться до уваги низка інших негативних обставин, виправлення яких є цілком можливим.

Першочергово, мова йде про проблеми *дослідницького* характеру, наведені далі.

Відсутність зведеного інвентаризаційного переліку туристичних об'єктів території Кіровоградської області та елементів її туристичної інфраструктури, до якого б увійшли усі атракції краю, цікаві потенційним споживачам: архітектурні споруди, природні об'єкти, монументи, меморіали, заповідні території, археологічні та історичні пам'ятки, храми, місця визначних подій тощо. З іншого – елементи туристичної інфраструктури: інформаційні центри, готелі, хостели, гест-хауси, кемпінги, ресторани, кав'ярні, туристичні агенції, книгарні, музеї, театри,

санаторії, центри прокату спорядження, точки продажу сувенірів тощо. Відтак, усі учасники туристичного руху (від пересічного туриста до чиновника відповідного відомства) не володіють необхідною інформацією для належної організації функціонування галузі.

Неповноцінність наявних інвентаризаційних списків туристичних об'єктів області та елементів її туристичної інфраструктури, що перебувають у службовому чи побутовому використанні, поза якими дотепер перебуває багато потенційно привабливих компонентів (руїни водяних млинів, річкові пороги, місцеві архітектурні споруди, скелі, кар'єри та інші промислові об'єкти, кургани та інші пам'ятки археології тощо). Відтак, можливості їх залучення до роботи галузі є вкрай обмеженими.

Топонімічна неозначеність території Кіровоградської області та її складових. Ефективна організація потоку туристів у тому чи іншому напрямку, можлива за умови чіткого розуміння людьми специфіки місцевості, до якої вони прямують. Як правило, це безпосередньо пов'язано з тією чи іншою назвою, що її означає. Територія, навіть з достатньою кількістю цікавих туристичних об'єктів, але при цьому не узагальнена топонімом, так би мовити «розчиняється» на загальному тлі, і відповідно програє конкуренцію більш увиразненим місцевостям. Дотепер остаточно не вирішена проблема найбільш точного окреслення простору, на тлі якого розміщена Кіровоградська область в цілому. Варіанти, що побутують (Кіровоградщина, Кропивниччина, Центральна Україна, Придніпров'я, Дніпровсько-Бузьке межиріччя, Височинне Поінгулля та ін.) з різних причин є або неприйнятними, або ще не отримали загального визнання і ужитку. Ще складніша ситуація з регіональними відмінностями у межах області. Точно топонімічно означити деякі її частини дотепер складно. Більш-менш реалістично виглядають перспективи введення до широкого ужитку топонімів для означення територій уздовж деяких великих рік (Середнє Побужжя, Височинне Поінгулля) та деяких інших місцевостей (Придніпровське Чорнолісся, Східне Поділля, Центральноукраїнська височина). Визначення ж адекватного найменування для багатьох інших територій, виглядає проблематичним і потребує серйозної фахової дискусії.

Недосконалість регіональних схем туристичного районування території Кіровоградської області, що часто не враховують реальних природних і культурних відмінностей її складових, натомість прив'язуються до адміністративних меж. Це явно перешкоджає ефективному туристичному освоєнню краю, особливо в царині брендингу місцевостей. Який асоціативний ряд виникає в свідомості пересічного споживача туристичного продукту при ознайомленні з туристичними

районами на кшталт «Бобринеччина», «Компаніївщина» та інші? Як ефективно перетворити такі одиниці у набір брендів? Зробити ж це з «Поінгуллям», «Побужжям», «Придніпров'ям» чи «Чорноліссям» явно легше.

Збідненість топонімічного поля Кіровоградської області та її складових, для якого властива неозначеність багатьох об'єктів на кшталт балок, лісів, курганів і навіть річок. Це першочергово ускладнює навігацію теренами області, складання описів краю, а відтак – ускладнює дослідження і збереження цінних об'єктів. Як швидко зреагувати спеціальним службам на порушення природоохоронного законодавства, якщо заявник не може точно означити місце де було зафіксовано вирубку лісу, пожежу, знищення рідкісних рослин чи незаконну забудову?

Нестача картографічних творів туристичного змісту про ресурси Кіровоградської області. При тому, що карти є цілком очевидною умовою ефективного функціонування туристичної галузі будь-якого регіону, дотепер характеристика припад Кіровоградської області відбувається переважно у текстовій формі (або у вигляді нечисленних карт занадто дрібних масштабів). Це явно ускладнює знаходження необхідних об'єктів для їх відвідин та збереження. Як позитивну тенденцію, у цьому поступі, слід відзначити публікацію останнім часом комплексних туристично-краєзнавчих карт-схем «Середнє Побужжя і його принади» [11] та «Височинне Поінгулля і його цікаві місця» [12] виконаних у масштабі 1 : 100 000.

Нестача та якість поліграфічної продукції туристичного змісту про ресурси Кіровоградської області є менш гострою ніж вже згадані проблеми, проте залишається актуальною. Натепер краєзнавцями регіону напрацьовано доволі значний обсяг матеріалів про природу, історію, археологію, культуру та господарство області. Як правило, вони оприлюднені у формі книг, буклетів, листівок, статей у періодичних виданнях. При цьому, загальною тенденцією, що їм властива є невеликі тиражі, висока ціна цих праць та обмежена кількість точок розповсюдження. Нерідко на ринку поліграфічної продукції області трапляються роботи виконані на незадовільному фаховому рівні чи такі, що містять ознаки маніпулювання історичними фактами. Іншою проблемою є нерівномірна представленість різних частин області у тематичній туристичній поліграфічній продукції, в якій домінує інформація про обласний центр тоді як інші частини краю рідше стають об'єктом уваги.

Окремий блок проблем туристичного освоєнні Кіровоградської області становлять проблеми *управлінські*. Керівництво розвитком туристичної галузі в області здійснюється низкою інституцій, головною з

поміж яких є Департамент культури, туризму та культурної спадщини обласної державної адміністрації. При цьому, як видно з «Положення про департамент культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації (затверджено розпорядженням голови облдержадміністрації від 14 листопада 2013 року №549-р)», туризм є далеко не пріоритетним напрямком його діяльності, а основними завданнями департаменту визначаються питання зі сфери культури [13]: забезпечення реалізації державної політики в галузі культури, мистецтв, культурної спадщини та туризму на території області; забезпечення вільного розвитку культурно-мистецьких процесів; сприяння доступності усіх видів культурних послуг і культурної діяльності для кожного громадянина України; сприяння загальнонаціональній культурній консолідації суспільства, формування цілісного культурно-інформаційного простору, захисту та просування високоякісного різноманітного національного культурного продукту; сприяння відродженню та розвитку традицій і культури української нації; сприяння збереженню культурної спадщини; сприяння захисту прав творчих працівників та їх спілок, соціальному захисту працівників підприємств, установ та організацій у сфері культури, мистецтв та туризму. **Таке периферійне положення серед управлінських пріоритетів** надзвичайно уповільнює розвиток цієї сфери господарства. У структурі департаменту відсутній окремий відділ, що опікувався б виключно питаннями туризму і така **недосконала структура державних інституцій** теж не додає оптимізму. Інша проблема – кадрова. При описаній поліфункціональності структурних підрозділів департаменту, реалізація державної політики у цій царині часто покладається на фахівців без спеціальної освіти, а значить – **недостатньої професійної компетенції**. Крім того, до управлінських недопрацювань слід віднести **малу представленість** Кіровоградської області та її складових в **інформаційному полі держави; нестачу сучасної туристичної інфраструктури** (готелів, хостелів, кемпінгів, туристських притулків, зелених садиб, інформаційних центрів тощо); **небрендованість** території Кіровоградської області (хоч періодично такі спроби й здійснювалися). Як наслідок, маємо *комплексні* проблеми, породжені низкою взаємопов'язаних причин: **хибні асоціації** з територією Кіровоградської області («червоний пояс», «тотально російськомовне населення», «індустріальний край», «типова радянська територія», «суцільна розораність», «танцювальна столиця» тощо); **непривабливий імідж** області; **патерналізм населення** щодо її туристичних перспектив; **недотримання законодавства** в дотичних до туризму галузях: охороні природи, лісо- та водокористуванні, експлуатації надр тощо.

Навіть при такому широкому спектрі проблем, чи не найголовнішою перешкодою для успішного розвитку туризму в області, вбачається проблема теоретичного гатунку – **відсутність** ґрунтовної та адекватної викликам сьогодення **концепції розвитку туристичної галузі регіону**. Концепції, що враховувала б специфіку території, сучасний політичний і економічний стан України, природні, економічні та інтелектуальні ресурси області, тенденції розвитку держави, помилки попередніх років, світовий досвід і звісно, перелічені раніше проблеми. Необхідна концепція, що унеможливлювала б погляд на територію області як на меншовартісне неперспективне утворення; що інтегрувала б область у загальноєвропейський туристичний контекст; концепція, що у якості основного споживача туристичних послуг розглядала б не лише школярів. Власне кажучи, саме *намагання розвивати туризм краю на хибних для даного регіону і реалій нинішнього часу теоретичних засадах, породжує більшість згаданих проблем та невтішні підсумкові результати*.

Серед основних засадничих **принципів**, які могли б стати основою **нової концепції** розвитку туризму в Кіровоградській області, хотілось би зазначити наступні.

Принцип **релевантного формування туристичної пропозиції** основою якого є розуміння необхідності *пропонувати потенційним споживачам туристичних послуг продукт, якого вони самі потребують, а не того, що є в наявності в регіоні у даний час*. Іншими словами, не бути подібними на крамниці радянських часів: *«пропонувати не те, що є, а те чого хочуть туристи»*. Раніше, було зазначено, що Кіровоградська область не має на своїй території значної кількості атрактивних об'єктів. Натепер, основою туристичного «меню» Кіровоградської області найчастіше виступають: «Хутір Надія» (державний заповідник-музей І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича)), дендрологічний парк «Веселі Боковеньки» ім. М.Л. Давидова, Хресто-Воздвиженська церква-усипальниця М.М. Раєвського, архітектурні твори Я. Пауценка, О. Лишневського та ін. митців ХІХ століття, деякі природні заповідні території («Монастирище», «Каскади», «Чорноліський» та ін.). Не применшуючи значимості кожного з них, слід визнати – будучи важливими і навіть унікальними для Кіровоградської області, кожен із об'єктів є атракцією виключно місцевого рівня, малоцікавою для широкого загалу. Відтак, для виходу галузі на інший рівень прибутковості, необхідна не лише експлуатація наявного набору об'єктів, а й **створення нових атракцій**. Прикладів успішної реалізації цього принципу на практиці, вдосталь: від фінансово успішних Об'єднаних Арабських Еміратів, до деяких українських міст. У першому випадку,

замість експлуатації лише «первинних» ресурсів (узбережних ландшафтів Перської затоки, барханів Аравійської пустелі та місцевого етно-колориту), туристичні потоки було спрямовано на експлуатацію споруд категорії «мега» (офісні хмарочоси, готелі, торговельні центри, мечеті, акваріуми, фонтани, аквапарки, штучні водоспади та технологічні дива: абсолютно автоматизоване метро, тропічний гірськолижний комплекс, намівні острови тощо). В Україні, цим шляхом рухається Львів, де муніципальна влада не обмежуючись традиційними принадами міста (архітектура XVII-XIX ст.), активно споруджує нові туристичні об'єкти (система концепт-кав'ярень, стадіон, аквапарк тощо) та створює численні подієві атракції (книжковий форум, джаз-фестиваль, пивний фестиваль та ін.). Інший український приклад реалізації означеного принципу – Вінниця, що найбільшого прориву у розвитку туризму зазнала після відходу від експлуатації лише старих ресурсів, натомість створивши нову атракцію – фонтан ROSHEN: найбільш відвідуваний і знаний об'єкт регіону. Донедавна, подібним прикладом був стадіон «Донбас-Арена» в Донецьку – атракція загальнодержавного рівня. Нині, у цьому ж напрямку йде розвиток туристичної галузі в Карпатському регіоні, де в додачу до «чистих» гірських туристичних маршрутів додаються нові атракції: купання в чанах, польоти на дельтапланах, джипінг, катання на конях, рафтинг, численні етно- та ремісничі свята та ін.

Принцип «широкого кола» у процесі формування туристичної пропозиції передбачає *розгляд у якості потенційних відвідувачів атракцій регіону представників максимально широкого кола і найбільш бажаного сегменту туристичної маси (фінансово забезпечених, мобільних, освічених мандрівників)*, а не лише мешканців області чи жителів суміжних регіонів України. Це передбачає організацію галузі таким чином, щоб найбільшій підтримки зазнавали об'єкти і туристичні райони, що є цікавими не лише місцевим жителям, а й можуть бути привабливими для широкого загалу потенційних відвідувачів (а краще - найбільш заможним з них). Чи можливо реалізувати такий підхід на теренах Кіровоградської області? Цілком, адже розуміння принципу «широкого кола», дозволило свого часу перетворити у туристичні центри пустельний Лас-Вегас чи не менш бідний природними ресурсами Макао. Переоцінка значимості об'єктів, малоцікавих місцевим мешканцям, але колосально важливих для багатьох людей у світі, дозволило в рази збільшити туристичні потоки жителям Умані чи Меджибожу, що приймають туристів з Нью-Йорка і Тель-Авіву. Прикладом зі знаком мінус можуть слугувати Одеса чи курортні міста Криму й Північного Причорномор'я, які при значному культурно-історичному потенціалі експлуатують виключно свої природні ресурси, орієнтуючись на

внутрішньодержавні туристичні потоки та клієнтів з пострадянського простору. В Кіровоградській області, реалізувати означений принцип можливо, беручи до уваги численні пам'ятки залишені в краї представниками тюркських степових культур давнини, давніми угорськими племенами, татарами, уводячи до бази туристичних об'єктів численні місця пам'яті євреїв тощо.

Принцип адекватного позиціонування регіону – передбачає вибудовування туристичної галузі регіону на основі тих об'єктів, що репрезентують реальні природні та культурно-історичні особливості краю. Усякий регіон має бути цілком зрозумілим для потенційного туриста, його бренди і пропоновані атракції не повинні вводити його в оману, інакше іміджеві (а слідом - фінансові) втрати є неминучими. До прикладу, пасажери європейських круїзних лайнерів, прибуваючи до українського міста Одеса і маючи в руках путівники з описами України, її історії та етніки, а головне маючи відповідний набір очікувань, отримують атракції, що репрезентують радше радянську чи російську реальність, а ніяк не українську. Це дисонує з очікуваннями туристів і навряд чи сприяє формуванню позитивного іміджу Одеси, як туристичного центру європейського рівня. Подібним чином дотепер відбувалося позиціонування Кіровоградської області, яка вибудовувала свій туристичний сектор не як традиційний український землеробський регіон з багатою історико-культурною спадщиною, що сягає часів скіфів, Київської Русі та Козаччини чи з надзвичайно яскравими подіями Української революції 1917-19120 років, а як колонізований Російською імперією простір, пізніше суцільно наповнений радянською символікою та пам'ятками. При такому підході у якості основних туристичних об'єктів виступали вже згадувана Хресто-Воздвиженська церква-усипальниця російського генерала М.М. Раєвського, музеї та меморіали присвячені подіям II Світової війни тощо. Експозиції більшості краєзнавчих музеїв області музею дотепер подають цей край радше як уламок російсько-радянського простору ніж питомо українську територію.

Принцип неординарного підходу до формування туристичного продукту – підхід, при якому, у якості основного туристичного продукту пропонуються не якісь унікальні чи рідкісні для регіону об'єкти, а навпаки – типові й фонові, такі, що найкраще репрезентують особливості природи, історії, культури чи господарства краю. Одним з найбільш потужних мотивів для подорожування виступає бажання людей пізнавати різноманіття природних ландшафтів та національного колориту світу. При цім абсолютно очевидним є те, що найменше особливості місцевого колориту природи й культури відчутні якраз тим людям, які

живуть у тих чи інших ландшафтах і самі є носіями певних етнічних рис. Але звичні і малопривабливі для місцевих мешканців ліси, пустелі, фіорди, степи, морські і річкові узбережжя чи гори часом самим несподіваним чином можуть приваблювати туристів «широкого кола». Гірські ландшафти є місцями відпочинку значної частини населення світу, тоді як місцевих мешканців частіше приваблюють у такій якості морські узбережжя чи людні міста. Типові й буденні для норвежців фіорди, для конголезців – тропічні ліси, а для балійців – океанські пляжі є атракціями для мешканців інших ландшафтів. Якщо найбільш характерними ландшафтами Монголії чи Казахстану є степи, а підвалинами історико-культурних особливостей – кочове скотарство, закономірним є вибудовування туристичних галузей цих країн на таких усталених й привабливих брендах, а не намагатися позиціонувати їх як краї архітектурних див чи гірськолижних курортів, хоча й такі напрямки цілком можуть отримати розвій на цих теренах. Ігнорування ж таких очевидних речей, тривалий час унеможливлювало розвиток туризму в багатьох індустріальних чи всуціль аграрних регіонах (у тому числі й на теренах Кіровоградської області). Позитивними прикладами *перетворення недоліків на переваги* є ініціативи останніх років, що реалізуються в Кривому Розі, де туристична галузь успішно експлуатує гірничо-промислові ландшафти; туристичні маршрути в зоні відчуження ЧАЕС; туризм підземними комунікаціями Києва та його околиць. Щодо аналізу перспектив туризму в Кіровоградській області, крізь призму означеного принципу, слід визнати абсолютну безперспективність вибудовування функціонування галузі на місцевих «дивах» (дендрологічних парках, водоспадах чи інших нетипових і малопоширених атракціях), тоді як фоновими ландшафтами краю є степи і лісостепи з типовою для таких умов давньою і сучасною землеробською культурою. Відтак, інфраструктурні об'єкти об'єднані землеробською тематикою, що дозволяли б ознайомитися з процесами традиційного чи сучасного сільськогосподарського виробництва мають більше перспектив. Такими можуть бути відновлені чи реконструйовані млини (вітрові чи водяні); музеї традиційної архітектури під відкритим небом; стилізовані готелі, кав'ярні чи кемпінги; традиційна місцева кухня; у подієвому ряду – жнива, як видовищна атракція, землеробські свята і обряди тощо.

Принцип **дискретності туристичних мас** передбачає необхідність того, що організатори туристичного процесу в регіоні мусять *брати до уваги різноманіття фінансових можливостей, вподобань і зацікавлень, національних пріоритетів, віку та інших індивідуальних рис потенційних туристів*. Кожна з можливих категорій має отримати свій продукт на

ринку туристичних послуг краю. Дороговказом у цьому поступі можуть бути нові, почасти несподівані й навіть екзотичні складові сучасних класифікацій туризму: кулінарний, літературний, джайлоо, нью-ейдж, ностальгійний туризм та інші численні його різновиди. Для значної більшості з них, терени Кіровоградської області більш ніж придатні і перспективні.

Як підсумок, слід зазначити що дієвість перелічених принципів залежить від їх комплексного й системного впровадження в практичну діяльність, а виведення туристичної галузі області на новий якісний рівень може стати важливою складовою зростання рівня соціального забезпечення мешканців регіону.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Туристично-краєзнавчі маршрути Кіровоградщини / О.В. Колотуха – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. – 18 с.
2. Колотуха О.В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області / О.В. Колотуха – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2002. – 68 с.
3. Колотуха О.В. Розвиток екологічного туризму в Кіровоградській області та екологічні ризики / О. В. Колотуха // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 358-363.
4. Колотуха О.В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області / О.В. Колотуха – Кропивницький, 2016. – 144 с.
5. Вовк В.М., Мацібора О.В. Застосування геоінформаційних технологій в геотуризмі (на прикладі геологічних пам'яток Кіровоградської області) / В.М. Вовк // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 220-228.
6. Волошин І.М. Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення / І.М. Волошин // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 125-138.
7. Неділько С.М. Туристичний кластер як інноваційний шлях розвитку туризму в Кіровоградському регіоні / С.М. Неділько // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 6-14.
8. Столярчук Н.В., Остапенко О.М. Проблеми становлення та розвитку сфери сільського (зеленого) туризму в Кіровоградській області / Н.В. Столярчук // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 184-193.
9. Животовська В.Г., Салова І.М. Основні напрямки розвитку туристичної сфери в Кіровоградській області / В.Г. Животовська // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб.

- наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2016. – С. 32-37.
10. Миргородська О.Л., Козинська І.П. Проблеми розвитку регіонального туризму та шляхи їх вирішення (на прикладі Кіровоградської області) / О.Л. Миргородська // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2016. – С. 101-108.
 11. Домаранський А.О. Середнє Побужжя і його принади [краєзнавча карта-схема]v 1.0 / 2015 / А.О. Домаранський. – Кіровоград: СПД ФО Лисенко В.Ф., 2015. – 1 арк.
 12. Домаранський А.О. Височинне Поінгулля і його цікаві місця [краєзнавча карта-схема]v 1.0 / 2016 / А.О. Домаранський. – К: PSP, 2016. – 1 арк.
 13. Кіровоградська обласна державна адміністрація [офіційний сайт] (електронний ресурс), режим доступу:
<http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=Struktur/Ua/kult.html>

Колотуха Олександр

Використання рекреаційно-туристського потенціалу Кіровоградської області для розвитку регіонального туризму

Вступ. Кіровоградська область вважається «білою плямою» на туристській мапі України. До несприятливих умов розвитку туризму та рекреації в області відносяться: слабкий розвиток рекреаційної інфраструктури, виробничого і невиробничого рекреаційного обслуговування, почленовано-рівнинний рельєф, висока антропогенна освоєність території області – майже 87 % території області складають сільгоспугіддя. На сьогоднішній день в Кіровоградській області функціонує лише 1 курорт місцевого значення, 1 дендропарк, 1 музей-заповідник, 1 історико-архітектурний заповідник, 2 регіональні ландшафтні парки, 40 рекреаційно-туристських закладів, 7 стаціонарних дитячих таборів, кількість пляжів зменшилася з 25 у 2005 році, до 14 у 2016 році. Все це значно обмежує рекреаційно-туристські можливості регіону [1].

При цьому Кіровоградська область в рекреаційному відношенні володіє такими можливостями: жарке літо, наявність функціонально вільних територій, наявність мінеральних вод, добре прогріті пляжі, можливості кліматотерапії. Значно зріс природно-заповідний фонд Кіровоградщини, який на початок 2016 року включав 221 заповідну територію та об'єкт загальною площею 100,35 тис. га. Активне

формування мережі відбувається з 1991 року. Показник заповідання в області досяг 4,1 %. Цей показник поки що нижчий ніж в середньому по Україні (4,7 %), але за роки незалежності збільшився у 5 разів. Обнадійливим виглядає той факт, що за даними українського географа В.П. Руденка весь природно-рекреаційний потенціал України оцінюється в 5201,4 млн. ум. од., на Кіровоградську область припадає 78,6 млн. ум. од., що становить 1,5 % від загальноукраїнського потенціалу. Природно-кліматичний потенціал області становить 78,6 тис. га, в т.ч. ресурсів відпочинку і туризму – 64,0 тис. га, ресурсів санаторно-курортного лікування – 14,6 тис. га. Потенційна ж потреба населення області в рекреаційних територіях становить 66,8 тис. га, що свідчить про достатній природно-рекреаційний потенціал області [2].

Виклад основного матеріалу. Із врахуванням соціально-економічних реалій сьогодення, того факту, що в сучасних умовах більшість населення нашої країни не має змоги відпочивати та відновлювати своє здоров'я у визнаних курортно-лікувальних регіонах України та закордоном, дуже *актуальною* постає проблема дослідження рекреаційно-туристських ресурсів саме свого регіону, пошук та запровадження нових нетрадиційних, більш дешевих способів відпочинку і оздоровлення населення. Тому, для аналізу стану, можливостей та перспектив використання рекреаційно-туристських ресурсів Кіровоградської області був застосований метод SWOT-аналізу для оцінки потенційних внутрішніх переваг та недоліків, визначення потенційних зовнішніх можливостей та загроз (табл. 1).

Табл. 1.

SWOT-аналіз рекреаційно-туристських можливостей Кіровоградської області

<i>Потенційні внутрішні переваги</i>	<i>Потенційні внутрішні недоліки</i>
• Сприятливе географічне положення – в центрі країни; • Розвиток мережі природно-заповідних територій, стабільна сприятлива екологічна ситуація; • Сприятливі кліматичні умови для лікування захворюваності органів дихання та системи кровообігу; • Наявність потенційно вільних територій для розвитку рекреації; • Наявність радонових мінеральних вод;	• Гранично високий рівень антропогенного освоєння території області; • Загострення проблеми малих річок області, малозабезпеченість водними ресурсами; • Наявність кар'єрів, вуглерозрізів, що не розробляються, відвалів гірничих порід з вмістом урану; • Забруднення поверхневих і підземних вод, цвітіння води у водосховищах; • Ерозійні процеси, руйнування берегів

• Наявність унікальних орографічних рекреаційних ресурсів; • Наявність унікальних археологічних пам'яток національного та міжнародного значення; • Наявність унікального музею ракетних військ стратегічного призначення; • Наявність туристсько-спортивних ресурсів для розвитку водного, велосипедного, пішохідного, вітрильного туризму, скелелазіння	Кременчуцького водосховища; • Високий техногенний вплив на ліси області, надмірне вирубування лісів; • Недостатньо розвинена транспортна інфраструктура області; • Недостатньо розвинена матеріально-технічна база системи туризму області; • Відсутність підготовки кваліфікованих туристських кадрів у ВНЗ області; • Відсутність туристського брендингу території області
<i>Потенційні зовнішні можливості</i>	<i>Потенційні зовнішні загрози</i>
• Створення регіональних ландшафтних парків з перспективою створення національного природного парку; • Потенційні можливості створення бальнеологічного курорту на радонових водах міжнародного рівня; • Розвиток туризму в розрізі позиції «Кіровоградщина – центр України»; • Потенційна наявність трудових ресурсів та кваліфікованих кадрів для рекреаційної галузі; • Використання можливостей розвитку водного та екологічного туризму на базі водних туристсько-спортивних ресурсів річок Південного Бугу та Синюхи; • Розробка та створення кіровоградської ділянки Транс'української (Подільсько-Бузької) туристсько-спортивної стежки; • Використання можливостей для розвитку індустріального туризму; • Розвиток матеріально-технічної бази системи туризму області за рахунок сільського (зеленого) туризму; • Створення дієвого інформаційного туристського центру на засадах клубної діяльності	• Складна суспільно-політична та економічна ситуація в країні; • Майже повна відсутність державної та громадської підтримки активної туристської діяльності, недосконалість, а, в окремих випадках, і відсутність сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії; • Неналежна увага до питань розвитку туризму в області, невиконання програм розвитку туризму в області та в районах; • Недопущення скорочення та закриття позашкільних туристських закладів, туристських гуртків; • Неєфективна організація літнього відпочинку та оздоровлення учнівської та студентської молоді; • Нерозуміння та ігнорування проблем розвитку активного туризму керівниками підприємств, навчальних закладів області, ролі науковців у вирішенні проблем розвитку туризму

SWOT-аналіз показав, що Кіровоградська область має достатні рекреаційно-туристські ресурси. До основних природних ресурсів області належать кліматичні, бальнеологічні, гідрологічні, рослинні, ландшафтні тощо.

Оцінюючи значення клімату як рекреаційного ресурсу, слід відзначити, що центральна частина області характеризується найсприятливішим з погляду впливу на здоров'я людини кліматом. Цей ресурс є незамінним і неперемішуваним. Територія області є сприятливою для організації сезонних (з травня по вересень) оздоровчих заходів для лікування хвороб органів дихання і системи кровообігу, що створює передумови для кліматичного курорту.

Бальнеологічні рекреаційні ресурси Кіровоградської області представлені родовищами мінеральних вод в містах Знам'янка, Олександрія, Новоукраїнка. В Кіровоградській області на базі радонових мінеральних вод функціонує єдиний бальнеологічний курорт місцевого значення в м. Знам'янка на природних джерелах мінеральної радонової води. За бальнеологічними та кліматичними факторами, методами комплексної терапії та ефективності лікування Знам'янська здравниця не поступається навіть давно відомим світовим курортам.

Потенційними природними рекреаційними територіями можуть бути об'єкти природно-заповідного фонду області. У планах природоохоронців Кіровоградської області (і України загалом) – створення першого в області Дмитрівсько-Чорноліського національного природного парку, в якому буде представлено комплекс широколистяних дерев, якого немає в жодному національному парку України. Завершується проектування національного природного парку «Кременчуцькі плавні» на території Світловодського району. Ці парки можуть стати об'єктами активного туризму на території області. Пропозицією автора є створення в межах області національного природного парку «Побузький» з облаштуванням на його території маркованої ділянки Транс'української туристської стежки долинами річок Південний Буг та Синюха. Красномовним є приклад національного природного парку «Бузький Гард» в сусідній Миколаївській області, який увійшов у список «Сім природних чудес України». Природні передумови для створення парку на теренах нашої області не гірші.

Особливе місце серед музеїв області посідає музей ракетних військ стратегічного призначення поблизу сел. Побузьке Голованівського району. В останні роки його відвідують тисячі туристів щорічно, серед них багато іноземців. Музей включено до багатьох туристських маршрутів, що прокладені територією України. Унікальність музею полягає в тому, що це один з трьох у світі музеїв такого роду.

Кіровоградська область має всі умови для розвитку зеленого сільського туризму. Організацією відпочинку на селі займаються господарі «зелених» садиб з різних районів. Таких садиб на території області вже близько 50.

Криворізький досвід розвитку індустріального туризму свідчить, що на території Кіровоградської області є всі передумови для розвитку цього виду туризму. Це і розвиток індустріального туризму на базі вже недіючих кар'єрів, вуглерозрізів і створення на їх основі геологічного парку (геопарку). Це і відвідування туристами уранових шахт області. Адже ж існує туристський попит на відвідування Чорнобильської зони (займає III місце в Україні за відвідуванням іноземними туристами та науковцями).

Для розвитку туризму в області велике значення мають спортивні рекреаційно-туристські ресурси. Як показало дослідження туристсько-спортивних можливостей території Кіровоградської області на території нашого краю можна здійснювати туристсько-спортивні походи з таких видів туризму – пішогодного, лижного, вітрильного, велосипедного, автомототуризму та особливо водного туризму на річках Південний Буг та Синюха (до III категорії складності включно) та його різновидів – рафтингу, каякінгу, катамаранінгу, а також трекінгу, каньйонінгу, скелелазінню тощо [1].

Висновки. Отже, територія Кіровоградської області має достатній ресурсно-туристський потенціал, а деякі групи ресурсів (кліматичні, бальнеологічні, культурно-історичні, ресурси для зеленого туризму) взагалі є унікальними для розвитку туризму в нашому краї. Ці потенційні унікальні рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області міжнародного та національного рівня представлені в табл. 2.

Табл. 2.

Потенційні унікальні рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області

<i>Міжнародного рівня</i>	
➤	Унікальні особливості клімату – можливість створення кліматичного курорту;
➤	Родовища радонових мінеральних вод – можливість створення бальнеологічного курорту;
➤	Унікальний музей ракетних військ стратегічного призначення;
➤	Каньйон річки Південний Буг – рафтинг, каякінг, катамаранінг, трекінг, каньйонінг, скелелазіння;
➤	Археологічні пам'ятки світового рівня
<i>Національного рівня</i>	
➤	Туристський проект «Географічний центр України»;

- Національний природний парк «Побузький»;
- Національний природний парк «Дмитрівсько-Чорноліський»;
- Облаштування ділянки Транс'української туристської стежки – долини річок Південний Буг та Синюха;
- Уранові шахти;
- Розвиток індустріального туризму на базі кар'єрів, вуглерозрізів – створення геопарку;
- Фортеця Св. Єлизавети;
- Орографічні пам'ятки природи – Монастирище, Каскади, Слони, Кам'яна стінка тощо;
- Дендропарк «Веселі Боковеньки»;
- Садиби сільського (зеленого) туризму;
- Тур «Шляхами видатних вчених та винахідників»

Список використаних джерел:

1. *Колотуха О.В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області: Монографія / О.В. Колотуха. – Кропивницький: ТОВ «Поліграфічні послуги», 2016. – 144 с.*
2. *Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Каменярь, 1993. – 362 с.*

Щоголева Інна

Створення туристсько-рекреаційного кластеру як чинник підвищення туристичної привабливості Кіровоградської області

Постановка проблеми. Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний туристичний інтерес у вітчизняних та іноземних подорожуючих. Ці фактори безпосередньо сприяють успішному розвитку туризму. Однак, національний туристичний продукт має низьку конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку. На теперішній час умови формування та підвищення конкурентоспроможності знайшли пояснення в різноманітних наукових теоріях. Досвід розвитку найбільш успішних фірм і економічних систем доводить те, що найбільш ефективною формою економічного зростання є теорія кластерного механізму. Туристична індустрія належить до привабливих сфер створення кластерів, перспективність яких пояснюється їх комплексним

характером та об'єднанням на добровільних і взаємовигідних засадах існуючих виробників продукції та послуг.

Кіровоградська область, з її вдалим географічним розташуванням та наявним рекреаційно-туристичним потенціалом, має можливості успішно розвивати на своїй території туристичну галузь, яка поступово з джерела додаткових фінансових ресурсів може трансформуватися в над прибутковий вид економічної діяльності, який, водночас, крім збільшення обласного бюджету, підвищить рівень добробуту населення, а отже покращить рівень соціально-економічного розвитку. Але на теперішній час наявний потенціал використовується неефективно, що пояснюється відсутністю системності в управлінні розвитком туризму в області та недосконалістю механізму формування конкурентноздатних туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми визначення сутності, створення, умов розвитку та функціонування кластерів звертались зарубіжні науковці, а саме М. Портер, Й. Шумпетер та українські дослідники, зокрема М. Войнаренко, Л. Романюк, С. Мицюк, Д. Стеченко, С. Соколенко.

Проблемі розвитку туристичних кластерів присвячено праці Р. Браймера, Ф. Котлера, Дж. Боуена, В. Мідлтона, Л. Гонтаржевської, Н. Чорненької, В. Кифяка, М. Рутинського, М. Біржакова, В. Словацької.

Не зважаючи на створену науковцями значну теоретико-методологічну основу щодо створення та реалізації кластерної моделі економіки, зокрема в туристичній галузі, умови створення кластера в туризмі та окремі управлінські аспекти його розвитку не знайшли достатнього обґрунтування та потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні сутності туристського кластеру, а також обґрунтуванні умов створення туристсько-рекреаційного кластеру в контексті підвищення туристичної привабливості Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток технологій, логістики, транспортних засобів призвели до того, що передача інформації, рух фінансових потоків став практично миттєвим, а транспортування – швидким і доступним за ціною. В зв'язку з цим основними факторами досягнення і утримання переваг над конкурентами стають не тільки інновації та рівень освіти, а й взаємозв'язки між підприємствами, які забезпечують умови по створенню мережових структур – кластерів.

Термін «кластер» став популярним серед економістів в кінці 80-х р. ХХ ст., а застосування кластерного підходу вважається на теперішній час як один з найефективніших шляхів розвитку територій. Поняття кластеру

у західній літературі було введено М. Портером, який розумів під ним групу взаємозалежних компаній в різних галузях, що сконцентровані за географічним принципом та які не тільки конкурують між собою, а й співпрацюють [1].

Характерною ознакою кластера, на думку Н. Чорненької, є об'єднання окремих елементів у єдине ціле для виконання певної функції або реалізації певної мети, яка, зазвичай, полягає у підвищенні конкурентоспроможності продукції чи послуг членів кластеру [2, с. 18-19].

Науковці, які досліджували формування та розвиток кластерів, підкреслюють добровільний характер об'єднання суб'єктів ринку та відсутність якісної та кількісної регламентації його учасників.

На сучасному етапі кластерні об'єднання в Україні не є розвиненою формою внутрішньогалузевого та міжгалузевого співробітництва зацікавлених суб'єктів, що з однієї сторони створює недосконалі умови для успішних конкурентних дій, а з іншої – стимулює і підприємства, і державу до активних пошуків партнерів виробничо-комерційної діяльності [3].

Ідея створення туристичних кластерів на території будь-якої територіально-адміністративної одиниці України передбачає організацію комбінованих туристичних турів та впровадження індивідуального підходу до задоволення запитів споживачів туристичних послуг.

Л. Гонтаржевська визначає туристський кластер як систему інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг з метою створення туристичного продукту, до яких відносяться групи підприємств, географічно сконцентрованих в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність [4].

А. Тищенко та Н. Петрова вважають туристський кластер, на відміну від інших форм кластерних утворень, не природним, а синтетичним утворенням, оскільки всі сфери діяльності, залучені до формування туристського кластеру, приєднуються шляхом регламентованих відносин: укладанням договорів, підписанням правових та нормативних актів тощо [5].

Аналіз визначень поняття «туристський кластер» дає змогу констатувати відсутність у цих визначеннях управлінської складової, яка є передумовою створення та успішного функціонування туристського кластеру.

Важливою відмітною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється або очікується «прорив» у галузі техніки та технології виробництва з наступним виходом на нові ринкові ніші з новим товаром або новою послугою [6].

В якості стратегічних проектів розвитку туристського кластера зазначають:

- оптимізацію діяльності і популяризації кластера;
- організацію еколого-історичних, науково-пізнавальних та інших турів на основі дослідження цікавих територіальних центрів;
- організацію перспективних для даної території видів туризму;
- розширення мережі підприємств харчування різних типів;
- організацію культурних форм дозвілля;
- налагодження взаємозв'язків між посередницькими організаціями [2, с. 22].

Туристський кластер – це відносно компактна територія зростання туристської індустрії, що характеризується певною туристською спеціалізацією.

Кіровоградська область як окрема адміністративна одиниця існує з 10 січня 1939 року. Сьогодні її територія складає 24,6 тис. кв. км (4,1% території України та 14 місце серед областей). Область розташована у центрі України, у межиріччі Дніпра і Південного Бугу. Кіровоградщина особлива вже тим, що в її лоні, недалеко від річки Доброї, в Добровеличківському районі, знаходиться географічний центр України.

Сприятливі кліматичні умови, значний рекреаційний потенціал, велика культурна та історична спадщина, а також вигідне геополітичне розміщення створюють можливість ефективно розвивати туристичну індустрію в області.

Також область багата на унікальні історико-архітектурні і природні об'єкти: фортеця святої Єлизавети, що має статус національної, Чорноліське городище (XI-IV ст. до н.е.) в Знам'янському районі, поселення відомої трипільської культури (друга половина VI – остання чверть III тис. до н.е.) – с. Володимирівка, що знаходиться в Новоархангельському районі, налічується 39 об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі пам'ятка природи Чорний ліс. Саме тут знаходиться колиска першого українського професійного театру заповідник-музей «Хутір Надія», Хресто-Воздвиженська церква-усипальниця родини Раєвських, неперевершені – парк імені М. Давидова «Веселі Боковеньки», відпочинково-туристичний комплекс «Кропивницький дендропарк», унікальні пам'ятки природи «Монастирище»,

«Каскади» тощо. Перспективними є обласні туристичні маршрути: «У серці України», «Золотими стежками Ексампею», «Земля корифеїв».

Мінералогічні ресурси області представлені родовищами мінеральних вод в містах Знам'янка, Олександрія, Новоукраїнка, і мінеральних вод без особливих компонентів в смт. Новгородка. Ці райони є перспективними для пошуку, розробки та досліджень нових родовищ. Запаси мінеральних вод дозволяють організувати курортне лікування. Так, на території області діють два санаторно-лікувальні заклади: Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня та Гусарське урочище (Новоукраїнський район). Широко відомі такі марки столових вод, як «Іванкова криниця», «Холодні ключі», «Кришталева», «Каменецька».

До послуг туристів – готельні підприємства та туристично-оздоровчий комплекс Кіровоградщини: 36 готелів та комплексів, 83 бази відпочинку для різних вікових категорій, видів і способів відпочинку різної відомчої приналежності та форми власності, 12 оздоровчих закладів, близько 50 агросадиб.

У 2011 р. туристичні послуги в області надавалися 65 туристичними підприємствами. За даними відділу з питань туризму управління культури та туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації в 2011 році ними надано туристичних послуг на суму 1 млн. 134,08 тис. грн., у порівнянні з 2010 роком – 948,724 тис. грн. І не зважаючи на те, що кількість обслуговуваних туристів в 2011 році (17491 туристів), в порівнянні з 2010 р. (20891 туристів) скоротилася на 3400 осіб, це особливо не вплинуло на рівень прибутковості галузі, але свідчить про те, що попит росте на якісний та повноцінно сформований туристичний продукт. Результати аналізу туристичних потоків свідчать, що регіон являється експортоорієнтованим (87%) і лише 13% займає в'їзний туризм, в тому числі іноземні туристи складають 0,02%. Основними напрямками виїзду жителів Кіровоградської області з туристичними цілями є Туреччина, Єгипет, Польща, Чеська Республіка, Угорщина, Болгарія.

Для ефективного використання рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини та для збільшення впливу туризму і рекреаційної сфери на соціально-економічний розвиток Кіровоградської області, потрібно сформувати рекреаційно-туристичний кластер, тобто структуру, яка б дала змогу сконцентрувати фінансові й матеріальні ресурси для розвитку цієї сфери. Створення рекреаційно-туристичного кластера на Кіровоградщині передбачає консолідацію суб'єктів господарювання не тільки тих галузей господарського комплексу регіону, що виробляють та надають туристичні послуги (готельні підприємства, заклади ресторанного господарства, транспортні компанії та ін.), а й супутніх

сфер (харчова та легка промисловість, сільське господарство, виробництво сувенірної продукції, комунальне господарство тощо).

Підвищення рівня туристичної привабливості Кіровоградської області відбудеться у тому разі, якщо здійсниться реалізація наступних умов:

1. Створення комфортних умов для знайомства гостей та жителів області з історико-культурним та природним потенціалом області – основними об'єктами туристичного відвідування за напрямками культурно-пізнавального, у тому числі подієвого, релігійного (паломницького), етнографічного, екологічного, зеленого, оздоровчого, лікувального, спортивного, мисливського й рибальського туризму на територіях, передусім, – за тематико-екскурсійними циклами відвідування, екскурсій та віртуальних подорожей: «Столиця української хореографії», «Старий Єлисавет», «Кіровоградщина авіаційна» (м. Кропивницький), «Сакральний Центр Великої Скіфії» (Новоукраїнський район), «Синя вода» (Новоархангельський район), «Трипільська культура» (Новоархангельський район), Свято-Хрестовоздвиженська церква (с. Іскрівка Петрівського району), Свято-Богоявленський монастир (с. Диківка Знам'янського району), «Музейно-природний заповідник «Тобілевичі» (с. Арсенівка, Новомиргородський район), «Заповідник-музей І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» (Кропивницький район); «Історико-архітектурний заповідник родини Раєвських» (с. Розумівка, Олександрівський район) та інші, у тому числі за маршрутами вихідного дня.

2. Забезпечення територій якісними автошляхами вздовж туристичних маршрутів: «У серці України» (домінантний об'єкт – «Географічний центр України», Добровеличківський район), «Золотими стежками Ексампею» (домінантний об'єкт – заповідник культури скіфського періоду «Сакральний Центр Великої Скіфії», Новоукраїнський район), «Земля Корифеїв» (домінантні об'єкти – музейно-природний заповідник «Тобілевичі» (с. Арсенівка, Новомиргородський район), заповідник-музей І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» (Кропивницький район) та об'єкти у містах Кропивницькому, Бобринці.

3. Забезпечення облаштування місць короточасного відпочинку для туристів, у тому числі – об'єктів обслуговування, стоянок автомобільного транспорту, кемпінгових зон вздовж магістральних автошляхів, а також поблизу популярних об'єктів природно-заповідного фонду.

4. Подальша розбудова туристичних комплексів: «Кропивницький дендропарк», «Онуфріївський дендропарк», дендрологічний парк «Веселі Боковеньки», Знам'янська бальнеологічна здравниця та паломницьких

центрів: Свято-Хрестовоздвиженська церква (с. Іскрівка Петрівського району), Свято-Богоявленський монастир (с. Диківка Знам'янського району) та інших.

5. Розширення асортименту туристичних послуг, а саме: послуг розміщення, харчування, транспортного та інформаційно-рекламного обслуговування, а також поліпшення якості послуг закладів культури, спорту, побуту, розваг тощо, які спрямовані на задоволення потреб туристів.

6. Розвиток мережі доступних засобів тимчасового розміщення, зокрема молодіжних міні-готелів (хостелів), агросадиб.

7. Стимулювання розвитку та створення інфраструктури для різновидів активного й оздоровчо-спортивного, а також зеленого туризму.

8. Підготовка екскурсководів-фахівців туристичного супроводу та їх акредитація; вжиття заходів щодо популяризації туристичного потенціалу області у всеукраїнському та міжнародному медіа-просторі.

9. Підтримка привабливих для інтерактивного залучення туристів народних промислів.

10. Створення сприятливих умов для залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій, впровадження інвестиційних та інноваційних проєктів, спрямованих на розвиток туристичної інфраструктури, підтримку середнього та малого підприємництва (зокрема в сільській місцевості та на депресивних територіях) в Кіровоградській області.

Реалізація ідеї створення туристсько-рекреаційного кластеру на території Кіровоградській області передбачає визначення механізму її запровадження, який доцільно реалізовувати з урахуванням ресурсної, управлінської та технологічної складової.

Ресурсна складова. Реалізацію основних завдань доцільно здійснювати із залученням коштів державного бюджету на здійснення фінансової підтримки підприємств через:

- механізм здешевлення кредитів для розвитку підприємств області;
- побудову необхідної інфраструктури;
- проведення науково-дослідних та проєктних робіт з актуальних проблем розвитку підприємств рекреаційно-туристичної сфери, використання природного та історико-культурного потенціалу Кіровоградської області.

Управлінська складова передбачає:

- створення ініціативних груп по управлінню проєктами щодо розвитку туризму в Кіровоградській області, механізм управління якими доцільно реалізовувати в таких формах, як:
- місцеві групи туристичного бізнесу;

- кооперативи;
- туристичні асоціації;
- сільські ради.

Технологічна складова. Реалізація програми потребує чіткого визначення технології взаємодії владних структур, представників туристичного бізнесу та інших зацікавлених осіб, що забезпечить її ефективність.

Висновки. Створення туристсько-рекреаційного кластеру в Кіровоградській області потрібно розглядати як інструмент посилення її конкурентних переваг, підвищення рівня зайнятості населення, пожвавлення ділової активності, формування позитивного туристичного іміджу. Кластер, як активний та перспективний вид організації виробничо–комерційної взаємодії економічних суб'єктів буде виступати каталізатором позитивних соціально-економічних зрушень в Кіровоградській області і зростання ефективності суспільного виробництва. Туристично-рекреаційний кластер створить унікальне середовище для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності туристичних і інших підприємств області, що буде сприяти підвищенню конкурентноздатності та туристської привабливості Кіровоградської області.

Список використаних джерел:

1. Портер М. *Международная конкуренция.* / Майкл Портер; [под ред. В.Д. Щетинина]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
2. Чорненька Н.В. *Організація туристичної індустрії: [навч. посіб.]* / Чорненька Н.В. – К.: Атіка, 2006. – 264 с.
3. Каніщенко Н.Г. *Кластери як фактор інноваційного розвитку регіонів* / Н.Г. Каніщенко // *Роль інноваційних моделей розвитку і підвищенні конкурентоспроможності товарів та послуг: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених.* – Донецьк, 2006. – С. 111-113.
4. Гонтаржевська Л.Г. *Ринок туристичних послуг в Україні: [навч. посіб.]* / Гонтаржевська Л.Г. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
5. Тищенко А.Н., Петрова Н.Б. *Особенности формирования туристского кластера. Социально-экономическое развитие Украины и её регионов: проблемы науки и практики* / А.Н. Тищенко, Н.Б. Петрова. – Харьков: ИД «Инжэк», 2010. – 323 с.
6. *Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія* / [З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.С. Куйбіда та ін.] ; за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.

Проблеми розвитку регіонального туризму та шляхи їх вирішення (на прикладі Кіровоградської області)

Вступ. На сьогоднішній день туризм перетворився на потужну світову високорентабельну індустрію, величезний комплекс, у якому тісно переплелися економічні і соціальні інтереси. Розвиток туризму збільшує кількість робочих місць, розширює торгівлю, транспортні перевезення, спонукає до розбудови нових доріг, готелів, туристичних баз, розвитку ринкових відносин та міжнародного співробітництва. Завдяки стрімким темпам зростання з 1950-х років до 2015 року туристська галузь стала лідером світової економіки. З туристською діяльністю пов'язано близько 9% світового ВВП, кожне 11-те робоче місце (понад 260 млн. осіб), 1,5 трлн. \$ світового експорту (6%), понад 30% обсягів послуг світової торгівлі [5].

Всесвітня Туристська Організація (UNWTO) дослідила, що останні 6 років кількість туристів постійно зростає, в 2015 році їх налічується вже 1,2 мільярдів, що на 4,4% більше, ніж у 2014 році. З посткризового 2010 року показники зростають на 4% і більше щороку. Аналіз статистичних даних по регіонах світу показав, що у Європі, Північній та Південній Америці, а також в Азійсько-Тихоокеанському регіоні показники зростання масштабів туристичної діяльності становили 5%, на Близькому Сході – 3%. У той же час в Африці спостерігалось зниження показників на 3% [6].

UNWTO прогнозує, що у 2016 році кількість іноземних туристів у всьому світі в середньому збільшиться на 4%. Зокрема найбільше зростання очікується в Азійсько-Тихоокеанському регіоні і в Америці – до 5%. У Європі – до 4,5%, Африка і Середній Схід можуть очікувати від 2 до 5% припливу туристів. На думку експертів, ситуація залежить від рівня безпеки [6].

Наведені аргументи дозволяють стверджувати, що сфера туризму є глобальною, тому конкуренція між країнами за свою частку цього ринку з кожним роком дедалі загострюється. При цьому для багатьох економік, що розвиваються, туризм є головним джерелом надходжень іноземної валюти. Тому дослідження ринку туристських послуг в Україні та окремих її регіонах, прогнозування його розвитку є одним з основних завдань для визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності вітчизняного туристського сектору, запорукою регіонального економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню динаміки ринку туристських послуг в Україні присвячено роботи багатьох вітчизняних вчених – Л. Гонтаржевської [1], О. Любіцевої [3], Я. Олійника, А. Степаненка [4] та інших. Проте, незважаючи на таку кількість робіт, постійна зміна кон'юнктури цього ринку, вплив глобалізаційних процесів та відсутність достовірних джерел статистичної інформації потребують додаткового дослідження факторів, що впливають на розвиток ринку туристських послуг України та окремих її регіонів.

В Україні туристська діяльність перебуває у стадії реформування та розвитку. Наявні туристські ресурси використовуються не повністю, проте динаміка туристського ринку України свідчила про тенденції до зростання числа туристів взагалі та іноземних – зокрема. У 2013 році Україна прийняла 24,6 млн. міжнародних туристів, посівши за цим показником 9-те місце в Європейському регіоні. Однак туризм, на відміну від інших галузей світової економіки, в першу чергу, підпадає під вплив форс-мажорних чинників – війн, терактів, природних катаклізмів. У світі вже спостерігалось деяке скорочення туристської діяльності після трагічних терактів у США (2001 р.), війни в Іраку, руйнування цунамі туристської інфраструктури Південноазійського узбережжя Індійського океану (2004 р.). Саме тому, безумовно, на розвиток національного туризму вплинула агресія Росії проти нашої країни – анексія Криму, кривавий конфлікт на Донбасі. Вже у 2014 році Україну відвідало 12,7 млн. туристів, падіння туристського попиту склало 48,5%. Що ж до кількості виїзних туристів, то їх кількість також зменшилась з 23,8 до 22,4 тис осіб (-5,6%). Про загальну кількість внутрішніх туристів точно сказати не можна, адже на даний момент зростає кількість індивідуальних туристів, які самостійно організовують свій відпочинок. Що ж до кількості внутрішніх туристів, обслуговуваних суб'єктами туристської діяльності, то їх число в 2014 р в порівнянні з 2013 р. зменшилось з 0,7 до 0,3 млн. осіб (рис. 1).

Найбільш інтенсивний туристський обмін ведеться з країнами, з якими Україна тривалий час має усталені зв'язки, у тому числі, і туристські. Це – Росія, Білорусь та Молдова. Туристи саме із цих країн забезпечували переважання у в'їзному потоці. Значною є кількість туристів із Польщі, Угорщини, Словаччини та Румунії. З 2014 року прослідковується спад відвідувачів України з усіх країн. Особливо зменшилася кількість відвідувачів з Російської Федерації (-7,9 млн. осіб або – 77,0%), яка в 2013 році займала в рейтингу першу позицію. Значно зменшилась кількість туристів із Білорусії (-52,5%) та Німеччини (-48,2%).

Рис.1. Динаміка туристських потоків в Україні за період 2000-2014 року
(за матеріалами [2])

Виїзна статистика українців за кордон у 2014 р. демонструє спад порівняно з 2013 р. на 1,3 млн. осіб або на -5,6 %. Якщо говорити про топові позиції у рейтингу виїзних напрямків для українських туристів, то перші місця посіли Польща та Росія: 7,65 і 4,67 млн. українців відповідно відвідали ці країни. Бачимо, що Польща ще з 2012 р. за популярністю серед українських громадян випередила Російську Федерацію і посідає перше місце рейтингу.

За даними UNWTO частка прямих надходжень від туристської сфери до ВВП України у 2014 році становила 1,9% (у 2013 році – 2,2%), що в туристських потоках Європи становить близько 3,4% (12 місце) та близько 3,1% (20 місце) у всесвітніх надходженнях від туристської діяльності. Однак така частка туризму у ВВП країни, свідчить лише про те, що туризм в Україні поки, що не став повноцінною галуззю економічної діяльності. Адже в економічно розвинених країнах частка туризму у ВВП країни становить 10% і більше (в Іспанії – більше 30%).

Індикатором рівня розвитку туризму в розвинених країнах світу є рівень розвитку внутрішнього туризму. В більшості розвинених країн світу співвідношення виїзного туризму за межі країни до в'їзного туризму в країну та до внутрішнього туризму становить пропорцію 1:1:4. Тобто внутрішніх туристів має бути в 4 рази більше ніж тих, хто в'їжджає / виїжджає з країни. Нескладний підрахунок говорить про те, що ця кількість має бути в межах 50 - 80 млн. осіб. Однак цей показник у кращі роки ледь перевищує 2 млн. осіб, що свідчить про дуже низький рівень внутрішнього туризму. А саме внутрішній туризм, який створює базис для міжнародного туризму, є основою і показником рівня розвитку туристської галузі країни взагалі.

Кіровоградська область на туристському ринку України посідає досить скромне місце. До Кропивницького практично не приїзять організовані туристські групи іноземних та вітчизняних туристів. Спостерігаються лише нечисленні іноземні делегації з діловими та просвітницькими цілями.

Зокрема за період із 2000 по 2013 рік загальна кількість туристів, що обслуговувалась суб'єктами туристичної діяльності в Кіровоградській області скоротилась на 42,9%. В тому числі частка внутрішніх туристів скоротилась на 55,3%, а частка іноземних туристів, що відвідували нашу область скоротилась на 67,5%.

Разом із тим кількість жителів Кіровоградської області, які виїжджали за кордон, за той же проміжок часу зросла на 69,2%. Однак у порівнянні із 2011 роком кількість тих, хто виїжджав за кордон скоротилась на 15,8%.

На наше переконання подальший розвиток туристської галузі Кіровоградської області, в першу чергу, має бути зорієнтований на внутрішній туризм, зокрема на такий його важливий сегмент як дитячо-юнацький та молодіжний туризм. Основні туристопотоки до Кропивницького та визначних об'єктів Кіровоградської області мають бути спрямовані з районів області, сіл, міст, селищ міського типу.

Для розвитку туризму в Кіровоградській області, в першу чергу – дитячо-юнацького та молодіжного, пропонуються такі заходи, які можна об'єднати у 3 блоки:

організаційно-розпорядчі заходи:

- розробити та затвердити довготривалі комплексні програми туристсько-екскурсійного обслуговування учнівської та студентської молоді з урахуванням вікових особливостей та рівня їх знань, запровадити практику проведення комплексних та навчальних екскурсій по предметах шкільної програми в навчальний час, особливо для учнів сільських шкіл;

- розробити 2-денну екскурсійно-краєзнавчу програму для школярів сільських та селищних шкіл області до обласного центру «Місто на Інгулі – столиця степового краю»;
- розробити рекомендовані маршрути категорійних та ступеневих туристсько-краєзнавчих походів по території Кіровоградської області. Організувати роботу маршрутно-кваліфікаційної комісії закладів освіти Кіровоградської області по випуску туристських груп в походи на виконання нормативних вимог Міністерства освіти і науки;
- розширити мережу туристсько-краєзнавчих гуртків і об'єднань в містах, районах та загальноосвітніх школах області, створити осередки туристсько-краєзнавчої роботи в кожному районі області на базі існуючих позашкільних закладів. Розширити мережу профільних туристсько-краєзнавчих установ за рахунок відкриття в містах обласного підпорядкування станцій юних туристів;
- відновити роботу обласної дитячої туристської бази при обласному центрі туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді для прийому дитячих туристських груп з районів області та переважного обслуговування сільських школярів області;
- вивчити питання розширення меж і можливостей відпочинку та оздоровлення школярів області за рахунок осінніх, зимових та весняних канікул, організації змістовних екскурсійних поїздок впродовж навчального року тощо;
- створити сприятливі умови для розвитку матеріально-технічної бази дитячо-юнацького туризму і краєзнавства;
- створити Кропивницький інформаційний туристський центр у форматі туристського клубу з метою розробки туристських та екскурсійних маршрутів, організації екскурсій, походів вихідного дня, спортивних походів територією області;
- розробити туристську карту міста Кропивницького та карту маршрутів туристських походів та екскурсій у приміській зоні, в т.ч. англомовний варіант карти;

підготовка туристських кадрів:

- постійно проводити підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації туристсько-краєзнавчих кадрів з числа педагогів області на профільних курсах – директорів оздоровчих та профільних таборів, їх заступників з різних напрямів роботи, адміністративного персоналу таборів, керівників туристсько-краєзнавчих походів та експедицій, керівників туристсько-краєзнавчих гуртків та об'єднань тощо на базі обласного інституту післядипломної освіти;

- відкрити на базі Льотної академії Національного авіаційного університету спеціальності «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа» для підготовки туристських кадрів;
- щорічно проводити підготовку екскурсоводів-фахівців туристичного супроводу, в т.ч. іноземномовних, на спеціалізованих курсах екскурсоводів;

науково-просвітницькі та інформаційні заходи:

- проводити науково-дослідну роботу з питань рекреаційної діяльності, дослідження рекреаційного потенціалу та рекреаційних ресурсів Кіровоградської області, розробки нових туристсько-краєзнавчих маршрутів територією області, запровадження нових нетрадиційних форм активного відпочинку учнівської молоді тощо шляхом відкриття науково-дослідної лабораторії на базі кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету;
- проводити міжнародну науково-практичну конференцію «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» щорічно (квітень) на базі Льотної академії Національного авіаційного університету;
- провести Всеукраїнську науково-практичну конференцію з питань екології, географії, краєзнавства та рекреації Приінгулля з метою наукового висвітлення існуючих проблем регіону та напрацювання практичних рекомендацій щодо їх вирішення;
- запровадити рекламно-інформаційне забезпечення відпочинку, оздоровлення, екскурсійного обслуговування школярів області до рівня кожної загальноосвітньої школи області.

Висновки. Таким чином туризм і надалі буде залишатись потужним сегментом світового господарства, у якому тісно переплітаються економічні і соціальні інтереси.

Розвиток туристської діяльності в Україні та її окремих регіонах повинен орієнтуватись на більш повне використання ресурсів природного та історико-культурного характеру, за підтримки з боку регіональних і місцевих органів управління, громадських організацій шляхом комплексного впровадження заходів організаційно-розпорядчого, науково-просвітницького та інформаційного характеру. Важливою складовою комплексу таких заходів повинна стати підготовка фахівців туристської галузі у ВНЗ регіонального рівня.

Список використаних джерел:

1. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник / Л.Г. Гонтаржевська. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.

2. Довгенко Я.О. *Європейський напрям туристичної сфери України підтверджено студенткою спеціальності «Статистика»* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kspu.kr.ua
3. Любіцева О.О. *Ринок туристичних послуг: геопросторові аспекти: навчальний посібник* / О.О. Любіцева. – 3-є вид., перероб. і допов. – Київ: Альтапрес, 2006. – 430 с.
4. Олійник Я.Б. *Теоретичні основи туризмології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів* / Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Ніка-центр, 2005. – 316 с.
5. *UNWTO Annual Report, 2014.*– Madrid, Spain, 2016. – 16 p.
6. *UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition.* – Madrid, Spain, 2016. – 95 p.

Смутацька Зінаїда

Соціальні інновації в якісний розвиток персоналу туристичних підприємств Кіровоградської області

Постановка проблеми. Наприкінці XX – на початку XXI ст. перед пострадянськими країнами постали два комплекси інноваційних викликів. Перший обумовлюється особливостями сучасного етапу світового розвитку і пов'язаний з переходом до нового інноваційного типу економічного розвитку. Формування постіндустріального суспільства, «економіки знань» передбачає встановлення нових відносин між індивідом, суспільством та державою і тому потребує кардинальних соціальних інновацій, які б забезпечили ефективне поєднання принципів і практик управління суспільними процесами з механізмами спонтанного саморегулювання. Для того щоб остаточно не застрягти у руслі інерційного розвитку, Україні необхідно рухатися у цьому напрямку разом із ядром світової спільноти.

Другий комплекс проблем породжується особливостями внутрішнього розвитку. Ринкова трансформація українського суспільства сама вже є масштабною соціальною інновацією. Країна потребує реіндустріалізації, модернізації. Проте спроба штучно нав'язати інноваційний процес зверху за відсутності сприйнятливих соціального середовища навряд чи може бути продуктивною. Тому головні завдання української модернізації знаходяться не у технологічній площині. Ними є створення сучасного суспільства, сучасних соціальних інститутів, сучасних інфраструктур та сучасної людини, що сприяло б реалізації стратегічної мети – забезпеченню світової конкурентоздатності України як держави і нації.

Аналіз останніх публікацій. Впровадження соціальних інновацій було предметом наукового дослідження таких зарубіжних і українських вчених: Басов Н.В., Бойко-Бойчук Л.В., Романов В.Л., Федулова Л.І., Гольберт В.В., Заславська Т.І., Докторович А.Б., Ясин Е., Яковець Ю., Бек У., Маренков Н.Л., Плотинський Ю.М., Іванов В.М. [2,3,4,5,6,7].

Мета дослідження. Обґрунтування необхідності застосування інноваційного підходу до професійного розвитку персоналу туристичних підприємств Кіровоградської області.

Результати дослідження. Перспективи соціально-економічного розвитку України, і навіть саме існування її як незалежної європейської держави, дедалі більше залежить від термінового вирішення актуальних соціальних завдань. Нагальні соціальні проблеми породжують різноманітні, в тім числі, економічні загрози, зокрема посилення дисбалансу між основним і фінансовим капіталом, з одного боку, та людським і соціальним капіталом – з другого. Усвідомлення цих загроз спонукає пробуджувати небайдужість серед людей, здатних вплинути на вектор майбутнього розвитку, шукати ефективні шляхи соціальної взаємодії.

Спираючись на наявний зарубіжний досвід реалізації соціальних інновацій та складену на його основі систему, за участю Головного управління статистики було проведене авторське дослідження аналізу готовності сучасних туристичних підприємств до впровадження соціальних інновацій в Кіровоградській області. Дослідження проводилось на основі вибірки, сформованої для обстеження інноваційної діяльності туристичних підприємств, яке проводить Державна служба статистики України в контексті розробки Стратегії інноваційного розвитку України.

До складу вибірки входять туристичні підприємства Кіровоградської області. Власне соціологічне обстеження проведене протягом вересня – грудня 2014 року, в процесі якого отримано відповіді 63 респондентів. У результаті опитування виявилось, що рівень активності у розвитку соціальних інновацій є дуже низьким. Так, одним з ключових напрямів соціальних інновацій, що визначають готовність підприємств до змін на користь формування конкурентоспроможного людського капіталу, є ознака сприйняття власного бізнесу як соціального.

До соціальних підприємств відносять і ті, що створені виключно із соціальними цілями, але на комерційній основі, і підприємства в їх традиційному розумінні, якщо в них реалізуються соціальні проекти – щодо власного персоналу чи громади певного регіону. На прикладі розвитку туристичного підприємництва у Кіровоградській області можна виявити, що підприємств, які вважають себе соціальними, небагато –

однозначно ствердну відповідь отримано лише від третини респондентів. При цьому найбільшою була частка соціальних підприємств у групі великих. Про наявність певних ознак «соціалізації» відносин у ставленні до своїх працівників на підприємствах свідчить висока частка відповідей «важко відповісти». Але загалом за наявним розподілом можна констатувати, що соціальні цілі, в тому числі щодо розвитку персоналу, переслідують небагато підприємств. Для більшості з них актуальним залишається традиційний підхід до управління персоналом, в якому домінують економічні цілі без забезпечення соціальної складової їх досягнення.

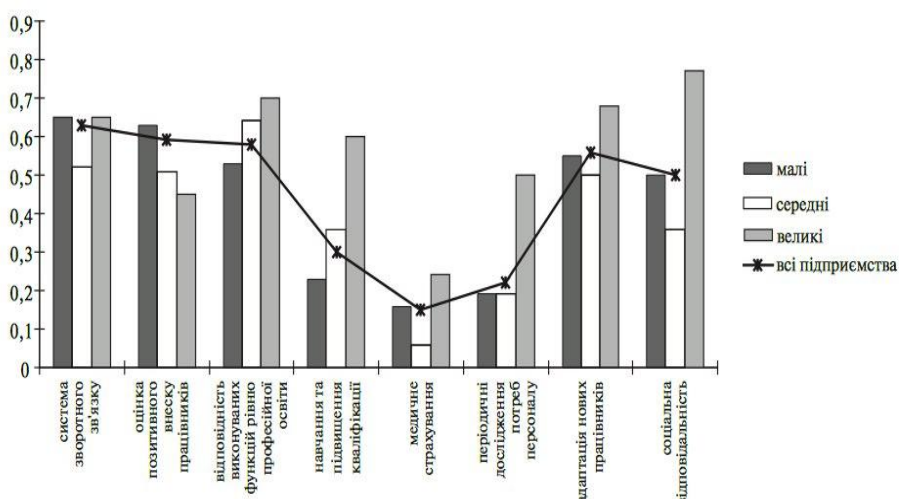

Рис. 1. Рівень відповідності системи управління персоналом основним критеріям стандарту «Investors in People» (за джерелом [6])

За результатами проведеного опитування підприємств у Кіровоградській області за основними критеріями стандарту «Investors in People» (рис.1), видно, що поки що за жодним із оціночних показників туристичні підприємства не досягають 100%-ої відповідності вимогам стандарту та не можуть вважатися «інвесторами в людей».

Найактивнішими, як і у випадку із сприйняттям ідеї соціального підприємництва, виявились великі підприємства. Але щодо всіх туристичних підприємств можна зробити невтішний висновок про те, що на сьогодні не забезпечене ефективне партнерство власників та персоналу їхніх підприємств. Зокрема, ключовим моментом, який мав би сприяти

посиленню мотивації персоналу та на цій основі збільшенню ефективності підприємницької діяльності, мало б бути обстеження потреб персоналу.

Як видно з рисунка, рівень забезпеченості такого напряму не перевищує 50%, хоча відповідні опитування не потребують великих витрат, а формування на їх основі адекватної системи мотивації могло б стати дієвим чинником посилення конкурентоспроможності туристичних підприємств.

Серед інших проблем помітно також те, що не забезпечено повної відповідності виконуваних функцій рівню професійної освіти, недостатньо оцінюється внесок працівників у розвиток підприємств, недостатня увага роботодавців до адаптації нових працівників. Одним з тривожних результатів можна вважати також недостатню забезпеченість зворотного зв'язку з персоналом – середній рівень цього показника на підприємствах не досягає навіть 65%. Таким чином, можна вважати, що керівники туристичних підприємств найчастіше не зацікавлені в інформації щодо сприйняття персоналом управлінських дій і не схильні прислухатися до ідей працівників, що гальмує розвиток інноваційності. Відтак, логічним відображенням наявних проблем є низька самооцінка соціальної відповідальності підприємств, що серед інших аспектів, включає відповідальність перед своїм персоналом: найвищий показник не досягає 80%, а для середніх підприємств становить менше 40%.

Основою розробки та впровадження інновацій будь-якого типу, в тому числі соціальних, мали б бути інвестиції у людський капітал, що на рівні підприємств переважно є у формі фінансування професійного навчання персоналу. В цьому напрямі, за оцінками респондентів, переважає фінансування за рахунок коштів підприємств. Найбільш лояльними до персоналу у цьому аспекті видаються середні підприємства – програми навчання на 81 % фінансують власники бізнесу. Але загальна ситуація дещо інакша. Висока частка відповідей «важко відповісти» може бути або замовчуванням справжнього фінансового джерела відповідних витрат, або незнанням реальної ситуації, або, що найгірше – незначимістю розвитку персоналу на підприємстві. Отже, лише дещо більше половини підприємств (52%) фінансують розвиток персоналу. Найгіршою є ситуація на малих підприємствах, де специфіка зайнятості найбільше вимагає мобільності, передусім у пошуку та використанні нових знань. Недостатня увага до організації навчання виявляється також у детальніших відповідях щодо застосування окремих організаційних форм поширення знань.

На туристичних підприємствах Кіровоградської області переважають традиційні методи управління знаннями, зокрема, через

систему наставництва. Але навіть такий захід характерний лише для близько 21% опитаних. Власний навчальний центр зі зрозумілих причин є лише на 1 підприємстві.

Методи генерування інноваційних знань та ідей (конкурси, науково-дослідницька робота працівників) не мають відчутної підтримки. При цьому фінансування власних НДР більш типове для великих підприємств (16,67% загальної кількості), а організація внутрішніх конкурсів бізнес-ідей – для великих та малих підприємств (16,67% та 14,63% відповідно). Інноваційні методи передачі знань, зокрема, забезпечення доступу до інформації в корпоративній інформаційній мережі, мало поширені. Вочевидь, такі методи застосовують недостатньо, що стримує розвиток інших форм інновацій та розвиток взаємодії в організації.

Із заходів поза межами свого підприємства як внесок у розвиток населення та взаємодії у своєму регіоні (рис.2) найбільше застосовують спонсорство в організації конкурсів бізнес-проектів (6,35 % загальної кількості підприємств). Набагато меншим є залучення до заходів з охорони здоров'я (4,76 %), спортивних (3,17 %) та культурно-розважальних заходів (1,59 %). Більший рівень соціальної відповідальності показує наявність програм з удосконалення виробничих процесів, що спрямовані на покращення екологічної ситуації в регіоні (в середньому 27 %).

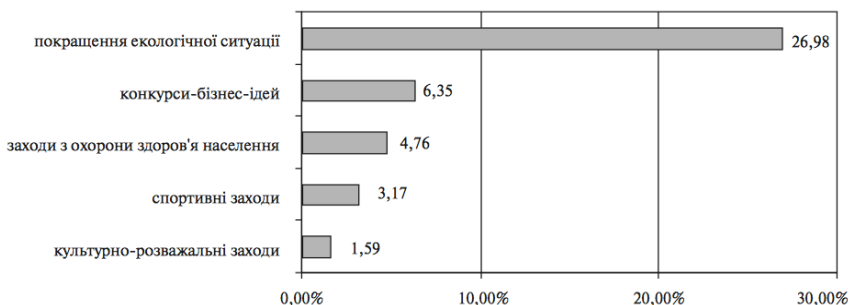

Рис. 2. Соціальні заходи для населення регіону, що впроваджувались туристичними підприємствами Кіровоградської області у 2014 р.
(розраховано автором з використанням джерела 4)

Позитивним є високий рівень використання таких заходів на великих підприємствах (66,67 % їх загальної кількості). Хоча, звичайно, такі відповіді не означають, що удосконалення технологій цілком зняло

проблему негативного впливу підприємств на довкілля. Більшість соціальних заходів підприємств спрямовані на власний персонал. Але ті, що могли б стати основою розвитку інновацій, представлені недостатньо. Найбільше фінансуються ті, що вимагають невеликих інвестицій (культурно-розважальні, спортивні заходи), а також ті, що частково зумовлені нормативними вимогами щодо охорони здоров'я. Їх вагома частка отримана переважно за рахунок високої участі у програмах збереження здоров'я персоналу великими підприємствами (для них характерний показник 50%)/

Поширення інновацій у розвитку знань є незначним, але це стає ще очевиднішим у порівнянні з іншими напрямками фінансування соціальних заходів. Зокрема, організація конкурсів бізнес-ідей та створення корпоративної інформаційної мережі не вимагає надто великих фінансових витрат та часу. Натомість такі дії могли б стати постійним джерелом появи нових знань та конкурентних переваг. Разом з тим рівень їх використання є не просто низьким. Навіть у сукупності їх реалізація значно поступається такому напрямку, як організація дозвілля.

Використання на туристичних підприємствах нових форм зайнятості також є невисоким. Так, можливість дистанційної зайнятості створена на 11,11% підприємств; гнучкий режим робочого дня надається 19,05 % роботодавців. Сприятливіші умови використання робочого часу при цьому створюються на малих туристичних підприємствах (21,95 %), а можливістю віддаленої зайнятості можуть більше скористатись працівники великих підприємств – її надають 16,67 % підприємств.

Звичайно, такі показники формуються з поодиноких випадків, коли адміністрація створила відповідні умови для деяких нечисленних категорій персоналу. Середня кількість підприємств, що надають такі можливості, нехай навіть небагатьом працівникам, є дуже низькою, що ще раз підтверджує повільне поширення інновацій у трудовій сфері. Зрозуміло, що в цьому випадку недостатнє усвідомлення переваг таких інноваційних форм зумовлено тим, що на більшості підприємств (рис.2) навіть не вивчають потреби працівників та немає зворотного зв'язку. Відтак, не знаючи та не виявляючи зацікавленості щодо потреб працівників, підприємці не шукають дієвих стимулів для персоналу та провокують низьку мотивацію трудової діяльності.

Неупереджена оцінка показує, що в Україні як у державі немає цілеспрямованого ефективного управління соціальним розвитком. Тому бізнес, заради власного ж стабільного існування, має усвідомити себе суб'єктом управління людським капіталом, взятися за системне вирішення соціальних проблем, зокрема, шляхом впровадження соціальних інновацій у трудовій сфері. В іншому випадку бізнес невдовзі

може залишитися і без працівників (передусім, висококваліфікованих), і без споживачів на внутрішніх ринках.

Висновки. Як видно з наведених результатів, попри переваги інновацій в управлінні персоналом та соціальною сферою на туристичних підприємствах, вони поки що недооцінені підприємцями в Кіровоградській області. Збереження традиційних підходів до персоналу як до «дешевого ресурсу», недостатній розвиток корпоративних стратегій інноваційної діяльності, зокрема в розвитку персоналу, стримує не лише соціальний, а й економічний прогрес підприємств. Сучасний бізнес, не використовуючи соціальних інновацій, просто не може оцінити їх переваг. Тому важливим завданням науковців, перспективою наукових досліджень та організації співпраці соціальних партнерів стає активне сприяння усвідомленню значення та поширенню соціальних інновацій в Кіровоградській області. Як підтверджено науковими дослідженнями, досвід кращих підприємств та розвинутих країн світу, соціальні інновації можуть і мають стати важливим чинником гармонізації суспільства і посилення конкурентоспроможності економіки.

Список використаних джерел:

1. Окара А.Н. Новая идея для новой Украины / А.Н. Окара // День. – 2010. – № 98, 102 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/299529> >. – Останній доступ : 2014.
2. Басов Н.В. Инновация как фактор социальной самоорганизации / Н.В. Басов // Журн. социологии и социальной антропологии. – 2008. – Т. XI, № 4. – С. 185-203.
3. Бойко-Бойчук Л.В. Поняття «соціальна інновація»: типи визначень, приклади застосування / Л.В. Бойко-Бойчук // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5. – С. 94-99.
4. Романов В.Л. Социально-инновационный вызов государственному управлению [Електронний ресурс] / В.Л. Романов. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Romanov333.htm> >. – Останній доступ : 2014.
5. Федюлова Л.І. Соціальні інновації в системі соціально-економічних відносин [Електронний ресурс] / Л.І. Федюлова. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/60-74.pdf >. – Останній доступ : 2014.
6. Гольберт В.В. Социально-структурные аспекты инноваций и государственные стратегии мобилизации инновационного потенциала / В.В. Гольберт // Журн. социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X, № 4. – С. 94-111.
7. Заславская Т.И. Социальные результаты реформ и задачи социальной политики / Т.И. Заславская // Социетальная трансформация российского общества. – М. : Дело, 2002. – С. 170-183.
8. Докторович А.Б. Социальные инновации и развитие трудового потенциала стран СНГ / А.Б. Докторович // матер. Первого инновац. форума СНГ

- «Международное инновационное развитие и инновационное сотрудничество»*. – 2006. – С. 241-245.
9. Ясин Е. Роль инноваций в развитии мировой экономики / Е. Ясин, М. Снеговая // *Вопр. экономики*. – 2009. – № 9. – С. 15-31.
 10. Глобальный капитализм: три великие трансформации. Социально-философский анализ взаимоотношений экономики и общества / В.Г. Федотова, В.А. Колпаков, Н.Н. Федотова. – М. : Культур. революция, 2008. – 608 с.
 11. Яковец Ю. Многоликость инноваций / Ю. Яковец // *Эпохальные инновации XXI в.* – М. : Экономика, 2004. – С. 9-19.
 12. Социологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mirslivarej.com/content_soc/INNOVACII-SOCIALNYE-11377.html >. – Останній доступ : 2014.
 13. Цой Л. Н. Управление конфликтами: поиск ресурсов [Электронный ресурс] / Л.Н. Цой. – Режим доступа : <http://www.conflictmanagement.ru/text/?text=814>>. – Останній доступ : 2014.
 14. Фридман Т. Плоский мир. Краткая история XXI века / Т. Фридман. – М.: АСТ Москва, 2007. – 608 с.
 15. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс- Традиция, 2000. – 384 с.

Миргородська Олена

Соціально-економічні фактори розвитку туризму та рекреації в Кіровоградській області

Вступ. Здоров'я населення – це капітал цивілізованої держави. Для України покращення здоров'я населення (в першу чергу дітей та юнацтва) є важливою соціальною проблемою, у вирішенні якої на перше місце повинні вийти профілактика захворювань та рекреаційні, тобто оздоровчі заходи. Необхідною умовою розвитку туристсько-рекреаційної діяльності будь-якої території є рекреаційно-туристські ресурси: природні, соціально-економічні, культурно-історичні, пізнавальні, спортивні.

Для ефективного функціонування територіальних рекреаційних систем соціально-економічні фактори відіграють важливе значення. До таких факторів відносять економіко-географічне положення і транспортну доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасну й перспективну територіальну організацію господарства, рівень розвитку соціальної інфраструктури, структуру зайнятості населення тощо.

Цій групі факторів у своїх дослідженнях особливе місце відводять М.С. Мироненко та І.Т. Твердохлебов. Вони умовно поділяють

соціально-економічні фактори організації територіальних рекреаційних систем на дві групи: ті, що породжують потребу в організації рекреаційної діяльності, та ті, що забезпечують можливість організації відпочинку [1].

Оскільки індикатором рівня розвитку туризму в розвинених країнах світу є рівень розвитку внутрішнього туризму, ми проаналізували фактори соціально-економічного характеру, що забезпечують можливість розвитку туризму та рекреації на території Кіровоградської області. На нашу думку саме на внутрішній туризм має бути зорієнтований розвиток туристської галузі Кіровоградської області, яка на туристському ринку України нині посідає досить скромне місце.

Виклад основного матеріалу. Ефективність рекреаційно-туристської діяльності пов'язана з регулярністю й поєднанням щоденного, щотижневого і відпускнуго (канікулярного) циклів. Для щоденного відпочинку у вільний після роботи або навчання час більш характерне деяке розслаблення, «релаксація» психіки й м'язів, як необхідна підготовча сходи́нка до нової активної діяльності. Для більш тривалого за часом відпочинку (починаючи зі щотижневого) характерне підвищення фізичної та емоційної рухливості. Таким чином, рекреація і туризм на будь-якому рівні організації складається з визначених потреб, для задоволення яких необхідно створити відповідні умови за допомогою рекреаційної інфраструктури.

Враховуючи пропорції бюджету вільного часу, що склалися на користь щоденного і часу в кінці тижня, варто зробити висновки, що саме ці види відпочинку повинні бути розвинуті більше ніж відпускні (канікулярні). Це дуже часто приводить до самоорганізації відпочинку, знижуючи його соціальний ефект і загрожуючи серйозним обмеженням для використання високо цінних рекреаційних місцевостей, негативних екологічних наслідків.

На сьогоднішній день значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має матеріальна забезпеченість населення. Нерівномірність в цьому плані породжує значні розбіжності між бажаннями й можливостями. Щоб реалізувати запити частини населення низького та середнього рівня забезпеченості, необхідно створювати умови для рекреації й туризму на базі природних ресурсів свого регіону.

Значення соціально-економічних факторів, які породжують потребу в рекреаційно-туристських послугах, є визначальним для організації рекреаційної діяльності на великих територіях. Для України, взагалі, та для Кіровоградської області, зокрема, основними є соціально-економічні фактори, які реалізують рекреаційно-туристські потреби, а саме: транспортна забезпеченість та доступність, наявність рекреаційно-

туристських підприємств, кадровий потенціал системи туризму в області, розвиненість соціальної інфраструктури, частини матеріального виробництва, що безпосередньо або опосередковано працює на рекреаційно-туристську галузь, вигідність економіко-географічного положення того чи іншого регіону тощо.

Матеріально-технічну базу системи туризму в Кіровоградській області становлять туристські готелі, туристські бази, санаторії, санаторії-профілакторії, будинки та бази відпочинку.

За даними обласного управління статистики в області налічується близько 40 рекреаційно-туристських закладів загальною місткістю більше 5 тис. місць. З них – одна бальнеологічна лікарня, 3 заклади санаторного типу, 34 будинки і бази відпочинку [2]. Найбільш відомими з них є готель «Турист» в м. Кропивницькому, пансіонат-готель «Славутич» в м. Світловодську, турбаза «Лісова пісня» в Маловисківському районі, санаторій «Гусарське урочище» в Новоукраїнському районі, санаторій «Дружба» в м. Олександрії, дитячий оздоровчий табір «Бригантина» в Новоархангельському районі та інші.

В Кіровоградській області функціонує бальнеологічний курорт місцевого значення в м. Знам'янка. Організація роботи Знам'янської обласної бальнеологічної лікарні пов'язана з наявністю природних джерел мінеральної води, яка, за висновками Українського інституту курортології має багатий хімічний склад і відноситься до води з середнім вмістом радону. З газових компонентів крім радону, вода містить вуглекислоту, сірководень, розчинений кисень. Багатий мінеральний склад, який характеризується значним вмістом сульфатів, гідрокарбонатів та з'єднань кремнієвої кислоти, заліза, йоду, бром, міді, марганцю та інших, підвищує лікувальний ефект вод Знам'янського родовища та розширює показання для лікування. За бальнеологічним та кліматичним факторами, методами комплексної терапії та ефективності лікування Знам'янська здравниця не поступається перед давно відомими курортами.

В м. Кропивницькому функціонує двозірковий туристський готель «Турист». Тут туристи розміщуються в одно-, двомісних номерах з усіма зручностями та двокімнатних номерах класу «напівлюкс». До їх послуг ресторан, бар, кафе з більярдом, сауна з басейном, пральня, стоматологічний та косметичний кабінети, автостоянка під охороною, кабельне телебачення, конференц-зал.

Пансіонат-готель «Славутич» розташований в м. Світловодську на березі Кременчуцького водосховища. До послуг відвідувачів комфортабельні номери на 2-3 особи у 5-поверховому корпусі та двоповерхових котеджах. Пансіонат «Славутич» – спеціалізований оздоровчо-профілактичний заклад, в якому функціонують необхідні

лікувально-діагностичні кабінети, оснащені сучасною медичною апаратурою. До послуг відпочиваючих їдальня на 400 місць, диско-бар, конференц-зал на 250 місць, дитяча ігрова кімната, бібліотека, більярдна та тенісна кімнати, спортивний майданчик, автостоянка.

В с. Оникієве Маловисківського району, в лісі на березі мальовничого озера розташований оздоровчий комплекс «Лісова пісня». Розміщення туристів передбачено в чотириповерховому корпусі у двомісних кімнатах з усіма зручностями та в літніх дерев'яних будиночках у тримісних кімнатах із зручностями. До їхніх послуг – їдальня, бібліотека, кінозал, клуб, танцювальний і спортивний майданчики, сауна, баня.

В Новоукраїнському районі поблизу с. Піддубного розташований санаторій загально-терапевтичного профілю «Гусарське урочище». Санаторій розміщений на березі мальовничої водойми серед лісу, багатого грибами, горіхами, різнотрав'ям та квітами.

Тут лікують захворювання органів дихання, шлунково-кишкового тракту, суглобів, хребта, нирок, захворювань периферичної нервової системи. Мінеральна вода «Гусарське урочище» є перевіреним високоефективним засобом для лікування різних захворювань. Вона внесена до Кадастру мінеральних вод України. За висновками Одеського науково-дослідницького інституту курортології, ця вода має властивість «промивати», тобто сприяє інтенсивному очищенню нирок, печінки та інших органів людського організму, а також відновленню клітин крові, тому що її *РН* дуже близька до *РН* плазми крові, що сприяє легкому засвоєнню мікроелементів, якими багата вода.

У мальовничому куточку м. Олександрії, розташований санаторій «Дружба». Тут працюють висококваліфіковані спеціалісти, кабінети обладнані сучасною апаратурою.

В межах області рекреаційно-туристські заклади розміщені нерівномірно. Більша їх частина розташована в Світловодському, Олександрійському, Кропивницькому та Знам'янському районах. Майже повністю відсутні такі заклади в західних та південних районах області.

Для оздоровлення учнівської молоді в області функціонує лише 7 позаміських оздоровчих таборів, з них 3 табори санаторного типу. Найвідоміший з них – дитячий оздоровчий табір «Бригантина» в Новоархангельському районі, розташований у мальовничому сосновому гаю на березі однієї з найчистіших річок Кіровоградщини – Синюхи.

Щороку в цих таборах мають можливість відпочити близько 5 тис. дітей (близько 5% від усього учнівського загалу). Крім того щорічно в області функціонує близько 200 таборів праці та відпочинку, в яких оздоровлюється майже 8 тис. дітей (8%). Як правило, ці заклади

функціонують влітку в пристосованих приміщеннях – школах, дитячих садах, позашкільних закладах.

Частиною матеріально-технічної бази рекреаційно-туристської галузі Кіровоградської області є мережа закладів у визнаних курортно-лікувальних регіонах України – в Карпатах, на Чорноморському та Азовському узбережжях. Це бази та будинки відпочинку, туристські бази, санаторії, профілакторії, табори тощо, які за радянських часів будувались на кошти великих і навіть середніх підприємств та установ області. Добре відомі на Кіровоградщині бази та будинки відпочинку в Коблево, Очакові, Кароліно-Бугазі, Сергіївці, Бердянську, Генічеську та в інших місцях нашої держави.

До матеріально-технічної бази туризму в Кіровоградській області слід також віднести туристські фірми, туристсько-екскурсійні бюро, туристські клуби, які використовують для оздоровлення населення туристські заклади, транспортні організації що здійснюють перевезення туристських груп, навчальні заклади підготовки спеціалістів системи туризму, інформаційні та рекламні служби, підприємства з виробництву, прокату і продажу товарів туристського попиту. Ліцензію на здійснення туристської діяльності на території Кіровоградської області мають 65 туристських фірм та турагентів.

Економічна криза в країні позначилася на розвитку рекреаційної інфраструктури туризму області – намітилася стійка тенденція до зменшення кількості туристсько-оздоровчих закладів. Так, за останні п'ятнадцять років в Кіровоградській області не побудовано жодного туристсько-оздоровчого закладу, за цей час проводилася лише реконструкція деяких експлуатованих об'єктів, ряд об'єктів перепрофілювали, а деякі закрили у зв'язку з нерентабельністю або через невідповідність санітарним нормам.

До основних компонентів розвитку територіальної рекреаційної системи належать трудові ресурси. Основу кадрового потенціалу системи туризму складають спеціально підготовлені кваліфіковані професійні кадри. Це підготовлені спеціалісти, які можуть забезпечити успішну рекреаційно-туристську та туристсько-краєзнавчу діяльність у всій її багатогранності, з усіма її проблемами, і які здатні вирішити ці проблеми та виконати завдання, що стоять перед цією галуззю на сучасному етапі.

За даними державної статистики в системі туризму Кіровоградської області працює близько 400 фахівців, що для всієї області явно замало. Особливо відчувається дефіцит кваліфікованих туристських кадрів середньої ланки для роботи на туристських базах, в туристських таборах.

Однак об'єктивні показники соціально-економічної цінності робочих місць в сфері рекреації взагалі та туризму зокрема поступаються іншим галузям господарства та соціальної сфери через низьку заробітну плату та високі вимоги до професійно-кваліфікаційних та соціально-психологічних якостей працівників. Тому виникає необхідність вирішення проблем підготовки професійних кадрів, раціонального розподілу кадрового потенціалу та управління ним.

Підготовкою менеджерів туризму на Кіровоградщині займається лише факультет менеджменту Державної льотної академії Національного авіаційного університету України. Вже відбулося кілька випусків фахівців цієї спеціальності. Крім цього в академії з 2019 року розпочинається підготовка бакалаврів зі спеціальності «Туризм».

Висновки. Значення соціально-економічних факторів, які породжують потребу в рекреаційно-туристських послугах, є визначальним для організації рекреаційної діяльності на території Кіровоградської області. Особлива увага повинна приділятися вдосконаленню матеріально-технічної бази, інфраструктури рекреаційно-туристської галузі та підготовці її кадрового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. МIRONENKO Н.С. Рекреационная география / Н.С. МIRONENKO, И.Т. Твердохлебов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 207 с.
2. Головне управління статистики в Кіровоградській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua/>

Столярчук Наталія, Остапенко Оксана

Проблеми становлення та розвитку сфери сільського (зеленого) туризму в Кіровоградській області

Постановка проблеми. Сучасна туристична індустрія є однією з провідних і найбільш динамічних галузей світового господарства, а також є джерелом стабільних валютних надходжень, фактором, який сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, зростанню престижу країни та розбудові її соціально-економічної інфраструктури.

Одним з найбільш актуальних науково-пізнавальних видів туризму, який є характерним для сільських місцевостей, розташованих у межах територій національних природних парків і заповідних зон є сільський (зелений) туризм. Відповідно до офіційних статистичних даних Всесвітньої туристичної організації, «зелені подорожі» займають від 7 до

20 % у загальній кількості туристичних поїздок, що дозволяє в сучасних умовах глобалізації та інтернаціоналізації світового туристичного господарства, стати найбільш динамічно-зростаючим сектором [3, с.23-54].

Сільський (зелений) туризм необхідно розглядати як одну з перспективних сфер розвитку центральних областей України – Кіровоградської, площа якої на сьогодні складає 24,6 тис. км² (4,1% загальної території України) із наявним населенням: міським, що складає 673,4 тис. чол. (60,2 %), сільським – 442,3 тис. чол. (39,8%). Область налічує 21 адміністративний район, 12 міст, з яких 4 – обласного підпорядкування, 26 селищ міського типу, 1024 сільських населених пункти [13, с.10-22].

На сьогоднішній день, на Кіровоградщині все більше уваги приділяється збільшенню мережі природно-заповідних територій та об'єктів. Нині їх налічується 178 одиниць, загальною площею 11,5 тис. га, з яких 26 загальнодержавного значення, 54 заказники, 44 пам'ятки природи, 49 заповідних урочищ, 5 парків пам'яток садово-паркового мистецтва. Проаналізувавши інвестиційні проекти та статистичні дані, нами зроблений висновок, що увага на сьогоднішній день не приділяється сільському (зеленому) туризму, який позитивно б впливав би на розв'язання соціально-економічних й екологічних проблем, розширив би сферу зайнятості сільського населення [13, с.10-22].

Розвиток такого туризму дозволив би при певному зростанні кількості відпочиваючих задовольнити потреби відпочиваючих в різноманітних запитах, а це, в свою чергу, стимулювало б розвиток сфери послуг, зокрема, транспортного обслуговування, зв'язку, торгівлі, служби побуту, відпочинково-розважальних закладів тощо. Розвиток сільського зеленого туризму спонукав би до покращення благоустрою територій природно-заповідного фонду, доріг, комунікацій в цілому, стимулював би розвиток соціальної інфраструктури та підвищив культурно-освітній рівень сільського населення. Важливим стало б і те, що він не мав би шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, а повністю гармонізував би з ним, на відміну від масової туристичної діяльності [12, с.9-15].

Основними проблемами становлення та розвитку сфери сільського зеленого туризму в Кіровоградській області є низький рівень якості та комфорту, які необхідні для задоволення потреб як вітчизняних, так і іноземних туристів; погане сполучення (дороги в сільській місцевості знаходяться у надзвичайно занедбаному стані); низький рівень надання послуг; нестача цілісних туристичних пропозицій, що містять продукти, орієнтовані на новий тип туриста; низький рівень маркетингу,

недостатнє методичне забезпечення та відсутність цілеспрямованої діяльності; існує сильна конкуренція з боку сусідніх областей, які пропонують кращу інфраструктуру та сполучення, яка сприяє розвитку даного туризму.

Так, в Кіровоградській області протягом 2010-2013 рр. почали реалізовуватися програми розвитку та будівництва «Сільського зеленого туризму» біля популярних об'єктів відвідування туристами, а саме створення засобів тимчасового розміщення, харчування, зупинок для туристів, ремонти автошляхів у Голованівському, Долинському, Знам'янському, Компаніївському, Новомиргородському, Новоукраїнському, Олександрійському, Петрівському районах, а також містах Знам'янка, Олександрія, Кропивницький та Світловодськ. Проте, в 2013 році дані проекти були тимчасово призупинені у зв'язку з нестачею фінансування. А от проект зі створення Центру розвитку зеленого туризму «Степограй» (с. Карбівка, Добровеличківського району) знаходиться на фінальній стадії реалізації. На стадії реалізації знаходяться облаштування цілющого джерела – об'єкту паломницького туризму «Явленева криниця» (с. Бокове Долинського району), спорудження каплиці біля цілющого джерела (м. Гайворон), облаштування території ландшафтного заказника місцевого значення «Велика і Мала скелі» (с. Протопопівка, Олександрійського району) та проект відродження рекреаційних зон на території Онуфріївського парку (смт. Онуфріївка) [13, с.10-22].

Таким чином, проблеми дослідження «сільського (зеленого) туризму» в Кіровоградській області є достатньо актуальними та потребують подальших доробок, особливо на державному рівні, що в підсумку дозволить досягнути високих економічних, соціальних показників.

Аналіз останніх публікацій. Головними економіко-правовими регуляторами досліджуваної господарської сфери є Закони України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. №742-IV [1] та «Про туризм» від 15.09.95 р. №324/95-ВР, у редакції Закону України від 18.11.2003 р. №742-IV [1,2].

Питаннями щодо стану розвитку сільського зеленого туризму в Україні та зростаючої ролі статистичного забезпечення у процесі його формування, займалися такі дослідники, як: А.В. Головач, П.В. Гудзь, С.І. Дорогунцов, В.Б. Захожай, С.М. Ілляшенко, І.В. Калачова, Р.О. Кулініч, С.В. Мельниченко, Р.М. Моторін, Н.О. Парфенцева, В.К. Данилко, Т.І. Ткаченко, Ю.С. Цал-Цалко та ряд інших дослідників.

Мета дослідження. Узагальнити процеси становлення туристичного бізнесу в системі господарського комплексу

Кіровоградської області та визначити ряд проблемних завдань і організаційну компетенцію щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій; створення сприятливого життєвого середовища; становлення і розвитку сільського зеленого туризму.

Результати досліджень. *Сільський (зелений) туризм* – це альтернатива індустріалізації села та засіб підвищення рівня життя сільського населення. Саме тому зелений туризм є одним із найважливіших напрямів розвитку українського села. В Україні цей вид туристичного бізнесу ще не досяг апогею розвитку та популярності, але в багатьох країнах сільський туризм успішно розвивається та займає високі позиції в туристичній справі. Активізувати розвиток сільського туризму можливо за рахунок введення та проведення різноманітних програм категоризації та стандартизації, які забезпечили б покращення надання послуг розміщення та, як наслідок, підвищили б попит на цей вид туризму [4, с. 17-18].

Статтею 1 Закону України «Про туризм», визначено, що туристичний продукт – це попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [2, с.3-5].

Статтею 4 Закону України «Про туризм» визначено, що залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їхніх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак, поряд з такими видами туризму, як дитячий, гірський, пригодницький та інші, існує сільський (зелений) туризм [2, с.5-7].

Основними ознаками даного виду туризму є можливість надання туристу за його бажанням послуги, які пов'язані з: проживанням і відпочинком; збором ягід, грибів; вивчення побуту, робота на присадибній ділянці, виключно у відпочинкових цілях. Такі послуги можна надавати дорослим, молоді, дітям на всій території України [3, с. 9-11].

Для Кіровоградської області сільський (зелений) туризм – відносно нове поняття, хоча відпочинок на селі з давніх часів був привабливим для мешканців міст і залишається нині таким [13, с.10-22].

Зважаючи на сутність сільського зеленого туризму на Кіровоградщині, а також враховуючи його вплив на економічні, соціальні

та екологічні умови та процеси, спостереження та статистику сільського (зеленого) туризму, слід розглянути його з таких позицій [9, с.3-9]:

- 1) галузь економічної статистики, оскільки всебічно та глибоко досліджує стан, закономірності та тенденції розвитку туристичної індустрії, вплив різних економічних явищ на цей процес шляхом збирання, обробки, аналізу й узагальнення статистичних даних;
- 2) галузь соціальної статистики, оскільки вивчає вплив туризму на соціальні умови та процеси суспільного життя населення;
- 3) галузь екологічної статистики, оскільки аналізує взаємозв'язок розвитку сільського зеленого туризму зі становищем екосистеми регіону.

Слід зауважити, що потреба в статистичних дослідженнях діяльності сільського (зеленого) туризму виникає у туристів, власників та працівників туристичних підприємств, інвесторів, представництв державних і регіональних органів влади та суспільних груп, які безпосередньо не пов'язані з сільським (зеленим) туризмом, але зацікавлені в його позитивних наслідках для економічної, екологічної та соціальної сфер життєдіяльності.

Якщо говорити про статистику туризму в Україні взагалі, то основними джерелами її інформаційного забезпечення є фінансова, адміністративна, податкова та статистична звітність господарюючих суб'єктів. Саме вона сприяє проведенню всебічного статистичного аналізу розвитку туристичного ринку товарів і послуг. Така інформаційна база, відповідно до діючого законодавства [10, с.98-99], формується органами Державної служби статистики України і своєчасно надається користувачам для прийняття зважених управлінських рішень. Вона, як правило, створюється, передається і зберігається у вигляді абсолютних і відносних статистичних показників. Останні характеризують стан і розвиток процесів та явищ туристичного господарства у відповідних умовах часу й регіону.

Для аналізу підприємницької діяльності у сфері сільського (зеленого) туризму згадані вище показники чітко визначені у відповідних формах державних статистичних спостережень № 1-КЗР (річна) «Звіт про діяльність колективного засобу розміщення» та № 1-туризм (річна) «Звіт про туристичну діяльність». Зазначені форми звітності періодично затверджуються відповідними нормативними актами. Заповнені суб'єктом туристичної діяльності на основі даних первинного обліку його функціонування вони надаються щорічно (не пізніше 9 лютого наступного за звітом року) органу Державної служби статистики України за місцем здійснення економічної діяльності. При цьому слід враховувати, що державні статистичні спостереження зі статистики

туризму є суцільними, а тому генеральні сукупності у повному обсязі складають списки одиниць цих спостережень [11, с. 37-45].

Сформовані сукупності одиниць узгоджується з адміністративним реєстром Державного агентства України з туризму та курортів. Водночас сукупність одиниць державних статистичних спостережень зі статистики туризму не узгоджують із сукупностями за іншими формами державних статистичних спостережень.

Проведені нами дослідження систематизованої та оприлюдненої органами Державної служби статистики України інформації щодо розвитку сільського (зеленого) туризму за 2012–2013 роки [10] показують позитивну його тенденцію. Зокрема, загальна кількість садіб по країні, які надавали туристичні послуги в 2013 році зросла до 285 одиниць проти 230 у 2012 році (у Кіровоградській області - 2 садиби (дані за 2013 рік), що складає 0,7% від загальної кількості садіб в Україні). За цей же період збільшилась загальна їх площа на 16,5 тис. м² і становила 231,5 м² однієї садиби, що на 7,7 % більше проти 2012 року (у Кіровоградській області на 2013 рік загальна площа садіб – 13,2 тис. м², що складає 20% від площі садіб в Україні) [11, с. 37-45].

Водночас у 2013 році на 776 осіб зменшилась загальна кількість розміщених у садибах відпочиваючих, це на 1,5% менше по відношенню до 2012 року (у Кіровоградській області на 2013 рік кількість розміщених осіб становила 712 осіб, що складає всього 1,4% від їх загальної кількості в Україні). При цьому зросла середня місткість сільських садіб, що надавали туристичні послуги, до 12,6 місць (для Кіровоградської області цей показник становить 7 місць). Доходи від надання туристичних послуг збільшились майже на 6,8 млн. грн. або 66,5 %, порівняно з 2012 роком. Одночасно зросли господарські витрати відповідно на 5,2 млн. грн. або в 1,04 рази. Доходи від надання туристичних послуг по Кіровоградській області за 2013 рік становили 82,1 тис. грн., а витрати 57,3 тис. грн [13, с. 179-181].

Наочно видно, що за даний період доходи перевищують витрати, що свідчить про отримання прибутку підприємствами сільського (зеленого) туризму як в Україні, так і в Кіровоградській області. Позитивним слід вважати зменшення за цей час фактичних витрат з 117,2 до 104,4 грн. за один день перебування. Для Кіровоградської області цей показник становить 95,5 грн. Це один з факторів можливого збільшення чисельності відвідувачів, адже, коефіцієнт використання місткості сільських садіб залишається низьким – 0,19 по Україні, та 0,14 у Кіровоградській області [13, с. 179-181].

На підставі статистичних даних можна зробити висновок, що з однієї сторони спостерігається слабка розвиненість «зеленого» туризму

на Кіровоградщини порівняно з іншими регіонами України, а з іншого, такий вид туризму знаходиться на стадії свого становлення.

В сучасних умовах проведення дієвого статистичного аналізу стану функціонування й розвитку сільського зеленого туризму зростає необхідність використання широкого масиву інформації спеціально організованих статистичних спостережень. Перспективним видом отримання такої інформації, на наш погляд, є запровадження системи статистичного моніторингу. Нажаль ні звітність, ні спеціально організовані спостереження комплексно не використовуються в аналітичних розрахунках, а отже не забезпечують суб'єктів ринку туристичних товарів і послуг повною та багатоаспектною інформацією щодо процесів, які відбуваються у сфері сільського зеленого туризму України [7, с. 10-11].

Для організації доступу до інформаційних ресурсів та їх ефективного використання необхідно створити на регіональному та національному рівнях систему статистичного моніторингу сільського зеленого туризму. Це, забезпечуватиме узагальнення та узгодження баз даних (законодавчої бази, ресурсного паспорту регіону, факторів впливу на туристичний ринок, інвестиційних проектів), проведення необхідних розрахунків, прогнозування всіх основних параметрів функціонування ринку та побудову короткострокових, середньострокових і довгострокових планів його розвитку [6, с. 12-13].

Враховуючи особливості реалізації системи моніторингу, необхідно застосувати всю сукупність статистичних методів при оцінюванні стану і тенденцій розвитку товарів і послуг туристичного ринку. Зазначимо, що в сільському (зеленому) туризмі використання статистичних методів має ряд особливостей і пов'язане з обов'язковим застосуванням паралельно зі статистичними графіками та таблицями картографічних матеріалів, серед яких розрізняють картограму, туристичну карту та картодіаграму.

На переконання багатьох дослідників, ефективність впровадження системи статистичного моніторингу залежить від рівня нормативно-правового та організаційного забезпечення статистики сільського (зеленого) туризму та наявності прозорості, всеохоплюючої, чітко налагодженої системи збирання, зведення, групування й аналізу інформації [5, с. 123-1124].

Зазначимо, що, окрім визначених вище проблем, недоліками оприлюднення статистичної інформації з сільського (зеленого) туризму є не систематизованість, відсутність чіткої структури подачі матеріалу та неповнота його відображення.

З метою подолання зазначених недоліків необхідно відновити формування та друк статистичного збірника «Туризм в Україні». Вимога часу – постійне оновлення Інтернет-ресурсів Державного агентства з туризму та курортів і Державної служби статистики України [13, с. 179-181].

Також зазначимо, що в умовах сьогодення підвищується значення якісної інформації не лише щодо сільського зеленого туризму, а й стосовно її користувачів, їх вміння використовувати інформаційний ресурс у процесі прийняття ефективних управлінських рішень. Саме тому акцентуємо особливу увагу на ролі інноваційних кластерних форм кооперації підприємств ринку. Вони, як свідчить передовий досвід [7, с.13], забезпечать конкурентоспроможність національних туристичних продуктів і послуг, а також вихід сільського зеленого туризму України на якісно новий рівень, що відповідатиме її стратегії на європейську інтеграцію.

Висновки. Для Кіровоградської області сільський зелений туризм – це нове поняття, хоча дана сфера діяльності, останнім часом, розвивається досить активно. Зростання обсягів туристичних послуг й соціально-економічне значення сільського зеленого туризму обумовлює реальну необхідність в належному обліку й обробці даних про стан та динаміку його розвитку. Більшість країн світу вже ефективно працює в напрямі запровадження та використання системи статистики сільського зеленого туризму, яка істотно та позитивно впливає на розвиток галузі взагалі.

У той же час загострення національної економічної та політичної кризи значно вплинуло на стан розвитку туристичної індустрії, а отже, визначило першочерговим, пріоритетним напрямом фінансову підтримку галузі. За таких умов розвиток методології статистики сільського (зеленого) туризму в Україні дещо загальмувалося, хоча основні положення і здобутки щодо інформаційного забезпечення управління продовжують впроваджуватись, трансформуючись до відповідних структур в Європейський Союз.

Значимо, що подальші дослідження необхідно пов'язати з удосконаленням інструментарію статистичного спостереження стану й розвитку сільського (зеленого) туризму та визначення його місця в системі класифікацій туристичної діяльності. При цьому, на наше переконання, важливо завершити реформування системи державної статистики, провести її технічне переоснащення, зокрема, для забезпечення формування електронних систем моніторингу регіональних та державної програм розвитку сільського (зеленого) туризму. Важливо створити систему інформаційно-аналітичного забезпечення сфери

туризму, зокрема й сільського (зеленого) туризму як складової державної інформаційної системи. Вжити заходів щодо вдосконалення системи навчання персоналу, який задіяний у статистичному виробництві, прискорити впровадження інтегрованої системи статистичної інформації, керованої метаданими. Саме тому важливо забезпечити реалізацію в повному обсязі Стратегії розвитку державної статистики України до 2017 року [8, с.4-7], метою якої є підвищення якості державної статистики шляхом розбудови цілісної ефективної національної системи офіційної статистики для приведення її у відповідність із стандартами ЄС у даній сфері діяльності.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. №742-IV.
2. Закон України «Про туризм» від 15.09.95 р. № 324/95-ВР, у редакції Закону України від 18.11.2003 р. №742-IV.
3. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2001. – 395 с.
4. Енциклопедичний словник-довідник з туризму ; авт.-уклад.: В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух, передмова В.М. Литвина. – К.: Вид. дім «Слово», 2006. – 372 с.
5. Єрмаченко В.Є. Розвиток туристської галузі в Україні: перешкоди та досягнення / В.Є. Єрмаченко, Ю.Ю. Іващенко, Ю.Ю. Лола // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету, №20. – Черкаси, червень, 2008. – 212 с.
6. Зима А.Г. Экологический (зеленый) и сельской туризм / А.Г. Зима. // Научный информационный журнал «Бизнес информ», №2 (348), 2008. – С.12- 33.
7. Зима А.Г. Показатели развития туристической отрасли в Украине / А.Г. Зима, Н.А. Дехтярь // Науковий журнал «Економіка розвитку», ХНЕУ. – Харків, №3 (47), 2008. – С.10- 22.
8. Колесник О.О. Економіка і статистика туристичного ринку: монографія / О.О. Колесник. – Житомир : ЖДТУ, 2011. – 196 с.
9. Осауленко О.Г. Основні напрями стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 р. / О.Г. Осауленко, І.І.Пилипенко, Я.Я. Карчев // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. – Вип. 13; Ред. кол.: І.І. Пилипенко (голов. ред.) та ін. – К.: ТОВ «Формат». – 2013. – С. 3–9.
10. Про внесення змін до закону України «Про державну статистику»: Закон України від 13 липня 2000 р. № 1922-III // Статистика України. – 2000. – № 4. – С. 98–108.
11. План державних статистичних спостережень на 2011–2012 роки: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.11.2011 № 1113-р. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 167 с.

12. Товт М. Правове регулювання та стандарти сільського туризму: Досвід окремих країн, проблеми законодавства України / М. Товт // *Відпочинок в українському селі: Порадник організатору та власнику садиби*. – 2003. – Вип.5.: Туризм сільський зелений. – С.9-15.
13. Чумаченко Л.М. Сільський туризм як ефективна форма самостійної зайнятості в Кіровоградській області / Л.М. Чумаченко // *Регіональна економіка*. – 2013. – №4. – С.178-192.

Щоголєва Інна

Сутність індустріального туризму та перспективи його розвитку в Кіровоградській області

Вступ. Сучасний стан розвитку туризму свідчить про подальшу диверсифікацію видів туризму, в межах яких пропонуються туристичні послуги. Поряд з традиційними видами туризму, які представлені культурно-пізнавальним, лікувально-оздоровчим, релігійним та іншими видами, з'являються нові, нетрадиційні види туризму, які відображують прагнення споживача задовольнити потреби шляхом урізноманітнення своїх вражень. Інтерес споживачів знаходить прояв стосовно таких видів туризму, як екологічний, сільський, діловий, науковий тощо. Цей список може продовжити ще один з видів туризму, який отримав назву індустріального, основна ідея якого – подолання негативного ставлення до промислових міст, ознайомлення людей з надбаннями індустріальної епохи, показ кращих творінь індустріальної цивілізації.

Більшість зарубіжних країн усвідомила перспективність його розвитку, що підкреслюється наявністю попиту на індустріальний туризм з боку споживачів і, відповідно, активністю туристичних підприємств щодо створення туристично-індустріального продукту.

Виклад основного матеріалу. Теоретичним обґрунтуванням розвитку індустріального туризму відзначаються праці таких науковців, як О. Бейдик, О. Афанасьєв, В. Казаков та ін., але на теперішній час існують питання, пов'язані з недостатнім дослідженням можливостей та розвитку індустріального туризму, його взаємозв'язок з промисловою інфраструктурою.

Цей вид туризму сформувався за кордоном, зокрема серед американців він почав набувати популярності на початку 80-років ХХ ст., коли на цей вид відпочинку звернули увагу масмедіа. Саме в цей час стають популярними такі музичні колективи, як Einstürzende Neubauten, Coil, Nurse With Wound, що виконували музичні композиції в стилі «індастріал». Цей різновид туризму володіє рисами молодіжної

субкультури і англійською мовою звучить як «urban exploration» (міське дослідження).

Взагалі, індустриальний туризм – це дослідження туристами територій, будівель та інженерних споруд виробничого або спеціального призначення, а також будь-яких закинутих споруд з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення.

Індустриальний туризм можна розподілити на декілька підвидів, а саме:

- відвідання закинутих об'єктів, наприклад, великою популярністю користуються міста: Хіросіма (Японія), Прип'ять (Україна), Троя (Туреччина), Клондайк (США), Схокланд (Нідерланди), Біг Белл (Австралія);
- постпаломництво, тобто відвідання занедбаних десакралізованих об'єктів релігійного вшанування, наприклад, закриті храми, місця паломництва, предмети релігійного культу;
- проникнення на території, що охороняються, а також території діючих промислових Зон та зон, не створених для перебування в них людей – інфільтрація, наприклад, зони військових баз, армійські склади, хімічні заводи;
- дослідження підземних споруд (диггерство), наприклад, дренажних систем, каналізаційних колекторів, підземних річок, промислових тунелів;
- прогулянки дахами (руфінг, руферство), наприклад, подорожі дахами хмарочосів та багатоповерхівок;
- пасивний та комерційний індустриальний туризм – це відвідання підприємствами вдалих об'єктів промисловості для запозичення позитивних моментів господарювання та можливого інвестування;
- психогеографія. Туристи, що користуються психогеографією, вважають, що міський ландшафт, з яким часто стикається більшість людей, нав'язує певний спосіб взаємодії із середовищем – повсякденні маршрути, звичні почуття;
- урбанізм – це любов до міських пейзажів, сформована в результаті розширення, розвитку або навпаки, занепаду міських територій. Об'єктами особливого натхнення можуть стати будівлі певної архітектури;
- сурвівалізм (англ. survival – виживання) – виживання в екстремальних умовах. Це і комплекс дій, спрямований на збереження життя, здоров'я та нормальну життєдіяльність, і водночас виживання у важких і небезпечних умовах природи,

міста, стихійних лих, військового конфлікту, економічних проблем, психологічного чинника.

Різниця у мотивації людей до подорожей зумовлює орієнтацію індустріального туризму у таких напрямках: навчальний; науковий; професійний; спортивний; екстремальний; екологічний; пізнавальний; соціальний; економічний.

Аналіз просування індустріального туризму на туристичний ринок України дає змогу констатувати його популярність у східному регіоні, що зумовлено зосередженням там індустріального потенціалу країни. Найбільш доступними та часто відвідуваними і, відповідно, найбільш прибутковими з позиції індустріального туризму, були відзначені підприємства харчової промисловості.

Кіровоградська область за структурою економіки є аграрно-індустріальною. Добувна промисловість області представлена підприємствами по видобутку енергетичних та неенергетичних матеріалів, видобутку і переробці бурого вугілля, унікальними комплексами з видобутку та виробництва графіту, уранової руди, граніту, каоліну. Найбільші підприємства – «Завалівський графітовий комбінат», Інгульська та Смолінська шахти, ЗАТ «Капустянський граніт», ЗАТ «Елгран», ВАТ «Кіровоградське рудоуправління» та інші. У зв'язку з сільськогосподарською спеціалізацією області, основним напрямком машинобудування є забезпечення потреб сільського господарства і переробної промисловості необхідною технікою й запасними частинами. Найпотужніші виробники якої ВАТ «Гідросила», «Завод дозуючих автоматів», фірма «Віра-Сервіс», НВО «Етал», ЗАТ «Радій», ВАТ «Олімп», ТОВ «Укрнасоссервіс», ЗАТ «Автоштамп», ТОВ «Ось» та інші. Металургія представлена унікальним комплексом по виробництву нікелю необробленого – ТОВ «Побузький феронікелевий комбінат», Світловодський комбінат твердих сплавів та тугоплавких металів. У хімічній промисловості ДП «Межиріцький вітамінний завод» ДАК «Укрмедпром», ВАТ «Чисті метали» та ТОВ «Силікон». Більше 70 найменувань лакофарбової продукції освоєно та виробляється ТОВ «Компанія «Хімпрогрес», ТОВ «АКЗО Нобель Декор Україна».

Отже, Кіровоградська область має потужний потенціал для розвитку індустріального туризму, але, на теперішній час, активним попитом користується лише Музей ракетних військ стратегічного призначення, який знаходиться в смт. Побужжя Голованівського району.

Льотна академія Національного авіаційного університету є унікальним навчальним закладом, тому що є навчально-виробничим комплексом, який поєднує в собі всі складові вищого навчального закладу та авіаційного підприємства. Саме тому цей навчальний заклад

можна розглядати як можливий об'єкт індустріального туризму в таких його напрямках, як навчальний, науковий, професійний.

Висновки. Розвиток індустріального туризму в Кіровоградській області є доцільним напрямком, але його реалізація сполучена з низкою проблем, а саме: недостатня опрацьованість нормативно-правових основ надання послуг з індустріального туризму, незацікавленість місцевої влади та керівництва промислових установ в організації діяльності з індустріального туризму, відсутність методик оцінювання вартості послуг індустріального туризму, відсутність можливостей впровадження індустріально-туристичного продукту на міжнародний ринок, відсутність спеціалізованих туроператорів, гідів, екскурсководів.

Подолання вищезазначених проблем створить умови, при яких індустріальний туризм буде набувати поширення й популяризації серед споживачів туристичних послуг, сприяти формуванню іміджу регіону, його відомості, а також виконувати рекламну функцію щодо підприємств, які функціонують.

РОЗДІЛ 3

Географія туризму та рекреації

Волошин Іван

Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення

Кіровоградщина – розташована з межиріччя Дніпра і Південного Бугу. На Кіровоградщині – 21 район, 291 сільрада, 12 міст, 26 селищ міського типу.

Природа. Кіровоградщина розташована в південній частині Придніпровської височини. Поверхня її рівнинна, розчленована долинами річок, ярами та балками. Переважні висоти 150 – 200 м, найбільші – на південному заході (до 269 м), найменші – в заплавах Дніпра (57 м) та Інгулу (39 м). На Кіровоградщині – велике родовище бурого вугілля (частина Дніпровського буровугільного басейну). Є родовища нікелевої та залізної руд, будівельних матеріалів (сірий і рожевий граніти – кіровоградські родовища гранітів: лабрадорит, кварцит, мергель, каолін та ін.), амфіболітів, горючих сланців, торфу, графіту (Завалівське родовище графіту). Клімат області помірно континентальний. Зима м'яка, з частими відлигами. Пересічна температура січня -5, -6°, липня +20, +21°. Тривалість періоду з температурою понад +10° - 162 – 170 днів. Річна кількість опадів 420 – 470 мм (максимум у теплу пору року). Річки Кіровоградщини належать до басейнів Дніпра (Тясмин, Цибульник, Інгулець) й Південного Бугу (Інгул, Синюха, Синиця). Вони мають рівнинний характер, широкі долини, що звужуються в місцях виходів кристалічних порід Українського щита.

На півночі територію Кіровоградщини омивають води Кременчуцького і Дніпродзержинського водосховищ, у межах – Новоархангельське, Червонохутірське, Гайворонське й Тернівське водосховища. Споруджено водовід Дніпро (м. Світловодськ – м. Кропивницький). Кіровоградщина розташована у лісостеповій та степовій зонах. У ґрунтовому покриві переважають чорноземи. В лісостеповій, північній частині області, поряд з глибокими чорноземами, поширені опідзолені чорноземи, світло-сірі та сірі опідзолені ґрунти; у степовій, південній – звичайні середньогумусні та малогумусні чорноземи. Ліси (дуб, граб, ясен, клен, сосна, липа) і чагарники займають

6,1% території. На території Кіровоградщини трапляються козуля, лось, дика свиня, вовк, лисиця, заєць-русак, куніці, борсук, хом'яки, ховрахи, миші; з птахів – горлиця, яструб, дятел, жайворонки, перепел, качка, рідше – сіра куріпка, кулик, дрофа, орел. Акліматизовані ондатра, нутрія, норка. В степовій частині Кіровоградщини, у заплаві річки Боковеньки міститься дендропарк «Веселі Боковеньки».

На Кіровоградщині виявлено 44 найпривабливіших туристично-рекреаційних об'єктів, проаналізовано інтелектуальний потенціал та складена легенда до картосхеми з геопросторовим їх розміщенням. На картосхемі всі об'єкти позначені порядковими номерами, які ідентичні номерам в легенді [1-6].

Легенда до туристичної картосхеми Кіровоградщини

1. Тясминське городище VIII-VII ст. до н.е. (Велика Андрусівка, Світловодського р-ну).
2. Свято-Хрестовоздвиженська церква внесена до державного реєстру національного культурного надбання України. Визначна архітектурна пам'ятка класицизму першої половини XIX ст. розташована на високому пагорбі біля Сріблянського озера у центральній частині села Розумівка Олександрійського району. Церква – усипальниця героя Вітчизняної війни Р.М. Раєвського та його членів родини.
3. Місце народження Г.П. Юри. Меморіальна дошка на будинку, де народився Г.П. Юра. Український театральний режисер, актор театру і кіно. Народний артист УРСР (с. Підлісне Олександрівського р-ну).
4. Чорноліське городище VIII-VII ст. до н.е. (Богданівка Знам'янського р-ну).
5. Пам'ятник на могилі В.О. Сухомлинського. Меморіально-педагогічний музей у будинку, де жив педагог (Павлиш Онуфрієвського р-ну).
6. Парк XIX ст. (сmt. Онуфріївка, райцентр).
7. Пам'ятний знак на честь 200-річчя Коліївщини (с. Кам'яне Новоархангельського р-ну).
8. Стоянка і поселення трипільської культури. Центр «Трипільської мальованої кераміки» (цивілізація кам'яного віку, 7 тис. р.). IV-II тис. до н.е. заселяли скотарі, землероби, перші в Європі землероби. Зібрано 500 пам'яток скіфського періоду. Колекція «скіфських баб» найбільша в Україні (с. Володимирівка Новоархангельського р-ну).

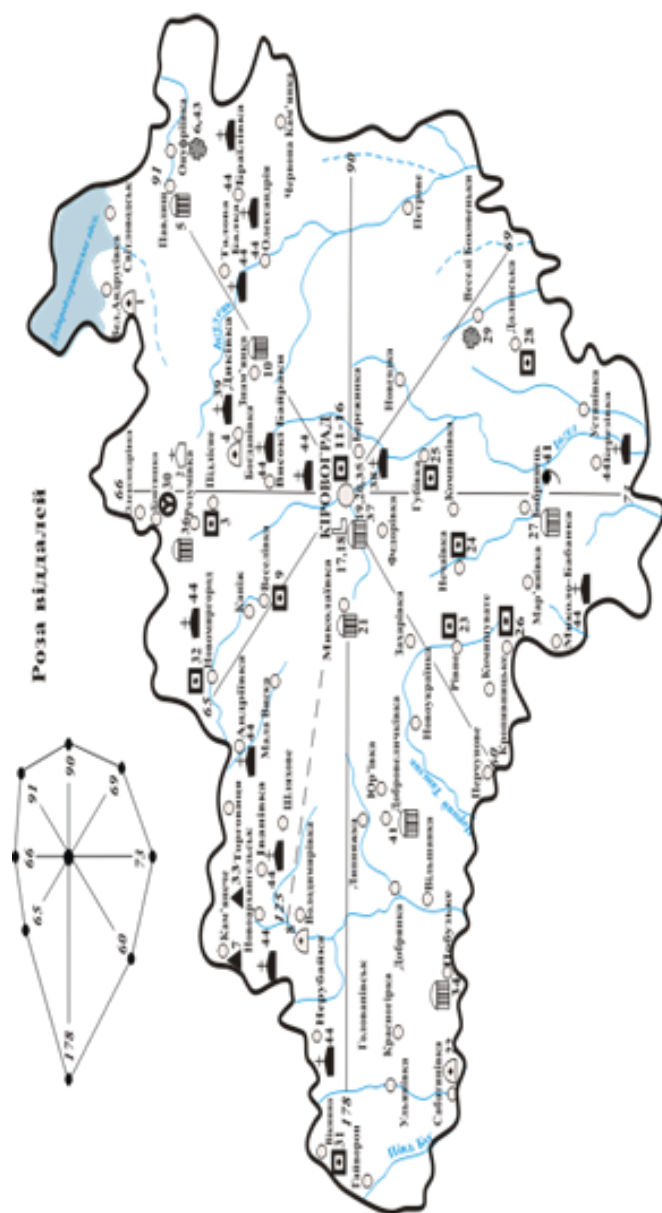

Рис. 1. Геопросторове розміщення туристичних ресурсів Кіровоградщини

■ Пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та діяльністю державних діячів, діячів науки та культури

▲ Історичні пам'ятки

■ Архітектурні пам'ятки

● Мінеральні джерела

69 Відаль від обласного центра, км

9. Місце народження українського письменника Карпенка-Карого (літ. псевдонім Іван Карпович Тобілевич). 17 (29) вересня 1845, с. Арсенівка (Веселівка) – 2 (15) вересня 1907, Берлін) – український письменник, драматург, актор, ерудит. Навчався в Бобринецькому повітовому училищі, з 1859 р. працював писарчуком станового пристава в містечку Мала Виска, пізніше – канцеляристом міської управи. 1883 – в альманахі «Рада» надрукував оповідання «Новобранець», підписане псевдонімом Гнат Карий. За неблагонадійність був звільнений із посади секретаря поліції. Вступив до театральної трупи М. Старицького. 1900-1904 – створив власну трупу, написав п'єси «Хазяїн», «Суєта», «Житейське море». Саме І. Тобілевич (Карпенко-Карий) утвердив жанр комедії в українській літературі. За неблагонадійність був звільнений зі служби у 1884 році і висланий на 3 роки до Новочеркаська під нагляд поліції (Веселівка Новомиргородського р-ну).
10. Літературно-меморіальна кімната-музей Т.Г. Шевченка (Знам'янка, райцентр).
11. Пам'ятник Б. Хмельницькому.
12. Пам'ятник М.Л. Кропивницькому.
13. Погруддя російського славіста В.І. Григоровича.
14. Будинок, у якому 1871-83 жив і працював письменник І.К. Карпенко-Карий (Кропивницький).
15. Будинок, у якому 1901-19 жив письменник Ю.І. Яновський.
16. Будинок, у якому 1897-1919 жив і працював польський композитор К. Шимановський.
17. Єлісаветинська фортеця XVIII ст. Фортеця св. Єлісавети є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст., яка була побудована в 1754 р. для оборони південної України від нападів турків і кримських татар. Вся фортифікаційна система оточувалася глибокими сухими ровами; вздовж зовнішнього периметру проходила фортечна дорога. На території фортеці було розбудовано місто, у центрі якого стояла дерев'яна Свято-Троїцька церква, що мала статус собору з 1755-1801 рр. Фортеця названа ім'ям св. Єлісавети, матері святого пророка Іонна Хрестителя. У бойових діях фортеця брала участь тільки один раз під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр.
18. Фортеця була осередком кошових отаманів та січових старшин українських козаків. Після руйнування Запорізької Січі у 1775 році архів і зброя запорожців деякий час зберігалась у фортеці. З 1754-1917 рік кіровоградські землі належали Росії, місто мало назву

- Єлісаветград, з 1939 р. – Кіровоград, а з 2017 р. – Кропивницький (світлина 6, опис).
19. Комплекс архітектурних споруд XIX ст.: палацовий корпус, ансамбль будинків колишнього військового училища і манежу
 20. Кіровоградський краєзнавчий музей є спадкоємцем найстарішого музейного закладу міста, створеного у 1883 році. Округовий історико-археологічний музей 1939 р. було перейменовано на обласний краєзнавчий. До Другої світової війни фонди краєзнавчого музею мали велику кількість предметів історії, археології, етнографії, нумізматики; рукописи Саксаганського, Кропивницького, картини голландських, російських, французьких, українських художників. Картини, вишивки, килими, цінні вази окупанти вивезли до Німеччини. Музей втратив більше 10 тис. експонатів (світлина 1, опис).
 21. Художній музей був створений у 1870 р. за клопотаннями представників передової інтелігенції. В 1926 р. зібрання картинної галереї, яка була створена у 1921 р., налічувало 150 експонатів (26 оригіналів). Після війни повністю картинна галерея відродилась, у 1965 р. стала відділом обласного музею. Музей розміщений у приміщенні – пам'ятки архітектури XIX ст. У 5 залах представлені експонати, отримані з фондів Ермітажу, Третьяковської галереї, київських музеїв російського та українського мистецтва, кіровоградських художників (світлина 2, опис).
 22. Хутір Надія – державний музей-заповідник Карпенка-Карого (Тобілевича). Похований на хуторі Надія біля села Миколаївки Кропивницького району. Пам'ятник І.К. Карпенку-Карому.
 23. Сабатинівське поселення часів неоліту (VI – поч. IV тис. до н. е.). Сабатинівська культура – культура пізнього періоду бронзової доби (кін. III – початок I тис. до н. е.). Племена Сабатинівської культури жили з хліборобства і скотарства. Було розвинене бронзоліварне ремесло (знайдено різноманітні серпи, сокири-кельти, наконечники списів, кинджали, з прикрас – шпильки, підвіски, браслети) і торгівля. (Сабатинівка Благовіщенського р-ну).
 24. Місце народження І.К. Микитенка. Пам'ятник письменникові. Літературно-меморіальний музей І.К. Микитенка. Народився 6 вересня 1897 р. в с. Рівному Кіровоградської області. Закінчив Херсонську військово-фельдшерську школу. Служив фельдшером у фронтових лазаретах (перша світова війна), 1919 - 1922 рр. працював сільським лікарем на Єлісаветградщині. З 1922 по 1926 р. навчався в Одеському медичному інституті. Тоді ж почав

друкувати вірші, оповідання, нариси. Очолював Одеську філію літорганізації «Гарт». В 1927 р. переїхав до Харкова, де закінчив медінститут і став одним із керівників ВУСПП, Всесоюзного і міжнародного об'єднання пролетарських письменників. Автор чисельних поетичних, прозових, драматичних творів. Серед них – «На сонячних гонах» (1936), «Дві юності» (1937). Вранці у жовтні 1937 р. І. Микитенко пішов з дому і більше не повернувся. Тільки у березні 1956 р. стало відомо, що 18 жовтня 1937 р. тіло письменника з вогнепальною раною в області виска було знайдено на околиці Києва. Судово-медична експертиза тоді констатувала смерть внаслідок самогубства. Реабілітований посмертно (Рівне Новоукраїнського р-ну).

25. Місце народження Ю.І. Яновського. Пам'ятник письменникові. Літературно-меморіальний музей Ю.І. Яновського. (27 серпня 1902, Масрове – 25 лютого 1954, Нечаївка) – український письменник-класик. У 1925 – 1926 рр. працював на Одеській кінофабриці художнім редактором. З 1927 жив у Харкові, з 1939 – в Києві. Перший вірш «Море» надрукував російською мовою (1922), уперше виступив з віршами українською мовою в 1924 році (збірка «Прекрасна Ут» (1927), далі перейшов на прозу. Романтичні новели раннього періоду творчості Яновського зібрані в збірці «Мамутові бивні» (1925) і «Кров землі» (1927) (Нечаївка Компаніївського р-ну).
26. Місце народження Д. Бедного (Ю. О. Придворова) [1 квітня (13 квітня) 1883, с. Губівка – 25 травня 1945, Москва] – російський поет. У 1900 р. закінчив Київську військово-фельдшерську школу. Деякі ранні твори написав українською мовою. Популярними були байки та політична сатира Дем'яна Бедного. Літературно-меморіальний музей Д. Бедного (Губівка).
27. Місце народження М.Л. Кропивницького [10 (22) травня 1840, с. Бежбайраки, Новоукраїнський район, Кіровоградська область – 8(21) квітня 1910] – український письменник, драматург, театральний актор. З ім'ям М.Л. Кропивницького пов'язано створення українського професійного театру й розвиток реалістичної драматургії. Пам'ятник М.Л. Кропивницькому (Кропивницьке Новоукраїнського р-ну).
28. Музей діячів українського театру М.Л. Кропивницького та І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича) (Бобринець, райцентр).
29. Будинок колишнього залізничного училища, де 1911-1914 рр. працював А.С. Макаренко. Погруддя А.С. Макаренка (Долинська, райцентр).

30. Дендропарк «Веселі Боковеньки», 1893 рік (Веселі Боковеньки Долинського р-ну).
31. Бовтиський кратер – ударна (імпактна) структура, що виникла у результаті падіння на Землю метеориту неподалік від села Бовтишка Олександрівського району Кіровоградської області, (верхів'я ріки Тясмин). Вважається, що вік кратера становить приблизно 65,17 млн. років. Це западина діаметром 20-25 км, глибиною 600 м. в кристалічному фундаменті. Вважають, що з падінням астероїдів пов'язано вимирання динозаврів.
32. Місце народження М.П. Годованця. Народився 26.09.1834 р. в с. Вікнина Гайворонського району Кіровоградської області. Закінчив Степашанську вчительську школу, навчався на дворічних курсах підготовки до університету, вчителював у церковно-приходських школах на Поділлі (Орлівка, Бубнівка). Вчителював, працював штатним працівником у редакціях газет «Червоний край» (Вінниця), «Радянська Волинь» (Житомир). Перші вірші з'явилися друком 1913 р. (тижневик «Маяк»), низка поезій побачила світ у газеті «Свободная слава». Займався перекладом. Книжка оригінальних байок вийшла друком 1927 р., видано біля десяти невеликих книжечок. 31.01.1937 р. М. Годованець був заарештований. Рішенням особливої наради при НКВС 13.06.1937 р. вислано на Середню Колиму, де він пробув до 1947 р. Реабілітований в 1957 р. Поселився у Кам'янець-Подільському. Уже в похилому віці М. Годованець активно працює на літературній ниві (байки, переклади, переспіви). Книги «Байки» (1957), «Конвалія і лопух» (1957), «Веселий педант» (1965), «Байки зарубіжних байкарів...» (1973).
33. Бузько Д.І. народився 1890 р. в м. Новомиргороді Кіровоградської області в сім'ї священика. Рано осиротілий юнак навчався в духовній школі та Одеській духовній семінарії. За революційну діяльність у жовтні 1907 р. був заарештований поліцією як лівий есер і за вироком суду відбув 4,5 роки на каторжних роботах. В липні 1911 р. потрапив на заслання до Іркутської губернії, втік за кордон, де поневірявся як політичний емігрант. З Німеччини дістався до Швейцарії, став членом організації лівих есерів. З початком світової війни жив у Лондоні, Копенгагені. Став студентом Копенгагенського агрономічного інституту і членом датської організації соціалістичної молоді. Тут удосконалив знання англійської, вивчив німецьку, французьку та датську мови. В лютому 1917 р. Д. Бузько повернувся в Петроград і, як лівий есер, брав участь у політичній боротьбі. Після повалення гетьманщини

- Д. Бузька призначено на посаду аташе в Данії. В 1919 р. під час приїзду на Україну згодився на співпрацю з НК. Написав декілька оповідань, повістей, кіносценаріїв, романів. Основні романи «Чайка» (1929), «Галяндія» (1930), науково-фантастичний роман «Кришталевий край» (1935). Арештований в Одесі 2.10.1937 року.
34. Місце Синеводської битви, що відбулася у 1362 році і стала початком визволення українських земель від монголо-татарських завойовників (Торговиця Новоархангельського р-ну).
35. Музей ракетних військ стратегічного призначення розміщений в смт. Побузьке Голованівського р-ну Кіровоградської обл. (світлина 3, опис).
36. Кропивницький літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого (світлина 4, опис).
37. Народний музей села Розумівка Олександрівського р-ну. Відкритий у 1967 році у приміщенні Хрестовоздвиженської церкви – успальні родини Раєвських. Сьогодні в музеї зберігаються близько 2 тисяч предметів основного фонду, що розповідають про родину Раєвських, історію села Розумівка. Серед унікальних оригінальних предметів – бюст генерала М.М. Раєвського, фотографії родини Раєвських на початку ХХ ст. і картина на фанері «Прогулянка Булонським лісом».
38. Меморіальний музей М.Л. Кропивницького (світлина 5, опис).
39. Кафедральний Собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці (світлина 7, опис).
40. Диківський жіночий монастир с. Диківка Знам'янського р-ну (світлина 8, опис).
41. Світловодський міський краєзнавчий музей. Фонд музею налічує 4,5 тис. експонатів, які відображають історію краю; палеонтологічну експозицію представлено кістками мамонта, оленя, тура, а також знахідки з могильника скіфів. Відомості про козацьку минувшину краю, зокрема Куруківську битву (1625), яка відбулась у с. Табурище. Важливими є матеріали про попередників Світловодського краю (м. Крилів), який потрапив у зону затоплення Кременчуцької ГЕС: фотографії втраченого міста, копії архівних матеріалів.
42. Вознесенське джерело знаходиться на Бобринеччині, на березі ріки Бобринка. Унікальний ландшафт: кам'яні гранітні брили, печери, квіти, дерева.
43. Добровеличківський районний краєзнавчий музей створений у 1980 році. В музеї представлені пам'ятки та колекції, що становлять цінну частину національного культурного надбання

Кіровоградщини; окремі раритети мають світове значення. У фондах музеїв зберігаються більше 5 тис. предметів матеріальної та духовної культури краю від найдавніших часів (IV – III тис. до н.е.) до сьогодення в одинадцяти залах: твори декоративного, образотворчого мистецтва, художників аматорів та професіоналів. Цікавий археологічний матеріал з історії заселення території Присинюшся племенами трипільської культури (IV - III тис. до н.е.).

44. Онуфріївський дендропарк – пам'ятка садово-паркової архітектури XIX ст. Заснування дендропарку пов'язується з родиною Толстих. У парку є сотні різних деревних (сосна, клен, береза та ясен) і чагарникових порід.
45. Михайлівська церква (1870), Миколо-Бабанка Бобринського р-ну; Святопокровська церква (поч. XIX ст.), Нерубайка Новоархангельського р-ну; Свято-Іллінська церква (1786), м. Новомиргород (райцентр); Покровська церква (1905-1910), Андріївка Новомиргородського р-ну; церква Святих Андріани і Наталії (XIX ст.), Високі Байраки Компаніївського р-ну; церква Успенія Присвятої Богородиці (XIX ст.), Березівка Маловисківського р-ну; церква Святого Різдва Богородиці (XVIII ст.), Іванівка Олександрівського р-ну; синагога «Бешмедріс» м. Олександрія; Троїцька церква (XIX ст.), Браїлівка Онуфріївського р-ну; Преображенська церква (1805-1806), Талова Балка Світловодського р-ну; Святодухівська церква (1804), Кам'яний Брід Благовіщенського р-ну; Свято-Іоанна Богусловська церква (XIX ст.), Голованівськ (райцентр); церква Володимирівської ікони Божої Матері (1812), Кропивницький.

Світлина 1. Кіровоградський обласний краєзнавчий музей

Кіровоградський обласний краєзнавчий музей створений 22 серпня 1939 року і є спадкоємцем найстарішого музейного закладу міста, заснованого у 1883 році викладачем Єлисаветградського земського реального училища В. Ястребовим (1855-1899). Значний внесок у розвиток музейної справи краю зробив П. Рябков (1848-1927). У 1929 році округовому

історико-археологічному музею було виділено приміщення, де він знаходиться і нині. У 1939 році округовий історико-археологічний музей було перейменовано на обласний краєзнавчий.

До Великої Вітчизняної війни фонди краєзнавчого музею мали у своєму розпорядженні велику кількість предметів історії, археології, етнографії, нумізматики, флори і фауни місцевого значення, рукописи Саксаганського, Кропивницького, картини російських, голландських, французьких, українських художників, бібліотеку з великою кількістю книг XV-XVIII ст. В період окупації експозицію було розібрано і експонати звалено до підвалу музею. Картини, вишивки, килими, книги, порцеляну, цінні вази окупанти вивезли до Німеччини. Музейну документацію повністю знищено. Значну частину колекції розграбовано населенням. Музей втратив більше 10 000 експонатів."

Світлина 2. Кіровоградський обласний художній музей

Історія створення музею почалась наприкінці XIX століття, коли у 1870 році представники передової інтелігенції поставили питання про організацію в місті художнього музею. В 1921 році створена картинна галерея, яка в 1924 році увійшла до складу природничо-історичного музею. В 1926 році зібрання галереї налічувало 150 експонатів, з них 26 оригіналів, які були зібрані в дореволюційні роки, а також пожертвовані любителями мистецтва. Повністю розграбована під час окупації, картинна галерея, відродилася у 1965 році, і стала відділом обласного краєзнавчого музею. Картинна галерея була розташована в приміщенні Свято-Преображенської церкви, але, в 1991 році, після повернення церкви віруючим, галереї було виділено інше приміщення - пам'ятка архітектури. Будинок був побудований на рубежі XIX-XX століть на замовлення купця І. Шполянського. Його інтер'єр мав високу художню цінність, являв собою один з прикладів початкового періоду стилю модерн.

Світлина 3. Музей ракетних військ стратегічного призначення

Музей ракетних військ стратегічного призначення – філія Центрального музею Збройних Сил України. Розташований у м. Первомайськ Миколаївської області (центральный офіс музею) та в смт. Побузьке Голованівського р-ну Кіровоградської області (основна експозиція). Експо-

зиція розгорнута на базі колишнього командного пункту 309-го ракетного полку 46-ї ракетної дивізії.

30 жовтня 2001 року підірвали останню шахтно-пускову установку міжконтинентальної балістичної ракети РС-22, а центральну бойову стартову позицію уніфікованого командного пункту з наземним обладнанням і різноманітними допоміжними механізмами ракетного комплексу «ОС» (поодинокий старт) було збережено в робочому стані і перетворено в музей.

Експозиція музею відображає історію ракетних військ стратегічного призначення. Творці музею залишили в первісному вигляді підземний командний пункт і одну з ракетних шахт.

***Світлина 4. Кропивницький
літературно-меморіальний музей
І.К. Карпенка-Карого***

Кропивницький літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого відкритий 24 вересня 1995 р. з нагоди 150-річного ювілею знаного українського драматурга, корифея українського професійного театру І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича).

Музей розміщено у меморіальному будинку, де письменник мешкав з 1872 по 1883 рр. Садиба Тобілевичів пам'ятає імена відомих діячів культури 2-ї пол. XIX ст.: Миколи Лисенка, Марка Кропивницького, Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Миколи Аркаса, Марії Заньковецької, Михайла Старицького, Петра Ніщинського.

Основними напрямками діяльності закладу є дослідницька, збиральницька, експозиційно-виставочна та просвітницька робота. Науковцями підтримуються зв'язки з архівами, обмінними фондами бібліотек, музеями, театрами України. Музейне зібрання нараховує понад 12500 предметів, серед яких матеріали про 250 представників письменницького складу Кіровоградщини.

Багато речей надійшло до музею від ентузіастів, які люблять літературу рідного краю. Серед них мешканець Кропивницького В.М. Єсауленко, який подарував музею 120 книг, серед яких літературна енциклопедія, Шевченківський словник, твори письменників-земляків В. Винниченка, Ю. Яновського, І. Микитенка, В. Юр'єва, Дон Амінадо (А.П. Шполянського), Ю. Олеші.

Світлина 5. Меморіальний музей М. Кропивницького

У 1982 році за рішенням ЮНЕСКО відзначили 100-річчя українського театру, заснованого М. Кропивницьким. Музей розташовано у будинку, у якому більше 20 років Марко Лукич проживав із сім'єю. Тут з-під його пера з'явилися кращі драматичні і музичні твори, які увійшли до скарбниці

українського національного мистецтва.

У фондах музею - понад 8 тисяч одиниць зберігання. Тут багато справжніх реліквій, які починали збирати Смоленчук М.К. та Ярош В.П. – перші завідувачі музею. Достойно продовжили їх справу і наступні покоління науковців-музейників.

Завдяки кропівкій збиральницькій і науковій діяльності музей має експозицію, що розміщена у 6 залах, та щорічно створює 12-15 виставок. Основним тематичним напрямком є життя і творчість Кропивницького М.К., його сподвижників, що створювали український професійний театр, його рідних, друзів, учнів, продовжувачів традицій.

Світлина 6. Фортеця Святої Єлисавети

Фортеця Святої Єлисавети (м. Кропивницький) є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст., яка була побудована для оборони Південної України від нападів турків і кримських татар. Урочисте закладання фортеці відбулося 18 червня 1754 р. Фортеця складалася з утвореного земляними валами шестикутника

бастіонних фронтів. Вся фортифікаційна система оточувалася глибокими сухими ровами, вздовж зовнішнього периметру яких проходила фортечна дорога. На території фортеці було розбудоване ціле місто, в центрі якого стояла дерев'яна Свято-Троїцька церква.

З фортецею Св. Єлисавети пов'язано багато відомих імен. Тут в різні часи перебували знамениті полководці генерал-аншеф П.О. Румянцев, князь Г.О. Потьомкін, М.І. Кутузов, О.В. Суворов. Бували тут і кошові отамани та січова старшина українських козаків. Після ліквідації Запорозької Січі у 1775 р. архів і зброя запорожців певний час зберігалися у фортеці. Безпосередньо у бойових діях фортеця Св. Єлисавети брала участь тільки один раз під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Це

було останнє татарське нашествя на Україну. Певну роль в його невдачі зіграла фортеця Св. Єлисавети. Фортеця названа ім'ям святої Єлисавети, матері святого пророка Іоанна Хрестителя.

Світлина 7. Кафедральний Собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці

Кропивницький кафедральний Собор є єдиним не лише православним, але і взагалі єдиним храмом міста, який за всю за всю історію жодного разу не припиняв своєї діяльності.

Кафедральний собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці розташований у середмісті

Кропивницького.

У Кафедральному соборі зберігаються моці святих Києво-Печерської лаври та моці інших святих.

Для молитовного поклоніння у храмі є ікони XVII століття. Біля стін собору прийняв вічний спочинок і єдиний син російського полководця Михайла Кутузова.

Храм засновано 1757 року на честь Володимирської ікони Божої матері. Засновниками храму були греки-переселенці.

Світлина 8. Диківський жіночий монастир

Диківський жіночий монастир відомий далеко за межами Знам'янського району. Згадка про монастир датуються 1875 роком, коли вже відбувались церковні служби. Монастир побудований сербським полковником Хорватом, за сприяння та допомогою жителів села. Богослужіння відбувались, але за часів радянщини, його діяльність була заборонена. В

приміщенні монастиря був спочатку зерновий склад. А в 30-х роках – відкрито лікарню. Лише в 1993 році ця культова споруда була повернута у власність церкви Московського патріархату. Відбудова та реставрація храму проводилася власними силами.

В храмі відбулося оновлення ікон: Св. Миколая Чудотворця та ікони Господь Савооф з Іоаном Хрестителем і Великомученицею Варварою. В монастирі завжди радо зустрічають відвідувачів, бажаючі можуть зупинитися у монастирі на декілька днів.

Кіровоградщина багата сакральними об'єктами, поселенням трипільської культури, архітектурними пам'ятками, історичними

подіями, видатними постатями, які проживали тут і на даний час призабуті та заслуговують вшанування меморіальними знаками, відновленням садиб та створенням музею, що сприятиме інтенсивному розвитку туристичної інфраструктури та збільшенням туристичних потоків.

Список використаних джерел:

1. *Загальногеографічний атлас України. К.: Картографія. - 2004. - 112 с.*
2. *Кривульченко А.І. Імпактні структури України. Кіровоград: Кіровоградського педагогічного університету КДПУ ім. В. Винниченка, 1997. - 21 с.*
3. *Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська (друкується за виданням Івана Тиктора: Львів, - 1936; Венніпег, 1953). Львів: Світ, 1992. - 702 с.*
4. *Письменники України – жертви сталінських репресій: К.: Рад. письменник, 1991. - 494 с.*
5. *Україна туристична. Вип. перший. К.: Український видавничий консорціум, 2006. - 344 с.*
6. *Українська Радянська Енциклопедія. Том 5. К.: Головна редакція УРЕ, 1980.– С. 204-207.*

Щоголева Інна

Розробка нових туристсько-екскурсійних маршрутів як інструмент підвищення туристської привабливості Кіровоградської області

Туристсько-рекреаційний потенціал є вагомою складовою розвитку не тільки країни, а й конкретного регіону, адже наявність значних ресурсів у даній сфері та ефективність його використання дає можливість отримувати значні надходження до державного та місцевого бюджетів.

Кіровоградщина не має яскраво вираженої туристсько-рекреаційної спеціалізації та не приваблює населення різних регіонів України з точки зору відпочинку та оздоровлення.

Крім того, розвиток туризму на Кіровоградщині стримує низка факторів, які зазначено в Стратегії економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 рр., зокрема: недооцінка ролі туристично-рекреаційної сфери для потенційного економічного зростання економіки регіону; низький рівень інформаційно-рекламної підтримки розвитку регіонального ринку рекреаційно-туристичних послуг; недостатній рівень використання об'єктів культурної спадщини у туристичній галузі регіону [1].

Мінімізація вищезазначених факторів дасть змогу підвищити туристичну привабливість Кіровоградської області, але за умови визначення пріоритетів та підтримки інноваційних проєктів.

Найбільш вагомими для Кіровоградщини вважаються саме соціокультурні передумови розвитку туристської галузі. В першу чергу, мається на увазі можливість використати унікальний соціокультурний образ Кіровоградщини як центру України, як соціокультурного порубіжжя, як колишнього регіону формування козацтва тощо [2].

Туристсько-рекреаційний потенціал Кіровоградської області унікальний. Центральний регіон представлений численними пам'ятками історії та археології, зразками садово-паркового мистецтва, цікавими природними пам'ятками. Увагу туристів привертають маршрути, що знайомлять з духовною та матеріальною культурою часів трипільців і уличів, русичів і запорізьких козаків. Наявність багатьох туристсько-екскурсійних об'єктів сприяє створенню різноманітних туристських маршрутів.

Діючі екскурсійні маршрути в Кіровоградській області структуруємо в залежності від рівня їх значущості (табл. 1) [3].

Табл. 1.

*Туристсько-екскурсійні маршрути Кіровоградської області
загальнодержавного значення*

Назва маршруту	Характеристика
Заповідник-музей І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) Хутір Надія	Одна з найвидатніших історико-культурних пам'яток України. На території заповідника розміщується єдиний в Україні музей історії українського хореографічного мистецтва
«Расвські – династія героїв»	Історико-культурний заповідник родини Расвських. Свято-Хрестовоздвиженська церква-усипальниця героя Вітчизняної війни 1812 року Миколи Миколайовича Расвського та членів його родини внесена до державного реєстру національного культурного надбання України
«Природа Кіровоградщини» (дендропарк «Веселі Боковеньки», «Чорноліський заказник», «Онуфріївський парк»)	Дендропарк «Веселі Боковеньки» – пам'ятка садово-паркового мистецтва, що заснована в 1893 році є справжньою прикрасою степового краю «Онуфріївський парк» – пам'ятка садово-паркової архітектури XIX ст. Ландшафтний заказник "Чорноліський" загально-державного значення, який знаходиться в Знам'янському районі, відомий своїм Чорним лісом і сфагновим болотом
Ландшафтний заказник «Монастирище»	Заказник є каньйоном річки Інгул. Цей об'єкт унікальний як місце відслонення на денну поверхню елементів найдавнішої тектонічної структури України – Українського кристалічного щита

У місті Кропивницький також існує велика кількість маршрутів різної тематики. До найбільш популярних належать: «Тролейбусна екскурсія містом», «Кропивницький авіаційний», «Кропивницький літературний», «Кропивницький музичний», «Кропивницький театральний». Маршрути місцевого значення представлено в табл. 2.

О. Колотуха, який займається даною проблематикою, перспективними в контексті туризму та рекреації вважає також наступні турпродукти Кіровоградщини: тур «Шляхами видатних вчених та винахідників» (В.І. Григорович, М.І. Пирогов, В.В. Скопенко та ін.); педагогічні тури (Г.Г. Нейгауз, В.О. Сухомлинський, А.С. Макаренко та ін.); розвиток британсько-кіровоградської лінії в туризмі (брати-британці Томас та Роберт Ельворті); розвиток туризму в плані позиції «Кіровоградщина – центр України» [4].

Табл. 2.

Туристсько-екскурсійні маршрути Кіровоградська області місцевого значення

Назва маршруту	Характеристика
Музейно-природний заповідник «Тобілевичі» (с. Арсенівка Новомиргородського району)	В 1995 році до 150-ліття І. Карпенка-Карого в селі засновано музейно-природний заповідник «Батьківщина Карпенка-Карого» (як філія Кропивницького обласного краєзнавчого музею).
Урочище «Каскади»	Це місце має статус геологічної природи пам'ятки місцевого значення з площею 2,5 га. Авринія скельна - мешканець урочища "Каскади" Особливість урочища – каскад природних рівнинних водоспадів, висота яких 7 м. Ці водопади є поодиноким явищем в рівнинній Україні та на Придніпровській височині.
«Золотими стежками Ексампею»	«Ексампей» або «Священні шляхи» – таку назву мала в часи Великої Скіфії територія між сучасним Кропивницьким та річкою Синюхою. Саме тут, у сакральному центрі Великої Скіфії, за свідченнями давньогрецького історика Геродота було головне святилище скіфів.

Важливою соціокультурною передумовою, яка може сприяти рекреаційній атрактивності Кіровоградщини, є її козацьке минуле. Терени сучасної Кіровоградської області були частиною ареалу формування Козацької держави. Саме з козацькими зимівниками пов'язане виникнення деяких поселень в області. Так на місці великого зимівника козака Тресяги пізніше виникло поселення Новомиргород, від зимівника козака Степана Лелеки веде свій родовід одне з сучасних передмість

Кропивницького – Лелеківка. В той же час бази колишніх козацьких зимівників виникли сел. Онуфріївка, с. Бутівка, с. Кам'янеч Новархангельського району, с. Андрусівка Світловодського району тощо [2].

Козацьку славу нашого степового краю пов'язують з козаком Мамаєм, постать якого відображено в різних мистецьких творах, тому що саме Козак Мамай – це ідеалізований образ козака, своєрідний духовний символ України. На сьогодні в Україні вже існують позитивні приклади використання теми козака Мамає, зокрема вона була покладена в основу створення тематичного дендропарку «Мамаєва Слобода» у м. Київ, який засновано з метою відродження самобутніх українських традицій. Це ціле містечко у народному стилі, де проходять цікаві заходи, як-то народні свята, екскурсії, квести, різні театралізовані дійства. Використовуються об'єкти «Мамаєвої слободи» методом відтворення живої історії, що забезпечує максимальне наближення до свого первісного функціонального призначення, а саме, для популяризації та відродження самобутніх народних традицій, звичаїв, обрядів, забутих трудових навичок та ремесл.

Також в Україні було засновано історико-культурологічний фестиваль «Мамай-fest», започаткований у 2008 р. в Музеї історії м. Кам'янське. В межах фестивалю створено проект «Мамай єднає Україну», який передбачає створення у візуальному просторовому вимірі символічної карти України, що складається з 25 робіт, виконаних у різних жанрах і техніці та об'єднаних зображенням козака Мамає, 25 робіт, які відповідають існуючому територіально-адміністративному поділу України, будуть нести в собі географічні, історичні, культурні особливості тієї чи іншої області України.

Оповіді про козака Мамає можна зустріти серед народних легенд, переказів, примовок на території Кіровоградської області. За свідченнями старожилів с. Високі Байраки, існує така легенда про козака-характерника: який мандрував Диким полем. Старожили кажуть, що у Байраках є річка Мамайка, яка ще маленьким джерельцем врятувала легендарному Мамаєві життя [5].

На території Високобайрацького НВК в межах проекту “Кіровоградщина – земля Козака Мамає”, ініційованого в 2014 р. Льотною академією Національного авіаційного університету, урочисто заклали сквер, присвячений легендарній постаті Козака Мамає.

Відродження козацьких традицій та активне використання соціокультурного образу Кіровоградщини як козацької території в минулому може в перспективі стати для області одним з напрямків розвитку її туристсько-рекреаційної спеціалізації, тому вважаємо

доцільним в межах проекту «Кіровоградщина – земля козака Мамая» створити новий туристсько-екскурсійний маршрут «Високі Байраки – земля козака Мамая».

В умовах пріоритетного розвитку внутрішнього та в'їзного туризму проблему створення привабливості певного регіону можна вирішити шляхом розробки нових туристично-екскурсійних маршрутів та побудови змістовних екскурсійних програм.

Список використаних джерел:

1. *Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/Strategy/Ua/716-1.pdf>*
2. *Маслова Н.М. Соціокультурні передумови для рекреаційно-туристичної діяльності в Кіровоградській області // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 176. – С.201-205.*
3. *Туристичні маршрути Кіровоградщини [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://tourism.kr-admin.gov.ua/>*
4. *Колотуха О.В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області / О.В. Колотуха. – Кіровоград, 2002. – 68 с.*
5. *Кизименко П. Пам'ять степів. Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / П. Кизименко. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр «Мавік», 2003. – 246 с.*

Вовк Валентин

Об'єкти геологічної спадщини та перспективи розвитку геотуризму в межах Середнього Дніпро-Бузького межір'я

Вступ. Серед інших різновидів туризму особливе місце належить *геотуризму*, який у первинному розумінні визначається як "геологічний туризм". Вперше термін "геотуризм" (англ. *geotourism*) запропонував британський вчений Томас Хосе у 1995 році. В його інтерпретації геотуризм - надання таких послуг і освітнього забезпечення, щоб окрім естетичних вражень, туристи мали можливість отримати знання про особливості геологічних умов території [2].

У сучасному розумінні геотуризм – це різновид пізнавального туризму, який ґрунтується на вивченні геологічних матеріальних об'єктів і процесів з отриманням захоплюючих естетичних вражень. Найбільший геотуристичний інтерес викликають наступні геологічні об'єкти: гірські породи і тектонічні структури; коштовне каміння, ювелірні вироби;

скам'янілості та інші залишки давнього життя на Землі; вулкани і гейзери; унікальні форми поверхні (печери, водоспади, льодовики тощо); об'єкти культурної геологічної спадщини (гірничі виробки, тунелі, дамби, кам'яні архітектурні споруди); музейні експозиції (геологічні, мінералогічні, палеонтологічні музеї, опорні розрізи, геотуристичні стежки [3].

Важливою функцією геотуризму є охорона *геологічної спадщини*, до якої належать *геопарки* та *геосайти* – в Україні це *геологічні пам'ятки природи*, геологічні заказники чи частини заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків. Найголовнішою метою геотуризму є розвиток зацікавленості у геологічних знаннях серед широкого кола населення.

У складі природної спадщини будь-якої території останнім часом все більше уваги звертають на *геологічну спадщину*, як на сукупність унікальних геологічних об'єктів на тій чи іншій території, які повно і наочно характеризують перебіг геологічних процесів і мають наукову та пізнавальну цінність, а також доступні для безпосереднього спостереження і дослідження [4].

Геологічні пам'ятки ми розглядаємо як унікальні або типові геологічні об'єкти, які мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність і розглядаються як геологічна спадщина. До сьогодні в Україні не існує чіткої класифікації геологічних пам'яток. Серед них виділяють наступні типи: 1) за характером розкриття – природні, техногенні, природно-техногенні; 2) за походженням – магматичні, тектонічні, осадові, вулканічні, космогенні та ін.; 3) за предметом пізнання – стратиграфічні (стратотипи, розрізи), петрографічні (відслонення, масиви порід), мінералогічні (місцезнаходження рідкісних мінералів), палеонтологічні (унікальні місцезнаходження скам'янілостей, відбитків, слідів життєдіяльності біоти), тектонічні (форми структур, тектонічних порушень), геоморфологічні (скелі, каньйони, кручі, печери, вулканічні конуси, метеоритні западини), гідрогеологічні (джерела мінеральні, гейзери, терми); музейно-колекційні (державні та приватні колекції рідкісних та унікальних мінералів, порід та викопних решток організмів) та ін.; 4) за рангом – міжнародного, державного, регіонального або місцевого значення; 5) за використанням – науковий опорний об'єкт, науково-пізнавальний об'єкт, науково-туристичний об'єкт, туристичний об'єкт; 6) за статусом – зареєстрований об'єкт природно-заповідного фонду чи ні, зареєстрований у наукових базах даних чи ні, зареєстрований як об'єкт туризму чи ні тощо; 7) за екологічним станом – чисті, забруднені [4, 5, 9, 10, 13].

В Україні детально описано (у 4-х томному путівнику-довіднику "Геологічні пам'ятки України") 719 об'єктів геологічної спадщини.

Співробітниками УкрДГРІ (геолого-розвідувального інституту) створена просторова база даних геологічної спадщини, яка налічує 642 об'єкта (геологічних пам'яток) [4, с. 7]. Ці об'єкти детально вивчені, класифіковані та відображені на картах засобами геоінформаційних систем (ГІС). Серед них загальновідомими є: скам'янілі дерева (м. Дружківка, Донецька обл.), вулканічний масив Карадаг, вапнякові печери (Мармурова та ін.), Великий каньйон, гірський масив Аюдаг (Крим), гіпсова печера Оптимістична, відслонення вендських порід (Поділля). В той же час величезна кількість геологічних пам'яток ще потребує вивчення і оформлення як пам'яток природи. Разом з тим незначна кількість геологічних пам'яток офіційно зареєстровані як об'єкти природного заповідного фонду.

В міжнародній науковій термінології в наш час для геологічної пам'ятки використовується поняття *geosait*. З нашої точки зору на даному етапі геосайтами на території України можна називати лише унікальні геологічні пам'ятки.

Об'єкти і методи. У межах території Дніпро-Бузького межиріччя виділяється значна кількість об'єктів геологічної спадщини. За різними джерелами [1, 2, 4, 5] в Кіровоградській області налічується близько 40 геологічних пам'яток. Із врахуванням територій Черкаської і Миколаївської областей загальна кількість пам'яток становить понад 70. Пам'ятки вміщують різноманітну інформацію про геологічну будову території, її тектоніку, історію розвитку та використання надр.

З точки зору тектоніки територія межиріччя розміщена переважно в межах Інгульського (Кіровоградського) мегаблоку Українського щита (УЩ). Прибузька частина (західніше р. Синюхи) належить до Бузько-Росинського (Росинсько-Тікицького) блоку, а в південно-східній частині регіону незначні території займає Середньопридніпровський (Придніпровський) блок УЩ.

Інгульський (Кіровоградський) мегаблок у своїй структурі має Корсунь-Новомиргородський та Новоукраїнський інтрузивні масиви (плутони), складені відповідно гранітами-рапакові та трахітоїдними гранітами. У південно-східній частині Інгульського мегаблоку виділяються Кіровоградсько-Бобринецький, Долинський, Митрофанівський, Боковеньківський гранітні масиви, що розташовані серед гнейсово-купольних структур. Приваблюють увагу пов'язані з ними Суботсько-Мошоринський, Бобринецький і Розанівський дайкові комплекси. Характерними є численні розломні зони, серед яких виділяються своєю періодичною активізацією Суботсько-Мошоринський, Тясминський і Кіровоградський глибинні розломи, а також вузли перетину глибинних розломів – Кіровоградський, Компаніївський,

Братський, Зеленогайський, Кременчуцький. Інгульський мегаблок відрізняється також значним розповсюдженням кільцевих структур різного масштабу і походження. Це перш за все Кіровоградська кільцева структура, в межах якої виділяють Новомиргородську, а також Бовтиську та інші структури меншого масштабу.

Значне різноманіття тектонічних структур і породних комплексів має територія Середнього Побужжя в межах Бузько-Росинського (Росинсько-Тікицького) мегаблоку УЩ. Тут виявлено ряд інтрузивних масивів і розломних зон, а також рідкісних породних комплексів. Геологічний розріз Середнього Побужжя складений переважно піроксеновими кристалічними сланцями дністровсько-бузької серії палеоархею, польовошпатовими та залізистими кварцитами та різноманітними гнейсами бузької серії неоархею. Породи палеоархею гранітизовані з утворенням ендербітів і чарнокітів. Також розповсюджені ультраосновні магматогенні утворення капітанівсько-деренюхинського комплексу неоархейського віку. В районі розповсюджені численні тектонічні порушення. До деяких приурочені жильні тіла мезопротерозойського віку.

Поверхневі породні комплекси межиріччя мезо-кайнозойського віку найповніше представлені у западинах кристалічного фундаменту. Породи трісового, юрського і крейдяного віку мають локальне поширення і виходять на поверхню лише в окремих відслонюються лише на схилах Дніпра і в районі Канівських дислокацій. На території поширені палеогенові відклади вугленосної формації бучацької серії, а також піски, мергелі і трепели еоцену і олігоцену (київська, обухівська, межигірська світи). Неогенові породи (піски, строкаті і червонобурі глини) залягають на вододілах. Повсюдно завершують розріз лесовидні суглинки плейстоцену. Природні відслонення осадових порід розповсюджені лише в районі Канівських дислокацій, а також на прибережних територіях Дніпра і Бугу. На іншій території відклади осадового чохла відслонюються переважно у стінках кар'єрів. Необхідно підкреслити, що осадові відслонення мають порівняно незначне розповсюдження серед геологічних пам'яток.

Результати та їх обговорення. Оцінка туристичного потенціалу території проводилась на основі аналізу сучасного стану вивчення і особливостей просторового розподілу об'єктів геологічної спадщини.

Характерною особливістю природних відслонень (геологічних пам'яток) території є те, що вони сформувались (вийшли на поверхню) переважно в результаті ерозійної діяльності річок Південний Буг, Дніпро, Інгул, Інгулець та їх приток. Цей результат витікає з аналізу просторового розподілу об'єктів геологічної спадщини, який був зроблений нами у

попередній роботі [3]. У зв'язку з вищезазначеним, а також враховуючи закономірності розподілу туристичних маршрутів території (перш за водного, автомобільного, пішохідного туризму) було виділено три райони локалізації геологічних пам'яток і, відповідно, три перспективних райони розвитку геотуризму Середнього Дніпро-Бузького межиріччя (рис. 1). На досліджуваній території виявлено і описано значну кількість геологічних пам'яток, які мають наукову і пізнавальну цінність, а також естетичну привабливість і можуть розглядатись як об'єкти геотуризму [1, 2, 3, 6].

Рис. 1. Просторовий розподіл об'єктів геологічної спадщини Середнього Дніпро-Бузького межиріччя: 1 – Побужський район; 2 – Подніпровський район; 3 – Поінгульський район.
Квадратами позначено місцезнаходження геологічних пам'яток, поряд – номер згідно бази даних [3]

Розглянемо декілька об'єктів у кожному з виділених районів. У районі Побужжя кристалічні породи відслонюються у вигляді мальовничих скель в долині р. Південний Буг, а також розкриті численними кар'єрами. Значна кількість відслонень виділена як геологічні пам'ятки, але на жаль юридично не оформлені як об'єкти заповідання. Деякі з них мають унікальне пізнавальне значення.

Так, в «гранітному» кар'єрі у м. Гайворон у стінках відслонюються майже всі різновиди порід дністровсько-бузької серії та гайворонського комплексу (зверху донизу): ендербіти, ендербіт-мігматити зеленувато-

сірі, кристалічні сланці біотит-піроксенові, гнейси біотитові, амфіболіти зеленувато-сірі, габро-амфіболіти. Вік порід нижньої частини розрізу дністровсько-бузької серії у розміщеному поряд кар'єрі був датований 3,65 млрд. років (рис. 2).

Рис. 2. Графітові кристалічні сланці архейського віку у Гайворонському графітовому кар'єрі

Поблизу с. Завалля у діючому графітовому кар'єрі відслонюються метаморфічні пластові породи хащувато-завалівської світи неоархею – гнейси графіт-біотитові. Виділяється 5 рудних поліс потужністю від 1 до 80 м. Вміст графіту у руді від 6,7 до 10,1% (рис. 2). У розміщеному поблизу кар'єрі під назвою «Козачий Яр» виявлено найдавніші товщі порід на території Європи – це гіперстенові плагіогнейси побузького гранулітового комплексу. Вони були сформовані близько 3,78 млрд років тому в еоархеї. Дане відслонення належить до унікальних геологічних пам'яток. Пропонується розглядати його як пам'ятку загальнодержавного значення.

Важливе значення як геологічна пам'ятка має розріз кори вивітрювання ультраосновних порід у кар'єрах Липовеньківського родовища нікелевих руд (поблизу с. Липовеньки Голованівського району). У кар'єрі західніше села (0,5 км) відслонюються породи площинної кори перидотитів і серпентинітів. На стінках кар'єру (рис. 3) спостерігається чітка вертикальна будова кори вивітрювання потужністю 25-30 м (знизу доверху): 1) дезінтегровані перидотити, серпентиніти; 2) нонтронітизовані перидотити, серпентиніти; 3) обвохрені нонтроніти,

нонтроніти; 4) бурі залізняки, вохри. Це єдине місце на українському щиті, де кора вивітрювання ультра основних порід повністю розкрита. В товщі порід кори вивітрювання зустрічаються напівдорогоцінні камені, переважно кольорові халцедони.

Рис. 3. Розріз кори вивітрювання ультраосновних порід у Липовеньківському кар'єрі

Серед багатьох геологічних пам'яток Середнього Побужжя юридично оформлено лише дві – «Протичанська скеля» і «Турецький стіл».

У межах Новоукраїнського інтрузивного масиву в центральній частині території розташовано ряд відслонень червоних трахітоїдних гранітів нововукраїнського типу, які широко відомі в Україні та за її межами як облицювальне каміння. Це перш за все діючий Капустянський кар'єр (рис. 4), а також комплексна петрографо-геоморфологічна пам'ятка «Каскади». Сірі граніти Кіровоградського типу відслонюються у діючому Соколівському кар'єрі на околиці м. Кропивницький (рис.5).

Важливе пізнавальне значення має відслонення прирозломного комплексу порід у діючому кар'єрі поблизу с. Суботці. У стінках кар'єру спостерігаються пегматоїдні граніти, катаклазити, мілоніти, а також дайки діабазів серед товщі мігматитів. Ці породи приурочені до Суботсько-Мошоринської активної розломної зони. Пам'ятка належить до комплексного тектоно-магматично-петрографічного типу має важливе пізнавальне значення.

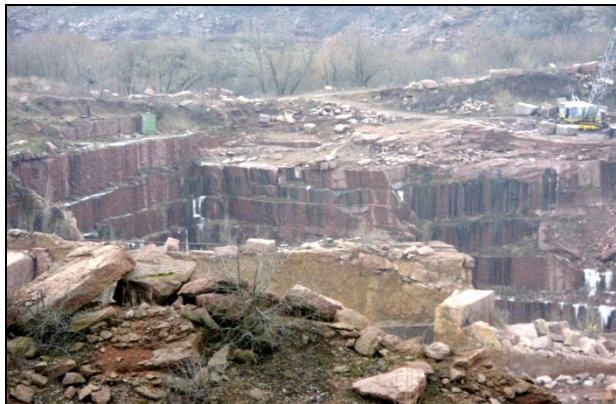

Рис. 4. Відслонення червоних новоукраїнських трахітоїдних гранітів у Капустянському кар'єрі

Рис. 5. Відслонення сірих кіровоградських гранітів у Соколівському кар'єрі

Геологічні пам'ятки, що містять інформацію про історію регіону впродовж палеогенового, неогенового і четвертинного періоду в Приінгульській частині території розташовані поблизу м. Кропивницький і доступні для відвідування. Це перш за все відслонення Кіровоградського кар'єру вогнетривких глин (с. Обознівка), в якому описаний повний комплекс осадової товщі палеоген-четвертинного віку (рис. 6). Також важливе пізнавальне значення має комплексна стратиграфо-

палеонтологічна геологічна пам'ятка в с. Первозванівка на околиці м. Кропивницький. У відпрацьованому кар'єрі трепелів відслонюються породи палеогенового віку – трепели Київської світи еоцену із численними залишками морських черепашок, а також пісків Межигірської світи нижнього олігоцену. Для формування уявлень про історію території в палеогені і формування покладів в умовах боліт річкової дельти необхідно відвідати Морозівський буровугільний розріз, де на бортах кар'єру відслонюються породи палеогену і неогену (рис. 7).

Рис. 6. Повний розріз осадової товщі палеоген-неоген-плейстоценового віку Кіровоградського кар'єру вогнетривких глин

Рис. 7. Відслонення піщано-глинистих товщ палеогенового і неогенового віку у Морозівському буровугільному розрізі

У Придніпровському районі серед численних геологічних пам'яток виділяється комплекс тектонічних порушень – Канівських дислокацій, які приваблюють туристів своєю унікальністю. Цей район приваблює також відвідуванням могили і музею Т. Шевченка на Чернечій горі.

В межах Корсунь-Новомиргородського інтрузивного масиву приваблюють геологічні пам'ятки гранітів рапаківі у долині р. Рось (рис. 8).

Рис. 8. Відслонення гранітів рапаківі на скелястих берегах р. Рось біля о. Зелений [12]

На урвистих схилах Дніпра (Кременчуцького водосховища) поблизу с. Верхня Андрусівка приваблює своєю повнотою і науковою цінністю розріз лесових порід верхнього плейстоцену (рис. 9).

Найбільш відомими і привабливими, перш за все з естетичної точки зору, є геологічні пам'ятки, фото яких демонструються на рис. 10, 11, 12. Це геологічні пам'ятки «Каскади», Монастирище» та «Протичанська скеля». Остання більш відома серед туристів як «Поріг Інтеграл». На жаль, лише остання оформлена як пам'ятка природи і фігурує у довідниках та базах даних.

Важливим об'єктом історії природи регіону є Бовтиська імпактна структура, яка утворена в результаті падіння астероїда близько 65,8 млн років тому. В результаті цієї події кардинально змінилися природні ландшафти і процеси регіону на межі палеогену-крейди. Падіння космічного тіла зумовило катастрофічні землетруси, вигорання рослинності, викидання в стратосферу газо-пилуватої хмари. Територія катастрофи охопила площу 100 000 км². В результаті в рельєфі поверхні фундаменту сформувалась западина глибиною 1 км і діаметром 24 км.

Рис. 9. Стратотиповий розріз лесових порід верхнього плейстоцену
«Велика Андрусівка»

Рис. 10. Комплексна петрографо-геоморфологічна пам'ятка «Каскади»

Рис. 11. Комплексна петрографо-геоморфологічна геологічна пам'ятка
«Монастирище»

Рис. 12. Комплексна геологічна пам'ятка «Протичанська скеля»

Рис. 13. Комплексна геологічна пам'ятка «Мигійський кар'єр»

Рис. 14. Відслонення каолінової кори вивітрювання (Мигійський кар'єр)

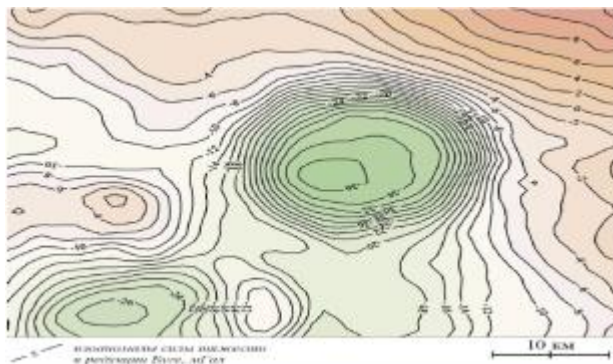

Рис. 15. Комплексна космогенно-геофізична пам'ятка «Бовтиська западина»

Пізніше западина відігравала важливу роль в історії природи території – заповнення водою перетворило її у прісноводне озеро, в якому впродовж мільйонів років накопичувались насичені органікою відклади, що пізніше перетворились у горючі сланці. З часом депресія була заповнена і зараз майже не проявляється в рельєфі.

Враховуючи неабияке значення цієї структури в геологічній історії і розглядаючи її як родовище горючих сланців, ми підтримуємо ініціативу В.А. Сентіна [7] щодо віднесення Бовтиської структури до геофізичної аномалії, що належить до геологічних пам'яток природи «геофізичного типу». Ця структура чітко виділяється за допомогою геофізичних приладів за аномальним гравітаційним полем (-36 мГал), утворюючи майже правильне коло діаметром близько 20 км в діаметрі (рис. 15). Такий підхід дає змогу розглядати Бовтиську структуру як цікавий об'єкт геологічної спадщини.

Висновки. Територія межиріччя Дніпро - Південний Буг (в межах Кіровоградської області) має значний потенціал для розвитку геотуризму, що пов'язано з наявністю значної кількості унікальних об'єктів геологічної спадщини. На нашу думку, найбільш привабливими для туристів можуть бути райони зосередження об'єктів геологічної спадщини: перш за все долини рр. Дніпро, Пд. Буг, Інгул та їх приток, а також райони інтенсивного видобутку корисних копалин (відпрацьовані і діючі кар'єри). Неабиякий інтерес викликають і музейні експозиції краєзнавчих і геологічних музеїв в обласних, районних центрах і вищих навчальних закладах, де зосереджені колекції мінералів, гірських порід і викопних решток.

Дослідження геологічних пам'яток як об'єктів геотуризму буде слугувати більш активному розвитку регіонального туризму в цілому.

Серед проблем необхідно виділити удосконалення понятійно-термінологічної бази, методології досліджень, паспортизації, систематизації і класифікації геологічних пам'яток на регіональному рівні, геоінформаційного картографування, проблему охорони і збереження пам'яток, а також забезпечення вільного доступу до них в місцях активного господарювання. Розвиток геотуризму в регіоні стримує також відсутність прогресу у реєстрації об'єктів природної геологічної спадщини, адже у Кіровоградській області офіційно оформленими є лише три, далеко не найцінніші в геологічному розумінні об'єкти: «Слони», «Каскади» та «Інгулецька скеля».

Список використаних джерел:

1. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. - Київ : ВПЦ «Київський університет», 1987. - 155 с.
2. Manyuk, V.V. Objects of Geological Heritage in the Kirovohrad Region as Basis for Geotourism Development // *Proceedings of the National Museum of Natural History*. 2015, vol. 13. - p. 10-16.
3. Вовк В. М. Застосування геоінформаційних технологій в геотуризмі (на прикладі геологічних пам'яток Кіровоградської області) / В.М. Вовк, О.В. Мацібора // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю "Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України"* // *Збірник наукових праць*. - Кіровоград: КЛАНУ. - 2015. - С. 220-227.
4. Вовк В. М. Навчально-науковий веб-ресурс «Геологічний словник». Режим доступу: <http://geodictionary.com.ua/>
5. Гейченко М.В. Флоре Н.В. До питання вивчення і використання об'єктів геологічної спадщини України / М.В. Гейченко, Н.В. Флоре // *Мінеральні ресурси України*. - 2014. - № 3. - С. 7-8.
6. Геологічні пам'ятки України / за ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського. В чотирьох томах – Київ, 2007. – Том II. – 320 с.
7. Ентин В.А. Геофизические феномены Украины / В.А. Ентин // *Мінеральні ресурси України*. – 2010. – № 4. – С. 18-25.
8. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16.06.1992 р. № 2456-ХІІ.
9. Космачова М.В. Геологічні пам'ятки Харківщини, їх використання та охорона / М.В. Космачова // *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*, № 1070. Сер. «Екологія», вип. 9. – 2013. – С. 48-54.
10. Люта Н.Г. Ще раз про геологічні пам'ятки / Н.Г. Люта І.В. Саніна, Г.Г. Лютий // *Мінеральні ресурси України*. - 2012. - № 1 – С. 39-44.
11. Мокієць В. Методичні засади вивчення та типізації геологічних пам'яток як природоохоронних об'єктів та їх застосування при геологічному довивченні аркуша «Корсунь-Шевченківський»/ В. Мокієць, Г. Санкіна // *Геолог України*. - 2012. - № 4. – С. 86-96.

12. Мокієць В.О. Каньйон Гірського Тікичу – геолого-геоморфологічна пам'ятка державного значення / В.О. Мокієць // *Мінеральні ресурси України*. - 2011. - № 4. – С. 43-46.
13. Побігун О.В. Геотуризм як один з шляхів раціонального використання природних ресурсів/ О.В. Побігун // *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. - 2015. - № 1 (11). – С. 112-116.
14. Демчишин М.Г. Інженерно-геологічні фактори збереження геологічних пам'яток України / М.Г. Демчишин, О.М. Пилипчик, Л.В. Самійленко, В.М. Єлін, В.В. Назаренко, А.В. Зубицька // *Геологічний журнал*. – 2011. - № 3 – С. 73-77.

Вовк Валентин, Мацібора Олександр

Застосування геоінформаційних технологій в геотуризмі (на прикладі геологічних пам'яток Кіровоградської області)

Серед геоінформаційних технологій (Geographic Information Technologies), що розглядаються як сукупність методів і прийомів для збору і обробки просторової (географічної) інформації найбільш розповсюдженими є технології власне геоінформаційних систем (ГІС). Останні надають широкий спектр інструментів та функцій роботи з просторовими об'єктами, місце розташування яких чітко визначено у просторі.

Є необхідність застосування сучасних геоінформаційних технологій і в геотуризмі – порівняно новому, але активно прогресуючому напрямку туризму, головною метою якого є просвіта. З огляду на необхідність зберігання інформації про об'єкти геотуризму в організованому і структурованому вигляді, формування просторових баз даних подібних об'єктів є необхідним елементом розробки інфраструктури просторових даних. Особливу актуальність у туристській галузі, і в геотуризмі зокрема, набувають функції пошуку об'єктів за атрибутивною інформацією та місцем розташування.

Геологічні пам'ятки, як потенційний об'єкт геотуризму, також потребують картографування, упорядкування та популяризації. Одним із способів упорядкування даного виду інформації є створення просторових баз даних (ПБД) відповідних об'єктів.

Просторова база даних – сховище зберігання географічно скоординованої інформації. На даний час найбільш часто застосовуваною залишається реляційна модель бази даних (БД). Реляційні бази даних характеризуються наступними особливостями [5, 6]:

- дані зберігаються в таблицях, які складаються з рядків (записів) та стовпців (полів);
- дозволяють зчитувати підмножини (вибірки) даних з таблиць;
- дають можливість зв'язувати таблиці для вибірки об'єктів, збережених у різних таблицях.

БД складаються з таблиць, які представляють широкий діапазон категорій даних. Таблиці мають заздалегідь визначену структуру, і дані, що зберігаються в них, відповідають цій структурі. Таблиці вміщують записи – окремі частини даних в межах більш широкої категорії, яку вони представляють. Записи, у свою чергу, містять поля – окремі розділи даних у записі [1, 2].

ГІС містять два типи даних – просторові та атрибутивні. Просторові зберігають інформацію про розташування об'єкту (координати широти та довготи – y , x), атрибутивними називають всі інші, що зберігаються у відповідній таблиці і через топологічний зв'язок взаємодіють з геометричними об'єктами [3, 4].

Серед широкого вибору програмних продуктів, які забезпечують реалізацію базових функцій інструментальних ГІС, варто розглянути QGIS 2.8 Wien. Особливістю даного програмного забезпечення є те, що QGIS розповсюджується з відкритим джерельним кодом на умовах ліцензії GNU General Public License, що дозволяє його вільне використання та розповсюдження. Маючи модульну структуру, QGIS забезпечує широкий спектр функцій та можливостей, які в більшості випадків не поступаються, а інколи і перевершують популярні пропріетарні продукти даного сегменту програмного забезпечення.

QGIS підтримує більшість сучасних форматів просторових даних (векторні формати GRASS та дані PostgreSQL, shape-файли ESRI, файли MapInfo та Microstation, просторові дані PostGIS, SpatiaLite, Oracle та інші), що забезпечує обмін інформацією між різними програмними продуктами та операційними системами. QGIS є кросплатформенним програмним продуктом і може бути інстальований на всі популярні операційні системи: Windows, Linux, Mac OS X. Завдяки зусиллям користувачів інтерфейс QGIS перекладено багатьма мовами, що сприяє поширенню та популяризації вільного геоінформаційного програмного забезпечення. Середовище QGIS (вікна, робочі області, панелі інструментів) здатне гнучко налаштовуватись для потреб користувача та специфіки виконуваних операцій – тематичного картографування, екранного дигітизування, компоновки картографічних матеріалів та інших. До переваг QGIS також належить підтримка широкого переліку картографічних проєкцій, що дозволяє залучати до роботи цілий спектр

інформаційних джерел – різночасових картографічних матеріалів у растровому та векторному форматах.

Інформація про геологічні пам'ятки Кіровоградської області, загальною кількістю 29 [7], зберігається в атрибутивній таблиці просторової бази даних відповідних об'єктів, що побудована за реляційними підходами, згідно з якими векторному об'єкту на карті відповідає запис атрибутивних даних. Кожна геологічна пам'ятка може бути охарактеризована практично необмеженою кількістю атрибутів (рис. 1), серед яких варто виділити обов'язкові: *порядковий номер* (тип поля – Integer), *географічні координати*(Real), *назва об'єкту* (String), *найближчий населений пункт* (String).

З метою підвищення інформативності зображення в QGIS реалізована функція онлайн завантаження растрових шарів популярних картографічних веб-сервісів, що в поєднанні із набором векторних тематичних шарів дозволяє зосередитись на аналітичних операціях з просторовими даними, а не на оформленні картографічної основи. Завантаження шарів картографічних веб-сервісів виконується із застосуванням плагіна “OpenLayers”, посередництвом якого доступні OpenStreetMap, Google Maps, Bing Maps, MapQuest, OSM/Stamen, Apple Maps (рис. 2).

Серед задач, які перманентно виникають в туристській галузі, варто виділити пошук туристичних об'єктів та планування екскурсій з подальшим прокладанням відповідних маршрутів. З огляду на те, що об'єкти пізнавального туризму, зокрема геологічні пам'ятки, не завжди є широковідомими, особливої актуальності набуває створення інтерактивних ПБД, які дають можливість підвищувати інформованість туристів та оптимізувати процес розробки екскурсійного маршруту.

Пошук об'єктів в середовищі QGIS може здійснюватися за атрибутами та в результаті просторових запитів. Запити до атрибутивної таблиці актуальні у випадку необхідності знаходження об'єктів туризму за їх певними ознаками. Наприклад, у результаті виконання запиту `{"Name" like "%граніт%"}` будуть знайдені всі геологічні пам'ятки Кіровоградської області, що є відслоненнями гранітів. Інколи, пошук необхідно виконати для об'єктів між якими встановлений певний характер просторової взаємодії.

Для знаходження геологічних пам'яток, які розташовані в радіусі 30 км навколо обласного центру, будується буфер відповідного розміру і, використовуючи просторовий запит, знаходяться всі об'єкти туризму, що входять до нього (рис. 3,а).

Attribute table - GEOheritage :: Features total: 29, filtered: 29, selected: 0

id =

d	Name	Location
0	1 Відслонення гранітоїдів гайворонського комплексу	м. Гайворон
3	2 Розріз палеогенових та неогенових відкладів	с. Морозівка
2	3 Відслонення кварцитів родіонівської світи	с. Велика Скельова
1	4 Відслонення гранітів новоукраїнського комплексу	с. Митрофанівка
4	5 Відслонення метасоматитів	с. Покровське
6	6 Відслонення київської світи	с. Первозванівка
5	7 Відслонення діабазів	с. Суботці
8	8 Відслонення трахітоїдних гранітів	с. Шевченкове
7	9 Відслонення гранітів кіровоградського типу	с. Соколівське
28	10 Відслонення гнейсів чечелівської світи	с. Лозуватка
27	11 Відслонення гранітів пегматоїдних	с. Лозуватка
26	12 Відслонення гранітів новоукраїнського комплексу	с. Софіївка
24	13 Відслонення трахітоїдних гранітів	с. Голубивичі
25	14 Відслонення гранітів аплітоїдних по р. Саваклей	с. Голубивичі
23	15 Відслонення діабазів	с. Обертасове
22	16 Відслонення гранітів новоукраїнського комплексу	с. Микільське
21	17 Відслонення гранітів аплітоїдних	с. Піщаний Брід
20	18 Відслонення трахітоїдних гранітів	с. Кам'яний Міст
19	19 Відслонення монзонітів	м. Новоукраїнка
18	20 Відслонення жильного кварцу	с. Арсенівка
17	21 Кар'єр Кіровоградського родовища вогнетривких глин	м. Кіровоград
16	22 Завалівське родовище графіту	снт. Завалля
15	23 Відслонення ендербітів гайворонського комплексу	снт. Салькове
14	24 Відслонення кварцитів хашуватсько-завалівської світи	с. Хашувате
13	25 Розріз кори вивітрювання ультраосновних порід Липовеньківського родовища ...	с. Липовеньке
12	26 Виходи турмалиновісних гранітів	с. Добрянкa
11	27 Відслонення ендербітів	снт. Новоархангельськ
10	28 Вихід порфіробластичних гранітів кіровоградського комплексу	с. Калмазне
9	29 Відслонення кварцитів кошаро-олександрівської світи	с. Кошаро-Олександрівка

Show All Features

Рис. 1. Вікно таблиці атрибутивних даних тематичного шару геологічних пам'яток Кіровоградської області

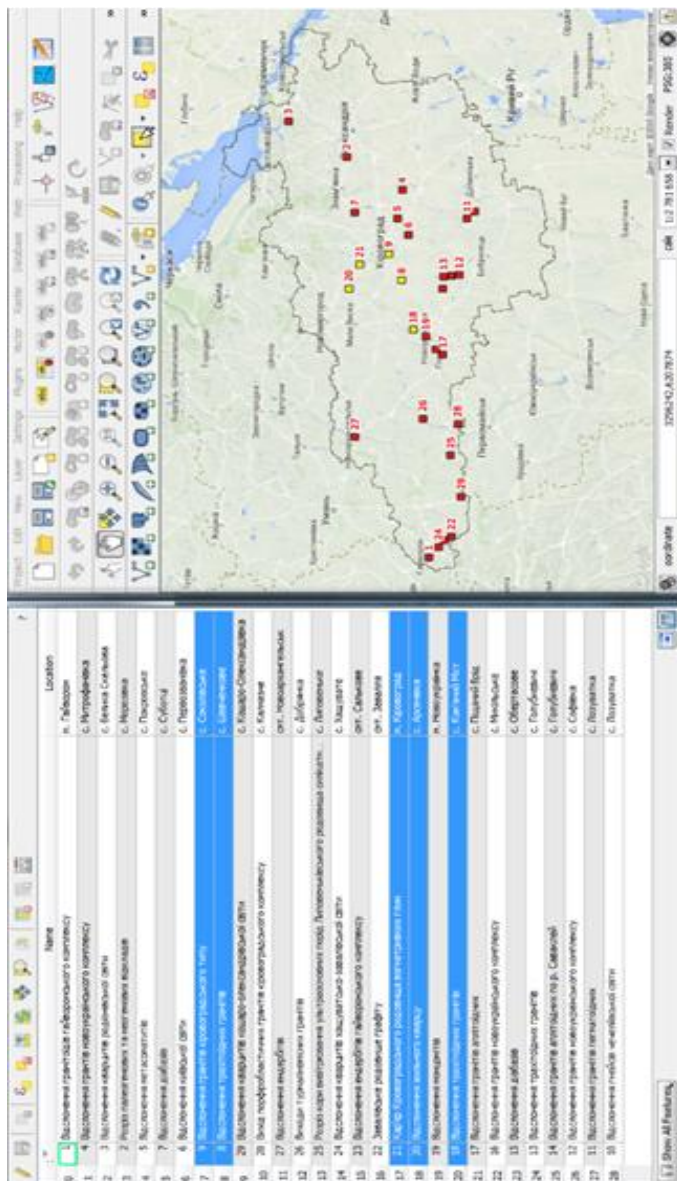
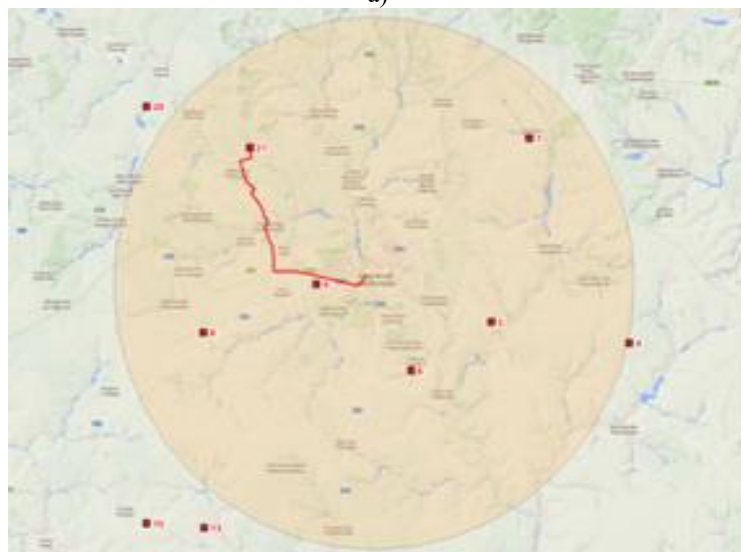

Рис. 2. Синхронна візуалізація векторного шару геологічних пам'яток, атрибутивних даних та растрової поверхні Google Physical (Open Layers)

а)

б)

Рис. 3. Результат виконання просторового запиту (а) та прокладання оптимального маршруту руху (б)

Окремим завданням у геотуризмі (як і в інших різновидах туризму) є пошук оптимального екскурсійного маршруту до об'єктів туризму. В QGIS вирішення подібних задач реалізовано із застосуванням плагіна “Road Graph”, що дозволяє будувати найкоротший маршрут між двома точками на карті з урахуванням мережі шляхів сполучення та їх характеристик. До основних параметрів елементів дорожньої мережі варто віднести: дозволена *швидкість* руху на окремих відрізках дороги, *двосторонній* чи *односторонній* рух та інші. Плагін “Road Graph” здатний обчислити оптимальний маршрут за двома критеріями: найкоротший за відстанню та найкоротший за часом. З огляду на наявність шляхів сполучення із різною швидкістю руху маршрути за даними підходами можуть суттєво відрізнятись (рис. 3,б).

Реалізація базових функцій ГІС у галузі геотуризму сприяє популяризації знань про об'єкти туризму, зокрема геологічні пам'ятки, а також надає ряд інструментів для вирішення завдань, що часто виникають в процесі організації екскурсійних маршрутів. Впровадження новітніх технологічних рішень просторового аналізу розширює потенціал туристичних ресурсів регіону і більш повно задовольняє потреби рекреантів у пізнанні природи.

Список використаних джерел:

1. Берлянт А.М. Геоинформационное картографирование / А.М. Берлянт. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 64 с.
2. Митчелл Э. Руководство по ГИС-анализу. – Пространственные модели и взаимосвязи: Пер. с англ. – К.: ЗАО “ЕСОММ”; Стило, 2000. – 117 с.
3. Основы геоинформатики / [Капранов Е.Г., Кошкарёв А.В., Тикунов В.С.]; под ред. В.С. Тикунова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004 – 352 с.
4. Світличний О.О. Основи геоінформатики / О.О. Світличний, С.В. Плотницький. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 295 с.
5. Самойленко В.М. Географічні інформаційні системи та технології / В.М. Самойленко. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 448 с.
6. Шипулін В.Д. Основні принципи геоінформаційних систем: навч. посібник / В.Д. Шипулін. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 313 с.
7. Геологічні пам'ятки України / за ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського. В чотирьох томах – Київ, 2007. – Том II. – 320 с.

Особливості класифікації та просторового розподілу туристичних ресурсів Кіровоградської області

Постановка проблеми. Сфера туризму зорієнтована на використання туристичних ресурсів – матеріальних і нематеріальних об'єктів і засобів, здатних задовольнити потреби споживачів туристичних послуг. У сучасному розумінні поняття «туристичні ресурси» слід розглядати у широкому трактуванні, як сукупність об'єктів різного генетичного та функціонального призначення. Ці об'єкти є предметами зацікавленості туристів і можуть бути використані з метою задоволення їх фізичних, духовних і пізнавальних потреб. Важливість дослідження туристичних ресурсів обумовлена тим, що вони є мотиваційною підставою – базовим фактором розвитку туризму в регіоні.

Проблемі вивчення туристичних ресурсів присвячені праці багатьох науковців. Помітний внесок у розробку ресурсної тематики у туризмі серед українських дослідників належить О. Бейдику [2], О. Любіцевій [16], С. Кузику [14,15], І. Смалю [23], М. Крачилу [13], Н. Паньків [21], М. Мальській [17], О. Колотусі [10, 11] та ін.

Регіональні аспекти туристичних ресурсів висвітлювали у своїх дослідженнях О. Колотуха [11,12], А. Домаранський [5], Ю. Онойко [20], В. Вовк [3], О. Миргородська [19], І. Волошин [4], Ф. Топольний і О. Гелевера [25] та ін.

Серед нагальних регіональних проблем дослідницького характеру, що потребують першочергового вирішення, є відсутність просторової бази даних туристичних ресурсів Кіровоградської області. На вирішення даної проблеми переважно і спрямоване дане дослідження.

Мета дослідження – класифікація та встановлення особливостей просторового розподілу туристичних ресурсів у межах Кіровоградської області.

Матеріали та методи дослідження. Збирання просторових даних щодо туристичних об'єктів Кіровоградської області проводилось із використанням різноманітних джерел: туристичних збірників, сайтів, публікацій, картографічних матеріалів, опитувань тощо. В результаті було виділено близько 3000 об'єктів, що мали туристичний потенціал і розглядалися в якості ресурсної бази. За наслідками оцінювання туристичних ресурсів за критеріями атрактивності (з використанням підходів О. Бейдика [2] і С. Кузика [14,15]) було залишено для подальшого аналізу 1054 об'єкти.

Наступним кроком було здійснення групування (класифікації) виділених ресурсів. Використовувалась методика О. Бейдика [2], О. Любіцевої [16], Н. Паньків [21]. Проведена класифікація дала змогу створити просторову базу даних туристичних ресурсів території області.

З використанням геоінформаційних технологій було здійснено картографування території з метою встановлення закономірностей просторового розподілу туристичних ресурсів за групами і класами.

Основні результати дослідження. В межах території Кіровоградської області виділено 1054 об'єкти, що відповідають сучасним критеріям атрактивності (привабливості) і розглядаються як ресурсна база розвитку туризму. Вони розподілені на 4 надгрупи, 7 груп і 16 класів (табл. 1).

Табл. 1.

Класифікація туристичних ресурсів Кіровоградської області
(з використанням матеріалів О. Бейдика [2], О. Любіцевої [16], Н. Паньків [21])

№	Надгрупа	Група	Клас	Кіль- кість
1.	Природні	Ландшафтно- кліматичні	Ланшафтно–кліматичні	32
2.		Біосферні	Біосферні	105
3.		Бальнеологічні	Бальнеологічні	1
4.	Природоохоронні	Природно- заповідні	Природного походження	205
5.			Антропогенного походження	10
6.	Антропогенні	Культурно- історичні	Архітектурно-історичні	389
7.			Археологічні	32
8.			Біосоціальні	10
9.			Подієві	12
10.			Сакральні	15
11.		Ідейно- тематичні	Технологічні об'єкти	23
12.			Брендові	1
13.	Соціально- економічні	Туристська інфраструктура	Заклади розміщення	43
14.			Заклади харчування	58
15.			Дозвілля та розваги	15
16.			Спеціалізована сфера	103
Усього				1054

Надгрупа туристичних ресурсів об'єднує ресурси за їх функціоналом, напрямом використання та походженням, група виділяється на основі узагальненого типу походження та можливостей їх використання, а клас виокремлюється в межах груп на основі використання і походження із врахуванням властивостей і якостей.

Результати порівняння між класами засвідчили (рис. 1) значну перевагу архітектурно-історичних туристичних ресурсів (близько 390

одиниць), а також природно-заповідних територій місцевого значення (близько 200). Порівняно велика кількість біосферних туристичних ресурсів (близько 100).

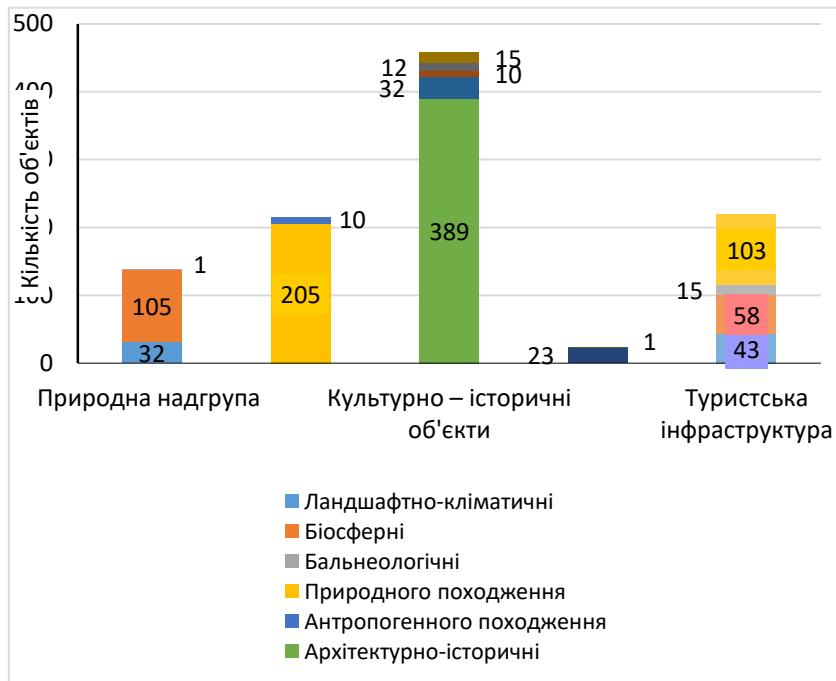

Рис. 1. Порівняльна діаграма туристичних ресурсів Кіровоградської області за виділеними класифікаційними одиницями

Кіровоградська область має незначну кількість археологічних (близько 30), біосоціальних (10), подієвих (близько 10), сакральних (15) ресурсів. Є проблеми щодо закладів розміщення (близько 40), харчування (близько 60), дозвілля та розваг (15), які зорієнтовані на туристів.

За групами значно переважають культурно-історичні ресурси, природні та природо заповідні займають другу позицію. Найменше туристичних ресурсів ідейно-тематичного спрямування. (табл. 1, рис. 1).

За результатами геоінформаційного картографування для території Кіровоградської області побудовано 12 тематичних (за класами туристичних ресурсів) та одну узагальнену картосхему. Їх аналіз

Висновки. Зібрано, оцінено, класифіковано 1054 атрактивних туристичних ресурсів в межах території Кіровоградської області. Переважна більшість з них розглядається як ресурс місцевого туризму. Виділено 4 надгрупи, 7 груп і 16 класів туристичних ресурсів. Сформована база даних туристичних ресурсів області. Найбільш розповсюдженими є ресурси антропогенного походження (близько 50%), дещо менше природних ресурсів (35%), соціально-економічні ресурси складають близько 15%. Серед класів переважають архітектурно-історичні, природно-заповідні та біосферні ресурси.

Територіально туристичні ресурси розподілені нерівномірно. На основі створених картосхем встановлені закономірності просторового розподілу для кожного класу ресурсів. В межах території області пропонується виділяти три туристичних кластери: Центральний (Олександрійський, Новомиргородський, Знамянський і Кропивницький райони з центром у м. Кропивницький), Східний (Олександрійський, Світловодський, Онуфріївський і Петровський райони із центром у м. Олександрії) і Західний (Гайворонський, Благовіщенський, Голованіський райони з центром у м. Гайвороні).

Список використаних джерел:

1. Безручко Л.С. *Поняття рекреаційно-туристичний ресурс та підходи до класифікації* / Л.С. Безручко // *Вісник Львівського інституту економіки і туризму* – Львів: ЛІЕТ, 2016. - № 11. – С. 54-58.
2. Бейдик О.О. *Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія* / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 298 с.
3. Вовк В.М. *Об'єкти геологічної спадщини та перспективи розвитку геотуризму в межах Середнього Дніпро-Бузького межиріччя* / В.М. Вовк // *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України».* – Кропивницький. – КЛА НАУ, 2017. – С. 133-144.
4. Волошин І.М. *Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення* / І.В. Волошин // *Матеріали науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України»* Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С. 6-14.
5. Домаранський А.О. *Туризм в Кіровоградській області: проблеми розвитку та основні принципи реорганізації* / Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України». – Кропивницький. – КЛА НАУ, 2017. – С. 45-54.
6. *Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс].* Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

7. Ілляшенко С.М. Аналіз потенціалу ринку туристичних послуг Сумської області / С.М. Ілляшенко, В.О. Щербаченко // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ "ХПІ", – 2012. – № 14. – С. 65-67.
8. Кіровоградщина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourism.kr-admin.gov.ua/>. – Назва з екрана.
9. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія / О.В. Колотуха. - Кіровоград: ФО-П Александрова М. В. , 2015. - 448 с.
10. Колотуха О.В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області: монографія / О.В. Колотуха. - Кропивницький: ТОВ "Поліграфічні послуги, 2016. - 144 с.
11. Колотуха О.В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області / О.В. Колотуха. - Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2002. - 68 с.
12. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм / М.П. Крачило. - К.: Вища школа, 1994. - 191с.
13. Кузик С.П. Географія туризму: навч. посібник / С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
14. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С.П. Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
15. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України: навч. посібник / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007.- 372 с.
16. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В.І. Цибух. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 360 с.
17. Матвійчук Л.Ю. Теоретичні основи типології та специфіки туристичних ресурсів / Л.Ю. Матвійчук // Економіка. Управління. Інновації. - 2011. - №1 (5). Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/matvijchuk2.htm
18. Миргородська О.Л. Соціально-економічні фактори розвитку туризму та рекреації в Кіровоградській області / О.Л. Миргородська // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України». – Кропивницький. – КЛА НАУ, 2017. – С. 145-150.
19. Онойко Ю.Ю. Передумови, проблеми та перспективи розвитку сільського туризму на території Кіровоградської області. / Ю.Ю. Онойко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. – Херсон, 2017. – № 7. – С. 221- 225.
20. Паньків Н. Туристичне ресурсознавство: Навчальний посібник / Н. Паньків. – Львів: Український бестселер, 2011. – 238 с.
21. Сеух І.В. Концептуальні основи формування системи туризму в Україні / І.В. Сеух // Вісник ЖДТУ. Серія: економічні науки. 2016. №1 (75). – С. 113-122.
22. Сміль І.В. Туристичні ресурси світу / І.В. Сміль. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. - 336 с.
23. Створення нової бази даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stud.com.ua/53365/informatika/stvorenniya_novoyi_bazi_danih.

24. Топольний Ф.П. Клімат як унікальний рекреаційний ресурс нашого краю / Ф.П. Топольний, О.Ф. Гелевера // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України». – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2018. – С. 297-303.

Миргородська Олена

Подієвий туризм в Кіровоградській області: сучасний стан та перспективи розвитку

Вступ. Сучасний розвиток світового господарства доводить, що частка послуг у створенні світового валового продукту постійно зростає. Туризм і пов'язані з ним сфери діяльності стають для багатьох країн важливим джерелом валютних надходжень, залучення інвестицій, розвитку культурного потенціалу, збереженню безпечного довкілля, гармонізації відносин між різними народами.

Державна «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2016 року» одним із важливих завдань визначає необхідність розвитку саме внутрішнього туризму, як важливого джерела наповнення місцевих бюджетів, створення нових робочих місць, розвитку людського капіталу [10].

Кіровоградська область тривалий час вважалась регіоном аграрно-індустріальним і туристично недостатньо привабливим. Однак зміна загальних векторів економічного розвитку регіонів в Україні загалом, стимулювала зміни у напрямках економічного розвитку нашої області. Протягом останніх років досить чітко вимальовується зацікавленість органів місцевого самоврядування щодо розвитку сільського зеленого туризму. Якщо у 2016 році в області пропонували відпочинок 42 зелені садиби у 17 районах, то у 2018 році таких садиб було вже 47 [2].

У своїй роботі ми спробуємо визначити можливості для іншого напрямку розвитку туристичної діяльності – подієвого туризму.

Виклад основного матеріалу. *Подієвий туризм* – напрям у туризмі порівняно молодий і доволі цікавий. Поступово, він набуває все більшої популярності. Основна мета такої мандрівки прив'язується до певної події. Такого роду тури, поєднують у собі традиційний відпочинок і участь в найбільш видовищних заходах планети.

У «Словнику-довіднику зі спортивного туризму та активної рекреації» *подієвий туризм* – це різновид туризму, метою якого є відвідування будь-яких яскравих і неповторних подій в культурній,

спортивний, соціальний, діловий сферах у масштабах країни або всього світу. Синонім – *івент-туризм* [5].

Смаль І.В. розглядає *подієвий туризм* як заплановану соціально-суспільну подію чи захід, що відбувається в певний час, із певною метою і має резонанс для суспільства. На його думку «подія», яка використовується в туризмі значною мірою залежить від суспільних вподобань, моди, уяви про престижність заходу [9].

До особливостей подієвого туризму можна віднести такі:

- щорічне поповнення новими заходами, які із разових перетворюються на регулярні;
- масові гучні події привертають увагу не лише спільноти, а й потенційних інвесторів;
- стимулювання розвитку туристичної інфраструктури;
- сприяння відродження «депресивних» територій;
- формування позитивного іміджу міста, регіону, країни тощо [9].

Подієвий туризм можна класифікувати за масштабом події та за тематикою події.

Залежно від масштабу події розрізняють *міжнародний, національний, регіональний та місцевий туризм* [11].

Залежно від тематики пропонують виділяти такі види подієвого туризму [11]: – *національні фестивалі і свята* (наприклад парад військових татуювань у столиці Шотландії місті Единбург); – *театралізовані шоу* (наприклад фестиваль "Цирк майбутнього" у столиці Франції, місті Париж); – *фестивалі кіно і театру* (Канський фестиваль, м. Канни (Франція); – *гастрономічні фестивалі* (півний фестиваль у м. Мюнхен (Баварія, Німеччина); – *фестивалі і виставки квітів* (фестиваль хризантем у Японії або виставка тюльпанів у Нідерландах); – *модні покази* (у місті Париж, у місті Мілан); – *аукціони* (аукціон Сотбі, аукціон Крісті); – *фестивалі музики і музичні конкурси* (фестиваль джазу у швейцарському місті Монтре, музичний конкурс «Євробачення»); – *спортивні події* (Олімпіади, міжнародні змагання); – *міжнародні технічні салони* (авіасалон в Ле Бурже); – *карнавали* (в італійському місті Венеція, карнавал у Бразилії тощо).

На думку більшості українських науковців подієвий туризм як явище почав розвиватися в нашій країні лише у 90-х роках ХХ століття. Туристичні фірми почали пропонувати послуги пов'язані із подієвим поїздками лише на початку двохтисячних років. Нині подієвий туризм в Україні задовольняє приблизно 5% потреб потенційних туристів. Вважається також, що більшість подій в Україні носить місцевий або ж регіональний масштаб, тому не надто приваблюють українських і іноземних туристів.

Питання, пов'язані із розвитком подієвого туризму в різних регіонах України висвітлювали у своїх працях Д. Каднічанський, Л. Коржилов, Н. Корнілова, П. Тищенко та інші.

З метою популяризації подієвого туризму в Україні інтернет-портал «This is Ukraine – путівник по Україні» у 2011 році започаткував проведення рейтингу подій (фестивалів) за кількома номінаціями: – кращий етнічний фестиваль, – кращий гастрономічний фестиваль, – кращий історичний фестиваль, – кращий мистецький фестиваль, – кращий музичний фестиваль, – кращий тематичний фестиваль [7].

Значна кількість подій, що приваблюють не лише українців, а й іноземних гостей, відбувається у столиці країни – місті Києві. Зокрема: День Києва, «КиївМузикФест», Столичне Автошоу, Кубок Дерюгіної, «Український тиждень моди» (єдиний на теренах Східної Європи захід фешн-індустрії, який відповідає світовим стандартам) та інші [11].

Окремо варто відмітити місто Львів, яке у 2009 році, на основі експертних оцінок Державної служби туризму і курортів та Ради з питань туризму і курортів отримало статус культурної столиці України. Щороку у Львові проводиться понад 100 фестивалів. Найбільш відомими з них є Міжнародний театральний фестиваль «Золотий лев», щорічний Книжковий форум, різноманітні гастрономічні фестивалі [3].

Чимала кількість гастрономічних і тематичних фестивалів відбувається у західному регіоні України. Найбільш відомими серед них є тематичний фестиваль «Сакура фест» у м. Ужгород (Закарпатська обл.) міжнародний гуцульський фестиваль у м. Яремча (Івано-Франківська область), фестиваль історичних реконструкцій «Стародавній Меджибіж» (Хмельницька обл.), гастрономічний фестиваль «Закарпатське Божоле» у м. Ужгород (Закарпатська обл.) [7].

Нами з'ясовано потенційні можливості для розвитку подієвого туризму в Кіровоградській області, оскільки на думку Л. Коржилова, в області представлені лише культурно-пізнавальний та рекреаційний напрямки туристичної діяльності [6].

Кіровоградська область вважається батьківщиною корифеїв українського театру. Саме тому у вересні 1970 року з нагоди святкування 125-ї річниці від дня народження Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого) було вперше проведено Всеукраїнське свято театального мистецтва «Вересневі самоцвіти», яке у подальшому стало традиційним. Метою свята є пропаганда українського класичного та сучасного театального мистецтва. До участі у фестивалі запрошуються колективи з різних регіонів України.

Щороку, у березні місяці, на базі Кропивницького музичного училища проводиться Всеукраїнський фестиваль виконавців на народних

музичних інструментах «Провесінь». Мета його проведення – популяризація національної школи виконавства на народних музичних інструментах.

Із 1992 року у місті започатковано проведення фестивалю-конкурсу вокально-хорового мистецтва «Калиновий спів», метою якого є розвиток і популяризація народно-пісенної творчості, відродження і збереження національних співочих традицій України.

З метою збереження та подальшого розвитку фольклору області із 1984 року проводяться місцеві, районні та обласні свята фольклору «Невичерпні джерела». Під час проведення таких свят відбувається показ фрагментів із традиційних на Кіровоградщині обрядових весіль, українських вечорниць, колядок, щедрівок, свят врожаю, Калити, Івана Купала. Свято будується за принципом календарно-обрядових циклів. Популярними є також є етнофестиваль «Дика груша», фестиваль української народної творчості «Степограй» тощо.

Місто Кропивницький здобуло в Україні славу танцювальної столиці. Підтвердженням цього факту є проведення з 1993 року обласного конкурсу хореографічного мистецтва «Весняні ритми». Конкурс проводиться з метою популяризації та розвитку хореографічного мистецтва, розкриття творчих здібностей балетмейстерів та учасників колективів, підвищення виконавської майстерності.

Найбільш перспективним для розвитку подієвого туризму в області ми вважаємо Національний мистецький фестиваль «Кропивницький-фест». Цей фестиваль започаткований у 2017 році. До участі у фестивалі залучаються представники різних напрямків мистецтва (на відміну від інших, які мають більш вузький профіль і орієнтовані лише на конкретну аудиторію). Серед учасників – відомі українські гурти і окремі виконавці, що може приваблювати не лише жителів різних куточків нашої області, а й жителів із сусідніх областей.

Яскравими подіями туристичного спрямування стали також у місті Кропивницькому – Центральнотуркменський музейно-туристичний фестиваль, туристичний фестиваль «Світле місто» у місті Світловодськ, етнографічне свято «Компаніївські гостини» у Компаніївському районі, фестиваль народної творчості «Folk Долинська» у – місті Долинська [2].

У 2013 році в м. Кропивницькому (на той час м. Кіровоград) відбулась перша Всеукраїнська агропромислова виставка «АгроЕкспо», яка нині має статус Міжнародної. Її відкриття стало важливою подією для України, адже в ній беруть участь компанії-виробники техніки, обладнання, матеріалів, засобів та послуг для АПК, а також аграрні й технічні ВНЗ. Особливістю виставки є польова демонстрація техніки та технологій для АПК [1].

Про інтерес до виставки свідчить той факт, що кількість її учасників і відвідувачів щороку зростає. Якщо у 2013 році на виставці були представлені трохи більше 300 компаній, то у 2018 році майже у двічі більша кількість – 592. Постійно зростає і кількість відвідувачів. У 2018 році виставку відвідали майже 35 тисяч осіб (для порівняння, у 2014 році – близько 18 тисяч). У 2018 році виставку відвідали 160 представників Турецької республіки, які займаються аграрним бізнесом. На сьогодні Міжнародна агропромислова виставка «АгроЕкспо» увійшла до ТОП-10 найбільших виставок Європи аналогічного профілю. Організатори виставки пропонують відвідувачам цікаву культурно-розважальну програму. Зокрема у 2017 році до участі були запрошені Василь Верастюк та інші учасники спортивних змагань зі стронгмену. А вже у 2018 році, за ініціативи самого Василя Верастюка, в межах виставки спільно з Федерацією стронгмену України були проведені міжнародні змагання – Етап Кубка світу «AGROEXPO strongman CUP 2018», де українські богатирі змагалися із силачами з Польщі, Грузії, Латвії, Білорусі. Такі змагання зацікавили уже іншу цільову аудиторію.

Ще однією родзинкою м. Кропивницький є його дендропарк. Він був закладений у 1958 році і завжди був популярним місцем відпочинку серед місцевих жителів. Нині дендропарк став достойною альтернативою Голландії. Навесні тут можна насолоджуватись цвітінням 100 тисяч тюльпанів, найцікавіші сорти яких були завезені із Нідерландів. Щороку колекція тюльпанів поповнюється. У період цвітіння тюльпанів дендропарк приймає найбільшу кількість відвідувачів із багатьох міст України. Наприклад за період травневих свят у 2015 році дендропарк відвідали близько 200 тисяч туристів. Доволі цікавим є й розважальний комплекс парку [8].

У 2016 році на аеродромі у м. Мала Виска, районному центрі Кіровоградської області, було проведено перший авіафестиваль «Вись». Організаторами фестивалю стали Льотна академія Національного авіаційного університету та Маловисківська міська рада. Мета проведення фестивалю – розвиток і пропаганда досягнень авіації України. Програмою фестивалю передбачено демонстрацію стрибків із парашутом, показові виступи літаків, виставку авіаційної техніки, виставку авіамоделей, чемпіонат України з дрон-рейсингу, концертну програму.

Цікаве театралізоване дійство «Весілля Нестора Махна і Галини Кузьменко» можна відвідати у с. Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області. Дійство пов'язане з реальними подіями під час визвольних змагань на теренах України. Одне із завдань цього проекту – популяризація історії та культури краю. У проведенні

театралізованого дійства беруть участь працівники та учасники художньої самодіяльності Помічянського міського Палацу культури.

У с. Протопопівка Олександрійського району проходить, поки що єдиний в області, гастрономічний фестиваль «Свято сала – всім на славу» [2].

Таким чином, на сьогодні, абсолютна більшість подієвих заходів, що відбуваються на території Кіровоградської області – це заходи *культурно-мистецького характеру*: театральні свята, етнографічні свята та фестивалі, музичні фестивалі та конкурси, конкурси хореографічного та вокально-хорового мистецтва. Більшість заходів такого спрямування відбуваються переважно на території міста Кропивницький і мають загальнонаціональний або регіональний (обласний) масштаб. (табл. 1).

Табл. 1.

Основні події заходи на території Кіровоградської області

№ з/п	Назва заходу	Тематика заходу	Місце проведення заходу	Масштаб заходу
1	Агропромислова виставка «АгроЕкспо»	економічна	м. Кропивницький	<i>міжнародний</i>
2	Свято театального мистецтва «Вересневі самоцвіти»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
3	Фестиваль камерної та симфонічної музики «Травневі зустрічі»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
4	Фестиваль виконавців на народних музичних інструментах «Провесінь»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
5	Фестиваль-конкурс «Нейгаузівські музичні зустрічі»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
6	Мистецький фестиваль «Кропивницький-фест»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський (національний)</i>
7	Свято цвітіння тюльпанів	виставка квітів	м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
8	Авіафестиваль	технічна	м. Мала Виска – м. Кропивницький	<i>всеукраїнський</i>
9	Фестиваль національних культур	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>обласний</i>
10	Конкурс хореографічного мистецтва «Весняні ритми»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>обласний</i>
11	Центральноукраїнський музейно-туристичний фестиваль	культурно-мистецька	м. Кропивницький	<i>обласний</i>

12	Фестиваль-конкурс вокально-хорового мистецтва «Калиновий спів»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	обласний
13	Свято духовного співу «Молюсь за тебе, Україно»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	обласний
14	Фестиваль української народної творчості «Степограй»	культурно-мистецька	с. Карбівка Добровеличківський р-н	районний
15	Свята фольклору «Невичерпні джерела»	культурно-мистецька	районні центри області	районний
16	Етнофестиваль «Дика груша»	культурно-мистецька	с. Овсяниківка Кропивницький р-н	районний
17	Туристичний фестиваль «Світле місто»	культурно-мистецька	м. Світловодськ	районний
18	Етнографічне свято «Компаніївські гостини»	культурно-мистецька	Компаніївський р-н	районний
19	Фестиваль народної творчості «Folk Долинська»	культурно-мистецька	м. Долинська	районний
20	Фестиваль «Свято сала – всім на славу»	гастрономічна	с. Протопопівка Олександрійський р-н	районний
21	«Весілля Нестора Махна і Галини Кузьменко»	театралізоване дійство	с. Піщаний Брід, Добровеличківський р-н	місцевий
22	Вечори духовної музики «Різдвяні передзвони»	культурно-мистецька	м. Кропивницький	місцевий

Регулярні заходи культурно-мистецького характеру відбуваються також на території населених Кропивницького, Компаніївського, Добровеличківського, Світловодського та Долинського районів.

Єдиний в області подієвий захід міжнародного масштабу – це агропромислова виставка «АгроЕкспо», яка проходить у м. Кропивницькому.

Національний рівень мають «Свято цвітіння тюльпанів» у дендропарку обласного центру та авіафестиваль, який відбувається у місті Мала Виска або у місті Кропивницькому.

Поки що єдиний в Кіровоградській області гастрономічний фестиваль фестиваль «Свято сала – всім на славу» проходить у селі Протопопівка Олександрійського району і має регіональний рівень.

Крім того, за допомогою SWOT-аналізу, ми з'ясували головні переваги, недоліки, можливості й загрози для розвитку подієвого туризму в Кіровоградській області (табл. 2).

Табл. 2.

*SWOT-аналіз можливостей Кіровоградської області щодо розвитку
подієвого туризму*

<i>Потенційні внутрішні переваги</i>	<i>Потенційні внутрішні недоліки</i>
- Багата історико-культурна спадщина регіону (Скіфія, козащина, український театр тощо); - Сприятливе географічне положення – в центрі країни; - Відновлення роботи аеропорту м. Кропивницький в статусі міжнародного; - Можливість автобусного та залізничного сполучення з іншими регіонами країни; - Наявність унікальних археологічних та історичних пам'яток національного та міжнародного значення; - Толерантне відношення населення до іноземців, гостей міста та області.	- Гранично високий рівень антропогенного освоєння території області; - Недостатньо розвинена транспортна інфраструктура в межах області; - Недостатньо розвинена матеріально-технічна база системи туризму області; - Недостатня кількість місць розміщення для туристів у засобах розміщення міста та області; - Відсутність підготовки кваліфікованих туристських кадрів у ВНЗ області; - Нестача креативу щодо створення івент-продукту області; - Відсутність туристського брендингу території області, недостатня розкрутка в Україні та світі.
<i>Потенційні зовнішні можливості</i>	<i>Потенційні зовнішні загрози</i>
- Розвиток туризму в розрізі позиції «Кіровоградщина – центр України»; - Наявність потенційних трудових ресурсів та кваліфікованих кадрів для туристської галузі; - Створення технопарків на базі колишніх та діючих підприємств області (завод Ельворті, Лютна академія тощо); - Використання можливостей для розвитку індустріального туризму; - Розвиток матеріально-технічної бази системи туризму області за рахунок сільського (зеленого) туризму; - Створення дієвого інформаційного туристського центру на засадах клубної діяльності.	- Складна суспільно-політична та економічна ситуація в країні; - Майже повна відсутність державної підтримки туристської діяльності, недосконалість, а, в окремих випадках, і відсутність сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії; - Неналежна увага до питань розвитку туризму в області, невиконання програм розвитку туризму в області та в районах; - Нерозуміння та ігнорування проблем розвитку подієвого туризму керівниками підприємств, навчальних закладів області.

Потенційними внутрішніми перевагами для розвитку подієвого туризму в Кіровоградській області можна вважати сприятливе географічне положення у центрі України, можливість залізничного та автобусного сполучення з іншими регіонами, відновлення роботи аеропорту в обласному центрі вже у статусі міжнародного, багату історико-культурну спадщину, толерантне ставлення жителів області до її гостей (у тому числі й іноземних громадян). (табл. 2).

До *потенційних внутрішніх недоліків* слід віднести гранично високий рівень антропогенного освоєння території Кіровоградської області, недостатньо розвинену транспортну інфраструктуру та матеріально-технічної бази системи туризму в її межах, відсутність підготовки в межах області кваліфікованих туристських кадрів, відсутність туристського брендингу території області в Україні та в світі тощо.

Потенційними зовнішніми можливостями можна вважати зокрема розвиток туризму області у контексті «Кіровоградщина – центр України», створення технопарків на базі колишніх і діючих підприємств (завод Ельворті, Льотна академія НАУ), використання можливостей для розвитку індустріального туризму, створення дієвого інформаційного туристського центру тощо.

Серед *потенційних зовнішніх загроз* такі: складна суспільно-політична та економічна ситуація в країні, майже повна відсутність державної підтримки туристської діяльності, неналежна увага до питань розвитку туризму в самій Кіровоградській області, нерозуміння проблем розвитку подієвого туризму керівниками підприємств і навчальних закладів області. Узагальнена інформація представлена у табл. 2.

Висновки. Таким чином ми стверджуємо, що Кіровоградська область має потенціал для розвитку подієвого туризму. Для підтримки розвитку такого напрямку туристичної діяльності пропонуємо наступне: – шляхом координації спільних зусиль органів Виконавчої влади, науковців, працівників туристичної галузі зосередитись на *розробці і просуванні* туристичного брендингу Кіровоградської області (у тому числі і шляхом залучення Internet простору); – шляхом залучення органів місцевого самоврядування і зацікавлених представників бізнесу *модернізувати* вже існуючі заклади розміщення для туристів та *створювати нові*, відповідно до світових стандартів; – фахівцям у галузі туризму *внести пропозиції* органам Виконавчої влади щодо *реальних шляхів розвитку* індустріального туризму та створення *дієвого інформаційного туристського центру* в місті Кропивницькому та в інших населених пунктах Кіровоградської області.

Список використаних джерел:

1. «АгроЕкспо». Офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ukragroexpo.com

2. Департамент культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської ОДА. Офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.kultura.kr.ua
3. Каднічанський Д.А., Грицюк І.М. Стан та перспективи розвитку подієвого туризму у Львівській області / Д.А. Каднічанський, І.М. Грицюк // *Географія та туризм*. – 2012. – Випуск 20. – С. 174-184.
4. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
5. Колотуха О.В. Словник-довідник зі спортивного туризму та активної рекреації: географія, систематизація, практика / О.В. Колотуха. – Кропивницький: Видавництво Льотної академії НАУ, 2018. – 392 с.
6. Коржілов Л.І. Туризм в Україні. Класифікація та види / Л.І. Коржілов // *Ефективна економіка: електронний журнал* – 2014. – Випуск №9.
7. Корнілова Н.В. Подієвий туризм в Україні / Н.В. Корнілова // *Географія та туризм*. – 2012. – Випуск 22. – С. 112-119.
8. Кропивницький дендропарк. Офіційний веб-сайт / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.dendropark.com.ua
9. Смаль І. Географія туризму та рекреація: Словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 208 с.
10. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Урядовий портал / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
11. Тищенко П.В. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону / П.В. Тищенко // *Науковий вісник Ужгородського університету*. – 2011. – Серія Економіка. – Спецвипуск № 33. – Частина 4. – С. 124-128.

Соколовський Віктор

Аналіз ресурсного потенціалу для формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я

Постановка проблеми. Для формування регіонального рекреаційного комплексу в сучасних ринкових умовах визначальними є наявність рекреаційних ресурсів як вагової складової ресурсного потенціалу території, рекреаційні потреби населення, економічний потенціал регіону, а також екологічний стан, демографічна ситуація, особливості розселення, кон'юнктура ринку, здобутки науково-технічного прогресу тощо.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню рекреаційно-туристських ресурсів України, їх районуванню і оцінці, факторам використання рекреаційно-ресурсного потенціалу присвячені праці М. Багрова, Л. Багрової, О. Бейдика, П. Гудзя, М. Крачила, С. Кузика,

В. Мацоли, Н. Недашківської, В. Побірченко, М. Поколодної та інших. Проблему виявлення рекреаційних ресурсів та підвищення ефективності їх використання також досліджувало достатньо вчених в галузі рекреації, зокрема В. Бабарицька, М. Блага, В. Гетьман, В. Єна, Г. Казачковська, В. Мацола, Н. Сажнева, І. Смаль, Д. Стеченко – в Україні; М. Гіоргієвські, Г. Гобілато, Д. Боуен, С. Кожухаров, Д. Мейкенз, Д. Наковські, С. Пейдж, К. Холл – за кордоном.

Дослідженням ресурсного рекреаційного потенціалу та окремим напрямкам туризму і рекреації, що розвиваються на їх основі в межах Кіровоградської та Черкаської областей присвячено праці багатьох вчених різних напрямків О. Браславської, А. Домаранського, О. Колотухи, С. Конякіна, П. Курмаєва, В. Липчанського, В. Новикової, К. Побиванець, Ю. Савченко, Л. Скрипник, О. Сонька, Т. Стрижевської, В. Шикеренця.

Одночасно мало уваги приділяється ресурсному потенціалу та іншим факторам формування регіонального рекреаційного комплексу вищого масштабного рівня та характеристиці рекреаційних ресурсів в Середньому Придніпров'ї.

Мета дослідження – проаналізувати ресурсний потенціалу для формування регіонального рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я. Виходячи з цього, були поставлені та вирішувалися наступні задачі:

- визначити основні види рекреаційних ресурсів Середнього Придніпров'я;
- провести загальну оцінку рекреаційних ресурсів регіону;
- проаналізувати загальні запаси та особливості рекреаційного використання рекреаційних ресурсів.

Дослідження природного рекреаційного потенціалу регіонального рекреаційного комплексу, проводилося за допомогою порівняльно-географічного, картографічного та аналітико-статистичних методів.

Виклад основного матеріалу. Ресурсне забезпечення Середнього Придніпров'я, характеризується значними запасами різноманітних рекреаційних ресурсів при невисокій частці територій суто рекреаційного призначення. В регіоні загальна площа земель можливого рекреаційного використання близько 550 тис. га, що складає всього 16% його загальної території, наближаючись до середнього показника по Україні. Особливо важливими рекреаційними ресурсами регіону є кліматичні, ландшафтні, флористичні, фауністичні, орографічні, гідрологічні, бальнеологічні природні ресурси, а також дуже різноманітні природно-антропогенні ресурси.

Кліматичні рекреаційні ресурси слід розглядати як окремі метеорологічні елементи та їх поєднання, які зазвичай визначають місце, час та напрямок рекреаційної діяльності. В даному ракурсі, кліматичні ресурси розглядаються як додатковий вид для організації різних видів рекреаційної діяльності в комплексі з іншими рекреаційними ресурсами. Також кліматичні ресурси варто розглядати як основну ресурсну базу кліматолікувальної діяльності, адже комфортні погодні умови, наявність сонячного сяяння, ультрафіолетової радіації, чистого насиченого фітонцидами та іонами повітря та інших кліматичних параметрів у сукупності сприяють проведенню різноманітних рекреаційних занять [1,5-7].

Кліматичні ресурси Середнього Придніпров'я сприятливі для створення тут оздоровниць для людей із хворобами органів дихання, травлення, нервової системи, з обмінними порушеннями та серцево-судинними хворобами, організм яких пристосований до чітко вираженої сезонної ритміки, а також для літнього оздоровлення дітей, які дуже вразливі до простудних захворювань. Найбільш сприятливим для відпочинку є теплий період, з травня по жовтень. В регіоні дуже слабо проявляється циклонічна діяльність у холодну пору року і практично повністю відсутня у теплий період. Значна тривалість сонячного саява у квітні-червні та висока прозорість атмосфери є причинами поширення захворюваності на рак шкіри [7,11].

Із ландшафтних, флористичних та фауністичних рекреаційних ресурсів найбільше значення для рекреації і туризму мають об'єкти і території в межах лісових масивів та найбільших водних об'єктів регіону. Широкий розвиток відпочинку і туризму, пов'язаний з використанням лісів, привів до того, що останні, зберігаючи властивості продуцентів деревної сировини і побічних продуктів, набули нових властивостей – джерела рекреаційних послуг.

Для організації відпочинку є також сприятливі території, що зайняті лісовими масивами, яких в регіоні майже 526 тис. га. Ліси і лісонасадження становлять близько 11,4% території Середнього Придніпров'я, при середньому показнику по Україні 15,6%, що свідчить про певний дефіцит, особливо в межах степової зони. Ліси в значній мірі сприяють залученню рекреантів, виступаючи в якості складової частини комплексного ландшафтного, так і в якості провідного самостійного ресурсу. Окрім того, рослини суттєво впливають на цілющі якості клімату території, мають водоохоронне значення та сприяють формуванню пейзажного різноманіття. Також варто відзначити наявність на території регіону 179 видів рідкісних та зникаючих представників флори та 202 –

фауни, що значно підвищують естетичні, пізнавальні та атрактивні характеристики природних ресурсів Середнього Придніпров'я [12].

В орографічному відношенні територія Середнього Придніпров'я поділяється на дві частини, що розділені р. Дніпро. Правобережжя займає переважну більшість території та представлене Придніпровською височиною з висотами переважно 150-250 м, що розчленована глибокими ярами і річковими долинами. На Правобережжі пізнавальною та спортивно-туристичною привабливістю особливо виділяються Мошногірський кряж в межах Канівського заповідника та горбогір'я в Звенигородському районі з єдиним в регіоні лижним курортом «Водяники», а також каньйони річок в межах кристалічного щита. На Лівобережжі можна спостерігати типовий низовинний рельєф, який є частиною Придніпровської низовини з абсолютними висотами, що не перевищують 150 м.

В сучасній практиці організації рекреаційної діяльності особлива роль належить гідрологічним ресурсам. Вони дають можливість займатися купально-пляжною та лікувально-профілактичною діяльністю, а також різноманітними видами спорту та спортивним туризмом. Серед рекреантів найбільш популярними є водойми з морською водою, але відсутність таких об'єктів можливо компенсувати прісноводними водоймами, яких на території Середнього Придніпров'я вдосталь. Річки, озера і водосховища значною мірою можуть задовольнити попит на відпочинок біля води, хоча й мають, в основному, місцеве рекреаційне значення. Крім того досить часто існують вікові та медико-кліматичні обмеження зміни клімату для рекреаційних цілей для окремих категорій споживачів, яким краще відпочивати в умовах звичного для них клімату.

На території регіону протікає 2 великих річки – Дніпро та Південний Буг, 12 середніх і 1348 малих річок загальною протяжністю 12,5 тис. км. За кількістю водосховищ (121) та ставків (5135) регіон займає провідне місце в Україні. Особливо варто відзначити наявність на території регіону Кременчуцького, Канівського та Кам'янського водосховищ, що є найбільшими в Україні. Крім традиційних водних видів рекреації, з кожним роком зростає популярність риболовлі як напрямку промислово-прогулянкового відпочинку, а рибогосподарський потенціал водних об'єктів регіону суттєво впливає на масштаби їх використання.

Природні ресурси підземних вод є одним із основних джерел господарсько-питного водопостачання населених пунктів, а окремі родовища володіють лікувальними властивостями. Природні мінеральні води є одним з найважливіших факторів рекреації, особливо лікувальної (рис.1).

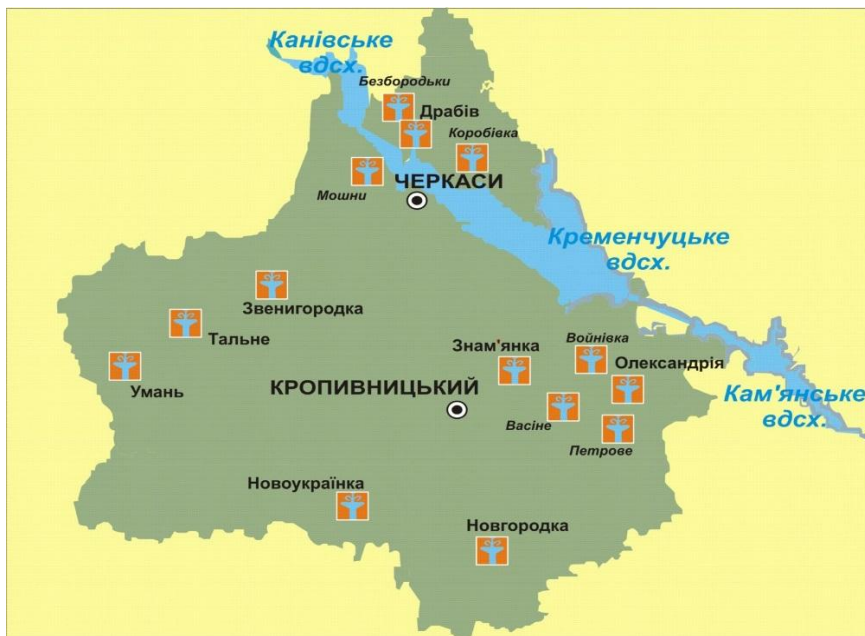

Рис.1. Бальнеологічні ресурси Середнього Придніпров'я

Запаси бальнеологічних ресурсів представлені переважно хлоридними та гідро-карбонатними слабо мінералізованими водами, з вмістом радону, заліза та марганцю (табл. 1). Наявні також прісні води, карбонатно-натрієво-кальцієвого типу, що мають бальнеологічну цінність як радонові, зустрічаються гідрокарбонатно-сульфатно-натрієві з вмістом радону, азотні сульфатно-хлоридні, натрієво-кальцієві з вмістом радону, бром, йоду, фтору в невеликих кількостях. Мінералізація вод від 1,7 до 27 г/л. Дебіт свердловин 2-8 куб. м/год [8,9].

Багаті на радон, залізо, сірководневі води, використовується для лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи. Мінеральні води «Мошногірська», «Славутич» (с. Мошни) та води, що залягають біля смт. Драбів та с. Безбородки Драбівського району, за дією подібні до «Миргородської», тобто застосовуються для лікування органів травлення. Води даного типу, з мінералізацією до 7,0 г/дм³ можуть застосовуватися для внутрішнього споживання, а для зовнішнього з мінералізацією від 14 до 27 г/дм³ [2,9,10].

Табл. 1.

Мінеральні води Середнього Придніпров'я

Місцезнаходження родовища	Хімічний склад	Лікувальні властивості
Кіровоградська область	Новгородка	лікування захворювань опорно-рухового апарату
	Новоукраїнка	
	Войнівка	
	Олександрія	лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи
	Знам'янка	
	Петрове	
Черкаська область	Васіне	лікування периферійної нервової системи
	Звенигородка	лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи
	Тальне	
	Умань	
	Безбородьки	лікування органів травлення
	Коробівка	
	Мошни	

Слід зазначити, що крім згаданих вище розвіданих родовищ на щиті відомо багато проявів радонових вод у вигляді джерел або в побутових колодязях. Зокрема, можна назвати смт. Голованівськ, м. Благовіщенське, і м. Гайворон Кіровоградської області, а також в межах Звенигородського та Маньківського районів Черкаської області. Ці райони є перспективними для пошуку мінеральних вод, а родовища потребують детальної розробки та досліджень.

Особливу групу рекреаційних ресурсів сформували природоохоронні території – заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендропарки тощо. За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2018 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8296 території та об'єктів загальною площею 4,3 млн. га в межах території України. З них на території Середнього Придніпров'я розташовано 737 об'єктів, що складає 8,88% загальнодержавного фонду (табл.2).

Табл. 2.

*Природо-заповідний фонд Середнього Придніпров'я
(одиниць, станом на 01.01.2018 року)*

Об'єкти природо заповідного фонду	Всього	в т.ч. значення	
		державного	місцевого
Заповідники	1	1	-
Національні парки	2	2	-
Регіональні ландшафтні парки	3	3	-
Заказники	321	26	295
Пам'ятки природи	242	8	234
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	59	8	51
Заповідні урочища	106	106	-
Зоопарки	1	1	-
Дендропарки	2	2	-
Разом	737	157	580

Найвідомішими об'єктами в межах Середнього Придніпров'я є Канівський заповідник, Нижньосульський та Білоозерський національний парк, дендропарки «Софіївка» та «Веселі Боковеньки», парки пам'ятки садово-паркового мистецтва: Тальнівський, Козацький, Корсунь-Шевченківський, Соснівський, парк Декабристів та інші. Загальна площа земель природно-заповідного фонду становить 161,8 тис. га., що становить 4,4% загальної площі ПЗФ України.

Особливу роль в розвитку рекреаційної галузі відіграють пам'ятки історії й культури як наочне свідчення таланту народу, його тисячолітньої історії. Пам'ятниками історії і культури є споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу та розвитком суспільства і держави, витвори матеріальної й духовної творчості, які мають історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Середнє Придніпров'я має значну кількість культурно-історичних пам'яток різних епох, які охоплюють період від палеоліту до наших днів. З цією землею тісно пов'язані сторінки Трипільської культури, корені зародження волелюбного козацтва. Тут Богдан Хмельницький створив першу незалежну Українську державу. Саме ця земля дала Україні її духовного пророка – Тараса Шевченка.

Нині в межах регіону взято під охорону держави більше 14731 нерухомої пам'ятку історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва. З них, 14614 – пам'ятки місцевого значення та 117 – національного значення. Найбільша кількість припадає на пам'ятки археології – 9743 та пам'ятки історії – 3738 одиниць. Також на

території регіону наявні близько 1 тисячі пам'яток архітектури та містобудування, а всі інші відносяться до пам'яток монументального та садово-паркового мистецтва.

Найбільший інтерес для розвитку пізнавально-екскурсійного туризму становлять пам'ятки містобудування і архітектури, а також створені на їх основі історико-культурні заповідники (табл. 3).

Різноманітність видів історико-культурної спадщини відбилася в організації таких різновидів історико-культурних заповідників, як історико-архітектурні, історико-археологічні, історико-меморіальні, садово-паркові, музей-заповідники. На території регіону діють 7 історико-культурних заповідників, 65 державних і 500 громадських музеїв. Серед них найвідомішими є музей-заповідник «Могила Т.Г. Шевченка» в м. Каневі, «Батьківщина Тараса Шевченка» в с. Моринці, «Чигирин», «Трахтемирів», «Корсунь-Шевченківський», дендрологічний парк «Софіївка» в м. Умані державний музей-заповідник І.К. Тобілевича (Карпенка-Карого) – хутір «Надія» в Кропивницькому районі.

Табл. 3.

Історико-культурні заповідники Середнього Придніпров'я
(станом на 01.01.2018 року)

№ з/п	Назва	Рік заснування	Розташування
1	Шевченківський національний заповідник	1989	м. Канів
2	Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»	2006	Звенигородський район
3	Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»	1995	Чигиринський район
4	Державний архітектурно-історичний заповідник "Стара Умань"	2005	м. Умань
5	Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура»	2003	Тальнівський район
6	Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»	1994	Канівський район
7	Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник	1994	м. Корсунь-Шевченківський
8	Кам'янський історико-культурний заповідник	1995	м. Кам'янка

Значну цікавість туристів та екскурсантів викликають земляні укріплення та фортеці регіону – Святої Єлизавети (1754 р.), Монастирище, Суботів та ін. Цікавими є також пам'ятки культури на Кіровоградщині – приміщення першого українського професійного

драматичного театру, будинок І.К.Тобілевича (Карпенка-Карого), батьківщина В.Сухомлинського та ін., пам'ятні місця пов'язані з життєдіяльністю чи перебуванням видатних осіб на Черкащині – Шевченка, Нечуй-Левицького, Пушкіна, Хмельницького та багато інших.

Надзвичайно важливим напрямком активізації використання суспільно-історичних рекреаційних ресурсів є розвиток музейної мережі Середнього Придніпров'я. На сьогодні в його межах наявні більше 550 музейних закладів архітектурно-історичного, біосоціального та подієвого спрямування різної форми власності та підпорядкування.

В останній час до мережі туристсько-екскурсійних маршрутів почали включатися монастирські комплекси, собори, церкви – пам'ятки кам'яної та дерев'яної архітектури XVI-XIX століть, які користуються популярністю не лише у місцевого населення, а й у іноземних туристів, яких стає все більше в передмістях м. Канева, с. Моринців та с. Шевченкове Звенигородського району, с. Суботів Чигиринського району, с. Розумівка Олександрівського району. Останніми роками масового розмаху набуло щорічне паломництво євреїв-хасидів з Ізраїлю та інших країн до Умані на могилу засновника релігійної течії в іудаїзмі, а також до таких пам'яток, як велика хоральна синагога (XIX ст.) в м. Кропивницькому та багато інших. Серед культових пам'яток регіону на увагу туристів і паломників-християн заслуговують також найстаріший Георгіївський (Успенський) собор в м. Канів (XII ст.), Ільїнська церква в с. Суботів Чигиринського району (XVII ст.), Преображенська церква Красногірського монастиря в м. Золотоноша, Ільїнська церква м. Новомиргород (XVIII ст.), Успенський костіол в м. Умань (XIX ст.), Грецька церква в м. Кропивницький (XIX ст.), Вознесенський собор в м. Бобринець (XIX ст.) та багато інших культових об'єктів.

З кожним роком зростає рівень залучення до рекреаційно-туристичної діяльності більш сучасних подієвих ресурсів в сфері івентуризму, особливо це стосується фестивальної активності. Найвідомішими фестивалями Середнього Придніпров'я є «ШЕ.Fest», «Vira Fest», «Монгольф'єрія. Квітуча країна», «Кропивницький Фест», «Вересневі самоцвіти», «Холодний Яр», «Степограй», «ГайдаFest», «Kavafest», «Центрально-український музейно-туристичний фестиваль», «Фестиваль Святого Миколая», «Трипільські зорі», «Дика груша», мотофестивалі «Тарасова гора» та «Дорога на Січ», а також інші подібні заходи різного спрямування і тематики, яких загалом проводиться більше 30 щороку. Така різноманітність заходів сприяє активізації внутрішньо-регіональних та зовнішніх рекреаційно-туристичних потоків, залученню максимальної кількості підприємств рекреаційного комплексу до надання всього спектру рекреаційних та супутніх послуг.

Висновки. Середнє Придніпров'я характеризується наявністю значної кількості природних та природно-антропогенних ресурсів, що є, поряд з суспільно-історичними ресурсами, основою для формування рекреаційного комплексу в регіоні.

Для досягнення стійкого розвитку рекреаційного комплексу Середнього Придніпров'я, максимального залучення потенційних можливостей регіону необхідно визначити насамперед пріоритети і тенденції його розвитку, відповідно до наявних природних та природно-антропогенних рекреаційних ресурсів. Виходячи з наявного природно-рекреаційного потенціалу, серед них можна виділити такі:

- подальше залучення наявних природно-антропогенних ресурсів до господарського використання шляхом розвитку пізнавальних видів рекреаційної діяльності та екологічного туризму;
- детальне дослідження запасів мінеральних вод для збільшення обсягів використання бальнеологічних ресурсів з метою санаторно-курортного лікування;
- більш активне використання акваторії Дніпра та інших річок регіону для купально-пляжного відпочинку, організації річкових круїзів, спортивно-оздоровчого туризму тощо;
- подальше залучення наявних пам'яток – Шевченківських святинь, місць козацької слави, культових споруд до господарського використання шляхом розвитку пізнавальних видів рекреаційної діяльності;
- подальший розвиток мережі рекреаційних закладів і рекреаційної інфраструктури з метою активнішого освоєння ресурсів;
- покращення інформаційного забезпечення рекреаційної діяльності в регіоні та реклами рекреаційних послуг сформованих підприємствами регіонального рекреаційного комплексу тощо.

Проведена оцінка природно-ресурсного потенціалу дає нам право стверджувати, що він є достатнім для формування регіонального рекреаційного комплексу з метою розвитку лікувально-профілактичної, оздоровчої, спортивно-туристичної та пізнавальної рекреаційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О. Бейдик. – К.: Київський ун-тет, 2001. – 395 с.
2. Браславська О.В. Регіональні особливості рекреаційних ресурсів Черкащини / О.В.Браславська / Рекреаційні ресурси та послуги гостинності в регіонах України: матер. III Всеукр. Інтернет-конф. (17 травня 2018 р., м. Черкаси). – Черкаси : Ю.А. Чабаненко, 2018. – С. 11-14.

3. Волошин І.М. Туристичні ресурси Кіровоградщини та їх геопросторове поширення / І.М. Волошин // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Зб. наук. праць / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. – С.125-138.
4. Домаранський А.О. Туризм в Кіровоградській області: проблеми розвитку та основні принципи реорганізації / А.О. Домаранський // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції – Кропивницький: КЛА НАУ, 2017 – С. 45-54.
5. Колотуха О.В. Використання рекреаційно-туристського потенціалу Кіровоградської області для розвитку регіонального туризму / О.В. Колотуха // Кіровоградщина – 2025: пріоритети і можливості розвитку: збірник тез доповідей науково-практичної конференції, 7 червня 2017 року, м. Кропивницький. – Кропивницький: “Ексклюзив-Систем”, 2017. – С.207-211.
6. Колотуха О.В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області / О.В. Колотуха – Кропивницький, [б. в.], 2016. – 144 с.
7. Лобода М.В. Курортні ресурси України. / М.В. Лобода та інші – К.: ЗАТ “Укрпрофоздоровниця”, “Тамед”, 1999. – 344 с.
8. Мінеральні ресурси України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://minerals-ua.info/> – Назва з екрану.
9. Побиванець К.В. Проблеми управління використання курортно-рекреаційного потенціалу Черкаської області [Електронний ресурс] / К.В. Побиванець. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
10. Савченко Ю.В., Сонько С.П. Екологічний туризм Кіровоградської області: проблеми і перспективи розвитку. / Ю.В. Савченко, С.П. Сонько // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Збірник тез IV Міжвузівської науково-практичної конференції 16 - 17 жовтня 2014 року. Ред. Непочатенко О.О. – Умань: Ред-вид. центр УНУС, 2014. – С.76-78.
11. Топольний Ф., Гелевера О. Клімат як унікальний рекреаційний ресурс нашого краю / Ф. Топольний, О. Гелевера // Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції 5-6 квітня 2018 року / Ред. кол.: С.М. Неділько та ін. – Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. – С.297-303.
12. Червона книга України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://redbook-ua.org/> – Назва з екрану.

Перцепційно-географічні засади туристичного брендингу міст (на прикладі міста Кропивницький)

Вступ. Динамічний розвиток туризму у світі стимулює державні органи влади використовувати усі можливі засоби для покращення управління цим процесом з метою залучення більшої кількості туристів, що відвідують ту чи іншу місцевість (місто). У розвинених країнах широко використовують таку соціальну пропозицію для туристів як брендинг для пропагування туристичних переваг територій. Одним із способів заявити про конкурентні переваги на туристичному ринку, а також підвищити привабливість території для потенційних туристів є створення привабливого бренду місцевості. Для України, яка прагне до європейської інтеграції, проблему конкурентоспроможності на світовому туристському ринку можна розв'язати об'єднавши зусилля держави та бізнесу. Саме створення влучного бренду може бути стимулом для міста, його мешканців та підприємців у напрямку підвищення іміджу території, де виробляється певний продукт чи надається послуга задля отримання більшого ефекту від своєї діяльності. У контексті більш широкого входження України у світову та європейську спільноту **актуальним** постає брендування окремих регіонів країни, міст, в т.ч. і міста Кропивницький.

Дослідженню проблем, які виникають при вивченні туристичного брендингу, присвячено численні наукові праці. Так, доведено інноваційну значимість національного туристичного брендингу; британський експерт у цій сфері С. Анхольт запропонував використовувати національний брендинг як елемент економічного маркетингу; Т.Л. Нагорняк досліджувала брендинг країни; Д.В. Візгалов та С. Зенкер і Е. Браун з'ясовували сутність категорії бренд міста тощо. Але значна частина питань, пов'язаних з дослідженням туристичного брендингу міст ще залишається не розкритою або потребує удосконалення.

Метою роботи є дослідження географічних засад туристичного брендингу міст та розробка туристичного бренду міста Кропивницький.

Виклад основного матеріалу. *Туристичний брендинг* – це широкий спектр напрямів діяльності, що дозволяє створити імідж туристичного бренду, який передає весь комплекс атрибутів споживачеві щодо якості, ціни і статусу туристичного бренду. Останній є системним поняттям, що характеризує стратегію створення конкурентних переваг турпродукту, перспективність розвитку туристичної діяльності і при цьому максимальне отримання соціально-економічного ефекту. В цілому

формування туристських брендів може розглядатися як комплексне інвестування в рекреаційний потенціал території. Воно передбачає як забезпечення інформаційного поля, так і створення інфраструктури, введення нових стандартів якості обслуговування, навчання і підвищення кваліфікації персоналу. Ефективність цих процесів у ринкових умовах залежить, передусім, від цілеспрямованої роботи туроператорів [1].

На нашу думку, туристичний брендинг передбачає формування переваг (туристичної привабливості) місць туристичного призначення в процесі управління іміджем та промоцією туристичної привабливості міста чи країни з допомогою туристичного бренду, який складається з візуального образу та гасла. Цілями брендингу у туристичній сфері, на думку О. Музиченко-Козловської, можуть бути:

- формування привабливого іміджу країни;
- пропаганда культури, особливостей історії, національного менталітету країни чи міста, де вироблені туристичні продукти чи надаються послуги;
- створення та закріплення у свідомості споживачів образу туристичного товару чи послуги країни чи міста, де вони вироблені задля підтримання запланованого обсягу продажів;
- збільшення прибутків внаслідок поширення відомостей про унікальні якості туристичних товарів чи послуг, що впроваджуються з допомогою привабливого образу місця їхнього виготовлення чи надання [2].

Поняття «географічного образу», «образу території» в географічній науці, а точніше, в географічному країнознавстві склалося порівняно недавно. Образ – це результат відбивної і пізнавальної діяльності людини. Географія сприйняття (перцепційна географія) виходить з того, що при знайомстві з будь-якою територією найбільш запам'ятовуються «образи» об'єктів, країн, місцевостей, а не проста арифметична маса даних про них. Термін «образ» означає не тільки якусь форму відображення об'єктів в людській свідомості, але ще і вид, вигляд, наочне уявлення про об'єкт, його розташування, параметри, обриси, важливі характеристики.

Перцепція – це очікування, прилучення до раніше сформованого у подорожуючих привабливого образу території, один з основних стимулів придбання туру. Ці образи-бренди стійкі і додатково посилюються туристичною рекламою: лавандові поля і лимонні дерева Провансу; канали, тюльпани і млини Нідерландів, сонячні квітучі долини, виноградники і оливкові гаї Тоскани тощо [3].

Територіальний імідж в наш час стає реальним і надзвичайно важливим ресурсом в зв'язку з процесом глобалізації. Імідж території, її репутація у вітчизняних та зарубіжних суспільно-географічних,

політичних і ділових колах стає основним фактором просування загальнодержавних і регіональних проєктів, найважливішим конкурентним ресурсом для налагодження партнерських відносин. Сприятливий імідж виступає передумовою для прискорення соціально-економічного розвитку, і в кінцевому рахунку підвищення рівня і якості життя населення, оскільки сприяє вирішенню ряду основоположних питань, що мають важливе значення для інтенсивного розвитку території. Це, перш за все, залучення інвестицій (в т.ч. – іноземних), розширення ринків збуту продукції національних / регіональних виробників, залучення трудових ресурсів, розвиток в'їзного туризму [4].

Перцепційна географія як напрямок суспільно-географічних досліджень сформувався відносно недавно. У напрямку перцепційної географії працювали І. Колотуха, П. Остапенко, О. Андріян, робота яких «Перцепційні дослідження регіонів України» наразі є однією з перших у напрямку перцепційної географії у межах України [5]. Науковці дослідили індивідуальне сприйняття природних, історико-культурних та соціально-економічних об'єктів, які найбільше презентують регіони України. Для цього була використана методика перцепційного аналізу, що включала визначення основних груп об'єктів, які найбільше презентують регіони; збір методом соціологічного опитування та аналіз отриманої інформації; створення перцепційних карт регіонів України.

Сучасне місто Кропивницький, мабуть як жодне інше в Україні, потребує привабливого туристичного бренду, який би приваблював як вітчизняних так і іноземних туристів. Адже місто в процесі декомунізації змінило свою назву. Отже, туристичний бренд Кропивницького має бути покликаний сформувати перцепційний образ міста, надати можливості туристу набути нові знання та враження, новий досвід в ознайомленні з історичними та сучасними особливостями міста, а також у спілкуванні з його мешканцями. Насправді люди індивідуально або колективно домовляються про те, де вони живуть. Перцепційні регіони, що вони упізнають, мають реальність у їх головах і виражаються у регіонально базованих назвах, вжитих у бізнесі, спортивними командами або у рекламних гаслах. За основу розробки туристичного бренду нашого міста нами була взята модель, запропонована О. Біловодською, яка включає 5 позицій (табл. 1) [6].

Проаналізувавши всесвітній досвід брендингу міст, нами був зроблений висновок, що просувати бренд міста, використовуючи тільки одну модель, дуже важко і не завжди ефективно. Саме тому раціонально поєднувати ці моделі між собою. Розширення орієнтації міста таким чином дозволяє охопити якомога більше цільових груп та задовольнити інтереси різних людей.

Табл. 1.

Моделі брендів міст (за матеріалами О. Біловодської та О. Колотухи) [6,7]

Ідентифікатор моделі	Характеристика моделі	Приклад використання для м. Кропивницького
<i>Природні об'єкти</i>	Місця, оточені мальовничим ландшафтом, або з яких відкриваються красиві пейзажі. Увагу також може привернути унікальне природне створіння або об'єкт	• Долина р. Інгулі; • Межа Степу і Лісостепу; • Географічний центр України поблизу міста; • Дендропарк м. Кропивницький, у якому навесні висаджують більше мільйона тюльпанів
<i>Знакова фігура, історичні події</i>	Територія розвивається через просування фігури, життя якої пов'язано з цим містом, або подій, які відбувалися в ньому	• Події козаччини; • Кропивницький М.Л. – корифей українського театру • Родина Тобілевичів; • Винниченко В.К. – політичний діяч
<i>Інфраструктурне спорудження</i>	Інфраструктурні проекти, завдяки яким місто може змінити та покращити свій імідж	• Міжнародна виставка «Агрокспо»
<i>Визначні події</i>	Місто як місце проведення певних визначних подій (фестивалів, святкувань тощо)	• Всеукраїнський мистецький фестиваль «Кропивницький»
<i>Спеціалізація міст</i>	Місто має вузьку спеціалізацію в певній галузі	• Видобуток урану; • Сільськогосподарське машинобудування

Декомунізаційні процеси сприяли появи нової географічної назви – «Кропивницький». Як ніколи постало питання популяризації нового українського міста, нової української назви. На нашу думку, туристичне брендування міста Кропивницького слід здійснювати з таких позицій:

- ***Кропивницький – місто-театр;***
- ***Кропивницький – центр України;***
- ***Кропивницький – місто на Інгулі;***
- ***Кропивницький – місто на межі лісостепу і степу***
- ***Кропивницький – місто-фортеця – попередник міста.***

Нами розроблені три перших позиції як найбільш, на нашу думку, актуальні.

Кропивницький – місто-театр. Територія може розвиватися через просування фігури, життя якої пов'язане з цим містом. Місто отримало назву від прізвища відомого драматурга – Марка Лукича Кропивницького. Колись театри для багатьох людей були магічним джерелом фантазії, музики, мрії та вагомим осередком комунікації для містян. Театри оспівували і творили історію. Одну з версій такого бренду запропонував кропивницький географ А. Домаранський (рис. 1).

Рис. 1. Кропивницький – місто-театр (за А. Домаранським)

Передбачається використання такої моделі бренда через проведення різноманітних культурно-мистецьких заходів різних рівнів, що буде сприяти відновленню культурної самобутності місця чи спільноти. Тобто місто матиме змогу підносити себе як місце проведення подій, фестивалів, святкувань. Це продукує впровадження подієвого туризму у межах міста. Так, наприклад, проведений Всеукраїнський мистецький фестиваль «Кропивницький» у 2017 році запросив до нашого міста тисячі туристів з усієї України. Проведення подібних фестивалів державного рівня дає змогу сформувати привабливий імідж міста та підвищує рівень патріотизму жителів.

Кропивницький – центр України (рис. 2). Географічний центр будь-якої території має особливе значення, як на регіональному, так і на державному рівні. Це один із символів Держави – як Гімн, Герб, Прапор.

Рис. 2. Кропивницький – центр України (за О. Сухенко)

Для того, щоб придати значення цьому місцю на території держави, а також використати це для підняття національного духу і патріотичного виховання молоді, необхідно його належним чином облаштувати, встановити пам'ятний знак, що додасть ще один туристичний об'єкт на теренах краю. При цьому потрібно виходити з того, що враження про центр – це враження про Україну в цілому, область, місто.

Знаходження географічного центру на території Кіровоградської області набуває особливого значення, оскільки він узагальнює всю унікальну територію країни та всіх її регіонів і виконує такі надзвичайно важливі суспільні функції:

1. політичну – центр є наочним підтвердженням державного суверенітету;
2. патріотично-виховну – ідея центру є консолідуючим символом суспільства і територіальної цілісності держави;
3. культурно-туристичну – центр має бути важливим прибутковим екскурсійним об'єктом;

4. науково-технічну – центральна точка держави може бути використана для вирішення картографо-геодезичних завдань.

Кропивницький – місто на Інгулі. Із давніх часів річки були об'єктами, які навколо себе центрували життя. Спочатку була річка, а вже потім навколо неї селилися люди. Зрештою, так виник і Кропивницький. Річка Інгул, яка протікає центром міста і ділить його навпіл, має бути головною атракцією міста. Наразі стан річки у центрі міста є незадовільним, мешканці міста рідко виявляють бажання позиціонувати своє місто з гідрологічною мережею річки. Намагання ліквідувати загрозу повеневих підтоплень території міста та реалізація цілої низки технічних протипаводкових заходів, наприклад, як зміна русла річки, будівництво обвідного каналу навколо парку Пушкіна, мурування берегів бетоном, на нашу думку, порушили гідробіологічний баланс Інгулу, створили передумови його активного замулення і заростання очеретом. Проте ми вбачаємо передумови до відновлення екологічно збалансованого природного середовища як річки, так і міста в цілому.

Висновки. Отже, загальноприйнятий досвід міст є вихід галузі туризму на новий ранг прибутковості, а саме створення нових атракцій. Українським прикладом успішної реалізації означеного принципу є Вінниця, місто на Південному Бузі, що найбільшого прориву у розвитку туризму, зазнала після відходу від експлуатації лише старих туристичних ресурсів, натомість створивши нову атракцію – фонтан Рошен.

Нами подані декілька передумов просування брэнда міста Кропивницький, адже використовуючи тільки одну модель, дуже важко і не завжди ефективно. На нашу думку, туристичне брэндування міста Кропивницького слід здійснювати з таких позицій: Кропивницький – місто-театр; Кропивницький – центр України; Кропивницький – місто на Інгулі; Кропивницький – місто на межі лісостепу і степу; Кропивницький – місто-фортеця – попередник міста. Розроблені три перших позиції як найбільш, на нашу думку, актуальні. Запропонована одна авторська – Кропивницький - центр України.

Список використаних джерел:

1. Осипчук М. Брендинг як інструмент підвищення ефективності функціонування туристичної дестинації / М. Осипчук // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 2 (67). – С. 144-155.
2. Музиченко-Козловська О.В. Використання брендингу для підвищення туристичної привабливості території / О.В. Музиченко-Козловська // Проблеми управління експортно-імпоротною діяльністю: тези доповідей міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 13 травня 2014

- р., Львів: до 170-річчя Національного університету «Львівська політехніка» / Національний університет "Львівська політехніка". – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – С. 115-116.
3. Смирнова Т.А. Формування бренда міста як інноваційний шлях підвищення його привабливості для туризму / Смирнова Т.А., Приварникова І.Ю. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. - 2015. - Т. 23, вип. 5. - С. 93-100.
 4. Формування іміджу територій в контексті сталого розвитку / О.В. Балуєва, Т.Ю. Рибаченко // Економіка і організація управління. - 2014. - Вип. 3-4. - С. 19-24. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_3-4_4
 5. Перцепційні дослідження регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://tdukr.com/uk/pages/page/percepcijni-doslidzhennya-regioniv-ukrayini/>
 6. Біловодська О.А. Стратегічний підхід до формування бренда міста (на прикладі м. Сум) / О.А. Біловодська, Н.В. Гайдабрус // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2012. - № 2. - С. 22-31.
 7. Колотуха О.В. Українським містам – українські назви // Перейменовальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 червня 2015 року, м. Кіровоград). – Миколаїв: ФОП Жаган М.Ф., 2015. – С. 35-37.

Домаранський Андрій

Туристичні ресурси Височинного Поінгулля

В сучасних умовах переходу України до ринкової економіки в кожній галузі відбувається пошук нових шляхів та методів виробництва, окреслюються перспективи на майбутнє. Ці процеси характерні також для туристичної галузі, яка спрямована на отримання прибутку через задоволення туристичних потреб населення, надання йому різноманітних туристичних послуг у вигляді житла, харчування, транспортного й екскурсійного обслуговування та іншого сервісу.

Актуальність теми. Роль туристичної індустрії в економіці більшості європейських країн швидко зростає. Але на цьому фоні багата туристичними ресурсами Кіровоградщина виглядає досить скромно. Використання значного рекреаційно-туристичного потенціалу України залежить як від активної підтримки уряду та місцевих органів влади, так і від розробки системи наукового та рекламно-інформаційного просування національного туристичного продукту на зовнішньому ринку. Важливе значення для розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму мають туристичні ресурси, які є основною метою подорожей. Внаслідок цих обставин вони зумовлюють і визначають найважливіші економічні

показники туризму, такі як кількість туристів, ціна на послуги, географія подорожей, їх сезонний розподіл, тривалість перебування та ін. Тому комерційна робота в галузі туризму повинна будуватись на всеохоплюючому обліку туристичних ресурсів як в цілому по країні, так і по окремих регіонах.

Об'єктом дослідження є туристичні ресурси Височинного Поінгулля (на прикладі території Кіровоградської області). **Предметом** – різноманіття та інвентаризація туристичних ресурсів Височинного Поінгулля.

Відтак, метою наукового дослідження став збір, аналіз та узагальнення інформації про туристичні ресурси Височинного Поінгулля для з'ясування рівня різноманітності та подальшої їх інвентаризації (на прикладі території Кіровоградської області).

Виходячи з поставленої мети перед нами постають наступні **завдання**:

- здійснити підбір та аналіз інформаційних джерел про туристичні ресурси досліджуваної території;
- дослідити природні умови Височинного Поінгулля (на прикладі території Кіровоградської області);
- проаналізувати різноманітність туристичних ресурсів Височинного Поінгулля (на прикладі території Кіровоградської області);
- здійснити інвентаризацію туристичних ресурсів Височинного Поінгулля (на прикладі території Кіровоградської області);
- узагальнити отриману інформацію у вигляді інфограм та карто-схем.

Для досягнення поставленої мети було використано офіційні джерела інформації та проведено 2 експедиції по Інгулу. Метою першої міні-експедиції було дослідити витoki р. Інгул, другої ж дослідити річку Інгул від с. Тарасівки Новгородківського району Кіровоградської області до с. Софіївка Новобузького району Миколаївської області.

Під час написання роботи було використано низку **методів**. При вивченні робіт, які були написані іншими науковцями було застосовано літературний метод. Метод аналізу, який в свою чергу дозволяє виокремити головну інформацію, було використано при обробці даних. Після аналізу застосовано метод синтезу, завдяки якому дану інформацію можна подати у певному послідовному порядку. Для узагальнення даних використала метод картографування. Деякі матеріали подані у вигляді інфограм. Список використаних джерел поданий в алфавітному порядку.

Досліджувана територія знаходиться в межах Кіровоградської області і охоплює частково 9 районів, до них належать такі: Олександрівський, Знам'янський, Новомиргородський, Кропивницький,

Компаніївський, Новгородківський, Долинський, Бобринецький, Устинівський райони. Тобто ті райони через які протікає річка Інгул. Територія має вигляд прямокутника, вертикально спрямованого, який тягнеться вздовж річки Інгул. Річка протікає через обласний центр Кіровоградської області, м. Кропивницький. Через територію проходять автомобільні та залізничні шляхи державного значення [7].

Туристичні ресурси – природно-кліматичні, соціокультурні, історичні, архітектурні й археологічні, наукові і промислові, видовищні, культові та інші об'єкти або явища, спроможні задовольнити потреби людини в процесі туристичної діяльності. Туристичні ресурси є національним надбанням. Проте ті з них, які мають особливе значення, належать до об'єктів і пам'яток світового значення. Їх перелік встановлює і щорічно оновлює ЮНЕСКО, перебувають під охороною держави. На їх збереження виділяє також кошти Організація Об'єднаних Націй. Туристичні ресурси визначають формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні [5].

Загалом туристичні ресурси класифікують по різному. Ось наприклад М.П. Мальська виділяє три типи туристично-рекреаційних ресурсів: історико-культурні, природні та соціально-економічні[5].

Також у науковій літературі поширення набули класифікації польського економіста М. Труасі (1963) і французького економіста П. Дефера (1972) [8]. основу класифікації М. Труасі покладено поділ туристичних ресурсів на створені й не створені працею людини. Він виокремлює такі три групи туристичних ресурсів:

1. Природні туристичні ресурси, що визначаються як "потенційний туристичний капітал", до них належать клімат, повітря, пейзаж, моря, озера, ріки, гори, ліси тощо.

2. Туристичні ресурси, створені працею людини, тобто архітектурні споруди, пам'ятники, твори мистецтва тощо. Це об'єкти показу чи екскурсій.

3. Додаткові туристичні ресурси, створені працею людини для надання послуг – інфраструктура району, всі підприємства, призначені для прийому та обслуговування туристів [8].

П. Дефер поділяє всі туристичні ресурси на чотири групи: гідром, фітом, літом й антропом [8].

Гідром – усі туристичні ресурси, до складу яких входить вода: озера, ріки, морські узбережжя, сніжні рівнини і льодовики, джерела мінеральних вод, гідроелектростанції [8].

Фітом – природні туристичні ресурси, до складу яких входить земля. Ці ресурси можуть бути двох типів: створені самою природою

(ліси, гори, скелі, вулкани, мальовничі панорами), і ті, що є результатом людської праці (національні парки, сади) [8].

Літом – усе, що створено працею людини і викликає інтерес туристів або само по собі, або завдяки своєму призначенню: це не лише пам'ятники архітектури і минулих цивілізацій, а й прості помешкання, що характеризують життя і побут людей, наприклад, етнографічні села чи музеї під відкритим небом [8].

Антропом охоплює всі види людської діяльності, які можуть викликати інтерес туристів, незалежно від оточення. Елементами антропома є сама людина, її життя, погляди та звичаї; стародавні види людської діяльності, що зникають чи можуть зникнути, зокрема, народні промисли, національні народні свята, фольклор, національні костюми і національна музика. Водночас до антропома можна віднести промислові й сільськогосподарські підприємства, а також навчальні заклади і соціально-побутові об'єкти [8].

Для інвентаризації туристичних ресурсів було використано класифікацію М. Мальської, яка виділяє три типи туристично-рекреаційних ресурсів: історико-культурні, природні та соціально-економічні [5].

Загалом були інвентаризовані такі туристичні ресурси як: історико-культурні туристичні ресурси та природні туристичні ресурси.

Культурно-історичні туристські ресурси відіграють надзвичайно важливу роль для задоволення пізнавальних потреб юних туристів. Це насамперед музеї (краєзнавчі, художні, літературні, меморіальні музеї-виставки); пам'ятники культури й архітектури; пам'ятні історичні місця; високо естетичні сучасні архітектурні ансамблі, будівлі, промислові та сільськогосподарські підприємства та ін., які використовуються для пізнання краю, його історії, культури, обрядів і звичаїв населення [6].

Територія Поінгулля охоплює значну територію Кіровоградської області, але незважаючи на це, кількість музеїв не значна і становить 25 закладів. Більшість з них знаходяться в м. Кропивницький – 10 музеїв.

Велику увагу потрібно приділити об'єктам, які є найбільш атрактивними. Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'яткам історії і культури, які відрізняються найбільшою привабливістю і на цій основі служать головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації. В залежності від основних ознак пам'ятки історії і культури поділяються на 5 основних видів: історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки [9].

Під час інвентаризації культурно-історичних об'єктів досліджувана територія включає в себе:

- пам'ятки археології (кургани);
- пам'ятки містобудування, архітектури;
- пам'ятки історії та монументального мистецтва .

Загальна кількість цих пам'яток складає 1234 об'єкта. Серед них пам'ятки археології (кургани) – 273, пам'ятки містобудування, архітектури – 652, пам'ятки історії та монументального мистецтва – 309 [3].

Найхарактернішими для пам'яток містобудування і архітектури наступні: архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки давнього планування і забудови міст та інших населених пунктів [9]. Споруди промислової, воєнної, культової архітектури, а також пов'язані з ними витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва [9].

На території Поінгулля налічується 652 пам'ятки архітектури. Найбільша кількість спостерігається в м. Кропивницький. Всі пам'ятки місті знаходяться в належному стані та привертають увагу туристів. Але є такі об'єкти, віддалені від обласного центру, які заслуговують на увагу. Наприклад в с. Аджамка Кропивницького району є дитячий садок, будівля якого є пам'яткою архітектури. Ще одним прикладом може стати школа в с. Червоновершка Компаніївського району. Будівля школи – це садибний комплекс поміщика Бородкіна [3].

Мережа природо-заповідних територій області перебуває в стадії формування. У її складі представленні 5 категорій заповідних об'єктів: заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендрологічний парк. Природо-заповідний фонд Кіровоградщини не має, на жаль, біосферних та природних заповідників, природних національних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів. В Кіровоградській області мають загальнодержавний статус 23 заповідних об'єкти, місцевий – 110 [4].

В межах Поінгулля представлено 37 територій та об'єктів природо-заповідного фонду. З них загальнодержавний статус мають 6 заповідних об'єктів, інші 31 – місцевий.

Існуючі заказники і пам'ятки природи представлені декількома типами. В кількісному відношенні домінуючими серед них є ландшафтні, ботанічні, гідрологічні, орнітологічні, геологічні.

В територіальному співвідношенні спостерігаємо таку диференціацію природо-заповідних об'єктів:

- Бобринецький район – 6 об'єктів;
- Долинський район - 3 об'єкта;
- Знам'янський район – 6 об'єктів;
- Кропивницький район та місто Кропивницький – 7 об'єктів;

- Компаніївський район – 6 об'єктів;
- Новгородківський – 2 об'єкта;
- Новомиргородський – 1 об'єкт;
- Устинівський район – 7 об'єктів.

Загалом заповідано значні площі плакорних та байрачних лісів, верхів'їв та заплав річок (Інгул, Інгулець), джерела (“Холодні ключі”), геологічних утворень (“Інгільська жила”, “Слони”), окремі дерева (дуби в м. Знам'янці). Поряд з тим, потребують збереження ділянки зональних різнотравно-типчакowo-ковилиових степів, які майже не збереглися [1].

Значна частина зібраних відомостей про туристичні ресурси Височинного Поінгулля була відображена на авторській краєзнавчій карті-схемі “Височинне Поінгулля...” (рис. 1.) [2], що була презентована громадськості у лютому 2017 року.

Рис.1. Фрагмент карти-схеми “Височинне Поінгулля і його цікаві місця” [2]

Отже, на сьогоднішній день існує ситуація, яка характеризується недостатнім вивченням туристичних ресурсів Височинного Поінгулля, яка знаходиться в межах Кіровоградської області.

Під час пошуку джерел інформації про туристичні ресурси досліджуваної території було виявлено те, що в даний момент їх достатньо.

Територія Поінгулля, яка знаходиться в межах Кіровоградської області, охоплює 9 адміністративних районів області - Олександрівський район, а саме його північну частину, Новомиргородський район (його частка найменша і займає лише шматочок, де є витік р. Інгул – це с. Бровково), Знам'янський район (без північної його частини), Кропивницький район (без західної частини), Компаніїський район (без західної частини), Новгородківський район (без східної частини району), Долинський р-н (до території Поінгулля входить все західна частина до м. Долинська), Бобринецький район (вся східна частина) і повністю Устинівський район.

Сприятливими для території Поінгулля є природні умови. В наслідок цього з'являється великий потенціал для розвитку туризму .

З'ясовано, що дуже багато науковців займаються проблемою класифікації туристичних ресурсів. На мою думку найбільш вдалими є класифікації за Любіцева О.О і Мальська М.П.

Туристичні ресурси - це ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту. Туристичні ресурси - це частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою. Саме наявність та територіальна локалізація перш за все природних та культурно-історичних ресурсів визначає туристсько-рекреаційну спеціалізацію певних територій.

Загалом були інвентаризовані такі туристичні ресурси як: історико-культурні туристичні ресурси, природні туристичні ресурси. Під час інвентаризації культурно-історичних об'єктів територія Поінгулля (на прикладі території Кіровоградської області) включає в себе:

- пам'ятки археології (кургани);
- пам'ятки містобудування, архітектури;
- пам'ятки історії та монументального мистецтва .

Загальна кількість пам'яток 1234 об'єкта, з них:

- пам'ятки археології (кургани) - 273;
- пам'ятки містобудування, архітектури - 652;
- пам'ятки історії та монументального мистецтва - 309 .

В межах Поінгулля представлено 37 територій та об'єктів природо-заповідного фонду. З них загальнодержавний статус мають 6 заповідних об'єктів, інші 31 – місцевий.

Отже, щоб заохотити туристів до певної території потрібно мати не тільки широкий спектр туристично-ресурсного потенціалу, а його належний стан. При цьому можна запроваджувати нові додаткові послуги, аби задовольнити потреби туристів.

Список використаних джерел

1. Андрієнко Т.Л. та ін.: заповідні куточки Кіровоградської землі / Т.Л. Андрієнко, П.С. Терещенко, М.Л. Клєстов, О.І. Прядо, В.М. Сіденко, В.А. Онищенко, Р.Я. Арап, О.Л. Андрієвська, В.К. Діброва, В.В. Вовк, З.Л. Берест, Г.О. Цуканова. – Київ “Арктур-А”, 1999. – 237 с.
2. Височинне Поінгулля і його цікаві місця [Карта]: краєзнавча карта-схема / А.О. Домаранський, Р.В. Синельнікова, Р.А. Мотько та ін. – Кропивницький, - 2017.
3. Департамент культури, туризму і культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://culture.kr-admin.gov.ua/articles.php?lng=ua&pg=108> – Назва з екрану.
4. Колотуха О.В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області / О.В. Колотуха // Мін-во освіти і науки України, Кіровоградський державний педагог. університет ім. В.Винниченка, Кіровоградський центр туризму, краєзнавства, спорту і екскурсій учнівської молоді. – Кіровоград: Б. в., 2002. – 68 с. : карти. – Бібліогр.: с. 67.
5. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика: навч. посіб./ М.П.Мальська. - К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
6. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16 лютого 2005 р. № 67 «Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dei.gov.ua/> . – Назва з екрану.
7. Національний атлас України [Електронний ресурс]. - К.: Інститут географії НАН України [та ін.], 2007. - 1 електрон. опт. диск (CD-ROM)
8. Покоłodна М.М. Географія туризму / М.М. Покоłodна, І.Л. Полчанінова. – Харків: ХНАМГ, 2012. – 135 с.
9. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія – К.: Центр навч. літератури. – 2007. – 312 с.

Колотуха Олександр

Туристсько-спортивні маршрути Кіровоградської області

Вступ. Туристсько-спортивна діяльність – один з найдійовіших видів рекреаційної діяльності. Туризм з активними формами пересування (його називають спортивним) є чудовим засобом фізичної рекреації, особливо для учнівської молоді. Основними формами туристсько-краєзнавчої діяльності є туристські походи, подорожі, екскурсії, прогулянки, змагання з різних видів туризму, спортивного орієнтування, спортивного скелелазіння.

Найбільший оздоровчий ефект та психологічний комфорт досягається при проведенні туристських походів тривалістю до 15 днів в групах складом не більше 15-20 осіб. Такі походи бажано проводити в канікулярний період – під час осінніх, зимових, весняних та літніх канікул. Якщо такої змоги для оздоровлення дітей, не має, то особливого значення набуває літній похід. При невеликих фінансових і організаційних затратах він зараз є чи не єдиною можливістю повноцінного літнього оздоровлення школярів.

Виклад основного матеріалу. Ці обставини змушують більш детально і уважно розглянути туристсько-спортивні можливості свого регіону – Кіровоградщини. При достатньо високому рівні антропогенного використання оточуючих ландшафтів потенційними районами проведення туристсько-краєзнавчих походів і експедицій є лісові масиви нашої області, долини річок – Дніпра, Південного Бугу, Синюхи, Інгулу, Інгульця, Ятрані та інших, об'єкти і території природно-заповідного фонду.

Пішохідний туризм, як найдоступніший вид туризму, залишається і найбільш масовим. Згідно з Вимогами класифікації пішохідних маршрутів на території Кіровоградської області можна проводити походи до I категорії складності включно.

Цікавим видається пішохідний маршрут I категорії складності по визначних місцях Кіровоградської і Черкаської областей – Чорному лісу, долині р. Тясмин, Подніпров'ю. Рекомендована нитка маршруту має такий вигляд : м. Знам'янка – с. Гостинне – оз. Берестувате – с. Веселий Кут – с. Гутницьке – с. Ружичеве – с. Цвітне – с. Іванівка – с. Суботів – м. Чигирин – р. Тясмин – р. Дніпро – с. Велика Андрусівка – м.Світловодськ. Протяжність маршруту – 135 км, тривалість походу – 7-8 днів.

Ще один маршрут походу I категорії складності проходить по цікавих місцях Кіровоградщини і Черкащини – Холодному Яру, Бовтиській западині та Чорному лісу. Нитка цього маршруту має такий вигляд : ст. Косарі (Черкаська обл.) – с. Грушівка – хутір Буда – Холодний Яр (Мотронинське городище) – с. Мельники – с. Поселянівка – с. Северинка – с. Бірки – с. Соснівка – с. Красносілля – с. Гутницьке – с. Чутівка – с. Веселий Кут – оз. Берестувате – м. Знам'янка. Протяжність маршруту – 130 км, тривалість походу – 7-8 днів.

Третій рекомендований маршрут походу I категорії складності проходить по мальовничих місцях Кіровоградщини і Миколаївщини. Нитка цього маршруту має такий вигляд : с. Торговиця – с. Нерубайка – урочище “Зелена брама” – с. Підвисоке – с. Копенкувате – с. Лебединка – р. Ятрань – р. Синюха – с. Плосько-Забутське – сел. Вільшанка –

с. Синюхін Брід – м. Первомайськ. Протяжність маршруту – 132 км, тривалість походу – 7-8 днів.

Ще один маршрут пішохідного походу I категорії складності долиною річки Південний Буг був розроблений автором та пройдений туристською групою Маловисківського дитячо-юнацького центру влітку 2002 року. Нитка цього маршруту має такий вигляд: с. Луполове Благовіщенського району – с. Кошаро-Олександрівка – с. Люшневате – с. Брід – с. Токарівка – с. Чаусове Друге – с. Кам'яна Балка – м. Первомайськ. Протяжність маршруту – 134 км, тривалість походу – 7-8 днів.

Наведені пішохідні маршрути можна проходити як повністю, так і фрагментарно, якщо туристська група не має ще відповідної кваліфікації для таких багатоденних маршрутів або їй бракує часу.

Взимку, при сталому сніговому покриві, особливо на території Чорного лісу, є можливість організовувати і проводити лижні туристські походи до I категорії складності включно. Маршрут одного з таких походів розроблений автором. Він проходить по лісових масивах Кіровоградської та Черкаської областей і має таку нитку: ст. Чорноліська – оз. Берестувате – с. Гостинне – с. Калинівка – с. Веселий Кут – Дмитрівське лісництво – с. Гутницьке – с. Ружичеве – хут. Гненне – с. Вдовичине – с. Рублівка – с. Скелівка (нежил.) – хут. Буда – ур. Холодний Яр – с. Лубенці – с. Жаботин – с. Грушківка – ст. Косарі. Але такі маршрути під силу лише підготовленим туристським групам з відповідним спорядженням.

Найбільш спортивними є *водні туристські маршрути*, що проходять через Кіровоградщину. Засоби сплаву можуть бути різними – це туристські байдарки або надувні судна – катамарани, човни. З м.Гайворона до м.Вознесенська, що на Миколаївщині, пролягає водний туристсько-спортивний маршрут III категорії складності для байдарок та II категорії складності для надувних суден (катамаранів). За підбором перешкод він є еталонним для походів цієї категорії. Складнішими від нього на Україні є лише карпатські річки – Черемош та Прут. Протяжність маршруту – 230 км, тривалість походу – 9-10 днів. Сезонність – травень-жовтень. Основні перешкоди на маршруті – близько 50 порогів та перекатів, 15 кам'яних гаток (зливів біля колишніх млинів), 6 обносів гребель гідроелектростанцій.

Цікавим видається маршрут водного туристського походу I категорії складності по річках Велика Вись і Синюха від с. Скелева до м. Первомайська. Протяжність маршруту – 140 км, тривалість – 6-8 днів. Сезонність – травень-вересень. Засоби сплаву – туристські байдарки, надувні човни.

Значний інтерес викликають комбіновані пішохідні або водні походи-експедиції долинами річок Інгул та Інгулець. Вони при досягненні певного кілометражу, можуть відповідати походам I категорії складності. Якщо, наприклад, пішохідний похід по долині Інгулу можна розпочинати з околиць Кропивницького, то водний краще розпочинати з села Інгуло-Кам'янка Новгородківського району, де річка набирає необхідної глибини і сили. Ідентично до долини річок Синюхи та Південного Бугу по Інгулу також є виходи кристалічних порід, що утворюють прямовисні скелі, а на річці – місцями перекати і навіть пороги.

Розроблені автором маршрути двох велосипедних маршрутів II категорії складності по території Кіровоградської та сусідніх областей. Якщо перший маршрут охоплює східну частину Кіровоградської області та охоплює визначні місця півдня Черкаської області, то другий маршрут проходить по визначних місцях західної частини Кіровоградської області та включає цікаві місця північної частини Миколаївської області.

Перший маршрут має таку нитку: м. Кропивницький – с. Вис.Байраки – с. Трепівка – с. Богданівка – оз. Берестувате – с. Красносілля – с. Соснівка – с. Бірки – сел. Олександрівка – м. Кам'янка – с. Грушківка – ур. Холодний Яр – хут. Буда – с. Мельники – с. Суботів – м. Чигирин – с. Вел.Андрусівка – м. Світловодськ – сел. Павлиш – м. Олександрія – сел. Петрово – с. Червоноконстантинівка – дендропарк «Веселі Боковеньки» – с. Іванівка – с. Куцовка – сел. Новгородка – м. Кропивницький.

Другий маршрут має таку нитку: м. Кропивницький – с. Підлісне – с. Бовтишка – с. Розумівка – с. Ставидла – м. Новомиргород – с. Петрострів – с. Надлак – с. Кальниболота – сел. Новоархангельськ – с. Торговиця – с. Нерубайка – с. Підвисоке – с. Перегонівка – сел. Голованівськ – сел. Побужжя – м. Первомайськ – с. Мигія – с. Перчуново – м. Помічна – м. Новоукраїнка – с. Плетений Ташлик – с. Онікеєво – с. Вел.Виска – хут. «Надія» – м. Кропивницький.

Висновки. Багато цікавих природних та історичних об'єктів на території Кіровоградщини. Маршрутами, які тут представлені, їх всіх не охопити. Туризм і краєзнавство дає необмежені рекреаційні можливості – від невеликих прогулянок в природу до складних туристсько-спортивних походів та експедицій.

Список використаних джерел

1. Колотуха О., Колотуха І., Соколовський В. Ресурсно-туристський потенціал Кіровоградської області: Монографія. – Харків : Мачулін, 2019. – 164 с.

Екологічні аспекти туризму та рекреації

Колотуха Олександр

Розвиток екологічного туризму в Кіровоградській області та екологічні ризики

Постановка проблеми. Екологічний туризм – це природний туризм, який включає вивчення навколишнього природного середовища і служить для поліпшення обстановки в цьому середовищі. В основі екотуризму лежить турбота про навколишнє середовище. На перший план виходить організація подорожей з обмеженим числом учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що представляють пізнавальний інтерес, з метою охорони і раціонального використання природних ресурсів.

Для позначення подорожей, які здійснюються у природному середовищі існує широкий спектр термінів, що характеризують почасти різні, але в багатьох відносинах близькі один до одного форми туризму: природний, дикий, зелений, сільський, м'який, екологічний, спортивний, самодіяльний, активний, пригодницький, екстремальний тощо. Всі ці форми туризму застосовують для їх позначення терміни, які відображають тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Існування цього інтересу напряму пов'язано з двома світовими тенденціями в розвитку туризму – глобалізацією і екологізацією. Поряд з глобальним поширенням високотехнологічних стандартизованих туристських послуг відбувається і диверсифікація попиту, що виражається в затребуваності альтернативного туризму (екологічного, природного, активного, спортивного тощо). У цій ситуації очікується актуалізація нових якостей туристського продукту, які зможуть бути привнесені в нього за рахунок його регіональної, екологічної та культурної специфіки.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи в широкому сенсі слова види туризму, так чи інакше пов'язані з подорожами в природному середовищі, доцільним і більш правильним, на думку ряду вчених та на наш погляд, може бути вживання терміну *«природноорієнтований туризм»*, який часто зустрічається в літературі, але не має чітко вираженого визначення. У загальному вигляді під природноорієнтованим

туризмом слід розуміти будь-який вид відпочинку, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі, поза техногенних ландшафтів. У даному визначенні досить конкретно трактується основне поняття. Воно дозволяє включити в свою структуру різноманіття видів і форм туристських і рекреаційних занять, дає чітку вказівку на основний використовуваний ресурс – малозмінена природа, яка одночасно є і головною метою подорожі і відпочинку. Подібні туристські заняття мають на увазі перебування переважно в слабозмінених людиною природних ландшафтах, але не виключають і відвідування природно-антропогенних комплексів, наприклад сільської місцевості тощо.

Активний, в т.ч. спортивний, туризм реалізується в незайманому або малозміненому навколишньому середовищі і є екологічним за суттю. Екологічний же туризм може використовувати як активні туристські форми (походи), так і пасивні – споглядання за тваринами та рослинами, сільський зелений туризм тощо.

Спортивний туризм є не тільки активною складовою екологічного туризму, а і виступає інструментом за допомогою якого екологічний туризм може досліджувати природні території, не завдаючи їм якоїсь шкоди.

В сучасних умовах більшість населення нашої країни не має змоги відпочивати та відновлювати своє здоров'я у визнаних курортно-лікувальних регіонах України. Тому дуже актуальною постає проблема дослідження рекреаційно-туристських ресурсів саме свого регіону, пошук та запровадження нових нетрадиційних, більш дешевих способів відпочинку і оздоровлення населення, в першу чергу, учнівської молоді.

За оцінками фахівців Кіровоградська область має достатні рекреаційно-туристські ресурси. Однак, в рекреаційному відношенні область розвинута слабо і нерівномірно. Найбільш освоєними є узбережжя водосховищ, береги річок та лісові масиви.

Екологічний стан території завжди виступав як стримуючий, обмежувальний фактор розвитку рекреації. Екологічна ситуація в області в основному залишається стабільною. Аварійних ситуацій чи катастроф, які б обумовили значні обсяги чи неконтрольоване забруднення на території області не було. Лімітуючими ж екологічними факторами є наступні.

Однією з основних екологічних проблем області є її незабезпеченість місцевими водними ресурсами. Водні ресурси області складають біля 950 млн. м³. В середньому на одного жителя області припадає 220 м³ води на рік, що майже в'ятеро менше, ніж в

цілому по Україні. І це при тому, що Україна є однією з малозабезпечених водними ресурсами країн Європи.

Серед водойм області найбільшим рекреаційним потенціалом володіють Кременчуцьке та Дніпродзержинське водосховища на Дніпрі. Чинником негативного впливу на навколишнє середовище є руйнування берегів Кременчуцького водосховища на територіях Світловодського району і міста Світловодська. Режим роботи водосховища та гідрологічні умови сприяють процесу переробки берега, який носить незатухаючий характер і може спричинити в недалекому майбутньому навіть руйнування житла. Літогенний склад ґрунтів прибережної зони водосховища, «цвітіння води», постійні зміни урізу води, заростання мілководь ускладнює використання водосховища для купання. Річки області відрізняються порівняно високими показниками середньої багаторічної мутності, особливо в степовій зоні, де вона складає 250-500 г/м³. Більшість річок області маловодні, мають вузькі русла, невеликі глибини і можуть бути рекомендовані для масового відпочинку лише в районах водосховищ, більшість з яких потребує розчищення.

Рекреаційне використання річок з незадовільним санітарно-гігієнічним станом, особливо річок Інгул і Інгулець, можливе лише після проведення комплексу заходів по ліквідації забруднення і оздоровлення води.

Лісові рекреаційні ресурси в значній мірі сприяють залученню рекреантів, вони мають суттєвий вплив на цілющі якості клімату території, мають водоохоронне значення та сприяють формуванню пейзажного різноманіття. Широкий розвиток відпочинку і туризму, пов'язаний з використанням лісів, призвів до того, що останні, зберігаючи властивості продуцентів деревної сировини і побічних продуктів, набули нових властивостей – джерела рекреаційних послуг.

Кіровоградська область небагата лісами. Ліси і лісонасадження становлять близько 7,4% території області. Їх дислокація по території області вкрай нерівномірна – в лісостеповій зоні – 83,3 тис.га, в степовій – 10,2 тис.га. Майже 55% від загальної площі лісів взято під належну охорону ДЛГО «Кіровоградліс». Решта лісових угідь, якими розпоряджаються інші лісокористувачі, належною охороною не забезпечена та їх стан бажає бути кращим. За ними не проводиться належний догляд, відсутня охорона від самовільних рубок, погіршується порідний і якісний склад, ліси розріджуються, захаращуються. Потрібен постійний жорсткий контроль з боку органів місцевої влади за збереженням лісового фонду на підпорядкованих їм територіях. Ліси області зазнають значного техногенного та антропогенного впливу.

Техногенний вплив на ліси проявляється через такі фактори, як затоплення лісових насаджень стічними водами при поривах очисних споруд (м. Світловодськ, м. Знам'янка), затоплення питною водою при поривах водоводу Дніпро- Кропивницький.

Антропогенний вплив проявляється через підпали лісів населенням при відвідуванні зелених зон міст і селищ з рекреаційними цілями, також при випалюванні бур'янів, стерні, через засмічення лісів побутовим сміттям, особливо у приміській зоні. Велику шкоду лісовим масивам спричиняють самовільні порубки.

Екологічна ситуація на Кіровоградщині хоч і не є цілком сприятливою, але все ж територія області придатна для здійснення рекреаційних заходів. Тому треба раціонально використовувати наявні рекреаційні ресурси Кіровоградщини для більш широкого розвитку рекреаційної галузі в регіоні.

Розглянемо можливості розвитку на території Кіровоградської області різних видів екологічного спорту та екологічного туризму.

Спортивне орієнтування і спортивна радіопеленгація використовують для проведення тренувань і змагань лісові масиви області. Більшість карт спортивного орієнтування складено на лісові масиви поблизу крупних міст області та паркові зони цих міст – Кропивницького (Лісопаркова, Злодійська балка, Озерна балка, Завадівка, парк Перемоги, Канатове тощо), Світловодська (Криловське лісництво, Калантаїв, парки міста), Олександрії (Звенигородка, Пантаївка), Знам'янки. Є певна кількість карт і на віддалені від міст лісові масиви – Чорний ліс, Бірчанський ліс в Олександрівському районі, Оникіївський ліс в Маловисківському районі. Масштаб таких карт від 1:5000 до 1:15000. Однак природні можливості для розвитку цих видів спорту в області використані не сповна. Не картографованими залишаються лісові масиви на заході області, що значно стримує розвиток вказаних видів спорту у тамтешніх районах.

Для розвитку *скелелазіння* на Кіровоградщині є достатні природні умови – стрімкі скелі, які є виходами на денну поверхню Українського щита. Ці виходи розташовані переважно по долинах річок та балках. Однак у більшій мірі полігонами для скелелазів (скеледромами) служать антропогенні об'єкти – гранітні кар'єри. В першу чергу це кар'єри поблизу міст Кропивницького (Соколовський) та Олександрії (Звенигородський), у яких ентузіастами цього виду спорту обладнані скельні маршрути різної складності. Для виїзних змагань і тренувань використовуються скелі у долині річки Південний Буг.

Сучасний *спортивний туризм* розвивається у двох напрямках – маршрутному і змагальному. По території області розроблені пішохідні

маршрути до I категорії включно (два – по північному сходу області, один – по долині р. Синюхи), велосипедні маршрути до II категорії складності включно. Найбільш спортивними маршрутами в області є водні туристські маршрути по р. Південний Буг (III категорія складності для туристських байдарок та II категорія складності для надувних суден). Вони починаються від м. Гайворона і закінчуються на території Миколаївської області. По річках Гірський Тікич та Синюха прокладений водний туристський маршрут II категорії складності для туристських байдарок. Водні маршрути I категорії складності проходять по річках Інгул та Інгулець [1, с. 7-14].

Для змагального туризму (техніки спортивного туризму) використовуються і лісові масиви, і стрімкі скелі, і будь-яка пересічена місцевість. Ці об'єкти розповсюджені у різних місцях нашої області.

Можливості *лижного туризму* в області обмежуються несталим сніговим покривом.

В області є чудові природні умови для розвитку *водного слалому* – порожисті ділянки річок Південний Буг та Синюха. Акваторії дніпровських водосховищ – Кременчуцького та Кам'янського – придатні для розвитку *вітрильного спорту* та *вітрильного туризму*. Водойми області можуть використовуватися риболовами-спортсменами для розвитку *рибальського туризму*.

Висновки. Кіровоградська область має достатні рекреаційно-туристські ресурси. Однак, в рекреаційному відношенні область розвинута слабо і нерівномірно. Найбільш освоєними є узбережжя водосховищ, береги річок та лісові масиви.

Екологічна ситуація в області в основному залишається стабільною. Аварійних ситуацій чи катастроф, які б обумовили значні обсяги чи неконтрольоване забруднення на території області не було. Лімітуючими ж екологічними факторами є наступні – малозабезпеченість місцевими водними ресурсами, незадовільний санітарно-гігієнічний стан більшості річок області, техногенний вплив на ліси. Екологічна ситуація на Кіровоградщині хоч і не є цілком сприятливою, але все ж територія області придатна для здійснення рекреаційних та туристських заходів зі спортивного туризму, спортивного орієнтування, скелелазіння тощо.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Туристсько-краєзнавчі маршрути Кіровоградщини / О.В. Колотуха - Кіровоград: Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. В.Винниченка, 1999. - 18 с.

Клімат як унікальний рекреаційний ресурс нашого краю

Вступ. Клімат України, як і всієї Європи, визначається значною мірою особливостями глобальної циркуляції атмосфери. Над Україною, як і над всією Європою, відбувається західне перенесення повітряних мас, які формуються над Атлантичним океаном. У вільній атмосфері, тобто на висотах понад 4500 – 5000 метрів, повітря переноситься із заходу на схід, а у приземному шарі під кутом 35^0 у північно-східному напрямку. Звичайно такий рух повітряних мас уявляється в ідеальному варіанті, який не завжди має місце у реальності.

У системі загальної циркуляції атмосфери існують області зниженого і підвищеного атмосферного тиску. Основною причиною зниження атмосферного тиску є насичення атмосфери водяними парами. Області зниженого атмосферного тиску називають циклонами. Діаметр розвиненого циклону може сягати 1000 – 1500 км. У циклонах спостерігається круговий рух повітряних мас проти годинникової стрілки. Горизонтальний рух циклонів у східному або північно-східному напрямку відбувається зі швидкістю влітку 400 – 800, а взимку до 1000 км за добу.

Результати досліджень. У північній частині Атлантичного океану ближче до берегів Європи потужна океанічна течія Гольфстрім переносить нагріті маси води із Мексиканської затоки у північно-східному напрямку, трансформуючись у Північноатлантичну течію. Із теплового океану в процесі випаровування водяна пара повітряними масами переноситься у східному напрямку, несучи атмосферні опади на центральну і північну Європу, в тому числі на змішано-лісову (Поліську) і лісостепову частини України атлантичними циклонами (рис.1).

Тому західні області України характеризуються підвищеною зволоженістю, а під час переміщення на схід кількість опадів зменшується. Також зменшується кількість опадів при переміщенні із півночі на південь по мірі переміщення від центру циклону до його периферії. За звичай, ці циклони проходять північніше Кропивницького за 50-80 км і лише якщо циклон досить потужний, то лише тоді південним краєм він накриває наше місто затяжним дощем, що спостерігається досить рідко. Тому у нас практично відсутні такі погодні катаклізми, як це буває у Черкасах, Харкові і тим більше у західних областях.

На південну частину України, як і Європи і північну частину Африки надходять повітряні маси, які також формуються над Атлантичним океаном, але в межах поширення холодної Канарської течії. Із холодної води відбувається недостатнє випаровування вологи. Сухі

повітряні маси значної площі називають антициклонами. Антициклони охоплюють території діаметром 2 – 3 тис. км і більше. Антициклон, який формується над холодною Канарською течією називають Азорським. Рухаючись у східному напрямку, він формує степовий, сухостеповий, або навіть напівпустельний і пустельний ландшафти. Саме з цієї причини найбільша пустеля планети Сахара розпочинається від берега Атлантичного океану, з якого і дує сухий вітер у глибину континенту. Саме ці повітряні маси надходять на територію центральних районів нашої області.

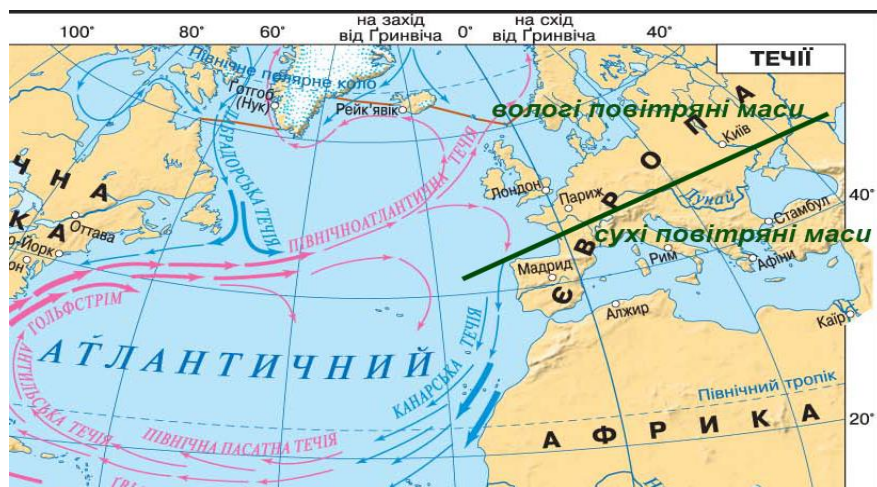

Рис. 1. Повітряні маси на території Європи

Південніше Європи розташоване тепле Середземне море, а південь України омивається водами Чорного і Азовського морів. Із цих теплих акваторій також відбувається значне випаровування вологи, яка переноситься у північно-східному напрямку. Над цими акваторіями формуються циклиони малої потужності – так звані балканські мікроциклони. Вони впливають на клімат південних і частково центральних областей України, включаючи південні райони нашої області. Саме з цієї причини метеостанції Бобринця, Долинської, як і Дніпра, Запоріжжя фіксують більшу кількість атмосферних опадів, ніж у Кропивницькому. Також там дещо вища вологість повітря і спостерігається конденсаційне помутніння атмосфери. Через відсутність впливу південних мікроциклонів у нас відсутні такі погодні катаклізми, які періодично бувають в Одесі, Миколаєві, Кривому Розі (рис.2).

КЛІМАТ
Масштаб 1:5 000 000

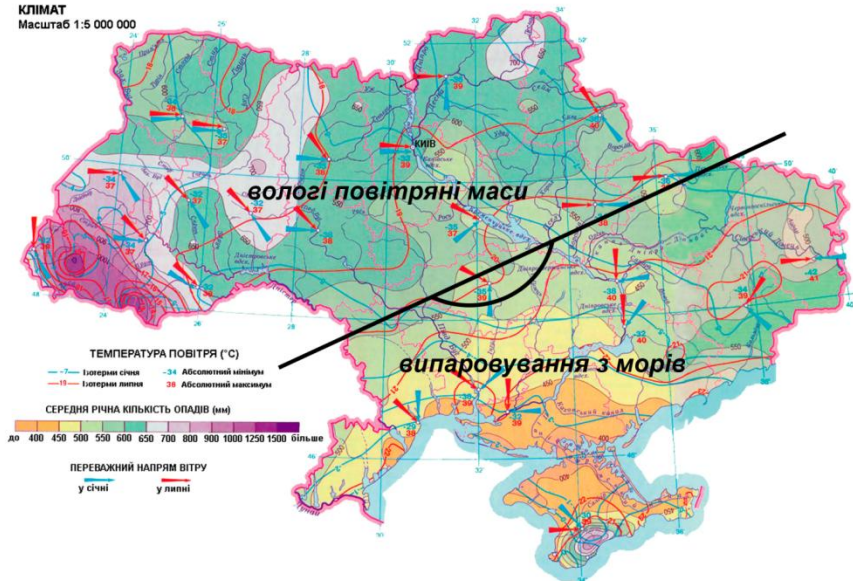

Рис. 2. Повітряні маси на території України

Таким чином, центральна частина нашої області знаходиться на уявному кліматичному острові, або у кліматичній аномалії. Цю територію обминають планетарні повітряні потоки, що формує унікальний клімат.

У кліматології опади прийнято розділяти на опади теплого і холодного періодів. Теплий період включає місяці з квітня по жовтень, а холодний із листопада по березень. Так от, у холодний період по метеостанції Кропивницького випадає у середньому 158 мм опадів, що є найменшою величиною порівняно із показниками всіх сусідніх метеостанцій, включаючи Новомиргород (191 мм), Помічну (191 мм), Бобринець (191 мм), Долинську (187 мм), Первомайськ (202 мм), Миколаїв (182 мм), Кривий Ріг (179 мм), Дніпро (209 мм), Кам'янське (196 мм), Полтаву (215 мм), Черкаси (183 мм), Смілу (203 мм), Умань (221 мм), Вінницю (199 мм), Одесу (204 мм). Основна кількість опадів у нашому краї випадає у теплий період року – 332 мм. Волога цих опадів не приноситься ні гольфстрімськими ні балканськими циклонами – ці циклони у теплу пору року не перемішуються через центральні райони області, про що свідчать тижневі барограми холодного і теплого періодів, показані на рис. 3.

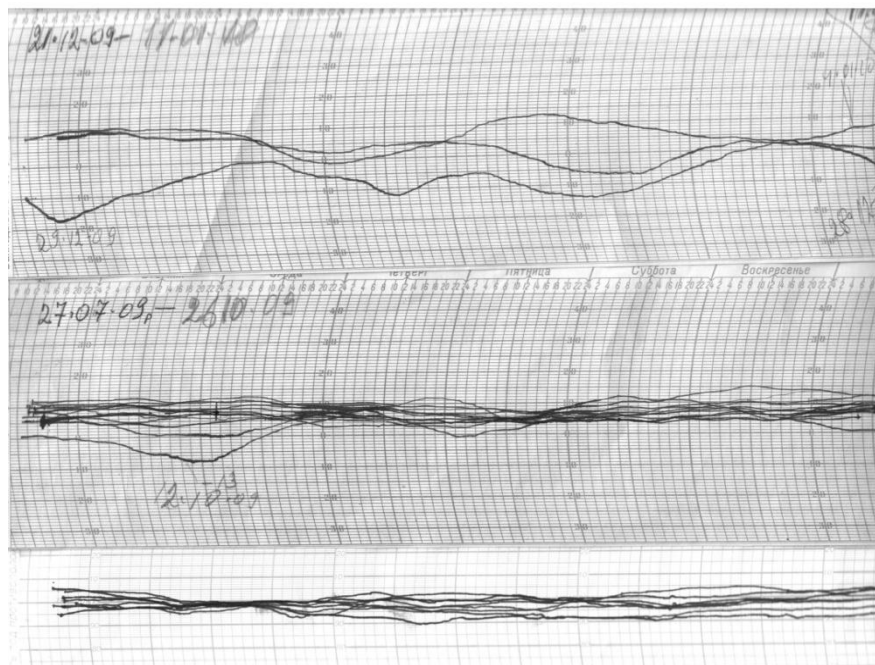

Рис. 3. Барограми атмосферного тиску холодного й теплого періодів

При проходженні циклону відбувається зниження атмосферного тиску, особливо значне у центральній частині циклону. Перепад атмосферного тиску, особливо у сторону його зниження, дуже негативно впливає на самопочуття людей із захворюваннями серцево-судинної системи. У нашому краї дуже слабо проявляється циклонічна діяльність у холодну пору року і практично повністю відсутня у теплий період. *Ця особливість тутешнього клімату є сприятливою для створення тут оздоровниць для людей із проблемами серцево-судинної системи.*

Опади теплового періоду у нашому краї мають зливовий характер. Вони є небажаними для агросфери, тому що часто супроводжуються градом, сильним вітром. Вони випадають із хмар вертикального розвитку, які виникають в результаті проходження холодного фронту, при якому холодна маса рухається на більш теплу підстильну поверхню (на південь), перетворюючись в іншу масу, тобто трансформуються. Ширина такої смуги дощу часто не перевищує 1-2 км при довжині до 10-30 км.

Під час проходження таких атмосферних фронтів загальний характер повітряної маси істотно не змінюється, про що свідчить

стабільність атмосферного тиску. З цієї причини весь теплий період тутешнього клімату характеризується пониженою вологістю повітря, що є досить сприятливим для людей, які вразливі до простудних захворювань. Рівень захворюваності хворобами органів дихання у цьому краю є одним із найнижчих порівняно із іншими краями.

Відомо, що виникненню простудних захворювань сприяє сира погода, яка досить часто буває у прикарпатських областях протягом усього року, а у приморських краях у холодну пору року. Тому, і ця особливість тутешнього клімату є досить сприятливою для організації оздоровниць для людей із хворобами органів дихання, а також для літнього оздоровлення дітей, які вразливі до простудних захворювань.

Знижена циклонічна діяльність у холодний період року і практично відсутність її у теплий період сприяють формуванню переважно ясної, малохмарної погоди, особливо у весняно-ранньолітній період. Як свідчать дослідження тривалості сонячного сйва, у квітні-червні найбільше сонця є над нашим краєм, а не над Одещиною, Херсонщиною чи Кримом, як це прийнято вважати (табл.1).

Табл. 1. *Тривалість сонячного сйва (години)*

Агрокліматичні зони і області	IV				V				VI				VII			
	1	2	3	місяць	1	2	3	місяць	1	2	3	місяць	1	2	3	місяць
Степ	59	57	71	187	85	91	95	271	90	96	93	280	104	104	111	319
АР Крим	65	60	71	196	83	93	96	272	90	103	96	291	112	112	118	242
Дніпропетровська	55	55	72	182	84	92	95	271	89	93	89	271	102	101	110	313
Донецька	55	56	59	180	81	88	96	265	90	92	93	275	99	104	108	311
Запорізька	58	53	79	181	77	83	94	254	86	96	91	273	101	102	104	307
Кіровоградська	58	56	76	190	92	97	100	289	98	99	92	289	106	105	116	327
Луганська	56	56	68	180	81	90	99	270	93	94	92	279	102	107	108	317
Миколаївська	54	55	69	178	87	90	87	264	83	87	88	258	97	94	107	298
Одеська	64	61	72	197	90	91	94	275	89	102	99	290	104	103	114	321
Херсонська	62	60	75	197	88	94	98	280	90	102	98	290	110	107	115	332
Лісостеп	52	54	67	173	86	88	90	267	88	87	86	262	93	88	99	280
Вінницька	51	51	59	171	90	91	89	270	87	84	90	261	91	87	100	278
Київська	58	63	58	189	89	95	100	284	96	95	96	287	100	90	104	294
Полтавська	55	58	69	182	84	94	96	274	90	93	90	273	102	95	109	210
Сумська	55	58	73	186	88	91	94	273	95	87	82	264	94	97	102	291
Тернопільська	42	46	58	146	75	73	76	223	75	73	79	230	81	74	83	238
Харківська	54	60	58	182	85	92	94	271	92	96	85	273	93	87	104	285
Хмельницька	50	53	58	171	88	88	89	265	83	80	85	248	88	84	96	268
Черкаська	51	53	70	174	89	92	93	274	92	93	88	273	100	93	106	299
Чернівецька	51	46	54	161	82	77	77	236	84	81	82	247	87	81	91	259
Закарпатська	59	58	76	192	89	84	95	268	88	90	89	266	95	86	99	280

Часто люди після зими спішать потішитись під першими по літньому теплими променями сонця, не знаючи, що ці весняно-ранньолітні промені найбільш багаті згубними для всього живого ультрафіолетовими променями. На узбережжях теплих морів випари води служать тим фільтром, який затримує згубні промені. Але, вже у середині літа верхні шари атмосфери прогріються, наситяться вологою і пилом, який піднімається з полів. Пил і молекули води значно затримують надходження на підстильну поверхню згубного ультрафіолету, тому сонце стає менш шкідливим.

Важливо знати, що у холодному повітрі в десятки разів менше може утримуватись молекул води. Якщо при температурі повітря мінус 20⁰С у повітрі може утримуватись не більше 1,0 г води на 1 м³, при 0⁰С – 4,8 г, а при плюс 20⁰С – 17,3 г. При температурі +30⁰С у повітрі може утримуватись 30,4 г вологи. Весною, коли температура приземного повітря прогрівається до 20 – 25⁰С і ми поспішаємо засмагати, то на висоті 1-2-х км повітря ще досить холодне і прозоре (не запилене), а тому не насичене вологою і не затримує згубного ультрафіолету. У більш південних краях у цей час випарувана із морів волога утворює незначну хмарність і конденсаційне помутніння атмосфери, що значно зменшує надходження згубних ультрафіолетових променів. Тому у південних, як і інших, областях рівень онкозахворюваності на рак шкіри значно нижчий ніж у нашому обласному центрі та області загалом (табл. 2).

Табл. 2. Структура захворюваності на злоякісні пухлини (у %)

Локалізація	по Україні	по області
Рак шкіри	14,3	14,9
Рак матки	14,5	8,5
Рак молочної залози	10,2	8,9
Рак трахеї, бронхів, легень	10,0	9,9
Рак шлунку	6,1	6,0
Рак губи, порожнини рота та глотки	3,6	3,2

Саме зі захворюваності раком шкіри наш край лідирує серед всіх областей України, а тому і загальна захворюваність сумарно стає вищою.

Висновки. Отже, кліматичні ресурси Кіровоградської області сприятливі для створення тут оздоровниць для людей із проблемами серцево-судинної системи та для організації оздоровниць для людей із хворобами органів дихання, а також для літнього оздоровлення дітей, які дуже вразливі до простудних захворювань.

Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Середнього Придніпров'я

Постановка проблеми. Поступове виснаження природних ресурсів, зумовлене зростанням обсягів та умовами їх споживання, ініціювало зміни в суспільстві, яке почало приділяти значну увагу проблемам, пов'язаним з навколишнім середовищем. Саме екологічна відповідальність спрямовує діяльність людей в напрямку мінімізації її впливів на оточуюче середовище. Туризм є джерелом низки екологічних проблем, які пов'язані зі збільшенням туристичних потоків, більш інтенсивним споживанням різноманітних ресурсів, зокрема природних.

Аналіз еволюції окремих напрямків туризму дозволив констатувати, що зародження екотуризму доцільно пов'язувати з утворенням перших природоохоронних територій. Головна причина його появи полягає у пошуку гармонійних форм існування та розвитку, що дає змогу, з одного боку, зберігати довкілля, а з іншого – використовувати його як основу для економічного зростання. Такий підхід є досить актуальним щодо розвитку туризму на природоохоронних територіях.

На теперішній час екологічний туризм є одним із перспективних секторів туристичної індустрії. Внаслідок загострення екологічної ситуації та зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища, серед туристів виник попит на так звані «зелені» подорожі. За офіційними статистичними даними ВТО, вони займають сьогодні від 7-20% загальних поїздок. Згідно з прогнозами ВТО, екологічний туризм входить до п'яти основних стратегічних напрямків розвитку туризму на період до 2020 року, саме тому дослідження тенденцій розвитку екотуризму в Україні набуває важливого значення та актуальності [17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу розвитку екологічного туризму, в тому числі на природоохоронних територіях, формувалась завдяки працям таких науковців, як О. Бейдик, Т. Божук, Н. Габчак [1], В. Гетьман [2,3], М. Депутат [4], О. Дмитрук [5], О. Король, С. Кузик, М. Кукурудза [8], О. Любіцева, А. Пахля, Л. Погребняк [18], М. Покоłodна, О. Савіцька [18], Н. Савіцька [18], В. Смаль [18], І. Смаль [19], Г. Сорокіна, Ю. Стадницький, М. Травкіна [20], П. Царик [21], Л. Царик [21].

Дослідженням перспективних напрямків організації екологічного туризму в межах Кіровоградської та Черкаської областей присвячено праці багатьох вчених, зокрема О. Браславської, А. Домаранського, О. Колотухи, С. Конякіна [7], П. Курмаєва, В. Липчанського, В. Мирзи-

Сіденко [9], В. Новикової, Ю. Онойка, К. Побиванець, Ю. Савченко, Л. Скрипник, О. Сонька, Т. Стрижевської, В. Шикеренця. Але, не зважаючи на істотний науковий доробок, деякі питання потребують більш поглибленого вивчення.

Метою дослідження є визначення перспектив розвитку екологічного туризму в межах природоохоронних територій Середнього Придніпров'я. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань:

- розкрити сутність екологічного туризму та надати характеристику його ресурсної бази;
- надати характеристику основних напрямків використання природоохоронних територій для організації екологічного туризму;
- проаналізувати загальну структуру, чисельність та особливості рекреаційного використання природоохоронних об'єктів Середнього Придніпров'я;
- визначити передумови подальшого розширення ресурсного потенціалу екологічного туризму в досліджуваному регіоні;
- обґрунтувати перспективні напрямки екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я.

Дослідження перспектив розвитку екологічного туризму в межах природоохоронних територій Середнього Придніпров'я, проводилося за допомогою порівняльно-географічного, картографічного та аналітико-статистичних методів.

Виклад основного матеріалу. Екологічний туризм – порівняно нове поняття в туристичній галузі. Уперше його запропонував у 1983 р. мексиканський архітектор та економіст Г. Цебаллос-Ласкурейн, який під поняттям «екологічний туризм» розуміє поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи, яке дозволяє поєднувати відпочинок з вивченням флори й фауни для їх подальшого захисту [22].

Україна має значний потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни, але розвиток природно-заповідних територій гальмується внаслідок недостатнього державного фінансування. Фінансові проблеми не є виключними, тому що існує певний перелік проблем, що ускладнюють розвиток екологічного туризму на природоохоронних територіях України, а саме:

- недосконалість моніторингу природоохоронних територій;
- відсутність природоохоронного статусу у природних комплексів та об'єктів, які потребують збереження та охорони;

- затримки зі створенням адміністрацій об'єктів ПЗФ та відведенням земель;
- нерозвинута інфраструктура;
- брак маршрутів і програм для екологічних турів на цих територіях;
- недостатня кількість професійних кадрів, що спеціалізуються на екологічних турах;
- недостатня інформованість споживачів про екологічні тури;
- недосконалість механізму залучення місцевих жителів до надання послуг з екологічного туризму.

Екологічний туризм – це особливий напрямок рекреаційної діяльності з низьким антропогенним впливом на навколишнє середовище та його окремі компоненти, що пов'язаний із пізнанням природи та спрямований на зберігання екосистем. Тобто, екологічний туризм є концепцією туристичної діяльності, метою якої є збереження природних ландшафтів. Така характеристика екологічного туризму повністю співпадає з цілями природоохоронної діяльності на міжнародному, державному, регіональному і місцевому рівнях. Екологічний туризм, який провадиться на природоохоронних територіях, може стати моделлю використання екосистем у режимі збереження.

Тісні зв'язки еколого-туристичної та природоохоронної діяльності закріплені на законодавчому рівні, що дозволяє поєднувати рекреаційно-туристичне природокористування з охороною природи. Так, у статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» відображено, що одним із видів використання територій і об'єктів природно-заповідного фонду є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим законом та іншими законодавчими актами [15].

Значна різниця між фінансовими потребами природоохоронних територій та наявними коштами проявляється у виникненні постійних загроз для біорізноманіття. Вирішення проблеми фінансової стійкості природоохоронних територій вимагає розробки та впровадження стратегії розвитку об'єктів ПЗФ яка б передбачала систематичне введення в дію цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему об'єктів ПЗФ, а також вдосконалення системи управління ними, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів. Як показує світова практика організації екологічного туризму, одним з найперспективніших варіантів досягнення сталого розвитку природоохоронних територій є виділення в їх межах спеціальних рекреаційних зон, які й є головними осередками створення екологічних маршрутів з метою отримання додаткових доходів об'єктами ПЗФ. Також

світова та національна практика свідчить про те, що туристична галузь тісно пов'язана з природоохоронними територіями. Більшість туристичних маршрутів в Україні містять у своєму складі той чи інший об'єкт ПЗФ, адже вони є найбільш унікальними природними осередками, завдяки яким створюються туристичні продукти, особливо екологічного спрямування. В свою чергу, екологічний туризм на певній території вкрай залежний від рівня збереження унікальних або типових для регіону природних об'єктів чи явищ.

Земельний кодекс України виділяє окрему категорію земель рекреаційного призначення. Землі окремих категорій природно-заповідного фонду є одночасно землями природоохоронного та рекреаційного призначення. Це стосується біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Крім того, зонування природно-заповідних територій здійснюється згідно з вимогами Закону України «Про природно-заповідний фонд», але при зонуванні національних природних парків враховуються рекомендації Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), а біосферних заповідників – принципи Севільської стратегії.

В межах експериментальних проєктів активізації екологічного туризму на природоохоронних територіях, важливим напрямком діяльності є формування екологічних туристичних маршрутів та екологічних стежок. Для проведення таких екотурів слід розробляти відповідну програму, яка передбачала б режим проведення екскурсій, правила поведінки, чисельність туристичних груп, частоту відвідувань одних і тих же місць (протягом року, сезону, місяця). Найважливішим принципом під час організації природоохоронних територій є встановлення їх місткості, тобто тієї кількості відпочиваючих, що може одночасно перебувати на території з урахуванням допустимої щільності на одиницю його площі, а також природних умов території. Правильно організована еколого-туристична діяльність сприятиме регулюванню антропогенного навантаження на природні екосистеми як об'єкти екологічного туризму.

Система природоохоронних територій світу включає майже 30 350 об'єктів площею 13232275 км² [19, с.168]. Найбільш поширеною формою організації природоохоронних територій є національні парки, які займають 5% території суші. Найвищий показник частки природоохоронних територій у загальній площі країни мають Еквадор, Ісландія, Норвегія, Кенія, Танзанія, Зімбабве, Нова Зеландія, де він перевищує 10%. Абсолютним світовим рекордсменом у цій справі є

Коста-Ріка, де 25% території країни має природоохоронний статус [18, с.168].

Україна станом на 2000 рік мала 11 національних парків, частка яких у площі країни становила трохи більше відсотка. Площа всіх природоохоронних територій становить близько 5%. Це дуже далеко від показника 12%, рекомендованого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища, як передумови сталого розвитку та охорони екологічної різноманітності і збереження генетичного фонду [18-19]. На початок 2019 року в Україні створено 45 національних парків площею 1240 тис. га, а частка природоохоронних територій становить близько 8%. В національних парках та заповідниках діють більше 50 музейних заклади та сформована мережа з майже 150 еколого-освітніх стежок загальною довжиною понад 678 км. Крім того, екологічні стежки прокладені й у межах величезної кількості природно-заповідних об'єктів місцевого рівня.

В різних регіонах України показник заповідності коливається від 2 до 15%, при цьому, в одинадцяти областях України він становить всього 2-5%, у дев'яти областях має середні значення – 5-10%, і тільки у п'яти областях та місті Києві – близький або перевищує 10-15%.

Щодо аналізу стану екологічного туризму на природоохоронних територіях Середнього Придніпров'я, можемо констатувати, що регіон має унікальний ресурсний потенціал для розвитку екологічного туризму, адже з 11 категорій природно-заповідного фонду України тут наявні 9, відсутні лише ботанічні сади та біосферні заповідники. Хоча, відповідно до програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, передбачалось створення Українського лісостепового біосферного заповіднику на базі Канівського природного заповідника, але проект указу не був погоджений власниками та розпорядниками земель [12].

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2019 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8307 території та об'єктів загальною площею 4,37 млн. га в межах території України. З них на території Середнього Придніпров'я розташовано 773 об'єкти ПЗФ, що складає 9,28% загальнодержавного фонду (табл. 1).

Загальна площа земель природно-заповідного фонду становить 175,7 тис. га, що становить 4,02% загальної площі ПЗФ України. Щоправда, багато природоохоронних об'єктів місцевого значення існують лише на папері, тобто природоохоронний режим не виконується

багатьма землекористувачами, відповідальними, згідно законодавства, за його підтримку.

Табл. 1.

*Природо-заповідний фонд Середнього Придніпров'я
(одиниць, станом на 01.01.2019 року)*

Об'єкти природо заповідного фонду	Всього	в т.ч. значення	
		державного	місцевого
Заповідники	1	1	-
Національні парки	2	2	-
Регіональні ландшафтні парки	3	-	3
Заказники, з них:	336	26	310
<i>ботанічні</i>	88	10	79
<i>гідрологічні</i>	122	2	120
<i>ентомологічні</i>	12	-	12
<i>загальнозоологічні</i>	14	1	13
<i>іхтіологічні</i>	1		1
<i>ландшафтні</i>	77	9	68
<i>лісові</i>	9	1	8
<i>орнітологічні</i>	12	3	9
Пам'ятки природи, з них:	251	8	243
<i>ботанічні</i>	145	1	144
<i>геологічні</i>	33	-	33
<i>гідрологічні</i>	46	1	45
<i>зоологічні</i>	5	1	4
<i>комплексні</i>	22	5	17
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	70	8	62
Заповідні урочища	107	-	107
Зоопарки	1	1	-
Дендропарки	2	2	-
Разом	773	48	725

*Складено авторами за екологічними паспортами Кіровоградської та Черкаської областей

Найвідомішими об'єктами в межах Середнього Придніпров'я є Канівський заповідник, Нижньосульський та Білоозерський національні парки, дендропарки «Софіївка» та «Веселі Боковеньки», парки пам'ятки садово-паркового мистецтва: Тальнівський, Козацький, Корсунь-Шевченківський, Соснівський, парк Декабристів та інші. На регіональному рівні вкрай важливе значення для розвитку екологічного та інших напрямків туризму мають регіональні ландшафтні парки: Трахтемирів, Світловодський та Боковеньківський ім. М. Л. Давидова.

Загалом на території Середнього Придніпров'я сформовано базову мережу природно-заповідного фонду, яка здебільшого охоплює найцінніші природні комплекси або їх ділянки. Проте, ще не всі природні комплекси та об'єкти, які потребують збереження та охорони, отримали необхідний природоохоронний статус. Загальнодержавною та регіональними програмами формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 р. та «Національною програмою екологічного оздоровлення Дніпра та поліпшення якості питної води» в межах Середнього Придніпров'я передбачалось створення кількох нових та збільшення площ існуючих національних природних парків, загальною площею близько 400 тис. га зокрема: Черкаський Бір, Холодний Яр, Середньо-Придніпровський, Трахтемирівський, Переяслав-Хмельницький та Чорноліський. Державна та регіональна політика у галузі формування екологічної мережі передбачає також формування та розширення регіональних ландшафтних парків: Тимошівський, Рось, Сунківський, Світловодський, Кременчуцькі плавні, Дніпровсько-Тясминський, Шуляцький, Долина Гірського Тікича та інших об'єктів ПЗФ у межах водно-болотних угідь, лісостепових масивів, головних річок [6, 9-16]. Очікуваними наслідками поточних та планових природоохоронних заходів є доведення площі природного-заповідання в межах Середнього Придніпров'я до 10%, що є мінімальним рекомендованим показником сукупної площі природних територій з особливим режимом охорони, відповідно до стандартів Європейського Союзу [13, 14].

В межах Середнього Придніпров'я спостерігається значна нерівномірність розподілу об'єктів ПЗФ по території регіону (рис. 1). А подолання цієї проблеми, в значній мірі, залежить від реалізації регіональних заходів державної екологічної політики України.

Варто зазначити, що подальший розвиток природоохоронної мережі є актуальним не лише для реалізації екологічних стратегій різного рівня та збереження біорізноманіття, а й з метою збалансування територіальної організації суспільства та галузевої структури економіки. Крім того, господарське використання таких територій, а, особливо, розвиток екологічного туризму сприятиме зайнятості місцевого населення; формуванню центрів екотуристичного обслуговування, вдосконаленню режимів використання об'єктів рекреації в межах екологічних туристичних маршрутів; модернізації інфраструктури об'єктів природо-заповідного фонду та навколишніх територій.

У багатьох об'єктів природно-заповідного фонду Середнього Придніпров'я екологічні стежки та комплексні маршрути найчастіше функціонують як освітньо-виховні з елементами науково-дослідницьких, а також розважальні, пізнавальні та спортивно-оздоровчі. Меншою мірою

маршрути здатні реалізувати лікувально-профілактичні рекреаційні функції на багатьох об'єктах природно-заповідного фонду у зв'язку з особливостями їх заповідного режиму. Найкращі умови для розвитку наукового та пізнавального екотуризму мають Канівський заповідник, а також Нижньосульський і Білоозерський національні парки. Пізнавальні та розважальні цілі екотуристів в значній мірі можуть бути реалізовані в межах парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та дендропарках регіону.

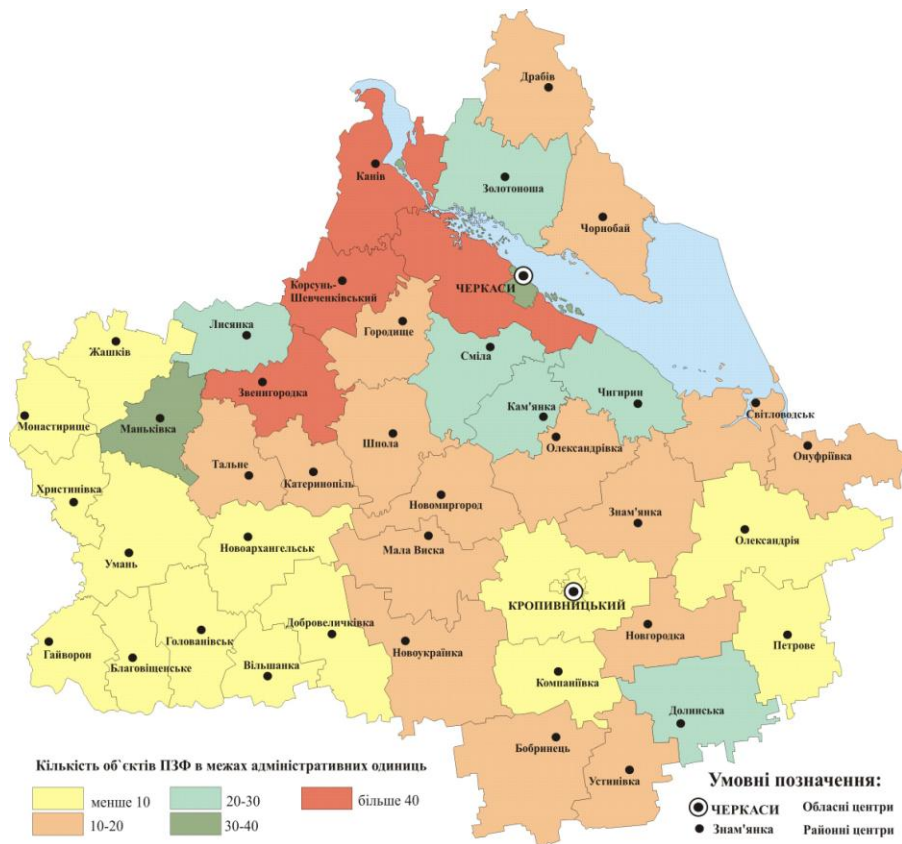

Рис. 1. Розподіл природно-заповідних об'єктів по території Середнього Придніпров'я

Додатковим фактором, що стимулює розвиток всіх напрямків екологічного туризму є кліматичні умови, адже територія Середнього Придніпров'я повністю знаходиться в межах сприятливої біокліматичної зони і є комфортною для споживачів рекреаційно-туристичних послуг. Також суттєвого впливу завдає зацікавленість місцевого населення в розвитку екологічного туризму, яка зростає відповідно до рівня їх залучення в соціально-економічні процеси. В свою чергу, активізація господарського використання природоохоронних територій з метою екотуристичної діяльності вимагає наявності професійних кадрів для обслуговування потенційних туристів, а також активізації маркетингового та інформаційного забезпечення майбутньої сформованих туристичних послуг.

Враховуючи різноплановість природоохоронних об'єктів регіону та існуючий попит на їх послуги, виникає необхідність окреслити перспективні напрямки використання даних об'єктів з рекреаційно-туристичними цілями та визначити механізми їх залучення до господарської експлуатації з дотриманням вимог раціонального природокористування.

Сучасна вітчизняна та світова практика залучення природо-заповідних територій демонструє досить різноманітні варіанти їх цільового використання в рекреаційно-туристичній діяльності. Враховуючи результати проведеного дослідження, відповідно до мети подорожі можемо виділити наступні напрями екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я:

- науково-дослідницькі експедиції, спеціалізовані тури, конференції, семінари та конгреси науковців, а також польові практики студентів;
- пізнавальний туризм з екологічним, ландшафтознавчим, біологічним, геологічним та іншим спрямуванням;
- освітньо-виховні програми, що включають сукупність навчально-виховних, науково-популярних та тематичних екскурсій по екологічним стежкам, а також розвиток мережі літніх екологічних дитячих таборів;
- спортивно-оздоровчий туризм в межах територій, що включають необхідні ресурси і перешкоди для проведення туристичних походів різної категорії складності;
- розважальні та івент-тури в межах об'єктів з високим рівнем атрактивності, рекреаційної освоєності та стійкості до антропогенних навантажень, наприклад дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва;

- лікувально-профілактична діяльність в межах територій, що забезпечені бальнеологічними, фіто-лікувальними та іншими цілющими ресурсами.

Важливим напрямком розвитку екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я вважаємо формування спеціалізованої інфраструктури на природоохоронних територіях та поблизу них. Не менш важливим напрямком є покращення інформаційного забезпечення рекреаційної діяльності в регіоні та реклами рекреаційних послуг сформованих підприємствами регіонального рекреаційного комплексу. Розвиток екологічного туризму зможе створити додаткові джерела фінансування для покращення їх функціонування.

Висновки. Природоохоронні території є основою для розвитку екологічного туризму, популярність якого зростає досить високими темпами в зв'язку зі значним виснаженням рекреаційно-туристичних ресурсів природного та природно-антропогенного походження. Найважливішими проблемами подальшого розвитку екологічного туризму є регуляторна та фінансово-економічна недосконалість природоохоронної діяльності, відсутність моніторингу або його поверховість, що призводить до знищення чи виснаження особливо цінних ресурсів. Також важливими проблемами є невідповідність інфраструктури запитам туристів в більшості об'єктів ПЗФ, недостатня кількість кваліфікованих кадрів, а також низький рівень інформаційного забезпечення та реклами екологічного туризму. Середнє Придніпров'я характеризується наявністю значної кількості природно-антропогенних ресурсів, що є основою для розвитку екологічного туризму в регіоні. В межах регіону спостерігається нерівномірний розподіл об'єктів природно-заповідного фонду, що впливає на розподіл потоків екотуристів. В межах Середнього Придніпров'я розташовано 773 об'єкти ПЗФ, серед яких більшість місцевого значення та лише 3 мають найвищий природоохоронний статус, хоча регіональні та національна програми розвитку екомережі передбачають збільшення їх чисельності як мінімум до 10. Найбільш перспективними напрямками екологічного туризму в межах Середнього Придніпров'я є науково-дослідницькі експедиції, пізнавальний туризм з екологічним, ландшафтознавчим, біологічним, геологічним та іншим спрямуванням, освітньо-виховні програми, спортивно-оздоровчий туризм, розважальні та івент-тури, а також лікувально-профілактична діяльність.

Проведена оцінка ресурсного потенціалу дає нам право стверджувати, що він є достатнім для розвитку екологічного туризму. Його подальший розвиток в межах Середнього Придніпров'я повинен базуватися на світових та національних тенденціях, але враховувати

специфіку природно-заповідного фонду, що є його основною ресурсною базою. З урахуванням вищесказаного, можемо стверджувати, що за певних умов екологічний туризм може бути дієвим інструментом забезпечення сталого розвитку Середнього Придніпров'я.

Список використаних джерел:

1. Габчак Н.Ф. Перспективи розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпаття // *Тези II Міжнародної науково-практичної конференції / Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи (25 квітня 2014 року).* – Дрогобич. Посвіт. – С. 12-14.
2. Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках / В.І. Гетьман // *Екологічний вісник* – 2002. – № 7-8. – С. 24-27.
3. Гетьман В.І. Принципи рекреаційної діяльності на територіях регіональних ландшафтних парків України і заходи з їх реалізації / В.І. Гетьман // *Екологічний вісник* – 2003. – № 11-12. – С 4-7.
4. Депутат М. Екологічний туризм в Україні: поняття, моделі та особливості розвитку / М. Депутат // *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Географія / редкол.: В. Я. Брич, О. В. Заставецька, С. І. Іщук та ін.* – Тернопіль: Тайп, 2010. – Вип. 2 (28). – С. 187-191.
5. Дмитрук О.Ю. Урбанізація та екологічний туризм: теорія і практика конструктивно-географічного дослідження / О. Ю. Дмитрук. – К.: ВПК “Київський університет”, 2002. – 76 с.
6. *Заключний звіт про результати виконання «Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/32903.html>.
7. Конякін С.М. Регіональна екологічна мережа: геоекологічні аспекти формування та розвитку / Регіональні екологічні проблеми Черкащини в контексті переходу до збалансованого розвитку України: матеріали V обласної молодіжної науково-практичної конференції. – Черкаси, 2009. – С. 56-59.
8. Кукурудза М.М. Менеджмент національних парків: навч. посіб. / М. М. Кукурудза. – Львів, 2003. – 80 с.
9. Мирза-Сіденко В.М. Природно-заповідний фонд Кіровоградської області: історія формування, сучасний стан, тенденції розвитку / В.М. Мирза-Сіденко, Н.М. Маслова // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія.* – Тернопіль: СМП "Тайп". – №2 (вип. 45). – 2018. – 214 с.
10. Природно-заповідний фонд Черкаської області / Укл.: Коноваленко О.С., Карастан І.М. – Черкаси: Вертикаль, 2006. – 196 с.
11. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. зі змінами і доповненнями // *Відомості Верховної ради України.* – 2004. – № 45. – Ст. 502.

12. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України від 16 черв. 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/1989-14>.
13. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
14. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України № 2697-VIII від 28 лютого 2019р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України, 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – №41. – Ст. 546.
16. Про природно-заповідний фонд України: Закон України, 16 черв. 1992 р. / Відомості Верховної Ради. –1992. – № 34. – Ст. 502.
17. Савіцька О.П. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України / О. П. Савіцька, Н. В. Савіцька, Л. В. Погребняк // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2743-savitska-o-p-savitska-n-v-pogrebnyak-l-v-ekoturizm-yak-vazhliva-skladova-strategiji-stalogo-rozvitku-ukrajini>
18. Смаль В.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму / В.В. Смаль // Український географічний журнал. – 2003. – № 4. – С. 58-64.
19. Смаль В.В. Туризм і сталий розвиток / В.В. Смаль, І.В. Смаль // Вісник ЛНУ, Серія Географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163-173.
20. Травкина М.Ю. Регулируемый туризм и отдых в национальных парках / М.Ю. Травкина. – М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. – 880 с.
21. Царик Л.П. Щодо оптимізації природно-ресурсного потенціалу України в умовах сталого природокористування // Природні ресурси регіону: проблеми використання, ревіталізації та охорони: Матеріали III-ого міжнародного наукового семінару. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. – С. 352-358.
22. Ecotourism // New World Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ecotourism>

Міфи та правда про шкідливість уранових шахт для здоров'я жителів Кропивницьчини

Постановка проблеми. У краю, де видобувають уранову руду, дуже популярною є думка про надзвичайну шкідливість цього виробництва для довкілля і здоров'я проживаючого там населення. Періодично створюються різні комісії, робочі групи із своїх фахівців та запрошених із інших країв і країн. Розробляються різні програми, концепції, на які виділяються часто значні кошти, але “віз і нині там”. Політики заробляють собі рейтинги, а погана слава про цей край поширюється по всьому світу. Підставою для політиків і непрофесіоналів є незаперечний факт найвищого рівня *нових* випадків захворюваності на рак у нашій області порівняно з іншими краями України. Проте, за всіма зареєстрованими випадками раку область вже не на першому, а на 10-му місці. Таке розходження зумовлене тим, що, як видно із даних таблиці 1, наша область перевершує загальноукраїнські значення лише за однією локацією – раку шкіри. Цю локацію найлегше діагностувати і найлегше лікувати. Тому по розповсюдженості всіх випадків раку Кропивницьчина не найгірша в Україні, як це прийнято говорити.

Важливо звернути увагу на загальну географію захворюваності – найнижчий рівень припадає на західні та прикарпатські області.

Табл. 1.

Структура захворюваності на злоякісні пухлини (%)*

Локалізація	Україна	Кіровоградська область
Рак шкіри	14,3	14,9
Рак матки	14,5	8,5
Рак молочної залози	10,2	8,9
Рак трахеї, бронхів, легень	10,0	9,9
Рак шлунку	6,1	6,0
Рак губи, порожнини рота та глотки	3,6	3,2

*дані К. Ярничка

Підвищений рівень онкозахворюваності на Кропивницьчині відзначався і до роботи шахт (табл. 2). Уран в Україні почали добувати у 1954 році у Дніпровській області. Перша шахта у Кропивницькому працює з 1969 року, а Смолінська із 1976 року. Проте і до роботи шахт

захворюваність злоякісними пухлинами у області тут була вищою загальнодержавного рівня.

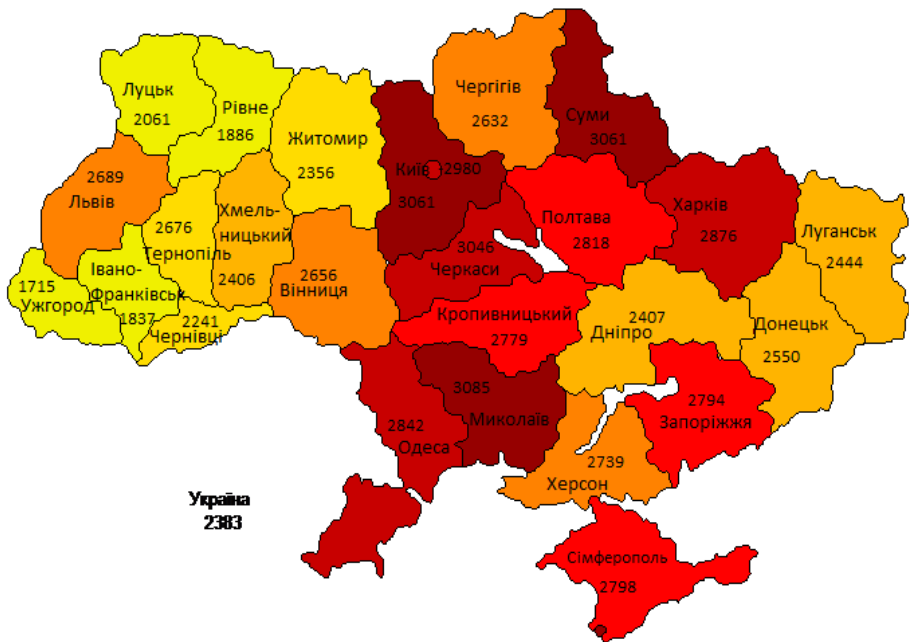

Рис. 1. Розповсюдженість всіх випадків раку на 100 тис. населення (2017 рік чи останній можливий)

Табл. 2.
Динаміка показника захворюваності злоякісними пухлинами на 100 тис. населення

Роки	Україна	Кіровоградська область	%
1967	168,7	210,4	124,7
1971	184,7	235,1	127,3
2000	318,0	382,9	119,9
2007	331,6	429,4	129,5
2010	341,5	425,9	124,7
2013	360,8	412,3	114,3
2015	314,0	468,0	149,0

Дослідження проблеми поширення онкологічних захворювань дало можливість встановити певну географічну закономірність цієї недуги. Перше місце серед всіх форм раку у Австралії у вихідців із Британських

островів, із білою шкірою, блакитними очима і світлим волоссям займає рак шкіри, тоді як аборигенам така недуга не характерна. У колишньому Радянському Союзі було встановлено, що у жителів узбережжя Чорного моря захворюваність раком шкіри досягає 38,5 випадків на 100 тис. населення, у районі Білого моря – 9,3, Байкалу – 6,3, а на берегах Баренцового моря – 5,2. Ці дослідження чітко вказують на вплив кліматичного фактору.

Саме кліматом наш край і виділяється від інших. Весною, коли сонце починає пригрівати і температура приземного повітря прогрівається до $+20..+25^{\circ}\text{C}$, більшість із нас намагається отримати засмагу. На висоті 1-2 км повітря ще досить холодне і прозоре (не запилене). Якщо при температурі 0°C у 1м^3 повітря може утримуватись 4,8 г вологи, то при температурі плюс 20°C 17,3 г, а при 30°C – 30,4 г вологи. Молекули води, а також пил, який літом піднімається з полів, добре поглинають ультрафіолетові промені Сонця. Із даних табл. 3 видно, що у пізньовесняний-ранньолітній період найбільша тривалість сонячного саява спостерігається саме над нашим краєм. Саме цей чинник і зумовлює підвищений порівняно із середньоукраїнським рівень захворюваності на рак шкіри. Це зумовлено особливостями загальної циркуляції атмосфери.

Над Україною, як і над всією Європою, відбувається західне перенесення повітряних мас, які формуються над Атлантичним океаном. Території північніше Кропивниччини перебувають під переважаючим впливом волого гольфстрімівського повітря, а степова частина України знаходиться під впливом сухого азорського повітря, яке формується над холодною Канарською течією. На степову частину України також надходить трохи вологи із теплих Середземного, Чорного і Азовського морів, проте ці мікроциклони не доходять до центральних районів Кропивниччини.

Таким чином, центральна частина області знаходиться на уявному кліматичному острові із унікальним кліматом. У холодну пору року з листопада по березень включно у Кропивницькому випадає опадів менше, ніж у кожному місті всіх сусідніх областей, включаючи Одесу, Первомайськ, Миколаїв, Кривий Ріг, Дніпро, Полтаву, Черкаси, Умань, Вінницю. У теплу пору року циклонічна діяльність взагалі відсутня у цьому краю. Літні опади мають переважно зливовий характер і не супроводжуються зниженням атмосферного тиску. Такий клімат є сприятливим для людини. Багаторічні спостереження за рівнем загальної захворюваності, результати яких на рис. 2 і 3 свідчать про те, що цей край завжди входив до територій, проживання на яких є найбільш комфортним з погляду здоров'я людей.

Від надмірної сонячної радіації у весняно-ранньолітній період необхідно захищатись відомими засобами – носити широкополі головні убори, довгу світлу одягу, щоб повністю закривати тіло, так як робили наші предки. Також необхідно озеленювати населені пункти, щоб ходити тінистими алеями.

ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

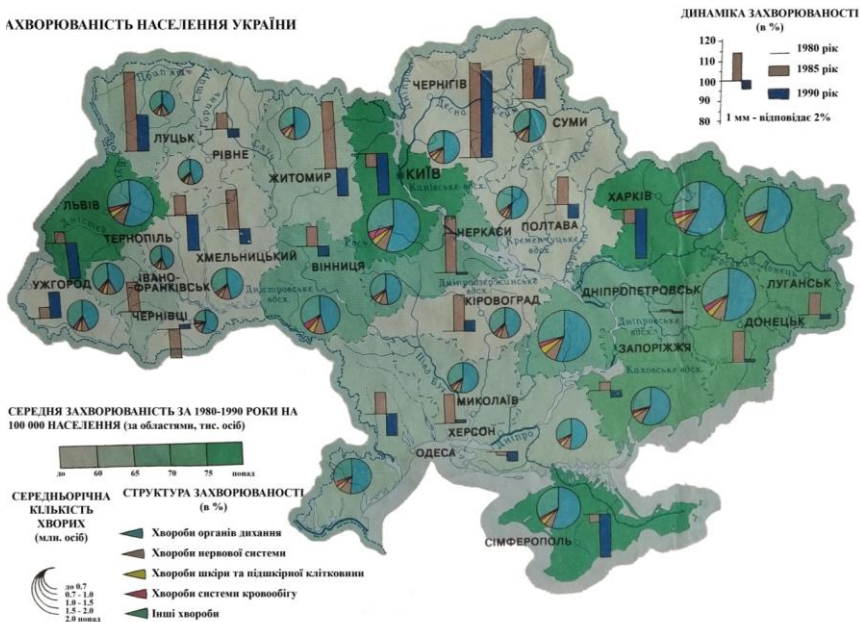

Рис. 2. Захворюваність на 100 тис. населення за 1980-1990 роки

Ці особливості тутешнього клімату є сприятливими для створення тут оздоровниць для людей із проблемами серцево-судинної системи, а також для літнього оздоровлення дітей, які дуже вразливі до простудних захворювань.

Уранові шахти, як і більшість гірничорудних підприємств, порушують геологічне середовище, чим негативно впливають на довкілля. Уран дуже поширений у земній корі і міститься у всіх породах і ґрунтах. Якщо у гірській породі міститься близько 0,01% урану і більше, то така порода вважається урановою рудою. Зустрічаються території, де вміст урану у породі понад 1% - дуже багаті руди. У нашій країні є лише бідні, так звані убогі руди із вмістом урану близько 0,1%. Такі руди не створюють радіоекологічних аномалій. Тому наш край, у якому

розробляються уранові руди, за цією ознакою вважати аномальним, немає підстав.

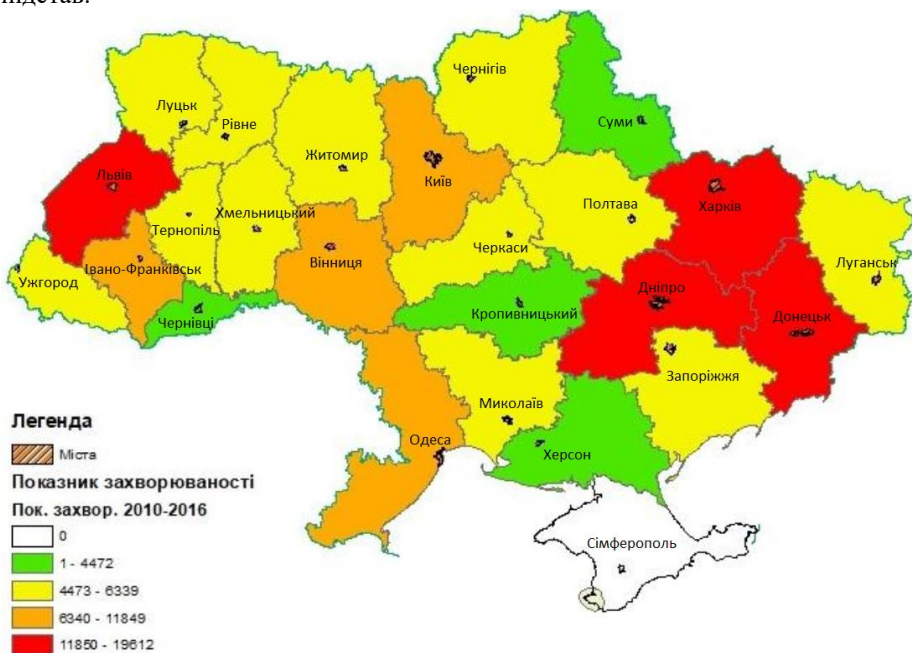

Рис. 3. Захворюваність на 100 тис. населення за 2010-2016 роки

Уран належить до водних мігрантів, а тому завжди присутній у природних водах. Зокрема у межах Українського кристалічного щита у підземних водах міститься у середньому 2,43 беккерелей на літр, що не створює ніякої загрози життю і здоров'ю людини, а тому ними нехтують у практиці оцінки якості питної води. У кістках здорової людини міститься близько 27 мікрограм урану, що еквівалентно 0,3 беккерелей.

Крім урану радіаційний фон створюють також такі важливі для живих організмів радіонукліди як калій-40, калій-42, кальцій-45, сірка-32, фосфор-42, які у значних кількостях є у ґрунтах і вносяться на поля із добривами. Всі ці радіонукліди, включаючи і радон, як один із кінцевих продуктів розпаду урану, можуть створювати загрозу здоров'ю лише за умови їх попадання всередину, де здійснюватимуть внутрішнє опромінення. Як видно із табл. 3, наш край не виділяється у гіршу сторону порівняно середньодержавного рівня захворюваності на рак внутрішніх органів. Проте це не значить, що тут не слід здійснювати робіт по радіаційному захисту населення.

Табл. 3.

Тривалість сонячного сьвіта (години)

Агрокліматичні зони і області	IV			V			VI			VII		
	1	2	3	м-ць	1	2	3	м-ць	1	2	3	м-ць
Степ	59	57	71	187	85	91	95	271	90	96	93	280
АР Крим	65	60	71	196	83	93	96	272	90	103	96	291
Дніпропетровська	55	55	72	182	84	92	95	271	89	93	89	271
Донецька	55	56	59	180	81	88	96	265	90	92	93	275
Запорізька	58	53	70	181	77	83	94	254	86	96	91	273
Кіровоградська	58	56	76	190	92	97	100	289	98	99	92	289
Луганська	56	56	68	180	81	90	99	270	93	94	92	279
Миколаївська	54	55	69	178	87	90	87	264	83	87	88	258
Одеська	64	61	72	197	90	91	94	275	89	102	99	290
Херсонська	62	60	75	197	88	94	98	280	90	102	98	290
Лісостеп	52	54	67	173	86	88	90	267	88	87	86	262
Вінницька	51	51	59	171	90	91	89	270	87	84	90	261
Київська	58	63	58	189	89	95	100	284	96	95	96	287
Полтавська	55	58	69	182	84	94	96	274	90	93	90	273
Сумська	55	58	73	186	88	91	94	273	95	87	82	264
Тернопільська	42	46	58	146	75	73	76	223	75	73	79	230
Харківська	54	60	58	182	85	92	94	271	92	96	85	273
Хмельницька	50	53	58	171	88	88	89	265	83	80	85	248
Черкаська	51	53	70	174	89	92	93	274	92	93	88	273
Чернівецька	51	46	54	161	82	77	77	236	84	81	82	247

Ці заходи повинні зменшувати пилове перенесення радіонуклідів від об'єктів уранового виробництва, від різних кар'єрів, з полів, доріг на житлові масиви. Цього можна досягти одним шляхом – сховати ці об'єкти в ліси. Всі санітарно-захисні зони уранових об'єктів, кар'єрів засадити лісом. Поля, дороги повинні бути у лісосмугах. Вулиці у населених пунктах слід перетворити на тіністі алеї.

Список використаних джерел:

1. *Агрокліматичний довідник по території України / за ред. Т.І. Адаменко, М.І. Куйбіди, А.А.Прокопенко. - Кам'янець-Подільський: ПП Галагодза Р.С., 2011. – 108 с.*
2. *Гродзинський Д.М. Радіобіологія. – К.: Либідь. 2000. – 448 с.*
3. *Коваленко Г.Д. Радиоэкология Украины – Харьков. ИНЖЭК. 2013. – 343 с.*
4. *Ляшенко В.І., Топольний Ф.П., Мостіпан М.І., Лісова Т.С. Екологічна безпека уранового виробництва. - Кіровоград «Код», 2011. – 240 с.*
5. *Статистичні щорічники Кіровоградської області за 2000-2017 р.р.*
6. *Статистичні щорічники України за 2000-2017 р.р.*
7. *Топольний Ф.П. Ліс та його ресурси. - Кіровоград, 2007. – 152 с.*
8. *Чаклін А.В. Причины возникновения рака и его география // Наука и человечество. - М. 1969. С. 111-119.*

Гелевера Ольга, Гульванська Наталія

Вміст нітратів у водах Кіровоградської області небезпечний для здоров'я

Вступ. На сьогоднішній день все більшою популярністю, насамперед у жителів мегаполісів, користується такий різновид відпочинку, як пішохідний, велосипедний та зелений туризм. Важливою складовою такого виду діяльності є забезпечення туристів якісною питною водою. На жаль, в Україні централізованою каналізацією забезпечено 94 відсотки міст, 57 відсотків селищ міського типу, 3,1 відсотка сіл. Як правило, у більшості випадків там, де відсутня мережа централізованого водопостачання, відсутня і каналізація. «Продукти» (стоки з туалету, ванної, кухні) людської діяльності накопичуються переважно на глибині від 3 до 20 метрів, де залягає верхній шар ґрунтових вод, і ці відходи мають більшу концентрацію, ніж у поверхневих водах. Відстань вигрібних ям у декілька десятків метрів від колодязів з питною водою не захищає їх від забруднення.

Високе антропогенне навантаження в Україні призвело до різкого підвищення рівня хімічного і мікробіологічного забруднення поверхневих

і ґрунтових вод. Це суттєво ускладнює проблему забезпечення якісною питною водою. У додаток до техногенної дії на поверхневі джерела питного водопостачання з'являються антропогенні забруднення від комунальних служб, оскільки більше 90% вод скидаються забрудненими. Найбільш суттєвими забруднювачами води є: нітрати, кадмій, мідь, залізо, свинець, фтор, сірководень, цинк, ртуть, срібло, натрій.

Найбільш розповсюдженими забруднювачами води є нітрати. Допустиме, згідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), добове споживання азоту - 5 мг/кг. При тривалому споживанні питної води і харчових продуктів, які вміщують значну кількість нітратів (23,7-100 мг/кг), різко підвищується можливість захворювання на метгемоглобінемію. Під дією деяких видів шлункових мікроорганізмів нітрати відновлюються до нітритів, котрі блокують створення гемоглобіну переведенням двовалентного заліза у тривалентне. Загрозою для життя є накопичення у крові 20% і більше метгемоглобіну. Найбільша ж небезпека підвищеного вмісту нітратів в організмі є у здатності їх створювати нітрозоз'єднання, що володіють канцерогенною, мутагенною, ембріотоксичною і тератогенною дією.

Ще одне джерело нітратів – використання у сільському господарстві великої кількості мінеральних добрив. Продукти розщеплення азотних сполук під дією бактерій перетворюються на отруйні речовини – нітрити і нітрозаміни. Нітрати — це солі азотної кислоти, багато з яких під назвою «селітри» широко використовуються як мінеральні добрива у сільському господарстві, а також у промисловості. Крім того, нітрати є природним продуктом кругообігу азоту в біосфері та головною формою неорганічного азоту в ґрунті.

Підвищення концентрації азотних сполук у довкіллі зумовлене їх великою рухливістю та здатністю накопичуватись у рослинах. Швидка мінералізація та рухливість сприяють вимиванню їх із ґрунту і накопиченню у водних джерелах. Збільшенню надходження азоту в довкілля сприяють: порушення співвідношення поживних речовин у добривах, нерівномірне їх заробляння, значний період часу між розкиданням і заробленням добрив у ґрунт, зрошення, надмірна кількість опадів, ерозія, розрідженість посівів, слабкий розвиток кореневої системи рослин [2].

Методика проведення досліджень. Кіровоградським центром «Облдержродючість» проводились дослідження вод ставків та криниць Кіровоградської області на забруднення їх нітратами. Вміст нітратів визначали потенціометричним методом за допомогою нітратселективного твердоконтактного електроду згідно «МУ по определению азота нитратов и нитритов в почвах, природных водах, кормах и растениях. М.: 1981».

Результати досліджень. За сучасної системи землеробства, коли в удобренні сільськогосподарських культур частка азотних добрив переважає інші у кілька разів, рослини не можуть спожити азот в повній мірі. Тому він залишається у ґрунті переважно у нітратній формі. Разом з ґрунтовими водами він мігруючи по профілю ґрунту, потрапляє до верхніх водоносних горизонтів і накопичується у підґрунтових водах. Із цієї причини значна кількість нітратів у ряді місць вже виявлено на глибині 10 і більше метрів [1].

З метою визначення забруднення вод ставків і криниць нітратами 2006 року було відібрано 52 зразки. Результати досліджень свідчать про те, що в 34 зразках ставкових вод перевищення рівня ГДК не виявлено. У той же час із 18 відібраних зразків води із криниць – у 5 зразках Кропивницького району (с. Веселівка, с. Червоний Яр) вміст нітратів перевищував ГДК у 2,7 рази (середній вміст становив 125,5 мг/л) та в 8 зразках Компаніївського району (с. Лужок, с. Живанівка, с. Засілля, смт. Компаніївка) у 5,9 рази, при середньому вмісті 188,17 мг/л (табл.1).

Табл. 1.

Перевищення ГДК за вмістом нітратів у криницях Кіровоградської області

Назва району	Рік обстеження	Кількість зразків з перевищенням ГДК	Кратність перевищення ГДК	Населений пункт, господарство, де було зафіксоване перевищення ГДК за вмістом нітратів
Кропивницький	2006	5	2,7	с.Веселівка, с.Червоний Яр, м. Кропивницький, с.Густий Гай
Компаніївський	2006	8	5,9	смт. Компаніївка, с.Лужок, с.Лозуватка ТОВ "Агрофірма лісова", с.Живанівка, Компаніївка
Кропивницький	2007	20	3,8	м. Кропивницький, с.Созонівка, с.Могутнє
Олександрівський	2007	5	7,6	с.Єлизаветградка, с.Красносілля, с.Нова Прага
Петрівський	2007	1	12	ПСП "Багнер"
Онуфріївський	2007	2	4,6	с. Млинок
Добровеличківський	2007	2	9,8	с.Тишківка
Новоукраїнський	2007	1	1,9	с.Козацька Балка
Світловодський	2008	2	2	с.Серебряне, ПП"Олдер", с.Іванівка
Долинський	2008	3	1,7	с.Ново-Шевченськівське, с.Кірове, с.Гурівка, с.Братолобівка, с.Богулівка
Устинівський	2008	8	6,2	с.Димитрове, с.Сонцеве, с.Устинівка, с.Степанівка, с.Березівка

Бобринецький	2008	11	3,5	с.Буховецьке, с.Федіївка, с.Рошаківка, с.Степанівка, с.Березівка с.Кетрисанівка, с.Улінське
Маловисківський	2008	2	6	с.Мар'янівка
Олександрійський	2008	3	6	с.Нова Прага
Кропивницький	2009	3	4,5	м. Кропивницький, с. В. Северинка
Новоархангельський	2009	2	3,3	с.Тернівка, с.Листопадове
Вільшанський	2009	4	2,3	с.Йосипівка, с.Колмазове, с.Коритно-Забузьке
Новомиргородський	2009	2	13,3	м.Новомиргород, с.Листопадове
Новоукраїнський	2009	2	3,9	с.Диміне, с.Глодоси
Добровеличківський	2009	2	3,6	с.Липняжка, СФГ"Лідер"
Маловисківський	2010	1	4,8	с.Мар'янівка
Новомиргородський	2010	12	3,5	с.Листопадове, с.Каніж, с.Оситняжка, с.Кам'януватка, с.Мартоноша
Голованівський	2010	1	2,2	с.Красногірка
Кропивницький	2011	4	7,4	с. Аджамка, м. Кропивницький
Добровеличківський	2011	1	3,8	с.Братолобівка
Знам'янський	2011	1	1,3	с. Велика Балка
Маловисківський	2011	1	8,4	с.Хмельове

У 2007 році було відібрано і досліджено 65 зразків поверхневих вод. Встановлено, що ставкові води Кропивницького (6 зразків), Олександрівського (6 зразків) та Олександрійського (7 зразків) районів практично є чистими. Вміст нітратів у них був у 1,9 – 204 рази менше ГДК. Також чистими були води 14 криниць цих районів. Води решти 20 криниць Кропивницького району (с. Могутнє) по вмісту нітратів перевищували ГДК в 3,8 рази, середній вміст складав 120,3 мг/л; забруднення вод 5 криниць Олександрійського району (с. Нова Прага) перевищували ГДК у 7,6 рази; 2-х криниць Онуфріївського (с. Млинок, ФГ «Степ») та Добровеличківського (с.Тишківка) районів у 7,2 рази та одному зразку води з криниці Петрівського району (ПСП «Богнер») у 12 разів.

2008 року на вміст нітратів у воді було проаналізовано 64 зразки. У 24 зразках ставкових вод Бобринецького, Устинівського, Долинського районів виявлено незначне перевищення ГДК - на 10-20%, а у 4 зразках Світловодського району їх вміст перевищував ГДК у 1,8 рази.

Із 40 відібраних зразків води з криниць Бобринецького, Устинівського, Долинського, Олександрійського і Світловодського районів в 29 було виявлено високий вміст нітратів (173,3 мг/л), що у 4,2 рази перевищує рівень ГДК.

З метою виявлення забруднення вод ставків і криниць нітратами в 2009 році було досліджено 50 зразків. Під час проведення досліджень було встановлено, що ставкові води (20 зразків) є практично чистими.

Вміст нітратів у них був у 1,5 – 450 рази менше гранично допустимої концентрації (ГДК). Також чистими були води 15 криниць, а води решти 15 криниць Кропивницького району (м. Кропивницький, с. Велика Северинка), Новоархангельського району (с. Тернівка, с. Листопадове), Вільшанського району (с.Йосипівка, с.Коритно-Забузьке, с.Калмазове), Новомиргородського району (с. Листопадове, м. Новомиргород), Новоукраїнського району (с. Диміне, с. Глодоси), Добровеличківського району (с. Липняжка) перевищували по вмісту нітратів ГДК. Особливо слід звернути увагу на воду з криниці Новомиргородського району, де вміст нітратів перевищував ГДК у 24 рази і становив 1086,2 мг/л. У решті криниць вміст нітратів у воді знаходився на рівні 108-690% відносно до ГДК. Це означає, що вони є непридатними до вживання.

У 2010 році на вміст нітратів у ставкових водах було відібрано 50 зразків. Було встановлено, що в 33 зразках води із ставків Маловисківського, Новомиргородського, Кропивницького, Благовіщенського, Новгородківського районів перевищення нітратами ГДК не виявлено. Їх вміст коливався в межах від 1,6 до 37,0 мг/л. У той же час з відібраних 17 зразків води з криниць в 12 зразках Новомиргородського району (с. Листопадове, с. Каніж, с. Оситняжка, с. Ком'януватка, с. Мартоноша) було виявлено перевищення ГДК в 3,5 рази, середній вміст нітратів складав 155,6 мг/л. У зразку води з Маловисківського району виявлено перевищення ГДК у 4,8 рази, та в зразку води з криниці Голованівського району (с. Красногірка) вміст нітратів становив 96,9 мг/л, що перевищує ГДК у 2,2 рази.

2011 року було відібрано 50 зразків води. Як показали результати досліджень перевищень ГДК у зразках ставкових вод не виявлено. Стосовно ж зразків води із криниць, слід відзначити, що в 4-х зразках з 12 Кропивницького району (с. Аджамка, м. Кропивницький) вміст нітратів перевищував ГДК у 7,4 рази (середній вміст становив 204,56 мг/л), у зразку з Добровеличківського району (с. Братолубівка) у 3,8 рази, із Знам'янського району (с. Велика Балка) у 1,3 рази, а у зразку з Маловисківського району (с. Хмельове) вміст нітратів становив 376 мг/л, що у 8,4 рази більше ГДК (рис.1).

Висновки. Результати досліджень показали, що у 25-72% вод із криниць Кіровоградської області вміст нітратів перевищує ГДК, тобто ця вода є непридатною для пиття. Місцеве населення і туристи, які споживають таку воду, наражаються на небезпеку для здоров'я. Тому важливо забезпечити, у першу чергу, сільське населення та відпочиваючих водою, придатною для споживання. Для зменшення надходження азоту до геологічного кругообігу господарствам, на чіьх територіях було виявлено надлишкову кількість нітратів пропонується

використовувати добрива в оптимальних для живлення культур нормах і співвідношеннях між елементами живлення, рівномірно розподіляти їх по поверхні ґрунту, та вносити азотні добрива під зернові культури і багаторічні трави за результатами ґрунтової та рослинної діагностики.

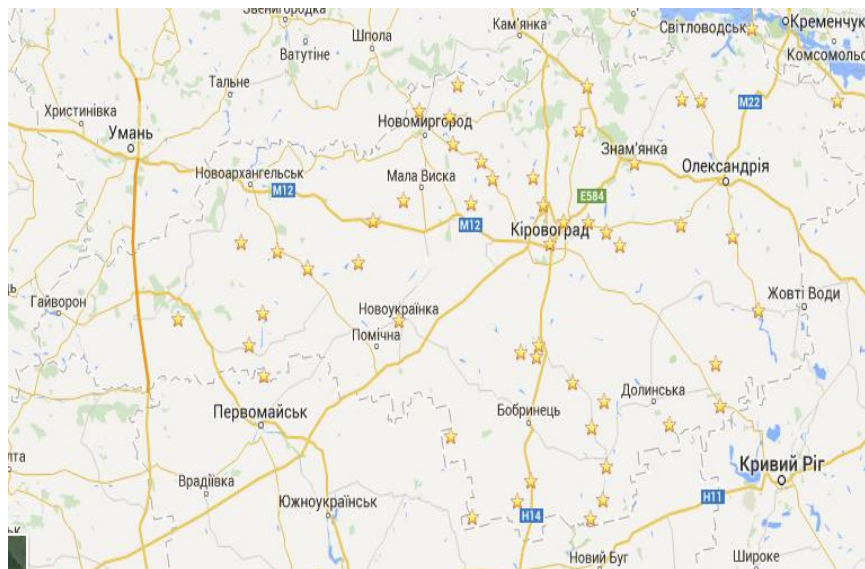

Рис. 1. Населені пункти Кіровоградської області, у криницях яких виявлено перевищення ГДК за вмістом нітратів (позначені зірочкою)

Найбільше сприяє утриманню поживних речовин у ґрунті, зокрема азоту, ліс, потім сінокоси, пасовища, орні землі, під сільськогосподарськими культурами. Найбільше вимивається поживних речовин під паром (у 5-10 разів більше, ніж на ґрунті зайнятому рослинами). У Кіровоградській області лісистість складає лише 7,5% від загальної площі, це один з найнижчих показників серед областей України. Тому для успішної боротьби з надлишковим вмістом нітратів у водах криниць необхідно підвищувати залісненість території.

Список використаних джерел:

1. Никитишен В.І. Плодородие почвы и устойчивость функционирования агроэкосистемы / В.І. Никитишен – М.: Наука, 2002. – 258 с.
2. Управління якістю продукції рослинництва. За ред. М.М. Городнього. – К.: НАУ, 2001. – 243 с.

Вплив довкілля Кіровоградщини на здоров'я людини

Постановка проблеми. Кожна людина бажає жити на благополучній, з екологічної точки зору, території, оскільки якість навколишнього середовища істотно впливає на здоров'я населення.

До основних ознак довкілля, які визначають загальну характеристику територій з погляду впливу на здоров'я людини, необхідно віднести радіаційне навантаження, якість атмосферного повітря, якість питної води і якість продуктів харчування. Особливо важливими є перші дві ознаки, оскільки вони не транспортабельні, тоді як вода і особливо продукти харчування можуть бути покупними і привозними, тобто за своєю якістю не зовсім корелювати із довкіллям.

Для Кіровоградщини особливо чутливим є питання радіаційного забруднення довкілля. Адже це єдиний в Україні регіон, де здійснюється видобуток уранової руди.

У Радянський період ця тема була повністю закритою для обговорення. Можливо з цієї причини в регіоні, як і у державі в цілому, не здійснювались заходи зі зменшення негативного впливу на довкілля діяльності підприємств ядерно-паливного циклу. У роки незалежності вона стала надто заполітизованою. Політики всіх кольорів заробляють на «кіровоградській» радіації свої дивіденди, не намагаючись вникнути у суть проблеми. А вона полягає у наступному.

Радіаційне навантаження. На значній частині території України простежується близьке залягання і виходи на поверхню кристалічних порід Українського щита. Він тягнеться смугою довжиною близько 1000 км і шириною 200-250 км приблизно від Бердянська - Маріуполя через Запоріжжя, Дніпропетровськ, Кропивницький, Умань, Вінницю, Житомир, до Рівного. Основними породами цього геологічного масиву є граніти, гнейси, габро. Всі граніти у своєму складі мають ураномісткі мінерали. В одній тонні граніту зазвичай міститься не менше 25 г урану. А коли вміст цього хімічного елементу у гранітах знаходиться до 0,5- 1 кг на тонну, то такий граніт стає урановою рудою. Інколи уран видобувають із руд з його вмістом близько 100 г на тонну, але за умови, коли з цих руд видобувають і золото або інші цінні метали, як це робиться у Південно - Африканській Республіці. Повна енергія цих 100 г урану еквівалентна тепловиділенню 300 тонам кам'яного вугілля. Тому не виключено, що в перспективі граніт буде вважатися одним із видів мінерального палива.

У природі поширені два ізотопи урану - уран-238 і уран-235. Всі ізотопи урану радіоактивні, тобто самовільно (спонтанно)

перетворюються в інші елементи. Урану властиві лише два види розпаду: альфа - розпад, коли із ядра урану відділяються 2 протони і 2 нейтрони (ядро гелію), і спонтанний поділ. Останній відбувається досить рідко - приблизно з одним ядром з мільйона тих, які розпалися.

Альфа-частинки, які утворюються під час альфа-розпаду урану називають альфа променями. В атмосфері вони гасяться через 8,5 см. Зовнішнє опромінення можливе лише шкіри і роговиці ока. Великі дози можуть спричинити появу довго не заживаючих виразок.

Більш небезпечне внутрішнє опромінення, коли з повітрям або їжею в організм попадають альфа-випромінювачі, осідають там на тривалий час і зумовлюють виникнення злоякісних пухлин. Такі умови можуть виникати при попаданні в повітря гранітного пилу.

Для запобігання перенесенню в довкілля пилу ураномістких мінералів достатньо санітарно- захисні зони підприємств, де можливе виникнення такого пилу (гранітні кар'єри, уранові шахти) засадити лісом.

Власне уран, будучи важким металом, слабо мігрує у довкіллі і його частка в опроміненні людини не перевищує 1-2 %. Проте він є родоначальником інших природних радіонуклідів.

Уран, втративши два протони і два нейтрони в результаті альфа-розпаду, перетворюється у торій -234, який має період напіврозпаду лише 24,1 доби, тоді як для урану він складає від сотень мільйонів до мільярдів років. Торій, у результаті бета- розпаду (втрати електрону або позитрону) трансформується у протоактиній радій-226-234, період напіврозпаду якого 1,18 хвилини. Цей ланцюг перетворень триває доти, поки не утвориться радій - 226 з періодом на піврозпаду 1600 років. Всі ці радіонукліди є металами, а тому міцно зв'язані у гірських породах і без втручання людини не створюють їй проблем. Про пил при дробленні гірських порід згадувалось раніше.

Радій-226 у результаті альфа-розпаду перетворюється у радон-222. На відміну від попередніх, а також наступних продуктів радіоактивного розпаду урану аж до стабільного свинцю, які є металами, радон є газом. Ця його особливість істотно впливає на поширення у довкіллі як самого радону, так і продуктів його розпаду.

Якщо радон утворюється у об'ємі твердої речовини, а не на поверхні твердого тіла, то можливий подальший його радіоактивний розпад раніше, ніж утворений газ досягне її поверхні. За таких умов і продукти радіоактивного розпаду радону будуть замуrowані в об'ємі твердої речовини і ніяк не впливатимуть на довкілля.

Якщо розпад радію відбувається у приповерхневій частині гірської породи, то утворений газ радон частково або повністю виходить у навколишній простір: атмосферне чи ґрунтове повітря або воду. В місцях

виходу на поверхню гранітів, або значних глибинних розломів кристалічного щита у ґрунтовому і приземному повітрі відмічаються підвищені концентрації радону. Будучи найважчим газом у природі, він накопичується в нижніх елементах рельєфу, у підвальних і цокольних помешканнях будівель. Зимою, коли ґрунт промерз, радон не дифундує із землі в атмосферу, а після танення ґрунту вихід його в атмосферу часто буває досить значним.

В атмосфері або воді радон довго не затримується, адже період напіврозпаду для нього складає 3,83 доби. Але це не уберігає нас від небажаної часто надмірної радіації. Радіоактивні продукти розпаду радону полоній, вісмут і аstat мають періоди напіврозпаду від однієї доби (полоній) до 8,3 року (астат). Ці дочірні радіонукліди, будучи твердими металами, вже не піддаються законам твердих тіл. Вони адсорбуються пиловими частинками, котрі в такий спосіб є носіями радіоактивності. Переносяться вони згідно броунівського руху, тобто не осідають із часом. Враховуючи тривалий період напіврозпаду - в загальному до 9 років, негативний вплив на довкілля продуктів розпаду радону значно більший, ніж власне радону. На жаль ця особливість пострадонових радіонуклідів поки що лишається поза увагою дослідників.

У кожному шматку граніту, або уранової руди одночасно знаходяться не лише атоми урану-238, або урану-235, заради яких і будують шахти, а весь спектр продуктів їх розпаду, аж до радію-222, який і продукує у довкілля радон. Тому захист довкілля від надходження радону і пострадонових радіонуклідів від об'єктів ядерно-паливного циклу, як і з гранітних кар'єрів є не менш важливим, ніж захист від звичайного гранітного пилу. І спосіб захисту аналогічний – санітарно-захисні смуги засаджувати лісом.

Саме з наявністю уранових шахт на Кіровоградщині пояснюють підвищену, порівняно з іншими регіонами України, захворюваність на рак.

Розглянемо це питання детальніше. Дійсно, у 2010 році на 100 тис. населення онкохворих в Україні нараховувалось 341,5 осіб. А у Кіровоградській області цей показник дорівнював 425,9 осіб, тобто на 24,71% більше. Показник ніби більш ніж переконливий. Проте і у період, коли ще уранових шахт у області не було, у 1967 році також в області показник по онкозахворюваності перевершував загальноукраїнський на 24,71% (168,7 по Україні і 210,4 онкохворих на 100 тис. населення по області). Наявні в нашому розпорядженні матеріали Кіровоградського обласного онкологічного диспансеру свідчать, що найчастіше злоякісні новоутворення виникають на шкірі – до 17%.

Вплив клімату на здоров'я. Аналіз загального рівня онкозахворюваності у розрізі областей показує, що найнижчий рівень приурочений до західних областей - Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської. Це змусило нас більш детально звернути увагу на особливості клімату, адже давно відомо, що надмірне ультрафіолетове опромінення визиває рак шкіри. Особливо великий ризик захворіти у людей з білою шкірою, блакитними очима і світлим волоссям.

Над територією України переважає перенесення повітряних мас з Атлантики, а у приземному шарі атмосфери - не на схід, а на північний схід. Через Полісся і Лісостеп рухаються вологі повітряні маси, які формуються над теплими течіями океану – Гольфстрімом і північно-атлантичною течією. Клімат цих зон характеризується підвищеною зволоженістю, мінливістю атмосферного тиску не лише взимку, а й улітку, під час переміщення циклонів. Це не зовсім сприятливий з погляду впливу на здоров'я чинник, оскільки зниження атмосферного тиску, негативно впливає на здоров'я людей, які мають проблеми із серцево-судинною системою.

На степову частину України і області надходить також атлантичне повітря. Але з району холодної Канарської течії, а тому атмосфера в цій повітряній масі суха і клімат степів несе явні ознаки континентальності. Циклонічна діяльність, особливо в теплу пору року практично відсутня. Атмосферне зволоження в цій зоні недостатнє. Умови для ведення рослинницької галузі несприятливі в наслідок посушливості клімату.

Найпівденніша частина Кіровоградщини, приблизно до лінії Бобринець – Долинська - Петрове зазнає впливу Чорного моря, який проявляється в деякому зростанні кількості опадів, вологості повітря і конденсаційному помутнінні атмосфери. Це часткове пом'якшення клімату під впливом чорноморських циклонів не спричиняє помітного впливу на вологозабезпечення сільськогосподарських культур, проте знижує позитивний терапевтичний ефект степового клімату на самопочуття і здоров'я людей.

Центральна частина області також входить до континентальної кліматичної області, але не зазнає впливу циклонічної діяльності чорноморських циклонів. Це найзахідніша територія Євразійського континенту, де представлений класичний степовий континентальний клімат. Оскільки унікальність клімату цієї території ще не в повній мірі досліджена і тим більше не усвідомлена з позиції його рекреаційного використання, зупинимось на цьому більш детально.

В області крім Кропивницького є метеостанції на північному сході, півночі, заході, півдні та південному сході від обласного центру. Проте

найменша кількість опадів відмічається в Кропивницькому (499 мм). Ця кількість є меншою ніж в Дніпропетровську (513 мм), Донецьку (514 мм), Запоріжжі (510 мм), Сімферополі (505 мм). Ще більша унікальність клімату центральної частини Кіровоградщини проявляється при порівнянні сум опадів холодного періоду (з листопада по березень включно). Для Кропивницького ця величина складає 167 мм або 33% від річної суми, тоді як на всіх інших метеостанціях як Кіровоградської, так і суміжних Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Миколаївської областей цей показник вищий як в абсолютному, так і у відносному виразі.

Унікальністю теплого періоду року є відсутність циклонічної діяльності, особливо в період з травня по вересень включно. Атмосферні опади в цей період випадають в основному з хмар вертикального розвитку. Це короткотривалі зливові дощі значної інтенсивності. Вони часто зумовлюють значну ерозію на ріллі й погано засвоюються рослинністю. Проте завдяки дуже малій кількості опадів у холодний період року і зливовий їх характер у теплий період тут найсухіше приземне повітря. З причини сухості над центральною частиною області відзначається максимальна прозорість атмосфери порівняно з іншими регіонами України. Ця особливість має і негативне з позиції рекреації значення. У складі сонячних променів через прозору атмосферу надходить найбільша, порівняно з іншими територіями, частка ультрафіолетових променів. А надмірне опромінення ультрафіолетовими променями часто негативно позначається на стані здоров'я, зокрема на нервовій, серцево-судинній та інших системах. Відзначається пряма залежність між активністю ультрафіолетових променів і рівнем захворювання на рак шкіри.

У межах України найнижчий рівень онкозахворюваності відмічається у Прикарпатських областях, клімат яких характеризується підвищеною вологістю і хмарністю. Якщо у Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській областях в 2010 році на 100 тис. населення було 386-425 онкохворих, то у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій лише 240-266.

З метою запобігання негативного впливу ультрафіолетових променів необхідно уникати попадання їх на відкритті частини тіла в денні години (з 10 до 17 годин). Також слід пам'ятати, що для дітей сонячна засмага є необхідною, для молодих людей допустимою, а для 40-50-річних і старших шкідливою. Особливо небезпечно засмагати людям з білою шкірою, блакитними очима та світлим волоссям - їхній організм має мінімальний захист проти ультрафіолетових променів.

Для захисту від надмірного УФ-опромінення необхідно максимально озеленити наші міста і села, перетворивши вулиці й тротуари на тінисті алеї. Понижена циклонічна діяльність у центральній частині області забезпечує незначну міждобову мінливість температур повітря, що також досить позитивно впливає на самопочуття людей.

Такі особливості клімату Кіровоградщини сприятливо впливають на стан здоров'я людей. Саме за цією особливістю клімату область входить до групи найсприятливіших територій України.

Територія є перспективною для організації сезонних (з травня по вересень) оздоровчих закладів для лікування хвороб органів дихання і системи кровообігу.

Висновки. Для запобігання перенесенню в довкілля пилу ураномістких мінералів достатньо санітарно-захисні зони підприємств, де можливе виникнення такого пилу (гранітні кар'єри, уранові шахти) заліснити. Також потрібно боротися з радоном, який накопичується в нижніх елементах рельєфу, у підвальних і цокольних помешканнях будівель. З метою запобігання негативного впливу ультрафіолетових променів необхідно уникати попадання їх на відкритті частини тіла в денні години (з 10 до 17 годин). Знижена циклонічна діяльність у центральній частині Кіровоградської області забезпечує незначну міждобову мінливість температур повітря та тиску, що позитивно впливає на самопочуття людей.

Краєзнавчий туризм

Ситник Олексій, Хлевнюк Ольга

Туризм як перспектива розвитку Гайворонського старопромислового району

Наявність проблеми. Старопромислові райони, концентруючи значну (в масштабах відповідних країн) частку виробничих потужностей, інфраструктури та населення, а на певному етапі свого розвитку – й комплекс проблем економіко-соціально-екологічного змісту, є надзвичайно цікавими із соціально-економічної й політичної точки зору. Упродовж останніх десятиліть кількість таких районів збільшилась за рахунок країн колишнього соціалістичного табору й СРСР, що привернуло увагу та активізувало дискусії щодо наукового визначення цього типу проблемних територій, а також пошуку найбільш оптимальних шляхів їх подальшого розвитку [15].

Для України особливості старопромислових районів визначаються їх доволі потужним виробничим, експортним та демографічним потенціалом, який за сучасних умов реалізується не в повному обсязі, негативними структурними змінами (сутність яких зводиться до посилення сировинної орієнтації цих територій), наявністю в них цілої низки проблем не лише виробничого, а й гуманітарного характеру. Проблеми старопромислових районів є багатоаспектними та широкоформатними і саме тому потребують ґрунтовних географічних досліджень.

Старопромислові райони легко розпізнати за ступенем застарілості та низького рівня промислових технологій, зосереджених в їх межах. Однак, на нашу думку, до старопромислових районів варто відносити не лише ті райони, де виробництво сформувалося дуже давно, а також території, що набули досить активного розквіту у період перших довоєнних радянських п'ятирічок.

Аналіз попередніх публікацій. Варто зазначити, що старопромислові райони часто ототожнюють із депресивними територіями. Проблематика репресивності набула особливої актуальності в Україні в др. пол. 90-х рр. XX ст., оскільки саме в цей час почали істотно наростати територіальні диспропорції. Ґрунтовні напрацювання у вивченні загальних аспектів формування й розвитку депресивних

територій та старопромислових районів мають Г. Денисик [5], Н. Дериземля [6], І. Мельник [14], А. Килимчук [10], І. Гукалова [4], Ф. Заставний [8], Т. Лазарева [12], Г. Підгрушний [18], М. Барановський [2], О. Ситник [21], В. Пацюк [17], Л. Руденко [20], А. Тимарцев [22].

Метою дослідження є аналіз функціонування Гайворонського адміністративного району, як території із типовими рисами старопромислових районів у межах Центральної України, його становлення, розвитку, сучасного стану та впливу на прилеглі території, обґрунтування напрямів оптимізації.

Результати дослідження. Старопромисловий район – територія, де сконцентрована велика кількість промислових підприємств, які виробляють значно більший обсяг промислової продукції, мають високі темпи зростання інвестицій, заробітної плати порівняно з іншими територіями, але в той же час для них характерний високий ступінь зношеності основних фондів, низький рівень використання новітніх технологій і значний рівень забруднення навколишнього середовища. Таким територіям притаманна наявність гострих проблем гуманітарного плану (від демографічних до екологічних) [15].

Іноді ототожнюються поняття «старопромисловий» і «староосвоєний» район, хоча це не вірно. Поняття «староосвоєний район» значно ширше ніж «старопромисловий район». Староосвоєний район може сформуватися не лише завдяки промислового, але й інших видів господарського освоєння природних ресурсів – сільсько-, лісо-, водогосподарського тощо. Частіше старопромисловий район є складовою староосвоєного району, але може формуватися й функціонувати самостійно. У будь-якому випадку старопромисловий район має специфічні, інколи лише йому належні ознаки: здебільшого чіткі часові й просторові межі, що дає можливість відслідковувати процес розвитку, особливості й етапи формування структури антропогенних (переважно техногенних) ландшафтів, їх екологічний стан тощо. Однак, інколи часові межі формування старопромислового району визначити важко [5].

Необхідно зазначити, що саме старопромислові райони і досі лишаються опорними і високорозвиненими серед інших українських районів в плані економічних показників, накопиченого потенціалу, зокрема трудового, і володіють неабиякою науково-дослідною і конструкторською базою. Тобто, вони продовжують виконувати функції, які сприяють реалізації загальнодержавних цілей.

Старопромислові райони здебільшого розглядаються як території: із негнучкою («законсервованою» чи застарілою) виробничою структурою; як проблемні чи депресивні; як опорні для держави. Незважаючи на таке неоднозначне тлумачення, всі точки зору можуть

бути підставою для формулювання пріоритетів у регіональній політиці [4].

В Україні старопромислові райони мають специфічну, значною мірою радянську історію. Усвідомлення необхідності їх реструктуризації прийшло разом із геополітичними змінами, переходом до ринкових механізмів господарювання, коли було втрачено на постсоціалістичному просторі ринки сировини та збуту продукції, а державна підтримка різко скоротилася. Успішність реконструкції старопромислових районів визначається певними особливостями територій: підприємницькою поведінкою населення; доступністю капіталу; рівнем кваліфікації та мобільністю робочої сили; умовами навколишнього середовища; можливістю органів влади підтримувати реструктуризаційні процеси; геополітичною ситуацією тощо. Виходячи із цих особливостей, одні райони впадають в стан депресії, інші – більш-менш швидко адаптуються до нових умов ринкового середовища [15, 14].

Типовими старопромисловими районами є Донбас та Промислове Придніпров'я, а також виділяються окремі території з рисами старопромислових районів у межах Центральної України, Поділля, Галичини, тощо. Їх економіка станом на 2018 рік характеризувалася відносно повільними темпами післякризового відновлення, що зумовлено внутрішніми дисбалансами [3].

На нашу думку, до складу старопромислових районів варто віднести Гайворонський район Кіровоградської області, який має риси та особливості одночасно староосвоєного і старопромислового районів. За способом формування, становлення й подальшого розвитку його можна віднести до таких, історія яких відбувалася самостійно, за рахунок просторового прояву ринкових сил і таких, що сформувалися в умовах планової економіки й мають «вольовий характер» свого утворення та розвитку. За критерієм спеціалізації, він відноситься до старопромислових районів переважно «сировинного типу» та районів, що спеціалізуються (спеціалізувались) на традиційних галузях обробної промисловості [14].

Гайворонський район розміщений на заході Кіровоградської області (площа 0,7 тис. км², населення складає понад 37 тис. чол.) у межах південної частини Західно-Придніпровської денудатійної височини, віднесеної згідно схеми фізико-географічного районування України до Середньобузької височинної фізико-географічної області і належить до міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України, території багатой на історичні події та різноманітні природні ресурси, що, власне, і визначило тенденції його освоєння та сучасного стану. Унікальність досліджуваної території також пояснюється наявністю

різноманітних мінеральних ресурсів та значних родовищ рідкісних корисних копалин, пов'язаними з окремими структурами Українського (кристалічного) щита [13].

У межах Гайворонського району історично зародилися й до сьогодні існують потужні промислові об'єкти, які мають важливе значення для розвитку не лише означеної території, а й нашої країни загалом.

На початку XX ст. були відкриті потужні поклади графітових руд, мігматитів, чарнокітів, каоліну. Саме наявність доступних покладів цих корисних копалин, досить зручне географічне положення, прокладання залізниці вузької колії (кін. XIX ст.), а згодом і широкої колії, формування відповідної інфраструктури сприяло інтенсивному розвитку гірничодобувної промисловості.

Водночас, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, наявність потужної водної артерії – р. Південний Буг, давали можливість займатись багатогалузевим сільським господарством. Всі ці означені чинники свого часу сприяли піднесенню економічного розвитку Гайворонського району, перетворення на унікальну територію з лишень йому притаманними рисами, які і до сьогодні визначають окремі напрямки спеціалізації господарського комплексу.

Територію Гайворонського району можна віднести до території давнього освоєння, про що свідчать виявлені археологічні знахідки. Формування промислового осередку на безіменному острові на р. Південний Буг між теперішніми м. Гайворон та с. Сулгутово, ранньослов'янського металургійного центру, науковці відносять до VI-VII ст. н.е. Цю пам'ятку археологи розглядали як виокремлений центр металургійного ремесла з високим рівнем технологічності й виробничої діяльності, що забезпечував не тільки потреби власного поселення, а й поширював залізо як напівфабрикат далеко за його межами.

Власне, становлення Гайворонського старопромислового району розпочалось у др. пол. XIX ст., коли на Прибужжі починає розвиватись цукрова промисловість, споруджуються водяні млини, винокурні, пивоварні, цегельні заводи. Зокрема, у Могильному і Сальковому працювали заводи з переробки цукрових буряків, в Ташлику – млин і винокурня. Виникла потреба у забезпеченні зростаючих обсягів транспортних перевезень. Гузовий транспорт виявився для цього малоефективним. Використати р. Південний Буг для перевезень теж було неможливо, бо водна артерія мала багато порогів і бродів, які перешкоджали судноплавству. Єдиним був вихід – будівництво залізниці [10].

Таким чином, потужним поштовхом у розвитку господарського комплексу досліджуваної території стало прокладання залізниці вузької колії (750 мм), яку згодом стали називати «Гайворонська вузькоколіяка», а у наш час – «Подільський трамвай».

Гайворонська вузькоколіяка була складовою однією з найбільших мереж вузькоколіїних залізниць, що у роки свого піднесення пролягала територією сучасних п'яти областей України і сусідньої невизнаної держави Придністров'я (де-юре – частина Молдови). Більшість ліній цієї велетенської системи побудовані на межі XIX-XX ст. Вузькоколіїний гігант в перші десятиліття XX ст. нестримно розвивався. Майже щороку з'являлися усе нові гілки – від цукрових заводів та інших об'єктів. Із вузькоколіїною залізницею докорінно змінювалося життя важкодоступної до того моменту «глушини», визначилась професійна зайнятість населення. Лише, наприкінці 1920-х рр. у Гайвороні проживало понад 1 тис. залізничників [11]. У 1950-х рр., Гайворонська мережа досягла пікової точки свого розвитку. Протяжність ліній на той час складала близько 700 км. [1,10].

Дякуючи розвитку вузькоколійки, кін. XIX - поч. XX ст. став визначальним у житті мешканців Прибузького краю і сприяв, власне, формуванню Гайворона як важливого транспортного вузла, а згодом і промислового центру.

З розвитком залізниці, пов'язана історія ПАТ «Гайворонський тепловозоремонтний завод» із побудованих у 1897 р. Головних залізничних майстерень й паровозного депо, які здійснювали ремонт паровозів вузької колії. У 1965 р. завод досяг найкращих показників, відремонтувавши 392 паровози. У зв'язку з переходом на нові, більш прогресивні види тяги – тепловозну і електровозну – у квітні 1970 р. Гайворонський паровозоремонтний завод був перейменований в тепловозоремонтний, і залишився надалі провідним підприємством, де ремонтували тепловози вузької колії.. Із завершенням ремонту паровозів, яких за 1898-1974 рр. було відремонтовано понад 10 тис., після реконструкції під'їзних шляхів, тобто перешивки з вузької (750 мм) на нормальну (1524 мм) колію, завод у 1974 р. розпочав освоєння капітального ремонту тепловозів різних модифікацій для вузької і широкої колії та дрезин.

Найбільш знаковою подією, що сприяла піднесенню економічного розвитку Гайворонського району, визначила його спеціалізацію на тривалий час і наділила територію рисами старопромислового розвитку, стало відкриття покладів графітової руди і згодом їх розробка у 1920-х рр. поблизу с. Завалля.

На сьогодні добуванням і переробкою графітової руди займається ПАТ «Завалівський графіт».

Перше обстеження покладів графітовмісних порід в районі Побужжя було проведене у 1921-1924 рр. і через п'ять років розпочалося будівництво збагачувальної фабрики, яка почала працювати у листопаді 1934 р. з проектною потужністю 4,5 тис. т/ рік графіту, а з 1937 р. вступила в дію шахта з видобутку графітової руди, прокладалися під'їзні шляхи, підземні комунікації [21].

Виконуючи завдання індустріалізації, за роки другої п'ятирічки (1932-1937 рр.) на підприємстві впроваджувалися нові технологічні прийоми та методи роботи, економії сировини, матеріалів, збільшення випуску продукції. У зв'язку з цим змінився й вигляд Завалля. Поруч з фабрикою та шахтою з'явилося робітниче селище, в якому налічувалося 100 двоквартирних будинків, семирічна школа, аптека, дитячий садок.

Післявоєнний період ознаменувався розвитком провідних галузей господарства, що потребували графітової продукції. З 1950 р. після проведеної реконструкції на підприємстві постійно зростало виробництво продукції за рахунок розширення енергетичної бази, здійснювався перехід з підземного на відкритий (кар'єрний) спосіб видобутку графітової руди. На комбінаті широко впроваджувалась механізація і автоматизація виробничих процесів. Продукція підприємства експортувалась майже в 20 країн світу. Проводилась ґрунтовна науково-дослідна робота [19]. Завдяки розвитку графітодобувної галузі, у 1957 р. Заваллю був наданий статус селища міського типу, що сприяло подальшому розвитку інфраструктури.

Вдосконалення технологічних процесів збагачення графітової руди, поява нової техніки, перехід на кар'єрний видобуток дозволили за короткий термін збільшити проектну потужність підприємства більше ніж втричі та довести об'єм видобутку графіту до 29 тис. т/рік. На 70-80-і рр. XX ст. припадає період найбільшого розквіту комбінату та смт. Завалля. У 1968 р. графітовий комбінат був представлений на ВДНГ у Москві. У 70-і рр. XX ст. підприємство виробляло майже 80% кристалічного графіту СРСР і перетворилося в центр науково-технічного прогресу галузі. Збільшення виробництва графіту супроводжувалось поліпшенням його якості. Це означало, що Завалівський графітовий комбінат задовольнив потреби країни у графітовій продукції, країна відмовилася від імпорту цієї продукції, заощаджуючи 6 млн. карбованців і понад 1 млн. дол. США на рік.

Крім добування графітової руди чільне місце в Гайворонському районі належить розробці мігматитів. В 1937 р. Українське геологічне управління виконало попередню розвідку на площі майбутнього

родовища мігматитів, а у 1938 р. родовище було детально розвідане Московською конторою пошуку. Обраховані запаси каменю в межах проектного контуру склали 9 млн. м³. З цього моменту почався відлік Гайворонського спеціалізованого кар'єру як гірничого підприємства з видобутку та переробки каменю відкритим способом [16].

Упродовж двох десятиліть містоутворюючим підприємством Гайворона був завод «Актан», заснований у 1969 р. як філія Харківського заводу «Радіодеталь», що спеціалізувалась на виробництві компонентів для радіоелектронної промисловості. За роки свого існування завод «Актан» збудував 7 житлових багатопверхових будинків, дитсадок, їдальню, очисні споруди, побутові каналізації з міським каналізаційним колектором, водозабір та водогін питної води, від котельні підприємства надавалась теплова енергія місту.

У 1964 р. вступила в дію Гайворонська ГЕС, яка забезпечувала електроенергією підприємства й господарства Гайворона та району.

Таким чином, упродовж декількох десятиліть спостерігався інтенсивний економічний розвиток Гайворонського району. В його межах сформувались 3 промислових пункти з підприємствами, які визначали їх спеціалізацію: м. Гайворон – транспортний вузол, машинобудування, харчова та гірничо-добувна промисловість; смт. Завалля – гірничо-добувна промисловість; смт. Салькове – харчова та гірничо-добувна промисловість.

Проте, разом із політичними, соціальними і економічними змінами в країні, 80-90-і рр. XX ст. виявились кризовими, випробувальними для господарського комплексу Гайворонщини. З др. пол. 80-х рр. руйнувались господарські зв'язки між республіками, галузями, окремими підприємствами. Почастішали збої в роботі знакових заводів, промислових об'єднань.

Після розпаду СРСР Гайворонський тепловозремонтний завод втрачав позиції монополіста з ремонту рухомого складу для залізниці вузької колії, почались пошуки можливостей для виробництва іншої продукції. Через фінансово-економічну кризу підприємство опинилось в скрутному становищі й на сер. 1990-х рр. майже зупинилось. Неефективні методи роботи, зокрема дуже низька комп'ютеризація в час ІТ прогресу, та повна відсутність модернізації призвели до того, що у 2014 р. Фонд державного майна України ініціював приватизацію ГТРЗ.

У 90-і рр. XX ст. також настав переломний момент у розвитку Завалівського графітокомбінату та селища. З розпадом Радянського Союзу різко знизився попит на завалівський графіт, як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Багато споживачів переорієнтувались на дешеву і нижчої якості китайську графітову руду, що відповідно призвело

до зменшення випуску вітчизняної продукції, погіршення матеріально-технічної бази комбінату та призупинення соціально-економічного розвитку смт. Завалля.

У 1994 р. розпочався процес приватизації Сальківського цукрового заводу. Через неефективний менеджмент та постійні зміни власників контрольного пакету акцій виробництво цукру скорочувалось, а завод занепадав і згодом був визнаний банкрутом. Закриття цукрового заводу спричинило масове безробіття серед мешканців Салькового та поступовий занепад селища.

Негативні тенденції в економіці також вплинули на роботу Гайворонського спеціалізованого гранітного кар'єру. Зниження попиту на продукцію призвели до скорочення виробництва, відповідно, і до скорочення кількості працівників.

Наприкінці 1990-х рр. «Актан» як завод призупинив свою діяльність і незабаром був перепрофільований.

В історичному плані еволюція старопромислових районів показала, що в їх трансформації визначальну роль відіграє система інвестування, яка, в одному випадку, може призвести до інерційного сценарію розвитку, тобто «консервації» технологічної відсталості території, а в іншому – ефективному заміщенню чи, як мінімум, ефективній реструктуризації галузей старої індустрії [3].

Зрозуміло, що процеси модернізації та реконструкції діючої системи господарювання в Гайворонському районі вимагали потужного інвестування й реорганізації, що з величезними труднощами втілювались в життя.

У зв'язку із зменшенням попиту на графітову продукцію та призупинення роботи Завалівського графітового комбінату, в селищі Завалля спостерігалась переорієнтація зайнятості населення. Проте, іншого виходу не було і немає на сьогодні стосовно повноцінної роботи Завалівського графітового комбінату, що дає змогу відновити колишні позиції Гайворонського району. Вагомою перевагою для відновлення роботи комбінату слугувало те, що завалівський графіт за своєю якістю не поступається найкращим у світі графітам цейлонських і мадагаскарських родовищ, і саме цей чинник вплинув на подальшу долю підприємства. Іноземні та вітчизняні інвестори надали інвестиції для розвитку комбінату, що сприяло з 1998 р. відновленню, а згодом і приросту виробництва продукції. Графіт експортується в країни близького та далекого зарубіжжя. На сьогодні ПАТ «Завалівський графіт» є монополістом у сфері виробництва природного графіту та випуску графітової продукції на території України та на європейській частині

СНД. Розвідані запаси графіту оцінюються в 6418800 т, яких за підрахунками науковців вистачить приблизно на 100 років.

З реструктуризацією виробництва Гайворонського спеціалізованого гранітного кар'єру почалось відродження підприємства, що стало також знаковим для Гайворонського району.

Враховуючи геологічну будову, останні десятиріччя визначались відкриттями нових родовищ корисних копалин, відновленням й розширенням видобувних робіт на наявних кар'єрах, що дозволяє зберегти галузеву спеціалізацію району й економічний розвиток.

Перспективними для подальшої розробки, крім «традиційних» корисних копалин, в Гайворонському районі є Завалівське родовище чарнокіту (селище Салькове) та Вікненське родовище каолінів, Південно-Хашуватівське й Сабатинівське родовища графітової руди, досить широко поширені біотит-гранатові, гранат-біотитові гнейси, як сировина для отримання абразивного гранату. Супутнім матеріалом під час добування графітової руди є скельна порода, придатна для виробництва щебню та каменю-буту. На лівому березі р. Південний Буг поблизу с. Чермерпіль виявлене Чермерпільське родовище золота,. Серед покладів рудних корисних копалин, які мають перспективу розробки, є Хашуватське родовище марганцевих руд. У межах Завалівського родовища графіту, а також поблизу Гайворона, сіл Могильне й Червоне детально вивчені технологічні показники та визначені запаси суглинків і глин. У відпрацьованих хвостосховищах Завалівського гірничо-збагачувального комбінату накопичено понад 50 млн. т хвостів збагачення, які можуть бути використані для дорожнього будівництва, виробництва пінобетону, силікатної цегли тощо. Відкриті запаси високоякісних питних, слабко мінералізованих підземних вод, що дає можливість широко використовувати їх для зрошення, розширення мережі питного водозабезпечення та виробництва бутильованої води. Відкриті прояви радонових лікувальних вод.

Не дивлячись на важку ситуацію з обладнанням, нестачу кваліфікованих кадрів та інші проблеми, не втратив повністю інвестиційну привабливість Гайворонський тепловозремонтний завод. І восени 2017 р. ПАТ «ГТРЗ» стало приватним підприємством. Із зміною форм власності, надходженням інвестицій, тепловозремонтний завод активно відновлює зв'язки з колишніми партнерами, для яких тільки за другу половину 2017 р. виконав сотні поставок запчастин для залізниць не тільки по Україні, але і на ринок Європейського Союзу та країн СНД, зберігаючи, таким чином, спеціалізацію.

Незважаючи на можливі перспективи реорганізації та розвитку підприємств гірничодобувної, машинобудівної та харчової промисло-

вості, на території досліджуваного старопромислового району доцільним, на нашу думку, буде впровадження індустріального туризму, геотуризму, що дозволить по іншому оцінити перспективи Гайворонщини.

Залежно від функціонування та морфогенетичних ознак виділено напрями використання різноманітних об'єктів Гайворонського старопромислового району у туристично-екскурсійній справі: *історичний* (відображення історії населених пунктів, яка пов'язана із розвитком гірничо-видобувної діяльності); *культурологічний* (об'єкти матеріальної культури, сформовані в результаті діяльності промислових підприємств); *виробничо-технологічний* (знайомство із застосовуваними виробничими технологіями).

Практично у кожному населеному пункті наявні природні та історико-культурні пам'ятки, що потребують популяризації та зможуть у майбутньому приваблювати відвідувачів. На щастя, в Україні загалом, і у Гайворонському районі зокрема, які завжди орієнтувались на європейські практики, існує розгалужена система невеликих місцевих регіональних музеїв з власними чудовими колекціями. Навколо цих місцевих осередків культури необхідно створювати ексклюзивні місця, що сприятиме розвитку внутрішнього туризму. Кожний населений пункт знає, що він має унікальний скарб, пишається ним.

Одним із імовірних шляхів стабілізації та поліпшення ситуації в Гайворонському старопромисловому районі є використання місцевих рекреаційних ресурсів, комбінація яких вдало поєднана на території населених пунктів та прилеглих територіях, але комплекси рекреаційних можливостей розташовуються нерівномірно і якість їх нерівноцінна

За попередні роки в Гайворонському районі сформували досить широко розвинена соціальна інфраструктура, а саме: готелі, комфортні садиби місцевих мешканців, заклади харчування, водна станція, база відпочинку, дитячий табір [6]. Поблизу проходять автомагістралі Київ-Одеса, Стрий - Кропивницький - Знам'янка та територіальні дороги, які сприяють зручному сполученню із Одесою, Києвом, Кропивницьким, Вінницею, Львовом, Харковом, Черкасами та іншими містами. У м. Гайворон розташована залізнична станція, що дає підставу вважати його потужним транспортним вузлом. Ці чинники сприяють розвитку туристичної галузі.

Вивчення та подальше використання історико-культурних пам'яток Гайворонського району дозволить зробити їх інформаційно-доступними для жителів Кіровоградської та інших областей України, а також іноземних громадян – гостей нашої країни.

Гайворонський район має можливість зайняти серйозні позиції за привабливістю туристичних та екскурсійних потоків, посилюючи

конкурентні переваги відповідними чинниками: водними ресурсами – для розвитку рекреаційного й спортивного видів туризму; кліматичними чинниками – для розвитку екскурсійної діяльності упродовж року; об'єктами інфраструктури, що дозволяють без перешкод надавати послуги великій кількості туристів.

З метою забезпечення сталого економічного розвитку досліджуваної території необхідно здійснити певні заходи щодо: забезпечення державної підтримки розвитку промисловості; охорони навколишнього середовища; залучення інвестиційних коштів; розширення системи закладів обслуговування; розробки і підтримки спеціальних програм для інвалідів та малозабезпечених верств населення; формування сучасної інформаційно-рекламної служби.

Суб'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з характером дій місцевої влади, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій в економіку регіону і туристичну галузь зокрема. Головним завданням регіональної інвестиційної діяльності є збалансованість дій регіону та інвестора для максимальної ефективності обох сторін.

Висновки. Отже, старопромислові райони мають низку проблем, гострота яких підсилюється сьогоdnішньою незбалансованістю ринкових перетворень в різних сферах. Гайворонський старопромисловий район є типовою територією, що має риси старопромислових районів України, тобто суспільно-географічною одиницею із відносно низьким рівнем технологічного розвитку промислового комплексу та надлишком виробничих потужностей, що представлені великими та середніми підприємствами із застарілим обладнанням, значною зношеністю основних фондів; високим рівнем безробіття; низьким ступенем інвестиційної активності.

Еволюція старопромислових районів показала, що в їх трансформації визначальну роль відіграє система інвестування, яка, в одному випадку, може призвести до інерційного сценарію розвитку, тобто «консервації» технологічної відсталості території, а в іншому – ефективному заміщенню чи, як мінімум, ефективної реструктуризації підприємств галузей «старої» індустрії.

Одним із шляхів стабілізації та поліпшення ситуації в Гайворонському старопромисловому районі є використання місцевих рекреаційних ресурсів, комбінація яких вдало поєднана на території району, але комплекси рекреаційних можливостей розташовуються нерівномірно і якість їх нерівноцінна. Тому в подальшому доцільно здійснювати науково-практичні заходи, розвивати соціальну інфраструктуру та забезпечувати доступність до базових соціальних

послуг, проводити політику підтримки сімей, материнства та дитинства, здійснювати заходи щодо охорони, відновлення та реставрації культурно-історичної спадщини Гайворонського району, залучати інвестиційні кошти, розширювати систему закладів обслуговування, досягнути екологічної безпеки за умов зменшення антропогенного тиску на територію тощо.

Список використаних джерел:

1. Атлас: Геологія і корисні копалини України. М-б 1:5000000 / гол. ред. Л.С. Галецький. – К., 2001. – С. 168.
2. Барановський М.О. Концепції регіональної репресивності: історія, еволюція, сучасні імперативи / М.О. Барановський // Український географічний журнал. – 2010. – № 1 (69) – С. 31-37.
3. Глonti К.М. Старопромисленые регионы: проблемы и перспективы развития. Проблемы федерализма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://regionsar.ru>
4. Гукалова І.В. Старопромислові регіони: підходи до визначення і проблеми розвитку в контексті якості життя населення / І.В. Гукалова // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. – практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
5. Денисик Г.І. Старопромислові райони – провісники формування антропогенної ландшафтної сфери землі / Г.І. Денисик // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук. - практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
6. Дереземля Н.О. Завалля від минулого до сьогодення. Навч. посібник / Уклад.: Н.О. Дереземля, О.І. Ситник. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 52 с.
7. Дереземля Н.О. Оцінка рівня соціально-економічного розвитку смт. Завалля Гайворонського району Кіровоградської області / Н.О. Дереземля, О.І. Ситник // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ : Вид – во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
8. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф.Д. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. – №1. – С. 76-89.

9. Злобін І.В. Оцінка використання потенціалу старопромислових регіонів України / І.В.Злобін // *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр.* – Донецк: ДонНУ, 2008. – Ч.1. – С.287-293.
10. Климчук А.Ю. Туристично-екскурсійний потенціал старопромислових регіонів (на прикладі Кривбасу) / А.Ю. Климчук // *Матеріали Третьої Міжн. наук. конф. «Теоретичні, регіональні, прикладні напрямки розвитку антропогенної географії та геології».* – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 308 с.
11. Коровка М. Техногенні зміни природних ландшафтів Криворіжжя / М. Коровка // *Географічні засади вирішення регіональних проблем: Матеріали міжнародної науково-науково практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, 18-19 листопада 2010р).* – Кам'янець-Подільський: видавець ПП Звойленко Д.Г., 2010. – 172 с.
12. Лазарева Т.С. Теоретичні аспекти управління старопромисловим регіоном / Т. С. Лазарева // *Наукові праці ДонТУ. Серія: економічна.* – Вип. 39-2. – 2011. – с. 186-191.
13. Маринич О.М. Фізична географія України / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – К.: Знання, 2006. – 512 с.
14. Мельник І.Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація / І.Г. Мельник // *Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник.* – Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
15. Моштаківа Н.В. Інноваційний розвиток сфери культури у старопромисловому регіоні / Н.В. Моштаківа, В.І. Єфименко // *Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17 -19 жовтня 2011р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник.* – Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.
16. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність в Україні : навч. посібник / А.С. Музиченко. – К. : Кондор, 2000. – 406 с.
17. Пацюк В.С. Потенціал промислових регіонів України щодо розвитку індустріального туризму / В.С. Пацюк // *Туризм як фактор розвитку регіону. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* – Вінниця, 2011. – 195 с.
18. Підгзушній Г.П. Дослідження проблем та розробка пріоритетних напрямків розвитку старопромислових ре індустріальних міст України / Г.П. Підгзушній // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії.* – 2004. – Вип. 4. – С. 227-229.

19. Романюха А.М. Ступени роста. К пятидесятилетию выпуска первой продукции Завальевским графитовым комбинатом Кировоградской области. / А.М. Романюха. – Кировоград. – Райтипография, 1984. – 12 с.
20. Руденко Л.Г. Старопромислові регіони України: пошук стратегії збалансованого розвитку / Л.Г. Руденко, Г.П. Підгрушній, І.В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 4-3.
21. Ситник О.І. Заваллівський графітовий комбінат – невідємна складова антропогенних ландшафтів Правобережної України / О.І. Ситник, Н.О. Дериземля // Матер. Між нар. наук.-практ. конф. «Індустріальні засади вирішення регіональних проблем». – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.36-38.
22. Тимарцев А.Ю. Старопромышленный регион как объект социально-экономического исследования / А.Ю. Тимарцев // Економічний вісник Донбасу. – 2008. – №4. – С. 81-87.

Каргополова Оксана

Музеї навчальних закладів Кіровоградщини – об'єкти туристичної діяльності

Кіровоградщина – мальовничий край у центрі України. Область із самобутньою історією та культурою. Проте потужний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал у повному обсязі не використовується.

Якщо говорити про історико-культурні можливості нашого регіону, то, в першу чергу, хотілося б розглянути музеї як ті місця, які можуть стати причиною приїзду в наше маленьке місто. Саме їм належить провідна ланка у цій сфері, оскільки при належному менеджменті та промоушені, використанні новітніх технологій і втіленні цікавих ідей, музеї можуть стати тими об'єктами туристичної діяльності, що привнесуть значний прибуток у бюджет регіонів. Адже у музеях України дбайливо зібрано і зберігається все, що нам, українцям, дороге, що є гордістю нашого народу, і це закономірно: адже не вартий майбутнього той народ, який не цінує свого минулого. До речі, Україна є країною музеїв. Національний історико-культурний спадщині нашої держави можуть позаздрити чимало країн світу, і навіть серед країн Європи Україна включена у першу десятку за кількістю й багатством музейних збірок.

На Кіровоградщині багато музеїв відомих за її межами. Так, у м. Кропивницькому для відвідувачів відкритий **Меморіальний музей М. Л. Кропивницького**, експозиції якого розповідають про сім'ю драматурга й актора, про його дитинство і навчання в гімназії та університеті, про його

довгий і важкий шлях у мистецтві як засновника першого професійного українського театру (власне, на його честь і було перейменовано місто).

Безперечної уваги заслуговують обласний краєзнавчий музей та обласний художній музей, які знаходяться у центрі міста і розташовуються у приміщеннях, що є визначними пам'ятками архітектури кінця XIX - початку XX століть, яскравим взірцем стилю «ранній модерн». **Краєзнавчий музей** створений на основі колекції історико-географічного музею Єлисаветградського земського реального училища і почав свою діяльність ще у 1883 році. Від 1929 року музей розташований у приміщенні, яке було збудоване у 1900 році як приватний будинок родини єврейського купця Барського А.Д. **Обласний художній музей** розташований в історичній будівлі, яку збудували на замовлення купця Шполянського І.М. Історія музею розпочалася із створення картинної галереї, нині діє 5 виставкових залів. Сьогодні Кіровоградський обласний художній музей є культурним центром та мистецькою візитівкою Кіровоградщини, діяльність якого є багатогранною та різноманітною: починаючи від місцевих, регіональних проєктів і закінчуючи міжнародними для всіх вікових груп населення.

Загалом Кропивницький, у минулому Єлисаветград, – незвичайне у багатьох сенсах містечко із цікавою історією, але при цьому вважаються надбанням інших культур.

Так, у нашому місті провів свої дитячі та юнацькі роки майбутній видатний художник першої половини XX сторіччя, професор живопису Осмьоркін Олександр Олександрович. Тому було відкрито **художньо-меморіальний музей Осмьоркіна О.О.**, при чому в будинку, який є пам'яткою архітектури, збудований в 1899 р. за власним проєктом відомого єлисаветградського архітектора Якова Васильовича Пауценка, рідного дядька художника. Експозиція музею розміщена в чотирьох залах. Меморіальний зал пропонує відвідувачам познайомитися з життям і творчістю О.О.Осмьоркіна. В експозиції представлені живописні та графічні твори художника, фотознімки, документи, особисті речі, предмети з творчої майстерні, меморіальні речі з будинку Пауценка-Осмьоркіних. Музей організовує виставки своїх колекцій, сучасного мистецтва, дитячої творчості, проводить екскурсії, читає лекції, влаштовує концерти камерної музики, творчі зустрічі. **Кіровоградський державний музей музичної культури імені Кароля Шимановського** презентує розвиток музичної культури у нашому місті і діяльність славетного музиканта, поляка за походженням, який жив і творив на Кіровоградщині велику частину свого життя.

Тим, хто захоплюється музикою, прийде до смаку музеї, які присвячені життю і творчості музикантам і музично-суспільним діячам

Генріху Нейгаузу та Юлію Мейтусу. Не випадково, що музеї створені при міських музичних школах. Сьогодні керівництво музеїв проводить широку творчу просвітницьку роботу для містян і гостей, так, наприклад, щорічно проводяться Нейгаузівські музичні зустрічі із запрошенням видатних музикантів-виконавців сучасності.

Літературна сторінка нашого міста представлена музеями, які висвітлюють творчість Карпенка-Карого **І.К. Міський літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого** розташований у меморіальному будинку, де письменник мешкав з 1872 по 1883 р. Творчий колектив музею зумів не тільки дослідити і представити життєпис І.К. Карпенка-Карого та членів його славетної родини, а й проілюстрували літературні процеси на терені краю, взявши на себе функцію літературного музею області. Він презентує кращі твори української літератури, знайомить з іменами відомих та маловідомих письменників, що народилися на Кіровоградщині. Проводиться цікава творча робота із відвідувачами музею. Крім того, недалеко від міста, у с. Миколаївка Кропивницького району знаходиться відомий **державний заповідник-музей І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія»**, яка створена на території садиби, що закладена батьком драматурга Карпом Тобілевичем і названо іменем його дружини – Надії Тарковської. Нині презентується цілий комплекс садиби: батьківська хата, меморіальний будинок, приміщення літературно-меморіального музею, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Хутір Надія» (площею 11 га) і ставок. Встановлено пам'ятник-погруддя І. Карпенка-Карого. Нині тут постійно проводяться традиційні театральні свята «Вересневі самоцвіти».

Крім того заслуговують увагу і суспільні музеї на підприємствах, у вузах і школах, окремих закладах і установах.

Так, особливої уваги заслуговує унікальний для нашого регіону меморіальний **музей поета Арсенія Тарковського** на вулиці, яку нещодавно перейменували на його честь. Унікальність цього музею в тому, що він не зовсім звичний, бо в ньому немає ні стендів, ні речей, які належали тому, кому він присвячений. Дім-музей Тарковського, як його ще називають, розміщений в одній із будівель Кропивницького колегіуму, навчального закладу міста, де колись знаходилась чоловіча приватна гімназії Мелетія Крижанівського, в якій навчався майбутній поет. У цьому і особливість музею, що він є складовою частиною музейного комплексу міського навчального закладу. Учніському та педагогічному колектив колегіуму (а саме вони стали творцями музею) вдалося у двох кімнатах дому відтворити образ і стиль того часу. Всі меблі є антикваріатом, їм понад сто років. Тут немає стендів і вітрин, як у традиційних музеях, бо він живий — як містична істота, що любить

приймати гостей. Тут проводяться літературні вечори шкільного гуртка, зустрічі з письменниками. В одній із кімнат є імпрізована сцена, адже у дворянських сім'ях дуже полюбляли театральні вечори. А до Тарковського дуже часто приходила родина Тобілевичів. Особливо Арсеній захоплювався грою Саксаганського, якого вважав найвизначнішим актором.

Безперечно, цікавою для гостей міста стане **перша приватна художня галерея**, яка розташована в колишньому житловому будинку пекаря Алексеєнка (будівля кінця XIX ст.). В колекції галереї знаходяться твори українських художників другої половини XX — початку XXI ст. У залах галереї постійно проходять персональні і колективні виставки художників і фотографів України, виставки приватних зібрань живопису, крім того реалізується багато цікавих творчих ідей засновників галереї.

Говорячи про освітянські заклади нашого міста, слід зазначити, що керівництво лише небагатьох вважає, що саме музеї зможуть стати окрасою їх закладів і візитівкою міста, в якому навчаються наші діти. Про них і розкажемо.

Музейний комплекс Льотної академії Національного авіаційного університету створений силами викладачів, студентів та містян, які захоплені авіацією. Комплекс музею складається з:

- **музей авіації** функціонує в спеціально обладнаному критому приміщенні і містить експонати, наочно розповідають про історію навчального закладу і про розвиток авіації Кіровоградщини (крім моделей літаків, фотографій, сувенірів з різних країн, нагород і подарунків, тут знаходиться кабіна літака АН-24, відкрита для відвідувачів і багато іншого);
- **сквер Кожедуба** (розташований безпосередньо за головним навчальним корпусом академії) був створений навколо пам'ятного знаку, встановленого 8 червня 2010 року в день 90-річчя тричі Героя Радянського Союзу Івана Микитовича Кожедуба «В пам'ять про подвиги тричі Героя Радянського Союзу І.М.Кожедуба в кіровоградському небі і його перебування на кіровоградській землі». У сквері розташовані так само кований пам'ятний знак, присвячений всім випускникам навчального закладу «Шпаківня назавжди», стенди з інформацією про ряд видатних авіаторів, пов'язаних з Кіровоградщиною, про країни-партнери Льотної академії. У травні 2014 року в сквері урочисто відкрили меморіальну дошку, присвячену двічі Герою Радянського Союзу Амет-хану Султану, виготовлену для музейного комплексу ЛА НАУ за кошти, зібрані кримськими татарами;

- **алея авіаторів**, закладену в день 100-річчя першого польоту в небі Єлисаветграда (тепер - Кропивницького) - 8 вересня 2010 року. З'явився цілий музей під відкритим небом, де розміщені реальні повітряні судна і моделі, стенди та креативні композиції, фонтан у вигляді літака і багато іншого, що розповідає про повітряну техніку різних років, окремих авіаторів і цілих колективах людей, закоханих в небо;
- **сквер аеронавігації**, в день відкриття якого колективом льотної академії був встановлений рекорд України «Найбільша «Роза вітрів», викладена з аеронавігаційних вогників». У цьому сквері можна побачити виконані різними способами «Троянди вітрів» – символ аеронавігації, а також зразки реального аеронавігаційного обладнання;
- **історичний музей** присвячений козацтву, зокрема козаку Мамаю, який за легендами пов'язаний із нашим краєм;
- **клуб україно-норвезького партнерства**.

Ще один виш – Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка – може пишатися музеями, які являються справжньою гордістю міста. **Археологічний музей імені Нінель Бокій** яскраво репрезентує роботу археологічної експедиції кіровоградських дослідників-археологів впродовж 30 років. Колекція музею містить артефакти практично всіх археологічних епох (понад 2 тисяч). Створена експозиція відповідає новітнім вимогам щодо діяльності наукових музеїв, інформаційно та візуально насичена, відображає сучасний стан розвитку археологічної науки. У цьому змогли переконатися вже 25 іноземних делегацій, серед яких - представники Великої Британії, Німеччини, Австрії, Італії, США, Канади, Польщі, Чехії, Македонії та Болгарії.

На фізико-математичному факультеті того ж закладу нещодавно відкрито **музей історії техніки**, який являє собою таку собі фіксацію еволюції технічних пристроїв та одночасно надає практично необмежені можливості щодо застосування його експонатів у навчальному процесі підготовки майбутніх вчителів та технічних фахівців. Крім того у 2016 році відкрився новий відділ астрономії, оптики та квантової фізики.

Музей історії іншого вищого навчального закладу – Центральноукраїнського національного технічного університету – зберігає та зосереджує історичну пам'ять про науково-педагогічний досвід, унікальний викладацький склад та кращих студентів, якими пишається місто і регіон. Завдяки наполегливій та подвижницькій праці не одного покоління працівників музею – вдалося зібрати чимало цікавих та цінних експонатів, ілюстративного фотоматеріалу, уречевлених свідчень про славу історію університету. Музей відображає здобутки та

звершення, збереження кращих традицій і досвіду у сфері наукової та педагогічної діяльності; описує історичний шлях, відстань якого складає майже століття, від Зінов'євського інституту сільськогосподарського машинобудування, який було створено 1929 року, і має славу історію зростання та перетворення в національний університет України.

У міській гімназії № 5 ім. Т. Шевченка відкрито **Музей історії визволення Кіровоградщини від фашистських загарбників**. Дві зали музею містять експозицію, що розповідає про визволення нашого міста під час Другої світової війни. Основу музею складають оригінальні матеріали, які протягом 30 років збирались шкільними пошуковими загонами на території нашої області. Експозиції містять безліч листів, фотографій, документів як часів ХХ століття, так і сучасності. Окрема зала музею присвячена пам'яті учасників АТО, які полягли захищаючи країну вже в ХХІ столітті. Світлини, прапори, листи та інші речі передають до стін музею і волонтери, і самі бійці військових частин кіровоградського гарнізону. Родзинкою музею є облаштована під оригінальний вигляд землянка. Тут і дерев'яні стіни, і полиці з картами, чорнильницями та апаратами зв'язку, і бушлати, кинуті на лежанку. Присутні на відкритті ветерани при першому ж кроці всередину заявили: «Схожа!».

Кіровоградщина – спортивний край, який відомий своїми здобутками ще з минулого століття. В незалежній Україні цей регіон є основною базою у розвитку бейсболу та софтболу. **Народний музей спортивної слави Кіровоградщини** розташований на другому поверсі спеціалізованої дитячо-юнацької школи олімпійського резерву «Надія». В експозицію включено матеріали про досягнення кіровоградських спортсменів за період з 1952 року, про історію спортивного краю.

Також цікавим для гостей міста стануть музеї вузькопрофільні. Наприклад, **музей Ельворті**. Це історія одного з найстаріших і найбільших в Європі заводів з виготовлення посівної та іншої сільгосптехніки «Червона зірка», що розташований в гарному двоповерховому будинку, побудованому в другій половині 1870-х років для його засновників братів Ельворті і являється пам'яткою архітектури та історії. Нечасто в місті знайдеш будівлю із висотою стелі 4.80 м. Ця споруда кінця ХІХ століття будувалася одночасно з корпусами заводу і служила помешканням для Томаса й Роберта Ельворті з родиною.

Найбільшої популярності серед школярів міста користується **музей протипожежної безпеки**. Він єдиний в Україні, що має звання народного. Експозиція представлена у трьох залах і розповідає про мужність та героїзм пожежників, історію пожежної охорони степового краю, основні напрями профілактичної, агітаційно-роз'яснювальної роботи тощо. Серед

експонатів – технічне обладнання, з допомогою якого рятувальники виконують свої службові обов'язки: ліквідовують пожежі та стихійні лиха, рятують людей та матеріальні цінності. До речі, музей збудовано за новим принципом локального освітлення, що дає можливість впливати на емоційний стан відвідувачів, а значить – ефективніше проводити роз'яснювальну профілактичну роботу. Родзинкою залу історії є унікальна діаграма "Пожежа Єлисаветграда 1834 року", що нагадує, до якого лиха призвела та пожежа - місто згоріло вщент.

Є у місті **музей історії розвитку та становлення Державтоінспекції Кіровоградщини**, де виставлені архівні документи ще з довоєнного часу, історії дорожнього руху в м. Єлисаветграді, чільне місце займають стенди, у яких висвітлена робота Державтоінспекції за роки незалежної України. Один із стендів присвячений участі працівників ДАІ Кіровоградщини в ліквідації аварії на ЧАЕС, а також працівникам, котрі загинули під час виконання службових обов'язків, пам'яті про воїнів-інтернаціоналістів. Головний експонат, котрий заслуговує уваги, транспортний засіб, яким в недалекому минулому користувались інспектори ДПС під час нагляду за дорожнім рухом та патрулювання.

Таким чином, містяни-кропивничани мають цікаві, а головне прибуткові об'єкти туристичної сфери, які зможуть привабити туристів та їх кошти у місцевий бюджет, принаймні поціновувачі історії (мається на увазі творчі колективи, які створили музеї) змогли зробити все для цього можливе. Проте, аналізуючи стан туристичної діяльності в межах нашого міста, а це здебільшого містяни та учнівські групи суміжних територій, виявляється мало мати тільки музеї, слід організувати ширшу сферу культурного відпочинку. Цю проблему можна було б вирішити, якби, наприклад, були підготовлені велосипедні доріжки, прокат велосипедів, розроблені відповідні маршрути та вирішені інші суміжні питання. Адже велосипедний туризм має свої переваги у порівнянні з іншими видами туризму. Особливо в нашій місцевості є дуже зручним засобом пересування. Він дає мандрівнику можливість із досить значною швидкістю долати великі відстані, познайомитися під час короткої подорожі з регіоном, відвідати цікаві об'єкти, розташовані один від одного на значній відстані.

Беручи до уваги вище вказане, можна запланувати такий собі літературний або творчий (або інший профільний) уїк-енд у Кропивницькому: відвідати цікаві музейні об'єкти, запашні кав'ярні і паралельно насолодитися унікальною архітектурою нашого міста.

А якщо зупинитися на творчому відпочинку і приділити цьому питанню більше уваги і, зрозуміло, грошовкладень, то, однозначно, слід замислитись про розвиток "зеленого туризму", всі передумови до

розвитку якого в нашому центральному регіоні існують. Адже саме Кіровоградщина з давніх часів славилася красою та мальовничістю своїх пейзажів. Більш того, саме сільський туризм дає можливість подивитись на сільськогосподарське виробництво (як робиться сир, масло, ковбаса тощо, як вирощуються свині, корови, коні); на майстерність ремісників (як робиться дерев'яний посуд, як плететься ліжник) та на дивовижні принади національної кухні і традицій. Це могло б стати такою візитівкою нашого краю.

Тож, як бачимо, не зважаючи на чимало проблем, наше місто має туристичне майбутнє, яке воно має бути залежить, в першу чергу, від творчих ідей музейників, підтримки керівництва міста і небайдужих містян, нас з вами.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про музеї і музейну справу» від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР;
2. Василенко А. О. Літопис історії становлення і розвитку народних музеїв України. - К.: Наукова думка, 1974.
3. Гавдяк М. Из наших обласних музеїв // Наша Батьківщина, – 1938. – №4.
4. Географічна енциклопедія України: У 3 т. - К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1993.
5. Мезенцева Г.Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв УРСР) / за ред. С.М. Чайковського. – К.: Вища школа, 1990.
6. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. / За ред. Ф.Д. Заставного. – К.: Знання, 2006. – С. 441-518.
7. Погорелова А. Музейна справа: орієнтири розвитку // Українська культура. – 1996. – № 2. – С. 2-3.
8. Інтернет-ресурси:
<http://tusovka.kr.ua/dim-muzei-arsenija-tarkovskogo>
<http://www.vechirka.ua/for.net/>
<http://www.vnz.univ.kiev.ua/content/museums/view/106>
<http://www.gre4ka.info>

Домаранський Андрій

Водяні млини Кіровоградської області як туристично-рекреаційний ресурс

На сьогоднішній день, туризм відіграє велику роль в житті суспільства та є важливою галуззю в економіці України. В Кіровоградській області туризм розвинений не кращим чином, хоча область володіє значним туристично-рекреаційним потенціалом. Існує низка проблем, які перешкоджають розвитку галуззі в регіоні. В першу

чергу це нестача, або не розвиненість деяких ресурсів, які могли б стати досить хорошими туристичними об'єктами. Тому **актуальність** дослідження обґрунтована наступними критеріями:

- порівняно мала забезпеченість території Кіровоградської області туристичними об'єктами;
- недостатньо раціональне використання наявних туристичних ресурсів території Кіровоградської області;
- недостатня вивченість наявних туристичних ресурсів у межах Кіровоградської області;
- недостатня «розкрученість» наявних туристичних ресурсів у межах території Кіровоградської області;
- недостатня забезпеченість туристичної галузі спеціальними картографічними та текстовими творами про реальні та потенційні туристичні об'єкти Кіровоградської області;
- потреба у пошуку та усебічному дослідженню нових об'єктів для розширення туристичної бази Кіровоградської області;
- недостатня вивченість водяних млинів території Кіровоградської як реальних чи потенційних туристичних об'єктів краю.

З огляду на зазначене, була визначена **мета** дослідження: *характеристика туристичного потенціалу споруд водяних млинів території Кіровоградської області*. Відповідно до цього, **об'єктом** дослідження є *водяні млини території Кіровоградської області*, а **предметом**: *туристичний потенціал споруд водяних млинів території Кіровоградської області*.

Для успішної реалізації мети, постала потреба у вирішенні низки дослідницьких **завдань**:

- проаналізувати попередні дослідження про використання водяних млинів в господарстві країн світу;
- виявити різноманіття можливостей використання споруд водяних млинів;
- встановити локації, закономірності поширення та фізичний стан споруд водяних млинів території Кіровоградської області;
- охарактеризувати туристичний потенціал водяних млинів території Кіровоградської області.

Вирішення завдань відбувалося за допомогою традиційних **методів** географічних досліджень: *аналізу літературних джерел* (для збору відомостей про попередні дослідження водяних млинів на основі написаних праць відомих вчених), *картографічний метод* (для виявлення локацій водяних млинів на території Кіровоградської області), *експедиційний метод* (застосований в ході проведення наукової експедиції, яка дала можливість підтвердити чи спростувати місця

розташування млинів на деяких річках Кіровоградської області, а також зробити оцінку фізичного стану кожного наявного млина), *метод класифікацій* (дозволив розподілити водяні млини за класами, відповідно до визначених ознак).

Виклад основного матеріалу. Водяний млин – це споруда, яка використовує енергію води для помелу борошна, у сукновальній справі, для виготовлення паперу, кування заліза, розпили деревини, також це обробка коноплі, дублення шкіри, заточування інструментів, і у пивоварні також користувались ними (рис. 1). Від інших млинів вони відрізняються саме тим, що для своєї роботи вони використовують саме воду, а не наприклад вітер, силу тварин, як це роблять вітряки, та тягові млини.

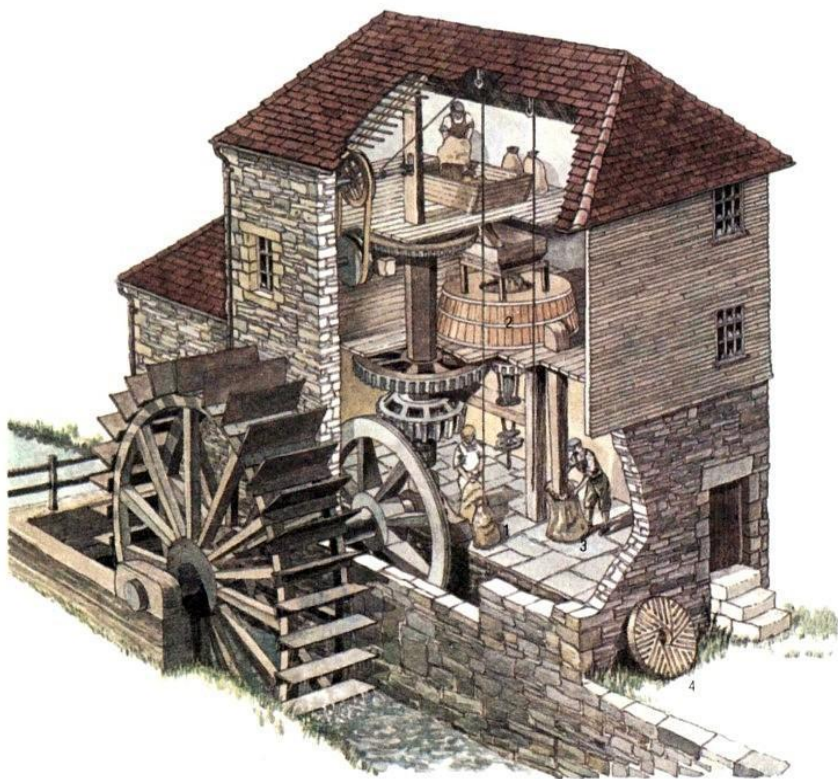

Рис. 1. Реконструкція водяного млина [9].

Батьківщиною водяного млина вважається стародавній Рим [5]. У давньому Римі вже в II ст. водяні млини були поширені майже повсюдно,

усе більше і більше робіт виконувалося з їх допомогою. Водяні колеса використовувалися і для вижимання олій, і для розм'якшення яблук, з яких готували улюблений римлянами напій – сидр, з їх допомогою заповнювався водою знаменитий римський водогін. А коли під час облоги Риму остготи зруйнували водогін і «Вічне місто» залишилося без води, імператор Вілезарій влаштував прямо на Тибрі величезні плавучі водяні колеса, що служили для подачі води в місто [4].

Для спорудження водяних коліс у Західній Європі будувалися невеликі водоймища. Так, у Франції збереглися залишки каскаду з 16 водяних млинів поблизу м. Арль, побудованих у III–IV ст. Значно поширились водяні млини тут у XI–XIV ст. В Англії водяний млин з'явився приблизно у VIII ст., а вже в 1086 році в Тренте і Северне було зареєстровано 5624 млини [4].

Згодом цей вид млина, дещо удосконалений, був занесений в Європу, а потім і в Україну. Водяні млини з'явилися на території України ще в XII ст., а з XIV ст. часто згадуються у давньоруських пам'ятках [6]. У Київській Русі водяні млини були відомі в IX–XIII ст. Статут великого князя київського Ярослава Мудрого регулював питання затоплення, що викликається млинами, наступним чином: кожному надавалося право будувати млини, але власник млина зобов'язаний був «дотримуватися безкорисного», тобто не чинити шкоди сусідам [5].

Водяні млини, як і інші господарсько-виробничі споруди, виникли в умовах натурального господарства й були нерозривно пов'язані з хліборобством. За часів феодалізму млини стали джерелом значних прибутків. Селяни і міське населення змушене було молоти зерно тільки на панських млинах, інакше накладалися штрафи. Існував звичай, за яким за помел збіжжя платили не грішми, а зерном [1].

У XVI – XVII ст. на українських землях у розвитку продуктивних сил водяні млини почали відігравати важливу роль. Їх функції вже не обмежувалися переробкою зерна на борошно чи крупу. У цей час водяні млини поступово стають своєрідними гідроенергетичними установками і замінюють м'язову силу людей у тих чисельних технологічних операціях, виконання яких не можна було покласти на робочу худобу. Крім помелу зерна ними приводили в дію сукновальні, тартаки, рудодробарки, механічні молоти, ковальські міхи тощо. Тобто водяні млини ставали по суті невеликими підприємствами типу комбінатів.

Так, на початку XVI ст. в Сяницькій землі одночасно діяли 42 водяні млини («вальники») і 76 ручних млинів. На Перемишлянщині «вальники» були ще в меншому вжитку – на цілу королівщину («королівщина» – державна маєтність) був лише один «вальник» [5].

Описуючи поселення України кінця XVI століття, О.Я. Єфименко у своїй книзі «Історія українського народу» (1906) відзначає Побужжя як *«територію з величезними зручностями і вигодами для заселення. Горбиста поверхня з надзвичайно родючим ґрунтом була зрошувана масою текучої води, що утворює чудові рибні ставки й в той же час дуже зручна для устрою млинів»*. Жителі українських поселень займалися і землеробством, але в даний період це був лише другорядний, побічний промисел, що доводить обмежена кількість млинів, які завжди реєстрували як важливу статтю доходів [3].

Поширення водяних млинів на українських землях продовжувалося і в XVII ст. Зокрема, мережа млинів розширювалася на Лівобережжі, що підтверджується багатьма документами, передусім універсалами про їх будівництво. Так, стародубський полковник П. Рославець 24 жовтня 1662 р. видав універсал на будівництво військовим товаришем С. Терейковським млина біля с. Іватенки Балканської сотні. Подібні універсали видавалися й в інші роки. Наприкінці століття на одній лише лівобережній річці Ворсклі, довжина якої на території України складає приблизно 300 км (загальна – 464 км) , нараховувалося близько 330 млинів [5].

Поширеними у XVII ст. залишалися водяні млини і на Правобережній Україні. В Брацлавському воєводстві навіть згідно неповного реєстру 1664 р. на 305 населених пунктів припадав 261 млин з 421 водяним колесом. Крім цього, на Брацлавщині діяло чимало козацьких млинів, більшість яких не потрапили до реєстру. Такі млини були поблизу Старого і Нового Кальника на річці Собі, кілька млинів стояли на цій же річці в с. Соборові під Кам'янцем-Дністровським та в інших містах і селах. Значна кількість млинів функціонувала на Волині. Документами зафіксовано також чимало млинів в маєтності Вахтова Гребля під Вінницею, поблизу містечок Сомівка, Кам'яниця, села Романівка та інших місцях Поділля. Таким чином, водяні млини у XVI – XVII ст. набули поширення на усіх українських землях. Упродовж цього періоду одночасно з технічним удосконаленням млинів відбувалося розширення їх технологічних функцій – все більше енергія води використовувалася у різноманітних виробничих операціях [5].

У XIX ст. водяні млини будували на Гуцульщині, Бойківщині, Волині, Закарпатті, менше – на Наддніпрянщині, Чернігівщині, Полтавщині, Поділлі [6].

Проаналізувавши наукову літературу стає зрозумілим те, що раніше водяні млини використовували дуже активно в господарстві. Жодна країна світу, яка мала річку, не втрачала можливості використати силу води для того щоб змолоти зерно, попрати, заточити інструменти.

З часом коли людство почало переходити на більш сучасні млини, які працювали на електроенергії, потреба в водяних млинах відпала, і їх почали потроху знищувати. Постає питання, чи потрібно забувати про минуле наших предків, і відмовлятися від того що може приносити користь майже безкоштовно.

В світі водяні млини уже давно відбудовують та використовують як: музеї, кафе, парки і т.п. Люди спочатку вкладають туди певний капітал, а потім отримують заробіток від цього. В результаті зберігаються пам'ятки стародавньої архітектури, з'являються нові робочі місця, більше цікавих елементів туризму тощо.

Прикладом використання млина як кафе, музею, навколо якого створено ще й парк, ставочок, поля для гольфу, є млин який знаходиться в Англії на найбільшому острові, в селищі Калборн (Calbourne). Місцеві жителі дуже ефективно його використовують. Цей водяний млин був збудований в XI столітті (1086 р.), селище названо на честь струмка, який протікає через млин за допомогою якого зараз виготовляють 30-40 тон зерна. Люди можуть приїздити в це селище родинами, і проводити там цілий день, дивлячись на те як працює млин-музей [7].

Використовувати водяні млини ще можна, як пекарні, борошномельні, і такий приклад є у Англії, у місті Данстер (Dunster). Цей млин був побудований в 1779 р. Остаточна реконструкція його відбулась в 2007 р. Відбудова млина профінансована компанією Exmoor, і здається в оренду приватній компанії [8].

В Румунії у селі Мараморош водяний млин використовують: як прилад для отримання горілки, як пральню для килимів, та як ткацьку споруду [9].

В Україні також є декілька прикладів того як в наш час використовують водяні млини. Більшість їх залишилось на Закарпатті. Так в селі Лисичево протягом 200-х років водяний млин використовують як кузню, яка виникла тут ще в XVI ст. на місці старої папірні. Щороку тут влаштовують різні свята, які відвідують туристи, та місцеві жителі.

Прикладів використання водяних млинів у світі можна наводити безліч. Вони можуть бути і *готелями, музеями, пральнями, пекарнями, борошномельними спорудами, кузнями, олійнями, пунктами збору туристичних груп, гідроелектростанціями, ресторанами, кафе, постійним житлом, нічними клубами, гідротехнічними спорудами*. Всі ці варіанти використання млинів в деяких країнах уже давно впроваджуються, таким чином люди намагаються зберегти свої традиції, архітектурну спадщину.

Кіровоградська область в давнину була не останньою за кількістю водяних млинів. Багато з них збереглися до нашого часу, але в різному

стані. Проаналізувавши літературу, карти, супутникові зображення, встановивши локацію водяних млинів Кіровоградської області (річки Південний Буг, Синюха, Ятрань, Інгул) у ході наукової експедиції, можна сказати, що їх залишилось небагато: на річці Південний Буг від Южноукраїнська до Гайворона зафіксовано 44 млини, на річці Синюха – 12 водяних млинів (рис. 2), річка Ятрань (притока Синюхи) має 6 водних споруд, річка Інгул – 8 млинів [2].

Рис. 2. Млин на р. Синюха поблизу с. Тернівка Новоархангельського району

Всі ці виявленні млини знаходяться у різних станах, деякі майже як нові, а від інших залишився лише фундамент, їх туристичний потенціал можна оцінювати як посередній. Ті млини, що мають відмінний стан, можуть слугувати тими ж самими готелями, музеями, гідроелектро-станціями і т.д. Млини які майже розвалені, або від яких залишився тільки фундамент можуть бути туристичними орієнтирами для людей, які займаються водним туризмом. При бажанні майже зі всіх водяних млинів нашої області можна зробити цікаві, перспективні туристичні об'єкти, як робиться це давно у світі.

Висновки. Отже, в ході проведених досліджень, результати яких були викладені вище, можемо констатувати, що Кіровоградська область має достатньо велику кількість залишків водяних млинів – 70 (на річках

Південний Буг, Синюха, Ятрань, Інгул та ін.). Більшість з досліджених млинів знаходяться в поганому стані, але деякі з них в доволі збереженому стані. Усі водяні млини області можна використовувати для розвитку туризму в регіоні, але по різному. Тобто, туристичний потенціал є, але його треба розвивати. Всі знайдені водяні млини могли б надати Кіровоградській області привабливості, зробити її більш відомою, цікавою, та стати туристичною візитівкою.

Список використаних джерел:

1. Бульба К. Млинарство на Монастирищині. / Катерина Бульба // Український млинологічний журнал. – 2011. - № 1. – С. 74-75.
2. Домаранський А.О. Водяні млини центральної частини Середнього Побужжя: локалізація, інвентаризація, сучасний стан / А.О. Домаранський // Українські млинологічна студії. – 2017. - №8. – с. 24-43. Бібліогр.: 31 назва.
3. Ефименко, Александра Яковлевна. История украинского народа [Электронная копия] / А.Я. Ефименко. – Электрон. текст. дан. – СПб.: Изд. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1906 – (:Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон). – (История Европы по эпохам и станам в среднем веке и новое время/ под ред. Н. И. Кареева и И. В. Лучицкого).
4. Енергетика, історія, сучасність та майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-1/part-1/section-3/3-2/> - Назва з екрана.
5. Лаврик О. Сокілецький млинарський комплекс у спадщині водогосподарського будівництва на річці Південний Буг / Олександр Лаврик // Український млинологічний журнал. – 2011. - № 1. – С. 56-58.
6. Мельниченко В. Водяні млина на українських землях у 16-17 ст. у XVI – XVII ст. / Василь Мельниченко // Український млинологічний журнал – 2011. - № 1. – С. 119.
7. Calbourne Water Mill Isle of Wight <http://www.calbournewatermill.co.uk/> - Park [Electronic Resource]. - Mode of access : URL : - Title from the screen.
8. Punster working water mill and the Exmoor National Park [Electronic Resource]. - Mode of access: URL: <http://www.nationaltrust.org.uk/dunster-working-watermill/> - Title from the screen.
9. Welcome to Romania - Exact Tours [Electronic Resource]. - Mode of access: URL : <http://www.exact-tours.ro/> - Title from the screen.

Каргополова Оксана, Загривенко Наталія

Туристськими шляхами Кіровоградщини

Вступ. Сьогодні значно зростає інтерес до історії свого краю, оскільки ці знання можуть дати потужний поштовх для розвитку

історико-культурного та природно-рекреаційного потенціалу області. З'являються нові екскурсійні маршрути різної тематики і напрямку. І молодь із зацікавленням сприймають такі нові тенденції, вони емоційно і значимо сприймають регіональну історію, на власні очі побачивши місця, з якими пов'язана та чи інша подія. Так закладаються основи почуття гордості за наших земляків, пробуджується глибокий інтерес до власної історії та культури, вибудовуються своєрідні паралелі між минулим і сучасністю.

Сучасним дітям не вистачає таких умов перебування, при яких реалізовувалася їх активна діяльність у соціальному та культурному середовищі, розвивалися власні комунікативні здібності. Під час проведення походів, експедицій така нагода дається – вдосконалюється вміння спілкуватися з однолітками, з людьми старшого покоління в найрізноманітніших ситуаціях, формується відповідальність щодо виконання доручень, вміння самостійно приймати рішення, протистояння труднощам будь-якого характеру, в тому числі суворим умовам проживання, непогоди. Тож можливості впливу туристсько-краєзнавчої роботи на розвиток особистості дитини нині важко переоцінити.

Практика показала, що в навчально-виховних закладах, де на належному рівні проводиться туристсько-краєзнавча робота, зокрема краєзнавчі експедиції, походи тощо, краща успішність та дисципліна, менша кількість правопорушень, вищий рівень фізичного та психологічного здоров'я вихованців, глибокі знання з історії та природи рідного краю.

Виклад основного матеріалу. Комунальний заклад «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді» велику увагу приділяє краєзнавчому руху в області, який сконцентрований на вихованні національної свідомості вихованців, їх духовного збагачення, творчого розвитку, реалізації здібностей завдяки формам роботи, що спрямовані на збереження та відродження історії, культури, природи України, на глибоке вивчення історії свого краю, пам'яток культури та природи, коріння свого роду як складової свого народу. В цілому краєзнавство в центрі являється і засобом навчання та виховання, і краєзнавчим компонентом в роботі гуртків спортивно-туристського напрямку, і безпосередньо роботою краєзнавчих гуртків. Адже форми роботи туристсько-краєзнавчого напрямку заповнюють білі плями сучасного виховання підростаючого покоління, яке зараз має тенденцію зайвого опікування з боку батьків та педагогів. Діти просто відірвані від природних умов існування – це те, що не є нормальним для їх повноцінного розвитку! Перебування дітей цілодобово на чистому

повітрі тривалий час, купання у водоймах, активний рух зміцнюють здоров'я дитини!

Кілька років поспіль закладом проводиться Чемпіонат області зі спортивних туристських походів серед учнівської та студентської молоді, де маршрут розроблений таким чином, щоб зацікавилися і туристи, і краєзнавці: передбачені туристські перешкоди, цікаві завдання і випробування краєзнавчого профілю, а також чаруюча природа, яка представлена широкополими ланами, що обрамлені розкішними лісосмугами.

Під час проведення таких заходів з'являються різноманітні ситуації похідного життя, які розкривають характер вихованця, який стає зрозумілим не тільки для педагога, однолітків, а можливо – і для самого себе. Ще один важливий психологічний аспект – у похідних умовах часто змінюються цінності – високу міру здобуває дружба, добро, здатність прийти на допомогу, самопожертва, вміння виконувати ту чи іншу складну роботу, працелюбність тощо. Інколи, навіть, з'являється новий погляд на життя, який набуває глибшого розуміння. Усвідомлення людини-себе в розрізі часу, в еволюційних процесах розвитку країни, людства. Існування людини-себе в безкрайньому лоні природи, вміння помічати, знати, милуватися та розуміти велич і крайню необхідність для нашої повноцінної життєдіяльності, для екосистеми планети в цілому.

Користь полягає, безумовно, ще і в тому, що вивчаючи географію, геологію, історію, археологію, етнографію, архітектуру рідного краю, учні поповнюють свої знання зі шкільних предметів, розширюють свій світогляд. Краєзнавчі дослідження рідного краю завжди були дієвим способом патріотичного виховання дітей та юнацтва. Але почасти для такого роду досліджень не вистачає елементарного – систематизованих відомостей про район вивчення у вигляді картографічних матеріалів, описів тощо. Тому важливим напрямком роботи педагогів краєзнавчого відділу Центру є розробка і впровадження в життя туристсько-краєзнавчих маршрутів по області, оскільки це дає можливість здійснювати педагогічний вплив на розвиток розумової та емоційної сфери вихованців, приділяти увагу моральним аспектам спілкування людини з довкіллям, вирішувати таке важливе питання – вивчення історико-культурної спадщини країни.

Хотілося б розкрити привабливість одного з таких маршрутів, оскільки такий вид роботи спонукає до стимулювання розвитку масового туризму і краєзнавства серед учнівської та студентської молоді, розширення і поглиблення знань учасників подорожей з історії, культури, природи Кіровоградщини, удосконалення туристсько-спортивних навичок.

Туристсько-краєзнавчий маршрут пролягає на території Знам'янського району, який був обраний не випадково. Історія цієї землі складна і насичена подіями, крім того ще й різноманітна за своїм природним складом та побудовою зеленої зони, що в свою чергу створює неповторні живописні ландшафти. До маршруту були включені такі населені пункти: с. Богданівка, с. Цибулеве, с. Плоске, с. Калинівка, с. Яківці, а також територія Чорного і Чутівського лісів, заповідного урочища місцевого значення «Бочки», долина р. Інгулець.

З перших кроків учасникам походу відкриваються неосяжні краєвиди Чорного лісу – найпівденнішого форпосту суцільних природних лісів півночі України. Чорний ліс здавна вважають лісовою перлиною України. До того ж трохи відхилившись від маршруту або зробивши радіальний вихід до околиць с. Водяного, можна побачити широковідоме у науці і загальному за своїм походженням озеро Берестувате, або як назвали його в народі Чорне, яке з прилеглим до нього болотом «Чорний ліс» є гідрологічною пам'яткою природи. На території болота зосереджені сфагнові мохи, хвощі, папороті та різноманітна рослинність, що характерна для Полісся та інших регіонів України і навіть Кавказу і Тибету, а не для центральної України. Озеро має кілька таємниць. Одна з них – глибина озера, яке, як кажуть, не має дна! Неодноразові спроби виміряти його не принесли успіху. Існує версія про подвійне дно, перше з яких утворено гілками та опалим листям. Вода в озері дуже холодна, і має майже однакову температуру у всі пори року. Влітку вода в ньому дуже холодна, взимку вона ніколи не замерзає. Лише у спеку воно трохи прогрівається, але не глибше метра. Існують перекази, що озеро підземними каналами сполучається з рікою Інгул.

Чорний ліс сьогодні – це 26 тис. гектарів. В урочищі, розташованому на вододілах і схилах балок, переважають дуб зі своїми одвічними супутниками – деревами широколистяних порід, грабові діброви, а на узліссях – діброви з домішкою ясена і клена. В першому ярусі панують дуб, берест, клен, липа, в другому – граб, польовий клен, осика, яблуні, груші, в підлісках – татарський клен, черемха інші чагарники. На узліссях густо проростають терен, степова вишня, дикий мигдаль велика кількість трав'янистих рослин.

В заповідних урочищах налічується до шістдесяти видів ссавців, понад двісті видів птахів. Тут поширені лосі, олені, козулі, дикі кабани. Зпоміж хижаків можна зустріти вовків, лисиць, єнотовидних собак, куниць, степових тхорів, борсухів.

Це нічим не замінне місце відпочинку, збору грибів, ягід, лікарських рослин і просто естетичної насолоди.

Чорноліський масив цікавий не тільки своєю флорою і фауною. Ця місцина досить цікавою буде для істориків та археологів, оскільки біля с. Богданівки було виявлене давнє городище. Від місця розташування воно отримало назву – Чорноліське, яке стало одним з важливих центрів передскіфської культури, а тепер чорноліської. Городище складається з трьох рядів валів, ровів та налічує навколо 265 курганів. За віком городища є ровесником давнього Риму. В ті часи коли ще нинішній ліс був степом(а цьому є підтвердження зроблені під час розкопок в 1949 році під керівництвом академіка Теленожкіна) тут існувало місто-фортеця з трьома лініями оборонних валів.

Крім того, в XVI – XVIII ст. Чорний ліс входив до складу володінь Запорозької Січі. Тут, у глибоких, майже непрохідних нетрях, формувалися загони бунтарів проти польсько-шляхетського гніту, які в народі отримали назву «гайдамаки».

Зважаючи на той факт, що ліси Чорний і Чута мають надзвичайну природну, археологічну та історико-культурну цінність і мають слугувати справі збереження природи та національної пам'яті українського народу наукова спільнота Кіровоградщини на чолі з головою Кропивницького відділу Українського географічного товариства, кандидата географічних наук Домаранським А.О. готують клопотання до Міністерства екології та природних ресурсів України про необхідність створення в Кіровоградській області, у верхів'ях річки Інгулець національного природного парку «Чорноліський».

Територія, яку науковці пропонують відвести під національний природний парк, включає не лише Чорний ліс. Туди мають увійти інші великі листяні лісові масиви півночі Кіровоградської області – Чута й Нерубай. Крім них - сосновий Бірківський ліс, невеличкі байрачні ліси, річкові долини верхів'їв Інгулу й Інгульця та інші унікальні географічні місцини. Зокрема, найбільший в Україні Бовтишський кратер діаметром 20 км, що знаходиться у товщі гірських порід цих країв. По цій місцевості проходив знаменитий Чорний шлях. У тамтешніх лісах переховувалися гайдамаки, гуртувалися козаки. На пропонуваній для парку землі відбувалися події Української революції 1917-1921 років, ця територія входила до складу повстанської Холодноярської республіки.[9].

1 березня 2018 року в м. Кропивницькому відбувся круглий стіл з теми «Чорнолісся верхів'їв Інгульця: цінність, проблеми, перспективи», де була розглянута перспектива створення національного природного парку з кількома зонами, функціонування яких дозволить врахувати усі важливі фактори і збалансувати господарські потреби мешканців області і місцевих громад з потребою в охороні природної, археологічної та історико-культурної спадщини національного виміру [9].

Тож, в перспективі можуть з'явитися зони, з яких одна територія призначена тільки для розвитку рослин і тварин без втручання людини; інша – для ведення господарської діяльності, лісозаготівлі, розвитку інфраструктури; інші – для активного відпочинку і оздоровлення із стаціонарною рекреацією та ділянки, по яких проходять туристичні маршрути.

Околиці села Цибулеве буквально нашпиговані слідами перебування давніх людей. Наявність племен у цих краях привело до виникнення широкого спектра археологічних культур, ранній залізний вік відмічається наявністю на околицях поселення часів чорноліської культури «Великий городок» або «Чутівка» в балці Кишла біля села Чутівка (нині воно належить до вимерлих сіл, а його землі відносяться до Цибулевого). Ця пам'ятка археології має національне значення. За скіфських часів тут мешкали скіфи – землероби, скіфи – орачі. В пізніші часи (приблизно в першій половині I тисячоліття нашої ери) на околицях села знаходились поселення черняхівської культури.

За легендою, що передається з покоління в покоління, заснував зимівник – майбутнє село - козак Цибуля в середині сімнадцятого століття. Є й інші відомості про першого поселенця. В деяких документах згадується шляхтич Єрмолай Васильович Цибулько, якому належала невелика слобода у цих краях.

Нині село Цибулеве цікаве не тільки чудовими краєвидами та мальовничою місциною, а й унікальним місцем під назвою «Гайдамацька Січ». Його називають зеленою садибою, музеєм під відкритим небом, а господар і засновник – козак-краєзнавець Володимир Вознюк називає духовним заповідником. На території Січі зібрані унікальні експонати – все, що господар знаходив в радіусі трьохсот кілометрів: це каміння, залізні вироби, картини, є тут так звана «кузня» - близько сотні знахідок з заліза. Особлива гордість – козацький курінь. Наразі у приватному музеї зібрано близько сотні унікальних кам'яних, дерев'яних та глиняних експонатів, які розповідають про історію, культуру і побут наших пращурів. Особливе місце з-поміж них займають жорна. Їх тут майже чотири десятки – від маленьких ручних зернотерок до великих кам'яних жорен, млина.

Серед експонатів музею під відкритим небом – знахідки часів скіфської і чорноліської культури, раритетні вироби декоративно-ужиткового мистецтва, знайдені в околицях Цибулевого. Є в колекції господаря і багато інших експонатів, таких як колекція вишиванок та керамічних виробів.

Нині садиба Вознюка справжня туристична родзинка краю, до якої приїждять гості звідусіль. Садиба має особливу енергетику, і є

незвичайним місцем. І все завдяки щирій гостинності господарів – Володимира Вознюка та його дружини Любові Крилової. Володимир проводить захоплюючі екскурсії з зануренням у чарівну і магічну історію козацтва. А ще тут є і смачні частування козацькими стравами. За смачну їжу відповідає дружина. Фірмова страва – козацька тетеря. Музей-заповідник «Гайдамацька Січ» розташований на вулиці Центральній (колишня вулиця Леніна) у селі Цибулеве.

Тож, всі учасники маршруту на собі відчують всі принади зеленого туризму з гостинним прийомом й цікавим дозвіллям та відпочинку на свіжому повітрі у наметах.

Частина маршруту пролягає в долині річки Інгулець. При чому це досить велика річка: протяжність її русла складає 549 кілометрів. Інгулець (інша назва «Малий Інгул») – одна з річок, що входить в десятку найбільших в Україні. Вона протікає по південній території країни і є правою притокою Дніпра. Свій початок Інгулець бере з заболочених місць, розташованих біля села Топило (це Знам'янський район Кіровоградської області).

Вже не одне століття велике число істориків намагаються розгадати: звідки у річки така назва. Одні історики вважають, що ім'я річки має тюркське походження і означає «тиха», «лінива» або «широка».

Крім активного відпочинку на теренах чудової природи юні краєзнавці мають змогу випробувати свої сили, впевнитись у своїх знаннях під час виконання краєзнавчих завдань на маршруті. Так, на території зеленої садиби «Гайдамацька Січ» серед музейних експонатів можна перейнятися духом старовини і відчути себе справжнім істориком, археологом й зробити умовні (символічні) розкопки, використовуючи метод єгипетського трикутника.

Якщо взяти до уваги деякі зібрані предмети, які мають історичну цінність, то гуртківці можуть перейнятися романтикою пошуку і скласти польовий опис пам'яток історії, відтворити його інформаційну індивідуальність, так звану легенду. Це можливо зробити, якщо юні краєзнавці визначать матеріал, з якого виготовлений предмет, особливі його ознаки, колір, форму, техніку виконання, структуру матеріалу, вищербини, зроблять опис зображеного, вкажуть стан збереження тощо.

Також, можна провести орнітологічні спостереження (за допомогою біноклю), на берегах р. Інгулець – гідрологічні спостереження (визначити швидкість течії, якості води).

У заповідному урочищі місцевого значення «Бочки» на схилах долини р. Інгулець є виходи скельних порід у вигляді валуна. Тож, є можливості для проведення геологічних випробувань.

Крім того, проходження маршруту передбачає долання природних перешкод за допомогою туристської техніки. Для цього всім учасникам походу слід знати основні туристські вузли (або вивчити їх під час походу), аби вправно впоратися із мотузкою при подоланні канави з використанням підвішеної мотузки (маятник), рухатися по паралельним мотузкам на переправі через річку або яр; можуть трапитися такі ділянки маршруту, які долаються за допомогою гаті або купин тощо.

Висновки. Сьогодні походи стають все більш популярними. Молодь поступово починає розуміти, що «сидіння біля комп'ютера» ніщо в порівнянні з активним відпочинком. Що може бути краще, ніж свіже повітря, чудові, красиви? Весь день в русі, пізнаючи нові красиві місця, ночівлі в наметах, пісні біля багаття під відкритим небом, і все це наодинці з природою, з рюкзаками за спиною. До того ж це не тільки дуже красиво і захоплююче, але ще й дуже корисно та пізнавально.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування [Текст]: монографія. / О.О. Бейдик - К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Газета «Червоний шлях» від 13.10.1927 року, газетний фонд Кіровоградського держархіву, інвен. номер С 1517.
3. Историческое краеведение. Учебное пособие для студентов / Под ред. Г.Н. Матюшина. – М.: Просвещение, 1975 – С. 153.
4. Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб.: [для загальноосвіт. навч. закл. Кіровоград. обл.]; / за ред.: І.А. Козир. – Кіровоград: Імекс-ЛТД. – 304 с.
5. Кузик С.П. Географія туризму : навч. посіб. / С.П. Кузик; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - К. : Знання, 2011. - 271 с.
6. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. - т. 3, ст. 117-130, Александрійський уезд А.Иващенко. Черный лес и его окрестности. Новороссийский календар на 1859 год, выдаваемый от Ришельевского лицея г. Одесса. – С. 124.
7. Музей під відкритим небом – «Гайдамацька Січ» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://tusovka.kr.ua/muzei-zapovidnik-gaidamatska-sich>
8. Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kradmin.gov.ua/Strategy/Ua/716-1.pdf>
9. Чорнолісся верхів'я Інгульця: цінність, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dozor.kr.ua/post/kirovogradski-naukovsi-prositimut-ministerstvo-stvoriti-natsionalnij-park-4995.html>

Об'єкти геотуризму Гайворонського району Кіровоградської області як чинник привабливості території

Актуальність теми. Сталий розвиток вимагає чіткого підходу до використання ресурсів. Щоб пристосовуватися до цього нового складного світу, який змінюється безпрецедентно швидко, кожному з нас потрібно постійно вчитися – жити за принципами «навчання упродовж життя» (life-long learning). Однією з найпростіших, найприємніших і найдоступніших для будь-яких людей форм такого навчання є подорожі, пізнавальний туризм [2].

Характерною тенденцією останнього часу в туризмі є орієнтація на природні атракції, що стають основою для створення маршрутів геотуризму, який Ю. Зінько та О. Шевчук вважають формою туристичних занять, що базується на геологічних та геоморфологічних об'єктах [8]. Водночас автори відзначають ряд наукових і практичних проблем щодо оцінки та використання природоохоронних геотуристичних об'єктів як туристичних атракцій [1].

Геотуризм ґрунтується на вивченні геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень. В Україні геотуризм, який за своєю суттю і за визначенням відноситься до екологічного, сталого туризму, досі є нішевою, немасовою формою туризму [2]. Він дозволяє місцевим жителям краще зрозуміти унікальність свого місця проживання, дає знання про природну спадщину своєї місцевості, виховує в них необхідність її збереження та захисту. Це зміцнює економічний добробут місцевих громад і покращує їх якість життя у довготривалій перспективі. Лише у співпраці місцевих громад з природоохоронними та науковими установами відповідного профілю, освітніми закладами та об'єктами соціальної інфраструктури можна очікувати успішного функціонування геотуризму на окремій території.

Метою публікації стало дослідження можливостей Гайворонського району Кіровоградської області щодо використання наявних об'єктів геотуризму

Результати досліджень. Гайворонський район Кіровоградської області є унікальним краєм для розвитку геотуризму. Територія, з точки зору, геологічної будови розташована у південно-західній частині Українського щита Східно-Європейської платформи, в межах південної частини Західно-Придніпровської денудаційної височини, віднесеного

згідно схеми фізико-географічного районування України до Середньобузької височенної фізико-географічної області. Особливості геологічної будови та історії розвитку зумовили різкі відмінності у ландшафтах Гайворонського району та його окремих частин, на обмеженій території зустрічаються різні природні та антропогенні комплекси, що дає можливість у повній мірі спостерігати та вивчати різноманітні геологічні та геоморфологічні об'єкти. Цікавих для розвитку геотуризму об'єктів на Гайворонщині нараховується до 10, серед яких найбільш відомі кар'єри Завалівського родовища графіту, Сальківського родовища чарнокіту, Гайворонського родовища граніту, Вікнинського родовища каолінів тощо. Фахівцями Гайворонського районного краєзнавчого музею спільно з викладачами кафедри географії та методики її навчання Уманського держпедуніверситету ім. П. Тичини із залученням фахівців-геологів розроблені і продовжують розроблятися спеціалізовані туристичні маршрути до цих та інших об'єктів, які розміщені в межах адміністративного району та на прилеглих територіях.

Територію Гайворонського району можна віднести до території давнього освоєння, про що свідчать виявлені археологічні знахідки, хоча деякі затоплені зараз водами Гайворонського водосховища (рис.1).

Рис. 1. Картина П.Г. Пилипишина «Острів Залізний»
(авторське відтворення місцевості, де розвивалось залізорудне виробництво,
нині затоплене водами Гайворонського водосховища)

За попередніми дослідженнями [5, 6, 7] цю територію було визначено, якій притаманні риси старопромислових районів і зазнала

потужних антропогенних змін, що виявляється у наявності на обмеженій території великих кар'єрів, відвалів пустої породи, дорожніх об'єктів, гідротехнічних споруд, житлових і технологічних будівель тощо.

Під час розробки туристичних маршрутів особлива увага звертається на антропогенні форми рельєфу, пов'язані з будівництвом автомобільних доріг і залізниць; об'єктами гірничо-видобувної промисловості; гідроенергетикою тощо.

Гайворонський спеціалізований гранітний кар'єр. Розвитку спецкар'єру сприяло Гайворонське родовище мігматитів. В 30-pp. XX ст. бурхлива індустріалізація України вимагала будівельних матеріалів, зокрема, матеріалів із каменю [9]. Погляди геологів, промисловців спрямовувались, насамперед, до тих ділянок, де кристалічні породи виходили на земну поверхню. Такий масив свого часу був відкритий на лівому березі Південного Бугу поблизу впадання в нього невеликої р. Ташлик у межах сучасного м. Гайворон.

Згодом, із видобутком каменю, перед геологами постало завдання прирошувати запаси корисної копалини і поблизу родовища було проведено чотири дорозвідки. Обраховані запаси каменю в межах проектного контуру склали 9 млн. м³.

З 1938 р. почався відлік кар'єру як гірничого підприємства з видобутку та переробки каменю відкритим способом. У перші роки становлення підприємства, а по суті, до початку Другої світової війни, домінувала виключно важка ручна праця булоломів з використанням ломів, молотів, гемерів, кирок, лопат (рис. 2 а).

Кар'єр, як виробнича одиниця, існує майже 80 років, тож десятиліттями доводиться миритися із штучно створеними ландшафтами (рис. 2 б, в, г). Щоб пом'якшити вплив виробництва на довкілля, здійснюються рекультиваційні роботи, які розпочались в спецкар'єрі у 70-pp. XX ст. Розкритими породами до рівня прилеглих територій заповнювали балки, що знаходились поряд з родовищем. На сплановану поверхню наносився чорнозем товщиною до 0,6 м і лише упродовж 1974-1998 рр. було рекультивовано і передано в сільське господарство майже 18 га, з них 14 га під ріллю, 2,5 га – під пасовища і 1,5 га – під лісо-насадження. Для цього було використано майже 100 тис. м³ родючого шару ґрунту. Таким чином, яри, вибалки, раніше не придатні для використання в сільському господарстві, стали використовуватись для посадки лісових насаджень, вирощування багаторічних трав, зернових культур [9].

Для порівняння: обсяг продукції за 1938-1941 рр. спецкар'єр зараз виробляє за 10 днів без застосування ручної праці. Від початку роботи кар'єру (зараз експлуатується дві дільниці) докорінно змінились

краєвиди, умови праці, побуту, іншими стали критерії життя. На 140 м по вертикалі опустився видобувний горизонт. Відкриті гірничі розробки змінили рельєф місцевості. Розширення кар'єру відбувається за рахунок орних земель. Ділянки з відвалами порід, які не вкриті рослинністю, не завжди приваблюють [9].

а)

б)

в)

г)

Рис.2. Гайворонський спеціалізований кар'єр: а) пам'ятник робітникам-бутоломам; б) затоплена відпрацьована ділянка кар'єру (видно шари осадових порід і кора вивітрювання) в) відкриті розробки; г) студенти УДПУ імені Павла Тичини на екскурсії

В межах Гайворонського району експлуатується найбільше в Європі *Завалівське родовище графіту*, сформувався кар'єрно-відвальний тип ландшафту, який є невід'ємним компонентом в структурі гірничо-промислових комплексів всієї Правобережної України. Загалом, за понад 80-річну історію освоєння графітового родовища, сформувались

кар'єрно-відвальні комплекси, які знаходяться на різних стадіях розвитку. Менша частина з них рекультивована, але більшість відноситься до категорій саморекультивованих. Окремі з них можуть бути віднесені до розряду окультурених, вони тривалий час використовуються для рекреації, як пасовища та сінокоси.

Перше обстеження покладів графітовмісних порід в районі Побужжя було проведене у 1921-1924 рр., а з 1937 р. розпочала свою роботу шахта з видобутку графітової руди, прокладалися під'їзні шляхи, підземні комунікації, будувалися виробничі та житлові будівлі [7] (рис. 3 а, б).

а)

б)

в)

г)

Рис. 3. Завалівський графітовий кар'єр: а) шахта з видобутку графітової руди; б) розробка графітової руди відкритим способом на південь від с. Завалля, р. Південний Буг; в, г) виробничі та житлові будівлі (фото 1942 р.) (за Кромпфюль)

На сьогодні площа Завалівського графітового родовища становить близько 50 км². Кар'єр має глибину 170 м, довжину до 2 км, поблизу нього знаходиться відвал пустих порід висотою 75 м. Одним із природних чинників, що ускладнює роботу кар'єру є зсуви, які виникали й виникають на відвали та бортах діючого кар'єру. У зсувах бере участь вся поверхня пухких порід. Загальна довжина зони зсувів складає близько 1 км (рис. 4 а, б).

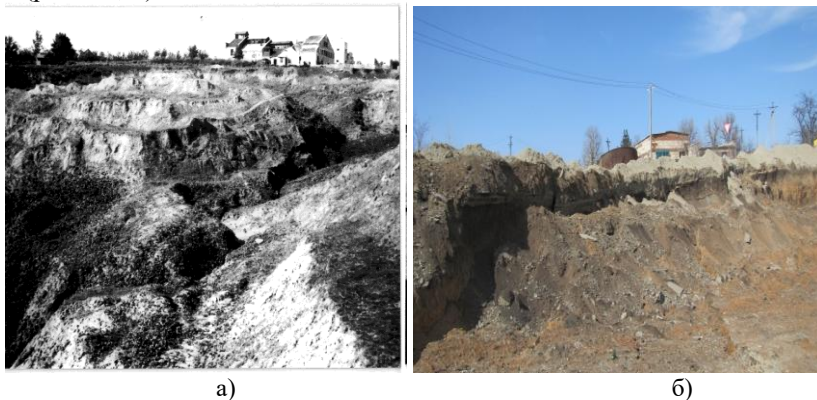

Рис. 4. Зсуви на стінках кар'єру: а) світлина 1942 р. (за Кромпфюль); б) світлина 2013 р.

З будівництвом гідротехнічних споруд також тісно пов'язані своєрідні форми рельєфу. Зокрема, гідроелектростанції (ГЕС), складні ландшафтно-інженерні системи, які не лише перетворюють енергію води річища або водосховища в електроенергію, але суттєво змінюють ландшафтну структуру долини в межах зони впливу свого функціонування. З погляду антропогенного ландшафтознавства ГЕС розглядається як блокова система активних інженерних споруд («гребля-будівля ГЕС» або «гребля - дериваційний канал - будівля ГЕС») і геокомпонентів ландшафту [4]. Загалом, на р. Південний Буг у межах Гайворонського району функціонують 2 гідроелектростанції – *Гайворонська, Березівська (Савранська)*, які відносяться до руслових ГЕС гребельного типу, а за принципом регулювання рівня води, відповідно до водозливної та переливної. Унаслідок будівництва гребель ГЕС сформувались нові урочища нижніх б'єфів водосховищ, палеоландшафтною основою для яких є центральне річище або пороги. Залежно від режиму роботи ГЕС, її параметрів, типу греблі ці урочища набули різних характеристик, які постійно змінюються. Зокрема, у результаті будівництва Гайворонської ГЕС утворилось водосховище площею 496 га та корисним об'ємом 9,3 млн. м³ (рис. 6 а, б).

а)

б)

в)

г)

д)

е)

Рис. 5. Завалівський графітовий кар'єр: а) відвал пустої породи; б) затоплена відпрацьована ділянка; в) шламопровід, прокладений від збагачувальної фабрики до шламосховища; г) панорама з верхньої точки відвалу пустих порід, вдалині – шламосховище; д, е) екскурсію кар'єром для студентів УДПУ імені Павла Тичини проводить геолог ТОВ «Завалівський графітовий комбінат» Ніколаєвський В.П.

а)

б)

Рис. 6 (а, б). Кар'єр Вікнинського родовища каолінів

а)

б)

в)

г)

Рис.7 Гідротехнічні споруди Гайворонського району: а) Березівська (Савранська) ГЕС; б) Гайворонська ГЕС; в,г) водяний млин у с. Соломія

Унікальними гідротехнічними спорудами на р. Південний Буг у межах Гайворонського району є млини у селах Соломія та Сальково (рис. 7 в, г). До сучасних видів господарської діяльності, що спричиняє утворення форм антропогенного рельєфу, належить будівництво комунікацій, які формують рельєф смуг автомобільних і залізничних шляхів з виїмками, насипами, тунелями тощо. У межах Гайворонського району, свого часу була прокладена досить густа мережа залізничних та автомобільних шляхів, що тісно пов'язано з розвитком гірничодобувної промисловості, сільського господарства, гідроенергетики, яка вдосконалювалась, змінювалась упродовж всієї історії освоєння території. Цікавою для вивчення і одночасно використання є *Гайворонська вузькоколія*, яка є невід'ємною складовою об'єктів геотуризму (рис. 8 а, б).

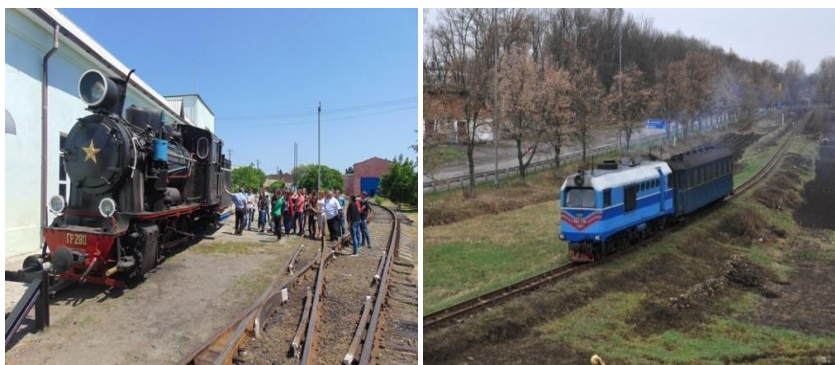

Рис. 8. Гайворонська вузькоколія: а) унікальний діючий паровоз ГР-280; б) тепловоз ТУ2, за допомогою якого здійснюють пасажирські перевезення

Висновки. Важливим завданням популяризації геотуристичних об'єктів є включення їх до маршрутів міжнародного туризму. Щодо Гайворонського району Кіровоградської області, то упродовж останніх років розвитку туризму приділяється значна увага, але не стосовно геотуристичних атракцій. Екскурсії геологічними та геоморфологічними об'єктами проводяться переважно для фахівців, студентів геологічних та географічних спеціальностей.

Гайворонщина, на нашу думку, досить приваблива для організації геотуристичних екскурсій. Вони будуть змістовними, насиченими достатньою кількістю цікавого і різнопланового матеріалу. Можна одночасно вивчити історію краю та його сьогодення. А розвинена інфраструктура (наявність готелів, закладів громадського харчування,

зручне транспортне сполучення) є вагомим чинником розвитку туризму в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Бучко Ж.І. Об'єкти геотуризму Чернівецької області у транскордонних маршрутах Буковиною / Ж.І. Бучко // *Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Геотуризм: практика і освід» (5-7 травня 2016, Львів).* – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2016. – 168 с., С. 46-48.
2. Геотуризм: практика і досвід // *Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (5-7 травня 2016, Львів).* – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2016. – 168 с.
3. Денисик Г.І. Промислові ландшафти регіону видобутку уранових руд в Україні: монографія / Г.І. Денисик, І.П. Козинська. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2015. – 285 с
4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу : монографія / Г.І. Денисик, О.Д. Лаврик. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 210 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Правобережної України»)
5. Дериземля Н.О. Виділення гірничопромислового геоекотону Заваллівської ландшафтно-техногенної системи в межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України / Н.О. Дериземля, О.І. Ситник // *Матеріали VII Всеукраїнської студентської наукової конференції «Сучасні проблеми природничих наук», проведеної 21-22 березня 2012 р.* – Ніжин: «Наука сервіс», 2012. – 111 с.
6. Дериземля Н.О. Техногенні ландшафти Кіровоградщини та їх вплив на природне середовище (на прикладі Заваллівського графітового комбінату) / Н.О. Дериземля, О.І. Ситник // *Уманський державний педагогічний університет. Наукові записки УДПУ.* – К.: Наук. світ, 2011. – Вип. 14. – 165 с.
7. Завалля: від минулого до сьогодення: посібник / уклад. Ситник О.І., Дериземля Н.О. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 52 с.
8. Зінько Ю. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти у структурі геотуризму західної України / Ю. Зінько, О. Шевчук. – *Вісник Львівського ун-ту. Серія геогр.* Вип. 35, 2008. – С. 94-104.
9. Янголенко В.В. Камінь і люди. Нариси з історії гірничого підприємства (До 70-річчя з часу заснування Гайворонського спеціалізованого кар'єру) / В.В. Янголенко – Вінниця, 2008. – 180 с.

Дослідження природних пам'яток Кіровоградської області засобами активного туризму

Методи досліджень. При здійсненні роботи, на різних її етапах, були використані різні методи досліджень. Загалом всі застосовані методи за своїм змістом можна поділити на 2 групи – загальнонаукові, спеціальні. З числа загальнонаукових методів були обрані такі: узагальнення, спостережень, порівняльний, описовий, історичний. З числа спеціальних: польових досліджень, картографічний які є широко визнаними складовими процесу географічних досліджень.

Об'єктом досліджень є пам'ятки природи рідного краю. *Пам'ятка природи* – природоохоронна територія, на якій розташований окремий унікальний природний об'єкт, який охороняється державою і є цінним за своїм науковим, навчально-просвітницьким, історико-меморіальним або культурно-естетичним значенням. До пам'яток природи належать, наприклад, унікальні геологічні відслонення, печери, водоспади, озера, метеоритні кратери тощо. Пам'яткою природи може бути, наприклад, одне рідкісне дерево або території значних розмірів – ліси, гірські хребти, ділянки узбережжя і долин. У такому разі вони часто іменуються урочищами або природоохоронними ландшафтами. Згідно з класифікацією Міжнародного союзу охорони природи, пам'ятка природи має природоохоронну категорію III, проміжну між національними парками і заказниками, хоча детальний правовий статус залежить від конкретної країни.

Закон Про охорону культурної спадщини не містить визначення пам'ятки природи. Із восьми, визначених в цьому законі видів об'єктів культурної спадщини, є два, які мають стосунок до природи (стаття 2): об'єкти садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами; ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність. В Україні діє також Закон «Про природно-заповідний фонд України». Цей закон дає визначення «природно-заповідного фонду», до якого належать (стаття 3):

природні території та об'єкти: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники (поділяються на: ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні, карстово-спелеологічні), пам'ятки природи (поділяються на: комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні), заповідні урочища; штучно створені об'єкти (ботанічні сади,

дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Виклад основного матеріалу. Заповідні території виділяються у природоохоронних цілях з метою збереження природного різноманіття існуючих ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, а також для підтримки загального екологічного балансу та збереження фонового моніторингу довкілля, які нині перебувають під загрозою знищення через надмірну експлуатацію ландшафтів. В даний час станом на 2016 рік природно-заповідний фонд Кіровоградщини складає 221 заповідну територію загальною площею 100,35 тис. га. Показник заповідання в області досяг 4.1 %. Цей показник поки нижчий ніж в середньому по Україні (4.7 %).

Більшість природно-заповідних територій в області має невеликі площі – від 0.01 га до 15 га. Причина цього явища вбачається у високому ступені антропогенної модифікації природних ландшафтів, зумовленому поширенням високоякісних чорноземних ґрунтів, рівнинним рельєфом та рядом інших вагомих факторів. Тому статус заповідних територій та об'єктів надається невеликим за площею, збереженням у природному стані, ділянкам у ярах, балках, долинах річок, на крутосхилах. Майже 78 % заповідної території області припадає на регіональні ландшафтні парки – «Боковеньківський імені М.В. Давидова» (загальною площею 17530 гас, створений у 2008 році) та регіональний ландшафтний парк місцевого значення «Світловодський» (загальною площею 60320 га, створений у 2011 році).

Мережа природно-заповідних територій області перебуває в стадії формування. У її складі представлені 6 категорій заповідних об'єктів: регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, дендрологічний парк. Природно-заповідний фонд Кіровоградщини нажаль немає, біосферних та природних заповідників, природних національних парків, ботанічних садів. Загальнодержавний статус в Кіровоградській області мають 26 заповідних об'єктів («Чорноліський», «Монастирище», «Болото Чорний ліс та інші»), решта – місцевий статус. Також значна частина об'єктів нажаль не відноситься до ПЗФ області.

Саме подорожами по області ми і спробували дослідити, об'єкти як природні так і антропогенні (кар'єри), які б можна було віднести до заповідання. Більшість пам'яток природи, які ми відвідували, не були внесені до природоохоронних територій. Що в свою чергу супроводжувало малу кількість інформації про ці об'єкти.

При дослідженні природних пам'яток ми опирались на не значну відстань від обласного центру, близько 50-60 км від міста, а саме 1-2

годинна досяжність об'єктів, чи то електричкою чи рейсовими автобусами. Маршрути прокладались в основному кільцеві, так щоб і повернутись в те місце, звідки прийшли. Було два варіанти під'їзду і від'їзду, перший це – під'їзд до місця початку маршруту маршрутною, або електричкою з м. Кропивницького, а назад в місто йшли пішки, а другий, це – вихід з міста пішки, а назад рейсовим автобусом чи електричкою.

Протяжність маршрутів в основному від 10 до 30 км, це одноденні походи, якщо брати на два дні, то відповідно протяжність до 50-60 км.

Дослідження полягали в тому, щоб спростувати твердження – Кіровоградська область бідна на туристсько-рекреаційні ресурси. В силу того, що вся область близько на 80% розорана, вона налічує дуже багато як відомих так і маловідомих туристсько-рекреаційних об'єктів.

Для прикладу наводимо два маршрути:

Маршрут 1: смт. Нове - с. Катеринівка - р. Грузька - р. Водяна - с. Обознівка - Обознівське вдсх. - р. Інгул - Лелеківське вдсх. - м. Кропивницький.

Довжина активної частини маршруту: 24 км.

Під'їзди: маршрутне таксі № 274 до смт. Нове, з Лелеківки № 115, 6.

Від'їзди: з Лелеківки № 115.

Тривалість екскурсії: до 10 годин.

Опис об'єктів

1. Система каолінових кар'єрів та відвалів в с. Катеринівка (рис. 1).
2. Система ставків на р. Грузька, долин та балок, Созонівського та Лелеківського водосховища.

Каолін – гірська порода, що складається переважно з каолініту, білого кольору. Від назви місцевості Каолін (англ. *Gaoling District*) у Китаї. Використовується також назва «каоліни», розуміючи під цим глинисті породи світлого кольору, що складені головним чином з каолініту. Як домішки вміщує й інші глинисті мінерали – дикіт, накрит, галузит, монтморилоніт, змішано шарові мінерали, а також опал, кристобаліт, тридиміт, частково розкладені зерна польових шпатів і інших мінералів. Значно частіше каолін містить різні домішки – кварцовий пісок, карбонати кальцію та магнію і звичайно буває забарвлений оксидами заліза в жовтий колір (жовта глина).

Діапазон використання каолінів надзвичайно широкий: паперова продукція, керамічна (порцеляна, фаянс), електротехнічна (ізолятори), вогнетривка, алюмінієве виробництво, текстильна, кабельна, гумова, хімічна, миловарна, парфумерна продукція, виробництво олівців і мінеральних фарб, наповнювач в фармацевтиці.

Рис. 1. Катеринівські кар'єри та відвали

Маршрут 2: м. Кропивницький (кінцева зупинка маршрутки № 44) – став в районі селища Гірничого – місце впадіння р. Сугоклея в р. Інгул – скелі на лівому березі р. Інгул – відвали Інгульської шахти – с. Первозванівка – ставки с. Первозванівки – південна околиця с. Коноплянка – Коноплянський кар'єр – с. Первозванівка – м. Кропивницький.

Довжина активної частини маршруту: 17.5 км

Під'їзди: маршрутне таксі № 550, 14, 44

Від'їзди: маршрутне таксі № 550

Тривалість екскурсії: 5 годин

Опис об'єктів

1. Став в районі селища Гірничого – інформації про цей став ніде не знайшлося, але судячи з його розташування біля підприємства «Кіровоградграніт» можна сказати що він слугує як відстійник. Також з побаченого можна сказати що він живиться підземними водами. Довжина ставка 94 м, улоговина ставка V-подібної форми, ширина у північній частині - 33 м, в південній – 18 м.
Місце впадіння річки Сугоклеї в р. Інгул. Перейшли через залізний пішохідний міст, якраз на середині моста можна спостерігати місце впадіння річки. Розповідь про річки, загальні відомості.
2. Скелі на лівому березі р. Інгул – висота скелі до 4 м, порода - гранітогнейс.
3. Відвали Інгульської шахти – (розповідь про шахту, породи, антропогені форми рельєфу) (рис. 2).

Рис. 2. На лоні відвалів Інгульської шахти

4. *Коноплянський кар'єр* – в якому видобували діатоміт – землисту, пухку або зцементовану кременисту (опалізовану) породу білого, світло-сірого або жовтуватого кольорів, пористу, легку та крихку. Складається зі стулок діатомей, іноді невеликої кількості радіолярій, спікул губок, а також глинистого матеріалу, кварцу та глауконіту. Вміщує до 70-98 % розчинного кремнезему. Інша назва – кізельгур. (більш детальна розповідь про породу, кар'єр) (рис. 3).

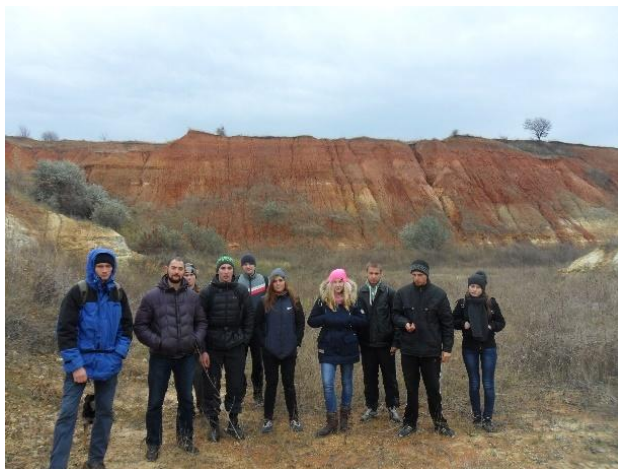

Рис. 3. *Коноплянський кар'єр*

5. *Діатоміт (кізельгур, інфузорна земля, гірська мука, цілитель)* - осадова гірська порода, що складається переважно із залишків діатомових водоростей. Зазвичай пухкий або слабо зцементований, світло-сірий або жовтуватий колір. Межі розмірів породи знаходяться в межах від 3 до 1 мкм мм, але частіше за все розмір часток досягає від 10 до 200 мікрометрів. У різних кількостях в діатоміті зустрічаються кульки (глобули) опала, а також уламкові і глинисті мінерали. Абсолютно сухий кізельгур містить від 80 до 90% кремнезему, від 2 до 4% глинозему (обумовлені переважно глинисті мінералів) і від 0,5 до 2% оксид заліза. Залежно від ступеня зернистості, цей порошок може мати абразивні відчуття, аналогічне пемзі, і має низьку щільність в результаті його високу пористість. Діатоміт складається з скам'янілих останків діатомових водоростей, що відноситься до типу твердих водоростей. Він використовується як фільтруючий елемент, шліфує елемент в металевій полірування і зубна паста, засіб від комах,

природний абсорбент, речовина для покриттів. Також знаходить своє застосування в якості утеплювача, що підсилює елемент в пластмасах і каучук, стабілізуючий компонент динаміт (рис. 4).

6. Суфозійно-просадкові лійки на околиці с. Коноплянка – (розповідь про суфозійно-просадкові процеси) (рис. 5).

Рис. 4. Відслонення діатоміту

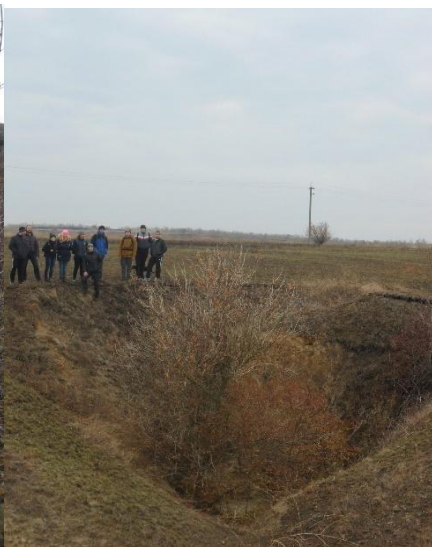

Рис. 5. Суфозійно-просадкові лійки

Висновки. Походи рідним краєм дають можливість охопити та відвідати цікаві природні об'єкти без особливих витрат. Це, в першу чергу, цікаво школярам і студентам. Ці подорожі мають крім пізнавального значення ще й високий рекреаційно-оздоровчий ефект.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області: Монографія / О.В. Колотуха. – Кропивницький, 2016. – 144 с.
2. «Кіровоградська область» Географічний атлас, Серія «Моя мала Батьківщина – 2012».
3. Карти Google [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.google.com.ua/maps>.

Відомості про авторів:

1. **Вовк Валентин Михайлович** – доцент, кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
2. **Волошин Іван Миколайович** – професор, доктор географічних наук, завідувач кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури
3. **Гелевера Ольга Федорівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету
4. **Грабажей Ірина Миколаївна** – начальник відділу охорони культурної спадщини, розвитку музейної справи та туризму департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації
5. **Гульванська Наталія Леонідівна** – завідувач лабораторією екологічної безпеки земель та якості продукції Кіровоградського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції
6. **Домаранський Андрій Олександрович** – доцент, кандидат географічних наук, голова Кіровоградського відділу Українського географічного товариства
7. **Животовська Валентина Григорівна** – директор департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської обласної державної адміністрації
8. **Зазрівенко Наталія Анатоліївна** – методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
9. **Залевський Анатолій Васильович** – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Львівської національної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
10. **Каргополова Оксана Миколаївна** – завідувач краєзнавчого відділу комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
11. **Козинська Ірина Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
12. **Колотуха Олександр Васильович** – доцент, доктор географічних наук, професор кафедри менеджменту, економіки та туризму Львівської національної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
13. **Мацібора Олександр Васильович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник Інституту географії Національної академії наук України, м. Київ
14. **Миргородська Олена Леонідівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Львівської національної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

15. **Неділько Сергій Миколайович** – професор, доктор технічних наук, начальник Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
16. **Ніколаєвський В'ячеслав Петрович** – геолог Завалівського графітового комбінату (Кіровоградська обл.)
17. **Остапенко Оксана Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
18. **Ситник Олексій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
19. **Сільченко Ігор Федорович** – завідувач туристсько-спортивним відділом Кіровоградського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді
20. **Смутчак Зінаїда Василівна** – доцент, доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
21. **Соколовський Віктор Анатолійович** – старший викладач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
22. **Столярчук Наталія Віталіївна** – старший викладач кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
23. **Топольний Федір Пилипович** – професор, доктор біологічних наук, професор кафедри загального землеробства Центральноукраїнського національного технічного університету
24. **Хлевнюк Ольга Яківна** – директор Гайворонського районного краєзнавчого музею Кіровоградської області
25. **Щоголєва Інна Валентинівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту, економіки та туризму Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Колектив авторів під заг. редакцією д.г.н. О.В. Колотухи

Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки

Монографія

КНИГУ ВИДАНО В АВТОРСЬКІЙ РЕДАКЦІЇ

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпро, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379 від
02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 7822

49000, Дніпро, 18, а/с 1212

тел. (096)-308-00-38, (056)-798-04-00

E-mail: 7980400@gmail.com

Підписано до друку 23.04.2020 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний

Умовн. друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 9,2. Зам. №30123.

Наклад 300 прим.

Віддруковано: *ФОП Піскова М.А.*
м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17-11.
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 24440000000027816 від 18.08.2016.